Google

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het "watermerk" van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via http://books.google.com

GIR HD
DS
646.27
.D274
1905
BUHR

NEDERLANDSCH BEHEER OVER JAVA GEDURENDE DRIE EEUWEN

DOOR

CLIVE DAY, PH. D.

Assistant Professor of Economic History in Yale University

Vertaling van H. D. H. BOSBOOM

'S GRAVENHAGE: W. P. VAN STOCKUM & ZOON

1905

NEDERLANDSCH BEHEER

OVER

JAVA

NEDERLANDSCH BEHEER

OVER

JAVA

NEDERLANDSCH BEHEER

OVER JAVA

GEDURENDE DRIE EEUWEN

DOOR

CLIVE DAY, PH. D.

Assistant Professor of Economic History in Yale University

Vertaling van H. D. H. BOSBOOM

'S GRAVENHAGE: W. P. VAN STOCKUM & ZOON

1905

RAD
DS
546.27
.D274
1905
Buhr

753910I
SEASE
11.3.92

INLEIDING

Toen ik mij voor het eerst aangetrokken gevoelde studie te maken van eenige der hoofdtrekken van de Nederlandsche staatkunde op Java, was ik verrast over het groote verschil tusschen de gangbare meeningen in de Engelsche boeken over die staatkunde en de feiten, zooals deze geschetst zijn door de Nederlandsche geschiedschrijvers en zich in de oorspronkelijke bescheiden voordoen. Het scheen mij intusschen der moeite waard de studie voort te zetten, verder dan ik mij eerst had voorgesteld.

De uitkomst dier studie wordt hier aangeboden, in de hoop dat zij vruchtdragend moge zijn voor belangstellenden in koloniale aangelegenheden. Mijn doel was in een kort bestek de voornaamste uitkomsten van de ervaringen der Nederlanders in hun belangrijkste onderhoorigheid te schetsen.

Bij gebreke van boeken in het Nederlandsch, geschreven in den geest, als ik mij voorgesteld had te doen, is het mij in menig opzicht noodzakelijk voorgekomen vroegere schrijvers niet te volgen, al zullen vergissingen in feiten en in het trekken van besluiten dan ook haast niet te vermijden zijn geweest. Het gebezigde materiaal schijnt evenwel rijk genoeg om deze opvatting te rechtvaardigen, daar het de belangrijkste gedrukte bronnen bevat van het tijdperk, loopende tot aan dat der laatste drie hoofdstukken. Deze drie hoofdstukken zijn geschreven om het verband tusschen het verleden en het heden van Java, in het belang der weetgierigen naar de tegenwoordige toestanden, toe te lichten. Ik heb getracht het juiste licht te putten uit de mededeelingen verspreid in de Nederlandsche periodieke lite-

ratuur; den inhoud van ieder deel nauwkeurig nazoekende, zonder alleen op de inhoudsopgave te vertrouwen, uitgezonderd wat betreft „de Gids".

Korte bibliografische aanteekeningen zijn boven eenige hoofdstukken geplaatst en de verwijzingen in de noten van den tekst zijn ten deele bestemd voor belangstellenden, die niet bekend zijn met de Nederlandsche literatuur en die hun kennis wenschen te vermeerderen. Het „Repertorium" van Hoovkaas en Hartmann verdient hier te worden genoemd als de hulpbron voor hen, die verder in de periodieke literatuur wenschen door te dringen.

Voor de toestemming tot het gebruik maken van gedeelten van twee artikelen over het cultuurstelsel, die ik in de Yale Review in 1900 publiceerde heb ik mijnen ambtgenooten aan het bureau van dat blad dank te zeggen.

Lawrance Hall
New Haven, Conn.
October 1903

Clive Day

EEN WOORD VOORAF

VAN DEN VERTALER

Bij het kennis maken in Maart 1904 met de studie van Clive Day, kwam dadelijk de gedachte bij mij op, dat boek moest in het Nederlandsch vertaald worden; hoeveel uitmuntende boeken er ook over Java bestaan, geen is er waarin de staatkunde en het bewind der Nederlanders op dat eiland, gedurende drie eeuwen, zoo bondig en toch met zoo ruimen blik behandeld is, waarin de handelingen op staats-economisch gebied vooral, met de gevolgen daarvan voor de Javanen, zoo onpartijdig besproken en zoo goed historisch verklaard zijn.

Toen nu de uitgevers mij medio Juni uitnoodigde de vertaling op mij te nemen, aanvaardde ik die taak, in de hoop dat ik daarin niet al te zeer zou te kort schieten, omdat Day's boek een wijde verspreiding onder Nederlandsche lezers bij uitstek verdient.

Voor de bewerking der beide laatste hoofdstukken, die niet geheel den huidigen toestand weergaven en eenige herziening behoefden, mocht ik eenige zeer gewaardeerde opmerkingen en wenken ontvangen van Dr. E. B. Kielstra, die ook in andere hoofdstukken verbeteringen aanbracht, terwijl de heer

G. P. Rouffaer de eerste vier hoofdstukken van sommige feilen zuiverde. Aan beide betuig ik mijn welgemeenden dank voor hunne welwillendheid, terwijl ik met ingenomenheid melding maak van de rijke Koloniale Bibliotheek alhier, die mij in de gelegenheid stelde, den schat van noten door Clive Day aangehaald, met zijn tekst te vergelijken.

's-Gravenhage, October 1904. H. Bosboom

Volledige titels van boekwerken waarnaar veelvuldig, met behulp van afkortingen, verwezen wordt.

PERIODIEKEN

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië. Tijdschrift van het Koninklijk Instituut. 's Gravenhage, 1853 vv. Aangehaald als Bijdr., TLV. met jaar, reeks en deel.

Economist, de. Amsterdam, 1852 vv. Aangehaald met jaar en deel; er waren in het algemeen twee deelen per jaar sinds 1868, maar de bladzijde telling is doorloopend.

Gids, de. Amsterdam, 1837 vv. Aangehaald met jaar en deel; er waren vier deelen per jaar sedert 1868, met afzonderlijke bladzijde telling.

Indische Gids, de. Amsterdam, 1879 vv. Aangehaald met jaar en deel; er zijn twee deelen per jaar, maar sedert 1885 is de bladzijde telling doorloopend.

Mededeelingen vanwege het Nederlandsche Zendelinggenootschap. Rotterdam, 1867 vv. Aangehaald met jaar en deel.

Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde. Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Batavia, 1853 vv. Aangehaald als Tijdschr. TLV., met jaar en deel.

Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië. Zalt-Bommel, 1838—1902 (gestaakt). Aangehaald als TNI., met jaar en deel. Van de opvolging der reeksen is bij het aanhalen, als onnoodig, geen melding gemaakt.

Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Batavia, 1779 vv. Aangehaald met jaar, deel, en ook met stuk, wanneer het deel gesplitst is; de series van 1842 tot 1897 zijn nagegaan.

BOEKEN

Boys, Henry Scott. Some Notes on Java and its Administration by the Dutch. Allahabad, 1892.

Bruce, John. Annals of the Honorable East India Company. London 1810, 3 vols.

G.

zui

hu

ma

ge

g

Habitants. Paris.

Plakaatboek.

als NP.

Edin

ische

ls

werkt door M. L. van Deventer.] 's Gravenhage en Amsterdam, 1862—1888, 13 deelen. Aangehaald als Opk. met deel.
Kleyn, R. H. Het Gewestelijk Bestuur op Java. Leiden, 1889.
Koen, J. P. Stukken betrekkelijk den Handel enz. in Indië, 1622—1623. In Kronijk van het Historisch Genootschap te Utrecht, 1853, reeks 2, jaargang 9, 58—150.
Louter, J. de. Handleiding tot de Kennis van het Staats- en Administratief Recht van Nederlandsch-Indië. 4de uitgave. 's Gravenhage, 1895. [Een nieuwe 5de uitgave is pas verschenen, 's Grav. 1904.] Handl. m. deel.
Meinsma, J. J. Geschiedenis van de Nederlandsche Oost-Indische Bezittingen. Delft en 's Grav., 1872—1875, 2 deelen in 3 stukken. NOI. m. deel.
Mijer, P. Verzameling van Instructien, Ordonnancien en Reglementen. Batavia, 1848. Verz.
Mill, James. The History of British India. 4th ed. London, 1840, 6 deelen.
Money, J. W. B. Java; or How to manage a Colony. London, 1861, 2 deelen.
Multatuli, zie Dekker.
Norman, H. D. Levyssohn. De Britsche Heerschappij over Java en Onderhoorigheden (1811—1816). 's Gravenhage, 1857. BH.
[Piccardt, R. A. S.] De Geschiedenis van het Cultuurstelsel in Nederlandsch-Indië. Uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Amsterdam, 1873. CS.
Pierson. N. G. Koloniale Politiek. Amsterdam, 1877. KP.
[Raffles, Sophia.] Memoir of the Life and Public Services of Sir Thomas Stamford Raffles; by his Widow. London, 1830.
Raffles, Sir Thomas Stamford. The History of Java. 2d ed. London, 1830, 2 vols.
Raffles, Thomas Stamford. Substance of a Minute recorded ... 1814. London, 1814.
Rees, O. van. Geschiedenis der Staathuishoudkunde in Nederland. 2de deel, Geschiedenis der Koloniale Politiek. Utrecht, 1868.
Reus, G. C. Klerk de. Geschichtlicher Ueberblick der administrativen, rechtlichen und finanziellen Entwickelung der Niederländisch-Ostindischen Compagnie. — In: Verhandelingen van

het Batav. Genootschap, 1894, 47:3:1—323. Aangehaald als NOC.
Ritter, P. H. bewerker van: Een Halve Eeuw. Amsterdam, 1898, 2 deelen.
Sillem, J. A. Dirk van Hogendorp (1761—1822). Amsterdam, 1890.
Soest, G. H. van. Geschiedenis van het Kultuurstelsel. Rotterdam, 1869—1871, 3 deelen. KS. m. deel.
Veth, P. J. Java, geographisch, ethnologisch, historisch. 2de druk, bewerkt door J. F. Snelleman en J. F. Niermeijer. Haarlem, 1896, 1898, 1903, 3 dln. Het 4e en laatste, de Ethnologie bevattend, is nog niet verschenen.
Waal, E. de. Nederlandsch-Indië in de Staten-Generaal sedert de Grondwet van 1814. 's Gravenhage, 1860—1861, 3 deelen. NISG. m. deel.
Wallace, Alfred Russel. The Malay Archipelago. New-York, 1869.
Woordenboek van Nederlandsch-Indië, aardrijkskundig en statistisch. Amsterdam, 1869, 3 deelen.

I

DE INLANDSCHE MAATSCHAPPIJ

[Noot. In den tekst van dit hoofdstuk wordt de noodzakelijke toelichting op de gebruikte bronnen opgenomen, terwijl voor de aanwijzing van het gebezigde materiaal in het bizonder verwezen wordt naar de noten aan den voet der bladzijden. De oudste geschiedenis van Java is beschreven in de beide eerste deelen van het standaardwerk van Veth, thans in gewijzigden vorm verschenen. De oudere histories moeten critisch beoordeeld worden; de werken van Raffles en Crawfurd echter, zijn nog van waarde voor de beschrijvingen der instellingen van hun tijd. Scheuer, „Het Grondbezit in de Germaansche Mark en de Javaansche Dessa, Rotterdam, 1885" is breed historisch opgezet, maar lijdt aan partijdigheid ten opzichte van de oude theorie der Arische dorpsgemeenschap; het is gegrond op materiaal dat hier onafhankelijk van Scheuer gebruikt is].

JAVA is het tweede in den keten der groote eilanden, die zich uitstrekken van het Maleische schiereiland in de richting van Australië. In zijn grootste lengte is het meer dan duizend kilometers, een afstand ongeveer overeenkomende met dien van New-York tot Louisville of Charleston, of in de oude wereld van Parijs tot Weenen. De breedte van het eiland is nergens meer dan een vijfde van de lengte, zoodat de geheele oppervlakte — eenige nabijliggende eilanden inbegrepen — slechts ongeveer vijftig duizend vierkante mijlen zal bedragen, bijna juist de oppervlakte van Engeland, of een weinig meer dan die van den Staat New-York. Java is veel kleiner dan sommige andere van de Nederlandsch Oost-Indische eilanden en bevat slechts een veertiende van hun geheele oppervlakte, maar is thans, en is in nagenoeg het geheele

tijdperk van Europeesche koloniale ondernemingen geweest, het belangrijkste van die eilanden in economischen en politieken zin. Thans is zijn bevolking ongeveer het drievoud van die van al de andere eilanden te zamen, en brengt Java ongeveer het vijf-zesde gedeelte op van al hetgeen door het koloniale bestuur aan inkomsten ontvangen wordt.

De meerderheid in welvaart en bevolking, die Java kenmerkt boven de andere eilanden van den Nederlandsch Oost-Indischen archipel kan voor een groot deel worden toegeschreven aan de opmerkelijke vruchtbaarheid van het eiland, die het te danken heeft aan zijn geologische gesteldheid. Er wordt gezegd dat het meer vulkanen heeft, nog werkend en uitgebrande, dan eenig ander gebied van gelijke uitgestrektheid; de stoffen door deze vulkanen uitgeworpen zijn over het geheele eiland verspreid, op de meeste plaatsen de oorspronkelijke rotsen bedekkende en een grond van buitengewone vruchtbaarheid vormende. Het klimaat is gunstig. Er is nauwelijks eenig verschil tusschen de gemiddelde maandelijksche temperaturen en de regenval is zwaar en regelmatig. Verslagen van de laatst verloopen jaren wijzen op droogten nu en dan in verschillende deelen van het eiland en meer voorkomende overstroomingen, maar Java is gunstiger bedeeld in dit opzicht dan de meeste andere deelen van de tropische wereld en in ieder geval staat 't daarin boven Britsch-Indië. Grondgesteldheid en klimaat te zamen hebben aan Java den naam doen geven van „de tuin van het oosten" en hebben zijn plantengroei tot het type van tropischen overvloed gemaakt. Een groot deel van de oppervlakte is bergachtig en zelfs nu is er nog slechts ongeveer viertiende daarvan in cultuur gebracht, maar dat oppervlak bevat, terwijl de landbouw nog op een lagen trap staat,

een bevolking weinig kleiner dan die van het tegenwoordige industrieele Engeland.

In deze inleidende schets van het Nederlandsche koloniale ondernemen moet echter meer acht geslagen worden op het volk, dat de Nederlanders in Java vonden, dan op het land. De inboorlingen behooren tot het Maleische ras, dat zich van Zuid-Oost Azië uit, over een groot deel van de stille Zuidzee heeft verbreid. Zij zijn klein van gestalte en fijn van bouw, vergeleken met den middelbaren Europeaan. Hun verstandelijke en zedelijke hoedanigheden zullen in de volgende beschrijving der Javaansche maatschappij aan den dag komen, zooals die zich voordeden in den tijd toen de Nederlanders met hen in aanraking kwamen.

Schrijver is overtuigd dat de inlandsche huishouding het meest belangrijke punt is, dat moet worden behandeld bij de beschrijving van den door de Nederlanders gevolgden koers. Die huishouding is de sleutel der geheele geschiedenis. De Nederlanders zijn altijd gering in aantal geweest, in verhouding tot de inboorlingen. Java is voor hen niet geweest een „kolonie" maar een „bezitting" of „wingewest". Zij hebben hun plaats op het eiland ingenomen, niet door de inlanders te verdrijven, maar door naast hen te leeren arbeiden en door hen te besturen. Tot voor korten tijd zijn zij niet in betrekking getreden tot de massa van het volk. Eén man kan geen tien- of honderdduizenden kennen of besturen. Zij hebben gehandeld en bestuurd door tusschenkomst van de inlandsche hoofden en door middel van de bestuursgebruiken, door deze hoofden vertegenwoordigd. De Nederlanders zijn in hun koloniale politiek geslaagd, alleen door de inlandsche instellingen te doorgronden en te gebruiken; onbekendheid met, of een verkeerd gebruik van de gelegen-

heden tot toezicht, die de inlandsche bestuursregeling aan de hand doen, zijn een der voornaamste oorzaken geweest van door hen begane fouten.

De koers van de Nederlandsche politiek is de geschiedenis der geleidelijke erkenning van dit feit. In het vroegste tijdperk hechtte de Oost-Indische Compagnie zich als een parasiet aan de Javaansche maatschappij, met weinig kennis van haar bestuurswezen en zonder acht te slaan op de gevolgen. De ineenstorting van die Compagnie bracht de Indische bezittingen onder het onmiddelijk toezicht van den Staat. Toen begon men studie te maken van de inlandsche instellingen, maar de kennis er van bleef vooreerst oppervlakkig, en tijdens het cultuurstelsel werd er een zoo verkeerd gebruik van gemaakt, dat de voorspoed van het volk en de rechtschapenheid van het gouvernement er door bedreigd werden. Ten slotte werd in het jongste hervormingstijdperk, omstreeks 50 jaren geleden aanvangende, de baatzuchtige druk op de inlandsche instellingen los gelaten. De Nederlanders ontwaarden ten slotte, dat inlandsche gebruiken belangrijker factoren in de economische en politieke organisatie zijn, dan eigen wetten en bepalingen. Hun geschiedenis van de latere jaren kenmerkt zich door een zorgvuldige studie van de inlandsche instellingen, en door de gestadige pogingen om hun politiek daarmede rekening te doen houden.

Tegenover het buitengewone gewicht dat aan de kennis der inlandsche instellingen op Java moet worden toegekend, moet hier worden toegegeven, dat het onderwerp ongewone moeilijkheden aan den onderzoeker biedt, en dat elke behandeling er van moet geschieden in algemeene termen en onbepaald in de bizonderheden. Wij zouden gaarne weten, hoe de toestanden waren vóór dat de Nederlanders op Java verschenen, en welke de opvolgende ver-

anderingen zijn geweest onder hun invloed. Ongelukkig heeft het tot omstreeks het begin der 19de eeuw geduurd, eer dat onderwerp de ernstige aandacht der Europeesche bestuurders heeft getrokken, en sommige gewichtige punten zijn eerst na het midden dier eeuw volkomen goed bestudeerd. Zoo is op het stuk van landbezit, een van de belangrijkste onderwerpen, de navorscher verplicht voor een groot deel te steunen op de uitkomsten van een gouvernementsonderzoek, dat eerst in 1867 is aangevangen. Het getuigenis belichaamd in het rapport van dat onderzoek, toont aan dat tot dien tijd de Nederlanders niet alleen het gebouw van het inlandsch bestuur geheel hadden omvergehaald, maar dat zij evenzeer deszelfs grondslagen hadden gewijzigd, en dat de hedendaagsche dorpsorganisatie niet als bewijs kan dienen, voor wat een honderd, ja zelfs een vijftig jaren geleden bestaan heeft. Zelfs op het einde der 18de eeuw zijn eenige van de inlandsche instellingen ernstig uit haar verband gerukt, door den druk dien zij van de Oost-Indische Compagnie ondervonden. Het getuigenis uit een zelfs kortelings voorbij gegaan tijdperk moet alzoo klaarblijkelijk met voorzichtigheid worden gebruikt.

Aan den anderen kant hebben wij aan inlandsche overleveringen een groote massa materiaal, maar deze zijn meer van letterkundigen dan van beoordeelenden aard, en meer gevaarlijk dan nuttig in de handen van hen, die niet bizonder geoefend zijn in de verklaring er van. Het zou ondankbaar zijn niet de diensten te erkennen, welke Nederlandsche beoefenaren van het onderwerp in de laatste honderd jaren in dit opzicht bewezen hebben, en toch kan men den spijt niet onderdrukken, dat geen deskundige — voor zoover ik de literatuur ken — het onderwerp behandeld heeft van het bizonder standpunt

der vergelijkende staatkunde, en dat er nog geen afgerond beeld is gegeven van de oorspronkelijke politieke instellingen, afgeleid uit die inlandsche bronnen en uit het getuigenis van vroegere Nederlandsche opmerkers. Er is overvloed van dynastieke verhalen over de inlandsche staatjes, met eene opsomming van hun verschillende oorlogen en krijgerijen, maar algemeene overzichten van de werkelijke beteekenis dier staatjes komen slechts voor als toevallig gezegd.

De invloed van de inlandsche maatschappij op de vorming van de koloniale politiek der Nederlanders is volmondig erkend door een hunner voornaamste gezaghebbenden [1], maar ondanks het werk dat hij en anderen gedaan hebben in de lijn door hem aangegeven, is er nog een onmetelijke hoeveelheid arbeid op dit gebied te doen overgebleven. De verhalende geschiedenissen der inlandsche staten zijn voor het gebruik gereed gemaakt, maar de beoefenaren zijn nog nauwelijks meer dan begonnen met de studie van de innerlijke inlandsche geschiedenis of met het verklaren van de inlandsche instellingen naar de nieuwere eischen der sociale en politieke wetenschap [2].

Met het oog op de moeilijkheden van het onderwerp, is het geraadzaam dat de opzet van dit boek slechts vereischt een schets van de voornaamste trekken der organisatie te geven, waarmede de Nederlanders rekening hebben te houden. Zulk een schets, in vele opzichten een proeve, eenige moeilijkheden betreffende plaats en tijd veronachtzamende, wordt in de volgende bladzijden gegeven.

[1] P. J. Veth, Gedachten over de behandeling der geschiedenis van Ned. Indië, T.N.I. 1867, I, p. 323.

[2] De verandering der meeningen in Nederland is in het licht gesteld door de opneming in Bijdr. T.L.V. 1901 van een waardevolle studie over het inlandsche gemeentewezen op Java en Madoera door Prof. L. W. C. van den Berg. Ik zal de gelegenheid hebben daarop nader terug te komen.

in de overtuiging dat de algemeene indruk niet ver van de waarheid zal afwijken, welke vrijheid in de behandeling van het onderwerp ook genomen moge zijn. Een enkel woord nog vooraf, om de verdenking te ontwapenen van die lezers, welke het beeld van Javaansch staatsbeleid onverwacht donker gekleurd mochten vinden. Deze studie heeft de bedoeling critisch te zijn, maar de auteur is zich niet bewust van eenige neiging om zijn oordeel in de een of andere richting te drijven, en zoekt slechts de uitkomsten van zijn studies aan de lezers mede te deelen, zoo juist en zoo eenvoudig als hij dit kan. Indien de inlandsche staatkundige organisatie als zoo erg slecht beschreven wordt, dan is dat doordien ze niet beter kan worden voorgesteld zonder bezijden de waarheid te gaan, zooals deze uit historische bescheiden voor den dag komt. Het is waar, het heeft er veel van of er van de fouten van het bestuur verslag gedaan wordt, meer dan van zijn verdiensten; de lezer moge daarover denken zooals hij wil, en moge aannemen, dat een meer algemeene kennis zou leiden tot een gunstiger oordeel; de auteur denkt dat dit het geval zou kunnen zijn ten opzichte van de schaars bevolkte deelen van Java, maar ten opzichte van het bestuur der massa van het volk betwijfelt hij het.

Als inleiding tot deze schets van de inlandsche staatkundige instellingen in het tijdperk der Nederlandsch Oost-Indische Compagnie kan met een zeer kort verhaal van de vroegere geschiedenis worden volstaan. Taalkundige onderzoekingen toonen aan, dat de inlandsche bevolking van Java vóór het begin der Christelijke jaartelling rijst verbouwde op geterrasseerde en bevloeide velden, ijzer en andere metalen bewerkte en veel kennis van zeevaart had. In de eerste eeuw onzer jaartelling had de inval van uit het vaste land van Indié plaats, die het begin vormt van

het Hindoetijdperk in de Javaansche geschiedenis. Dit tijdperk eindigt omstreeks het begin der 15de eeuw. Gezaghebbenden verschillen in hunne appreciatie van den invloed, welken de overheerschende Hindoes over de Javanen uitoefenden en het kan waar zijn, wat sommigen vermoeden, dat de Hindoes de inlandsche instellingen meer in stand hielden en ontwikkelden, dan dat zij die in haar wezen aantastten [1]. Hoe het oordeel in deze ook moge zijn, en hoe weinig oorspronkelijke toevoegselen aan de Hindoes ook mogen worden toegeschreven, het is zeker dat oost- en midden-Java, waar de Hindoe-gedenkteekenen veelvuldig worden aangetroffen, thans nog een bevolking bezitten geheel verschillende van die van west-Java in karakter, zeden en taal [2]. Het voornaamste punt van verschil, dat ons hier belang inboezemt, is dat van staatkundig karakter en instellingen. De Soendaneezen van west-Java toonen veel meer persoonlijke onafhankelijkheid

[1] Dr J. Brandes, „Een jayapattra", Tijdschr. TLV., 1889, 32 : 122. Hij vermoedt dat de Javanen in hunne ontwikkeling voortgingen onafhankelijk van Hindoeschen invloed tot de 8ste eeuw, en dat zij belangrijke vorderingen hadden gemaakt in verschillende richtingen, een mantstelsel en een zeer geordenden staat van bestuur er onder begrepen R van Eck verzekert dat het Hindoeisme de Javanen slechts oppervlakkig heeft aangedaan, dat het hunne oorspronkelijke eigenaardigheden wel heeft gewijzigd, maar niet uitgeroeid; de Javaan bleef een vermomde Polynesier ten opzichte van den Hindoeschen invloed. „Schetsen uit het volksleven in N. I." XII, Ind. Gids, 1882, 1 : 624. Prof L. W. C. van den Berg gelooft aan sterken Arischen invloed.

[2] Het karakter en de oorzaken van het verschil worden door Van Hoevell behandeld: „Onderzoek naar de oorzaken van het onderscheid ..... tusschen de Soendaneezen en eigenlijke Javanen", TNI., 1841 (2), 4 : 2, 132 vv. Hij gelooft dat het verschil dagteekent uit den Hindoetijd en zich sedert heeft ontwikkeld. De grenslijn tusschen de eigenlijke Javanen en de Soendaneezen wordt in de residenties Tegal en Banjoemas gevonden. Dekker „Max Havelaar" zegt, dat de beide volken niet meer op elkander gelijken dan hedendaagsche Engelschen en Hollanders, de vergelijking kan dienen als een maatstaf van het verschil, ofschoon het den bizonderen aard er van in het duister laat.

dan de bewoners van eigenlijk Java ten oosten van hen, wier meegaandheid onder staatkundige leiding tot slaafschheid daalt, en wier rechten in zulk een belangrijke materie als landbezit zoo gering zijn, dat hun bezit geheel van de willekeur der bestuurders afhangt. Het karakter en de instellingen der bewoners van eigenlijk Java kunnen alleen verklaard worden als men aanneemt dat het volk gedurende vele eeuwen onderworpen is geweest aan een bestuur, in graad van ontwikkeling vèr boven het peil van het oude stamverband.

De hier gegeven aanwijzing, dat een gevestigd en ontwikkeld bestuur in het Hindoetijdperk bestond, wordt door alle historische tijdgenooten bevestigd. Marco Polo en Fra Odorigo spreken van het Java'sche bestuur als van een koningschap en Chinesche opgaven van veel vroeger geven dezelfde indrukken weêr. Een dezer uit den tijd der Tang-dynastie (618—906) spreekt van een koning van Java, wiens oppermacht erkend werd door acht en twintig kleine staten rondom zijn hoofdstad gelegen; een opgave uit den tijd der Soeng-dynastie (960—1279) beschrijft een staat, die een leger van dertig duizend man onderhield en een hoog ontwikkelde administratie had, met meer dan duizend ambtenaren in verschillende departementen. Inlandsche bronnen deelen allen hetzelfde mede. Indien elk ander bewijs ontbrak, zou men uit het bestaan der groote tempels uit het Hindoetijdperk, zooals de Boro-Boedoer, moeten besluiten, dat het volk alreeds geleerd had, zich aan den invloed van een eenhoofdig gezag te onderwerpen. Oorspronkelijke opschriften bestaan, doch meestal in den vorm eener schenking van land, van een ambt of eenige andere gunst, door den vorst aan een persoon gedaan; deze bewijsstukken toonen aan dat, in het Hindoetijdperk, het centrale bestuur op Java minstens

zooveel macht had, als dat in middeneeuwsch Europa [1].

In het laatst der 14de eeuw strekte het Hindoerijk van Madjapahit zich niet alleen uit over eigenlijk Java, maar ook over Soenda, en oefende een soort van oppergezag uit over Malakka, Sumatra, Borneo en over de andere kleine eilanden van den archipel [2]. Tengevolge van aanhoudende tweedracht en met de uitbreiding van het Mohammedanisme in de 15de eeuw stortte dit rijk ineen. De Islam won het op de Indische godsdiensten en werd in verloop van tijd feitelijk de uitsluitende godsdienst der bewoners van het eiland. In zijn voortgang over Java verdoelde de Islam de oude staten in nieuwe, maar er is geen aanleiding te meenen, dat hij de staatkundige inrichting veranderde of dat hij er iets wezenlijks aan toevoegde. Ten tijde dat de Nederlandsch Oost-Indische Compagnie hare werkzaamheden op Java aanving, vond het geheel Java aan monarchale en absolute bestuursvormen onderworpen. Deze besturen waren in het westen stellig van lateren oorsprong dan in het oosten; zij waren in het westen niet lang genoeg in praktijk geweest om al de rechten van het volk te vernietigen en hadden zich niet uitgebreid over schaars bevolkte streken, waar kleine

[1] Van bizonder belang voor den belangstellende in Javaansche toestanden is een toekenning van vrijdom uit 860 A. D., veel gelijkende op gelijktijdige vrijstellingen in Europa. Deze is vertaald en besproken door Kern: „Over een oud-javaansche oorkonde", Verslagen en Mededeelingen der Kon. Akad. van Wetenschappen, Afdeeling Letterkunde, Amsterdam, 1881, 2. Reeks, 10, 77 vv. Voor een verhandeling over deze en andere opschriften zie Veth, Java, Tweede druk, 1: 40, 48, 54, 68. Voor de bizondere punten in den tekst aangehaald zie Yule's „Marco Polo", London, 1875, 2: 254; en zijn „Cathay", Lond., 1866, 1: 87; Groeneveldt, „Notes on the Malay Archipelago and Malacca, compiled from Chinese sources", Verhand. Bat. Gen., 1876(79), 39: 1: 18, 16.

[2] Rouffaer, „Het tijdperk van godsdienstovergang (1400—1600) in den Maleischen Archipel". Bijdr., TLV., 1899, 6: 6: 113—114. Deze studie is geput uit bronnen eerst onlangs opengesteld.

stammen als de Badoej's zich staande wisten te houden. Het kan zijn dat overblijfselen van de staminstellingen nog worden gevonden in de inlandsche huishouding [1], maar het volk was voor het grootste deel reeds ver aan het oorspronkelijk stamverband ontwassen, toen de Nederlanders in Oost-Indië verschenen. De territoriale staat onder een absoluut vorst, was de typische vorm van staatkundige inrichting, en over een groot deel van Java zijn zulke staten vermoedelijk een duizendtal jaren blijven bestaan. De Javanen waren even weinig onderricht als met de overige Maleiers het geval was. Zij waren geregeerd totdat zij alle geschiktheid hadden verloren om zich zelf te regeeren, en zij waren zoo lang onderdrukt totdat zij alle kracht hadden verloren om een slecht bestuur af te werpen. Het is een feit van groote beteekenis in de geschiedenis der Nederlanders op Java, dat zij de volksinstellingen in dezen toestand vonden, niet bloeiend, niet in een staat van krachtige ontwikkeling, maar oud en versleten, in staat van stilstand en ontbinding. Niets kan beter het gemak verklaren, waarmede de Nederlanders het eiland veroverden en de wet stelden.

Een denkbeeld van de oorspronkelijke bestuursinrichting kan gegeven worden door eene beschrijving van Mataram, den machtigsten staat met welken de Oost-Indische Compagnie had te maken [2]. In de eerste helft der 17de eeuw beheerschte dit rijk het grootste deel van het eiland. Evenals al de grootere inlandsche staten was het in een

[1] Dit wordt erkend door Van Baak „Nota over het eigendomsrecht op den woesten grond op Java", Eindresumé, 3, Bijlage N.; C. F. van Delden Laërne, „Iets over den oorsprong van het communaal landbezit op Java." Tijdschr. TLV., 1875, 22: 260, 268.

[2] De volgende beschrijving is geput uit Ryckloff van Goens „Reysbeschrijving van den weg uit Samarangh nae de koninckIijke hoofdplaets Mataram ..... 1656", Bijdr., TLV., 1856, 1:4:307—350. Van Goens was als gezant naar het inlandsche hof gezonden en bleef er eenigen tijd.

betrekkelijk korten tijd verrezen door verovering en er bestond geen organische eenheid tusschen zijn verschillende deelen. Dat het niet natuurlijk was ontstaan, maar kunstmatig door het succes van een gelukkig veroveraar, is duidelijk te zien uit de inrichting van het bestuur. De vorst had slechts een klein deel van het rijk onder zijn direct toezicht; het overige werd in zijn naam bestuurd door ondergeschikte vorsten, die juist zooveel onafhankelijkheid behielden als zij durfden. Een verwijderde provincie, gelaten onder het bestuur van een vertegenwoordiger der onderworpen dynastie, was alleen in naam aan den vorst onderworpen, terwijl provincies in de nabijheid van den hoofdzetel en door familieleden van den vorst bestuurd, geheel afhankelijk van hem waren. In een groot deel van het rijk, de noordoostelijke provincies, was de administratie in hoofdtrekken aldus: iedere provincie had haren onderkoning, *pangeran*, en naast dezen een gouverneur, vertegenwoordiger van het centrale gezag; in de districten en steden had ieder van deze provinciale overheden weder een vertegenwoordiger. Behalve deze twee groepen van gezagvoerders was er een derde, belast met de provinciale administratie; iedere plaats had twee ontvangers, die onmiddelijk ondergeschikt waren aan de hoofden in hun eigen afdeeling en onafhankelijk van andere ambtenaren. Dan waren er nog over al de provincies twee speciale commissarissen, die overal hun agenten hadden om den stand van zaken na te gaan en aan de centrale regeering dagelijks verslag te doen. Eindelijk was er een aantal van duizenden speurders, die het land als jachthonden afliepen om toe te zien wat er omging. Zij hadden het recht overal, zelfs in de bijeenkomsten van hoogsten adel binnen te dringen; zij waren „des handlangers", aangewezen om diens vijanden te

vatten, en waren zeer gevreesd en gehaat. Het geheele stelsel was dientengevolge samengesteld, niet om iets te doen, maar om te voorkomen, dat er iets gedaan werd; het was gegrond op verdenking en vrees.

Het leger was verdeeld onder de verschillende hoogere ambtenaren; aan ieder van hen was een zeker getal soldaten toegekend, dat uit het door hen bestuurde gebied werd te zamen gebracht; dat aantal mocht niet worden overschreden. De koning alleen mocht zooveel soldaten houden als hij wilde; feitelijk echter was de grootte van zijn lijfwacht beperkt door het bedrag aan geld en het aantal mannen, dat hij kon verkrijgen op zijn eigen terrein en op dat zijner vazallen.

Een gedeelte der werking van dit stelsel is voor ons beschreven door den Nederlandschen vertegenwoordiger, die aan het hof verbleef. De Vorst verscheen gewoonlijk drie keer 's weeks buiten zijn hof, om een steekspel bij te wonen, om recht te doen of om raad te houden. Evenwel bijna iederen dag, werden de staatsdienaren, van pangeran af tot den minsten ambtenaar toe, verplicht aan het hof te komen en te wachten gedurende den morgen tot het den vorst zou behagen te verschijnen. Zij stelden lijf en goed in gevaar door weg te blijven; de vorst verzekerde zich van hun trouw alleen door hun voortdurende tegenwoordigheid te eischen. Gewoonlijk wachtten duizenden grooteren en kleineren een gehoor. Alles aan het hof hing af van 's konings persoonlijk welgevallen. De edellieden waren uiterst bevreesd een man te beleedigen, die hen met één woord kon vernietigen, en nacht en dag waren zij vervuld van de gedachte hem te behagen. Eens beval de vorst, dat van Goens' lijfwacht zou binnen geroepen worden, maar gaf aan niemand bepaald het bevel er toe; onmiddellijk deden zich

twee of driehonderd edellieden op, alles onder den voet vertredende in hun woest verlangen om zes gemeen-soldaten op te roepen. Een ander maal riep de vorst één van van Goens' volgelingen op en het geheele hof, groot en klein, met uitzondering van de pangeran's, rende op hem af en bracht hem ademloos aan. De vorst lachte en waarlijk het geval heeft zijn vermakelijken kant; het gelijkt op een tooneel uit een comische opera. Een comische opera wordt echter een ernstig geval, wanneer zij de plaats van een echt gouvernement inneemt, en niet al de voorvallen van het Javaansche hofleven waren zoo onschuldig als het hier beschrevene.

Ten tijde dat dit verhaal werd geschreven, was het rijk van Mataram nog jong, en het centrale bestuur oefende meer werkdadig toezicht uit op de onderkoningen of regenten dan later dikwijls het geval was. De macht van den vorst over zijne onderdanen schijnt meestal alleen bestaan te hebben in de bovenaangehaalde verplichting hunnerzijds, om op sommige tijden aan het hof te verschijnen [1]. De regenten waren vaak bijna souvereinen in hun gebied en kunnen beschouwd worden, in zake hunner administratie, als onafhankelijke koningen die landschappen bestuurden, in het ruwe te vergelijken bij streken in de oostelijke staten van Amerika [2]. De regeeringsvorm heeft in al de verschillende regentschappen dezelfde eigen-

[1] de Jonge, Opk., 5: 36, Journael van de Haen, 1623; ib., 6 110, G.G Maetsuyker aan bewindhebbers, 1668 (Palembang). In Banjoemas waren de edelheden verplicht zes en meer maanden van het jaar aan het hof door te brengen. S van Deventer, LS., 2· 648.

[2] In de Jonge, Opk., 10 237, 260 (Aanmerkingen, Mossel, 1751, 1754) komt een lijst voor van zeventien regentschappen in Jacatra, met de oppervlakte en de bevolking. Het schijnt dat de gemiddelde oppervlakte omstreeks 25 vierk. Eng. mylen bedroeg, hoewel sommige zoo klein zijn, dat ze geen afzonderlijke districten kunnen zijn geweest Sommige waren grooter dan 100 000 morgen (Nederl.), of meer dan 300 vierk. Eng. mylen. De bevolkingsstaten waren van weinig

aardigheden. Iedere regent heeft een of meer viziers of ministers (*patih*), die de dagelijksche bezigheden controleeren, en nog ongeveer een dozijn hoogere hofbeambten, die gewoonlijk uit zijn bloedverwanten worden gekozen. Het omliggende land was ondergeschikt aan een afdalende reeks van onderkoningen, eenigen aangewezen tot bestuurders van een bepaalde landstreek, anderen met een bepaalde opdracht belast. Raffles meldt [1], dat de uitvoerende, rechterlijke en fiscale macht, in den persoon van den vorst vereenigd, onverdeeld overging op iederen ondergezaghebber; evenwel is de scheiding van het financiewezen, in Mataram geconstateerd, eerst later in de staatsinrichting ingedrongen en kan wel algemeen geworden zijn door de afgunst van het centrale gezag op de macht, die de onderkoningen in handen hadden gekregen [2]. Over het geheel is de zienswijze van Raffles juist: „Iedere ambtenaar heeft onbeperkte macht over degenen over wie hij gesteld is, en hij zelf is onderworpen aan den persoonlijken wil van den vorst of diens minister" [3]. Onderworpenheid veel meer dan samenwerking kenmerkt het systeem. Inderdaad was de macht van ieder ambtenaar bepaald door zijn bekwaamheid om die op een afstand te doen gevoelen. Iedere ambtenaar, van beneden af beginnende, haalde zooveel als hem mogelijk was uit de macht en de voorrechten hem door het bestuur toegekend, en zoo ging het voort langs de verschillende trappen tot aan den vorst, aan het hoofd der geheele reeks.

Het vorstelijk inkomen bestond hoofdzakelijk uit be-

waarde, daar sommige districten ontvolkt zijn geworden (ib., p. 248). Een regentschap van het tegenwoordige Java is gemiddeld tusschen 500 en 600 vierk. Eng. mijlen groot. [1] Hist., I, 299.

[2] Kollmann, „Bagelen onder het bestuur van Soerakarta en Djokjokarta", Tijdschr., TLV., 1864, 14, 355. Verdeeling in de functies van ondergeschikte beambten komt ook voor den dag in de rapporten van Rothenbuhler en C. de Groot. [3] Hist., I, 161.

talingen in natura en uit arbeid door de landbouwende bevolking te verrichten. De ontvangsten in geld waren zoo gering, dat ze niet in aanmerking behoeven te worden genomen. Dientengevolge konden de ambtenaren niet in geld worden betaald en werden zij beloond door de toekenning van een zeker deel der souvereine rechten op producten en op arbeidskrachten. Dit systeem is in het algemeen het normale bij een zekere hoogte van staathuishoudkundige ontwikkeling en heeft somtijds in zijn verloop een bepaalde klasse onder het volk met erfelijke rechten zoowel op land als op ambten doen ontstaan. Neigingen in deze richting, waarmede Europeesche bestuurders in hunne handelingen ten opzichte van landbezit hadden rekening te houden, kan men in de geschiedenis van het oude Java opmerken. In het algemeen moet gezegd, dat de ambtenaren niet openlijk erkend werden in hun bevoorrechte stelling. De zoon van zulk een ambtenaar had nooit recht zijn vader op te volgen, ofschoon het vrij algemeen geschiedde en aanstellingen buiten de hoogere standsfamiliën zeldzaam waren. De edelen in ambtsbetrekkingen vormden een kaste, afgezonderd van de overige bevolking, met een eigen type en eigen tradities, maar volgens de inlandsche theorie behoorde het begrip van adel aan het ambt en was deze niet erfelijk. Afstammelingen van ambtenaren hielden echter vast aan de titels, die hun voorzaten hadden gedragen en in sommige streken was het zeldzaam niet een man te vinden, zelfs onder het gemeene volk, die niet een titel had; die titels maakten echter niet veel indruk, indien er niet een ambtelijke stelling aan verbonden was. [1]

[1] Cornets de Groot, Rapport, 1823, TNI., 1853, 15: 1: 86. Crawfurd zegt dat het op en neergaan in fortuin onder de leden van de regeerende kaste zeer groot was. Raffles, Sub., 92.

Dit moge genoeg zijn over de hoogere staatkundige inrichting op Java om tot grondslag te dienen voor een onderzoek harer werking op het oogenblik toen de Oost-Indische Compagnie op het eiland verscheen en om den lezer in staat te stellen te oordeelen in hoeverre het volk bij het onder Europeesch bestuur komen, gewonnen heeft. De meest in het oog vallende fout van het systeem was de neiging tot grenzenloos absolutisme, die in alle deelen er van doorschemert, maar die vooral in de hoogere en lagere regenten wortelde. „De vorsten regeerden over de bevolking met een geheel onbeperkt gezag, zonder andere wetten dan die zij zich zelven stelden. Eigendom was bij den inlander geheel onbekend, zelfs niet die over vrouw en kinderen, wanneer de wil van zijne hoofden in het spel kwam" [1]. Alles hing af van de karaktereigenschappen van één man. Op zijn best was het volk onderworpen aan luimen, zooals die van den Sultan Agoeng, die volgens v. Goens' beschrijving geen man toestond een nacht in den Kraton door te brengen, maar zelf als eenig man onder tienduizend vrouwen verbleef. Menigmaal waren de Javaansche heerschers echte monsters, aangegrepen door „machtswaanzin", als gevolg van hun positie. Agoeng's opvolger, Amangkoe Rat, kenmerkte zijn komst op den troon door een moord op twintigduizend menschen en ruimde gedurende zijne regeering nu en dan met eigen hand personen uit den weg, tegen wie hij slechts de geringste achterdocht koesterde. Stierf

[1] „Regten en Verpligtingen.. .. in Cheribon", TNI., 1863, 1: 1 146, uit een rapport van den controleur Phitzinger, beschrijvende toestanden uit den tijd van het oorspronkelijke bestuur in die residentie. Dergelijke mededeeling wordt gedaan in verschillende tijden en op verschillende plaatsen. Coen schreef over Java in het algemeen, 1619, „Trecht van dese landen is hier, de wille des Coninx", de Jonge, Opk., 4. 183. Mossel schreef uit Bantam, 1747, „De koning regeert dit rijk souverayn in den hoogsten graad", ib., 10: 119.

er een van zijn vrouwen, dan liet hij een honderdtal andere van honger omkomen om uitdrukking te geven aan zijn verdriet, en zocht onder de vrouwen en meisjes zijner onderdanen een schoone uit, die haar opvolgster moest worden[1]. Een hedendaagsch schrijver zegt, dat Amangkoe Rat niet het echte type is van den Indischen heerscher, en dat de Nederlanders eigenlijk verantwoordelijk zijn voor zijn buitensporigheden, omdat, toen het volk hem wilde wegjagen, dit door den vreemden overheerscher werd belet[2]. Deze schrijver is, onder den indruk van de fouten die hij ontdekt in het Nederlandsche bestuur, somtijds geneigd te twijfelen of het volk wel voordeel heeft gehad bij den ruil van bestuurders. Wat hij zegt is waar, dat een slechte vreemde overheerscher niet beter is dan een goed inlandsch bestuur. Dit moge worden toegegeven, het is tevens waar dat Amangkoe Rat de ergste in zijn soort was. Toch blijft de indruk na lezing der volksannalen, dat goede heerschers zeldzaam waren, dat de verzoeking tot het begaan van slechte daden voor de meesten, vooral voor vorsten in den harem groot gebracht, te machtig was. Er waren ook goede vorsten, maar zij waren onmachtig door de fouten van het regeeringsstelsel; er was werkelijk van huis uit geen goed bestuur[3]. Tegenover de meening van Van Kesteren, boven aangehaald,

[1] Een andere heerscher had een plaats aan het hof, waar hij naakte vrouwen het kampen met tygers. Deze voorbeelden, met andere licht te vermeerderen, zijn genomen uit Veth en uit de Jonge, Opk., deel 6 en 7.

[2] Van Kesteren, „Een ideaal voor den Indischen Staatsdienaar", Ind. Gids, 1885, 2e 1534.

[3] Deze bewering betreft, zooals te begrijpen is, alleen Java. De stamhoofden op Sumatra en Bali kunnen beter geweest zijn, dan het povere Europeesch bestuur, zooals beweerd wordt in het TNI., 1873, 2e 1e 141. Voorbeelden van bestuurders die het goed bedoelden, maar geen goed bestuur konden verzekeren, door slapheid in de administratie of door de ondeugden van vorstelijke verwanten, kan men vinden bij de Jonge, Opk., 11. 375 (Bantam), 12 110 (Soerabaja).

kan gesteld worden die van H. St. John, die verklaart, dat de Maleische besturen alleen tot iets slechts in staat waren, geen goed konden doen, dus dat *ieder* vreemd bestuur beter was. Hunne domheid is even ongeneeslijk als hun despotisme wreed. Zij verdienen slechts uitgeroeid te worden. Zij zijn tegelijk trotsch en bedorven, despotisch en zwak [1]. Tusschen deze uitersten zou ik het houden met St. John's inzicht.

Veel ernstiger, maar minder opvallend dan de tyrannie over personen, was de uitwerking van de alleenheerschappij op den gang van het staatsleven. Veth zegt dat de inlandsche bestuurswijze zoo duldeloos was, dat de ergste Machiavellist er zich over zou geschaamd hebben. Zij gaf niet uiting aan de onwillekeurige neiging tot wasdom eener maatschappij, maar aan de heerschzucht en de nukkigheid van één individu. Zij putte de krachten van het volk uit in richtingen, die tot niets leidden of in eene richting waarop men moest terugkomen. De vorst van Mataram veroverde een der oostelijke gewesten van Java, alleen om te ondervinden dat het onmogelijk was zijn macht aldaar voortdurend te handhaven; hij ontvolkte het district en ging heen. Het rijk van Mataram begon te verbrokkelen onmiddelijk na den dood van zijn stichter; op de oorlogen, waaruit het oorsprong vond, volgden oorlogen waardoor het te niet ging; en de uitkomst voor het volk was ellende en nooddruft.

Het rijk was dikwijls niet in staat zijn macht tegen zijn naburen te gebruiken door de eeuwige inwendige twisten, die zijn hulpbronnen in oorlogen zonder algemeen belang uitputten. Eindelooze familietwisten tusschen de verschillende dynastiën worden de chronische kwaal van het rijk van Mataram genoemd. Vele ontstonden uit dorst naar

[1] Horace St. John, „The Indian Archipelago", Lond., 1853, 1: VIII.

macht, andere waren van zuiver persoonlijken aard, als bijv. liefdesaangelegenheden waarin eenig lid van de vorstelijke harem of een candidaat daarvoor was betrokken.

De instelling der erfelijke monarchie wordt gewoonlijk verdedigd op grond dat het rijk er bij wint als de opvolging gemakkelijk plaats heeft en in het algemeen wordt erkend dat het opweegt tegen de nadeelen van het moeten dulden van vaak zwakke en slechte heerschers. Een slecht bestuur is beter dan de anarchie van een successieoorlog. Op Java heeft de voornaamste reden van bestaan voor de erfopvolging grootelijks gefaald. Volgens de traditie werd de vorst opgevolgd door een zoon van een zijner wettige vrouwen; deze erfgenaam, niet altijd de oudste zoon, was de aangewezen kroonprins gedurende het leven des vaders, die soms met een raad van ouden de aanwijzing opmaakte. Dit systeem leidde tot eindelooze kuiperijen tusschen de vrouwen en bijwijven van den vorst en gaf geen waarborg dat de persoon, die er op rekende de aangewezene te zijn, bij zijns vaders dood zijne aanspraken zou kunnen doen gelden. Het schijnt niet overdreven te zeggen, dat de helft of meer der ernstige oorlogen, waarin de inlandsche staten gewikkeld werden, ontstonden uit de kleingeestige quaestie wie van twee even slechte mannen over een zeker land zou regeeren. Ik heb geen enkel bewijs gevonden, dat vorsten of dynastiën genegenheid of trouw hunner onderdanen wonnen in het tijdperk der inlandsche heerschappij. De Nederlandsche Gouverneur-Generaal schreef in 1677, ten tijde van een opstand verwekt door een kroonpretendent in Mataram, dat het opvallend was te zien hoe een volk, dat eeuwen lang hun heerschers vereerden „met groote precisiteit” had gehoorzaamd, op eens „zoo lichtvaardig zonder eenigen neces-

stand te bieden" zich aan den opstandeling onderwierp [1].

De voornaamste figuur bij het centrale gezag, behalve de vorst, was de *patih*, of eerste minister, die zelfs in de kleinere vorstendommen als het hoofd van het uitvoerend gezag dienst deed. Hij werd geacht het werk des regeerders te doen, terwijl de vorst zelf voor zijn vermaak leefde. Deze invloedrijke ambtenaar was vaak van geringe afkomst en door vorstelijke gunst gestegen; soms een verwant van den vorst, aanblijvende tot hij oud en onbruikbaar geworden was [2]. Werd het ambt door een bekwaam man bekleed, dan werd het verrichten van iets goeds hem vaak door den vorst, die verkoos naar de inblazingen zijner gunstelingen te luisteren en zijn patih op allerlei wijzen tegenwerkte, naijverig op diens invloed, onmogelijk gemaakt [3].

Het inlandsch bestuur was noch door zijne inrichting, noch door zijn personeel in staat de fouten van het centrale gezag te herstellen. Bij de boven beschreven administratieve inrichting van Mataram in de 17de eeuw, moet vooral opgemerkt worden de wijze, waarop de verschillende ambtenaren geroepen waren om elkander te bespieden en na te gaan; deze eigenaardige geest teekent het geheele inlandsche regeeringssysteem, ofschoon het nergens zoo duidelijk in het oog springt als bij het stelsel van bestuur. Wij ontmoeten in geenen deele tusschen de ambtenaren een gevoel van wederkeerig vertrouwen, als er zou moeten zijn bij onderlinge samenwerking; ieder beambte was naijverig en achterdochtig tegenover

[1] G.G. Maetsuyker aan bewindhebbers, 1677, de Jonge, Opk., 6 169.
[2] Mem. van Siberg, 1787, de Jonge, Opk., 12: 89.
[3] Reis van Engelhardt, 1803, de Jonge, Opk., 13. 156. De macht achter den troon werd somtijds uitgeoefend door een Europeeschen overlooper, of door een vrouw van het laagste soort. Vergel. M. L. van Deventer, Gesch., 1: 129, 294; 2: 155; de Jonge, Opk., 7· 215.

hen die boven, naast en beneden hem stonden; ieder trachtte zooveel te halen als hij kon, en deed zoo weinig mogelijk als hij durfde in ruil daarvoor. Betrekkingen werden van den meerdere door gunst verkregen, en door beloften nog meer van het volk te halen dan er tot dusver van gehaald was. De Soenan (keizer van Mataram) stelde over Japara twee van de ergste tyrannen uit Mataram, van wie een, de vader van een zijner bijzitten, reeds wegens wanbedrijf was afgezet; omdat zij beloofden voor hem een geschenk te verwerven van de Oost-Indische Compagnie [1].

De bestuurder van een der districten van Krawang stelde als onderbeambten onervaren mannen en knapen van 12 en 13 jaren aan, over wie hij beter geheel den baas kon spelen. Ik haal aan uit het rapport van een Nederlandsch ambtenaar: „Deese jongelingen, die van geene ordres begrip hebben, veel minder dezelve weeten te executeeren, en trots op hunne aanverwantschap aan den hoofdregent zijn, ontzien niets om hunne lusten te voldoen, waartoe de gemeene man alles moet contribueeren, als tot hunne jagtpartijen, visserijen, etc., zoodat het geen wonder is dat dees moedeloose, gedrukte en niet tot hunne plichten aangezet worden(de) rampzalige ingezeetenen zig weynig of niet met hunne plantagien bemoeyen, dat zij dezelve aan de natuur overlaten, en voor niets anders dan voor hun sober levensonderhoud zorgen, hetwelk in het bebouwen hunner rijstvelden bestaat" [2].

De hoogere ambtenaren brachten hun tijd aan het hof door, lieten hunne inkomsten door hun agenten innen en zagen nauwelijks om naar de streken vanwaar zij die

[1] de Jonge, Opk., 6: 181 (1669)

[2] Verslag van Guitard, 1790, de Jonge, Opk., 12: 197. De toestanden waren in andere regentschappen al even slecht; ib., p. 206.

trokken en waren somtijds, naar gezegd werd, zelfs onbekend met dier ligging[1].

De adel van Bantam wordt op het einde der 18de eeuw beschreven, zijn tijd doorbrengende met eten en drinken, met betelkauwen en met wedrennen; hij leefde van de inkomsten van zijn land maar liet de zaken aan mindere personen over[2].

Een regeering als deze was onbekwaam iets te vervullen van de plichten, die op haar rustten; zij kon den eersten bestuursplicht niet nakomen, het volk te beschermen tegen den vijand van buiten en inwendig rust en veiligheid te bewaren. De kusten van Java waren met wachthuisjes bezet om te waken tegen de invallen van zeeroovers, maar desniettemin drongen de piraten toch binnen tot in het hart van het eiland, plunderden de dorpen en voerden de bewoners als slaven weg[3].

Het centrale gezag was onbekwaam de rust te bewaren, zelfs onder de lagere ambtenaren. De Gouverneur-Generaal schreef in 1620, dat iedere bestuurder in Mataram deed wat hij wilde; het eene hoofd nam de onderdanen van den ander weg om de gunst van den keizer te winnen, door geschenken die uit welgeslaagde rooverij voort-

[1] Raffles, Sub., 80, 91, 125.

[2] Breugel, „Beschrijving van het Koningrijk Bantam" (1787), Bijdr. TLV., 1856, 2: 1: 332.

[3] Horsfield, „Schets van de Aardrijkskunde ..... van Java" 24–25; Eindresumé, 2· 95. Er moet worden opgemerkt, dat deze beide verwijzingen uit de 19de eeuw zijn, maar memories van vroeger bevatten; de zeerooverij vermeerderde sterk na het midden der 18de eeuw, samenvallende met een Mohammedaansche godsdienstige revival. M L van Deventer, Gesch., 2· 289. De Compagnie toonde weinig meer geschiktheid dan de inlandsche bestuurders tot bestrijding der zeerooverij, maar ik zie geen reden om de Compagnie voor het kwaad verantwoordelijk te stellen. Ten tijde der inlandsche regeering was zeerooverij een gewone instelling; Raffles zegt dat· zij werd beschouwd als een eervol bestaan, waardig om door jonge prinsen en edelen te worden uitgeoefend.

kwamen [1]. Een verhaal uit den tijd van Mataram's hoogste macht geeft een denkbeeld van de regeeringloosheid, die er heerschte. Een hoofd, „Koninck over een stadt", wenschte de dochter van een ander hoofd tot vrouw en zond een gezantschap met geschenken om het aanzoek over te brengen. Hij kreeg ten antwoord met beleefde uitdrukking van spijt, dat zij aan een ander was toegezegd. Hij zond daarop een troep van twee- of drieduizend man, die de dochter met geweld mede nam en het paleis van den vader verwoestte; twee andere hoofden, aanhangers van den beleedigden vader, rustten een leger uit ten behoeve van dezen, en op het oogenblik dat het verslag werd gedaan was een oorlog in uitzicht [2].

In de kleine districten door regenten bestuurd was geen veiligheid. Het land werd door rooverbenden overloopen. „Die buiten zijne desa kwam onbeschermd, had kans te worden vermoord" was het gewone getuigenis omtrent de Bantamsche toestanden, onder de inheemsche regeering. „Bij vervoer van officieele brieven over den landweg moesten eenige pradjoerit's gereed staan, als geleiders tot beveiliging van den weg" [3]. De veelheid van straffen, die in de Javaansche wetten gevonden worden tegen roof en diefstal, zijn bewijzen van de ondeugden waartegen zij

[1] Coen aan bewindhebbers, de Jonge, Opk., 4 : 202.

[2] Journael van de Haen, 1623, de Jonge, Opk., 5 : 39. Uit een later tijdperk kan een geval worden medegedeeld, waarbij de Nederlanders genoodzaakt waren in Cheribon op te treden om de despotieke wraakoefeningen van een regent te stuiten, die de onderdanen van een ander oplichtte omdat dezen bij zijn volk gestolen hadden. Zwaardekroon aan bewindhebbers, 1719, de Jonge, Opk , 9 : 32.

[3] Eindresumé, 3 : 3; ib., 3 : 42. In midden-Java was er geen veiligheid ten tijde der eigen regeering en misdadigers ontsnapten ongestraft. [Valk] „De toestand van Bagelen in 1830", TNI., 1858, 20 : 2 : 76; Kollmann „Bagelen", Tijdschr. TLV., 1864, 14 : 354 Voor een beschrijving van het gebrek aan veiligheid in Bantam, zie M L. van Deventer, Gesch., 1 : 28.

gericht waren, maar er zijn geen bewijzen dat deze wetten werkelijk werden toegepast.

Men wordt onwillekeurig herinnerd aan de toestanden, die in Engeland bestonden vóór de verovering door de Noormannen, bij het lezen van het veel voorkomen van veediefstal en men begrijpt de moeilijkheden, die de Nederlanders ondervonden om deze te fnuiken in de districten onder hun protectoraat staande. Alle rechtsmiddelen waren ondoeltreffend en het was noodig terug te keeren tot de oude inlandsche gewoonte, dat geen buffel mocht gekocht of verkocht worden dan in het openbaar op de markt [1]. Een enkel voorbeeld kan aantoonen , hoe slecht het recht werd gehandhaafd. Van Höevell was, reizende in midden-Java, aan een diepe kloof in den grond gekomen, en hij vernam aldaar, uit vertrouwbare bron, dat onder het inlandsche bestuur, regenten en mindere hoofden, misdadigers en anderen die hun in den weg stonden, gebonden in de diepte lieten werpen zonder vorm van proces; zij spaarden daardoor de onkosten uit, hen voor het gerecht te brengen [2].

Tot bevordering van de welvaart van het volk deed het bestuur feitelijk niets. Men zegt dat er in sommige gedeelten van Java een betrekkelijk levendige binnenlandsche handel was; maar deze werd gedreven, niet alleen onder groote onveiligheid en onder den druk van zulke lasten als de spitsvondigheid der hoofden kon uit-

[1] Aanmerkingen, Mossel, Preanger-Regentschappen, 1754, de Jonge, Opk., 10. 270

[2] „Wreede strafoefeningen. ", TNL, 1840, 3 · 1 · 169. Het artikel beschrijft vele der wreede strafoefeningen van toepassing in het vroegere tijdperk, verminkingen, menschen aan tijgers voorgeworpen, en dergelijke Men kan in een rapport uit Japara lezen, 1674, dat een man, die in beroep wilde komen van zijn zaak bij den Soenan in persoon, dit alleen doen kon door vijfhonderd Rksd (een enorme som voor een inlander, te betalen, en door al zijn vrouwen in de macht te stellen van den Soenan. de Jonge, Opk., 6 · 191.

denken, doch zelfs in weerwil van het bijna geheel ontbreken van wegen. Het Nederlandsche bestuur deed een onderzoek instellen naar den arbeid, die van het volk onder het inlandsche bestuur werd gevergd voor het onderhoud van wegen en bruggen. Het bevond dat dit weinig of niets was en de reden in een der antwoorden luidt. „omdat er toen geen wegen, noch bruggen waren" [1]. Nog in de 19de eeuw merkte Raffles op, dat goederen te water aangebracht, gemeenlijk door lastdieren en op de schouders van mannen en vrouwen werden gedragen [2]. Het gevolg was, dat het volk op een lagen trap van landelijke organisatie bleef en verstoken van al de voordeelen die handel en geregelde arbeid konden aanbrengen. De inlandsche kronieken zijn vol van verhalen van hongersnood en pest; beide ontstonden uit het plaatselijk mislukken van den oogst of uit een der vele oorlogen en zij waren zoo hevig, daar het onmogelijk was het tekort in het eene gewest aan te vullen uit het overschot in het andere. Afwisseling van overvloed en gebrek kenmerkten de toestanden op Java, evenals zij dat deden in middeneeuwsch Europa [3].

Ieder transport van goederen om te verhandelen werd door de hoofden aangegrepen om tol te heffen; rechten werden in alle havens geheven en in het binnenland werd de circulatie van goederen belemmerd door allerlei tolpoorten. Markten bestonden niet alleen voor het gemak

[1] Eindres., 3: 13. Er was een kort eind weg in Bantam, en er waren hier en daar wegen in andere gedeelten van Java, maar het echt begin van wegenaanleg dagteekent uit de pogingen door de Compagnie aangewend en van Daendels. [2] Hist., 1: 219.

[3] Cijfers van rijstprijzen in verschillende deelen van den archipel, bij de Jonge, Opk., 4: 15 noot, toonen duidelijk aan den invloed van het gebrek aan transportmiddelen. De Nederlandsche gouverneurs in de 17de eeuw werden aangeschreven door Heeren XVIIen rijst in voorraad te houden voor twee jaren, om hongersnood, die te eeniger tijd zich mocht voordoen, te voorkomen. Instructies van 1650, Mijer, Vers. 114.

eenvoudige landbouwgereedschappen en een enkelen buffel, het voornaamste voedsel putte voor zich en zijn gezin [1]. Zijn woning was slechts een hut, in enkele dagen gebouwd, en er was weinig aan of in, wat hij niet zelf of een zijner huisgenooten, met de hand had gemaakt. Het gezin van den Javaanschen boer is bijna onafhankelijk van den arbeid van vreemden, schreef Raffles. In iedere hut was een spinnewiel en een weeftoestel, en op het erf er om heen groeiden de planten en vruchten voor het onderhoud van hem en zijn gezin. Het weinige wat er te veel was, werd naar de markt gebracht om tegen gezouten visch, gedroogd vleesch of iets van weelde, dat het gezin kon gebruiken, te worden geruild [2]. Het aantal handelaren en werklieden van beroep schijnt in de binnenlanden heel klein te zijn geweest en ook aan de zeeplaatsen niet groot. De groote steden in verschillende deelen van het eiland, waarvan wel sprake ging, schijnen naar de bevolking toch maar klein te zijn geweest, en veelal waren deze zoogenaamde steden, slechts groepen dorpen [3]. Men

[1] Ik vermijd opzettelijk al de moeilijkheden en bizonderheden van het lagere volksleven te beschrijven, als tot niets hier ter plaatse dienende. Toch moet ik het gevoelen van Gelpke „De rijstkultuur op Java", Bijdr. TLV, 1874, 3. 9: 180, hier aanhalen, dat rijst vóór de 19de eeuw, voor de inboorlingen een artikel van weelde was, dat zij leefden van kruiden, enz. Dat kan echter niet gehaald worden uit het rapport van 1804, 't welk hij aanhaalt, en is niet overeen te brengen met de steeds voorkomende berichten over rijstbouw in oud-Java. Wiese zegt in 1802, dat rijst was, „het voornaamste, ja bijna eenige voedsel der Javanen", de Jonge, Opk., 13 65: Janssaud noemt het in zijn Mémoire, 1810, het „principale nourriture du peuple", ib., 13: 514.

[2] Raffles, Hist., 1: 95, 121, 182.

[3] Eene vergelijking van de opgaven, omtrent de bevolking van de een of andere plaats in verschillende tijden toont aan dat deze geheel onbetrouwbaar zijn. Zonder in bizonderheden af te dalen durf ik zeggen, dat de grootste plaatsen niet meer dan eenige tienduizenden bewoners hadden. Vergel., M. L. van Deventer, Gesch., 1: 46; 2: 39. Raffles' meening, Hist., 1: 118, dat een tiende tot een vierde van de bevolking in nijverheid en handel was betrokken, is m. i. onjuist.

is gewoon aan te nemen, dat er op Java een klasse onder de bevolking bestond, die andere bestaansmiddelen had dan den landbouw, maar het zou verkeerd zijn bij deze klasse lang stil te staan, want haar aandeel in de economische gesteldheid was gering, en in de staatkundige inrichting — voor zoover mijn onderzoekingen mij hebben geleerd — bepaald onbelangrijk.

Ik ga dus over tot de beschouwing van het voornaamste punt, waarmede ik het overzicht van de inlandsche desagemeenschap, zal besluiten, nl. het staatkundig verband der landbouwende klasse, der massa van het gemeene volk dus. Mijn doel zal wezen de plaatselijke staatkundige instellingen in het bizonder van deze klasse en hare verhouding tot de hooge regeering te beschrijven; daar is niets in de geschiedenis van Java moeilijker, om met volkomen onbevangenheid te doen, dan dit; zoo groot zijn de afwisselingen, waarmede de onderzoeker heeft rekening te houden, en zoo duister zijn de oorzaken van vele dezer verschillen. Gelukkig is het voor ons tegenwoordig doel niet noodig het moeilijkste onderdeel van het vraagstuk, het opsporen der oorzaken na te gaan; en in deze schets is het voldoende de groote kenmerkende hoedanigheden in den breede aan te geven, minder lettende op met elkaar in strijd zijnde onderdeelen.[1]

[1] De volgende schets van een dorpsinrichting is hoofzdakelijk getrokken uit het Eindresumé, „Het onderzoek naar de rechten van den inlander op den grond in de residentie Bantam", TNI., 1872, 1: 1: 241 en 2: 97, en Raffles, Substance. Het artikel van L. W. C. van den Berg over het inlandsche dorpswezen, „Het inlandsche gemeentewezen op Java en Madoera", Bijdr. TLV, 1901, 6: 8: 1 140, is een zeer waardevolle bijdrage tot het onderwerp, maar ik kan niet uitmaken of het de twijfelachtige quaesties over het ontstaan heeft opgelost Het is bijna geheel geschreven uit wettisch oogpunt, zonder acht te slaan op stam, en economische invloeden. V. d. Berg gelooft vast aan de „primitieve Ariërs"; haalt Baden Powell aan, maar is het ook eens met Maine. Ik heb een aantal quaesties, verband houdende met den

In sommige deelen van het eiland, speciaal in het uiterste oosten en westen, waren de inboorlingen in dorpen vereenigd, overeenkomende met de afgescheiden dorpen in Britsch-Indie. De overeenkomst is waarschijnlijk een uitvloeisel van het denkbeeld in de tropische landen algemeen verbreid [1], dat een man, die de moeilijke taak aanvaardt, een stuk woesten grond te ontginnen gerechtigd is de vruchten van zijn arbeid te genieten en aan zijn nageslacht te laten. Een of meer mannen begonnen een stuk woesten grond schoon te maken en stuk voor stuk irrigatiekanalen te graven voor de rijstcultuur; anderen voegden zich daarbij en na verloop van tijd was er een dorp ontstaan [2]. Grondbezit was erfelijk en individueel. De leider der nederzetting was het eerste dorpshoofd; zijn naam bleef lang in eere in het dorp en gewoonlijk, hoewel niet altijd, volgde zijn nakomelingschap hem in zijne waardigheid op. Evenwel, al was de vervulling van het ambt van dorpshoofd voor het leven en al bleef dit in de familie der stichters bewaard, toch schijnt het, dat er eene verkiezing bij plaats had; en in sommige districten werden de verkiezingen van tijd tot tijd gehouden en leidden tot gestadige verwisseling in het ambt. Rothenbuhler beschrijft de toestanden, zooals die in Soerabaja waren, waar het hoofd *petinggi* heette: „Deeze Patingie wordt altijd en

oorsprong der verschillende vormen van landbezit en desa-instellingen en de quaestie van het ontstaan van het communaal bezit, als slechts van belang voor het onderzoek naar vroegere toestanden, terzijde gelaten, omdat deze slechts belang hebben voor den onderzoeker van vroegere toestanden, en ook omdat zij een meer gedetailleerde behandeling zouden eischen, dan het bestek van dit boek toelaat.

[1] B. H. Baden Powell, „The Indian Village Community", Lond., 1896, 151, 207.

[2] Verg. Endres, 2 69, 81 beschrijvende den gang van zaken in Tegal en Pekalongan; Raffles, Sub., 100, enz.

zonder tusschenkomst van iemand anders, door de Ingezeetenen zelve gekozen en wel uit hun eigen midden, doch duurt zijn bestuur niet langer dan 2 of 3 jaren, wanneer men tot een nieuwe verkiezing overgaat, en de oude Patingie weder in de klasse der Gemeente terugkeert, zonder als dan hoegenaamd iets meer boven de anderen voor te hebben. Dit gebruik heeft van oudsher zo in het Sourabaijasche plaats gehad, en geen Regent of Hoofd zal het ligt wagen, daarop inbreuk te maken, uit vreeze, dat dit misschien verloop van volk zoude veroorzaken, daar de Ingezeetenen ten uitersten aan deeze gewoonte gehecht zijn, en niet zonder reeden wijl op die wijs, een ieder der hunnen op zijne beurt ook Patingie word en niemand hoevt te vreezen, dat ooit eene partijdige verdeeling in de lasten en voordeelen zal komen plaats te vinden"[1]. De petinggi was verplicht zijn dorp bij onderhandelingen met de hooge regeering te vertegenwoordigen, vooral inzake belastingen; hij werd geacht te waken tegen onbehoorlijk hooge lasten en voor het dorp de voordeelen van een billijke verdeeling onder de gemeenteleden te weten te bedingen. In ruil voor de diensten, die hij bewees, genoot hij een aantal personeele voorrechten en als equivalent van loon vrij gebruik van land en beschikking over arbeidskrachten. Behalve het hootd, dat verschillend betiteld werd in verschillende deelen van het eiland, had het dorp soms een raad van oudsten en gewoonlijk een assistent of plaatsvervangend hoofd, een priester en somtijds een schrijver of secretaris.

Het is onnoodig voor ons huidig doel dezen vorm van het desabestuur in nadere bizonderheden te beschrijven; het voornaamste kenmerk is de plaatselijke onafhanke-

[1] Rothenbuhler, „Rapport van den staat en (de) gesteldheid van het Landschap Soerabaya", 1812, Verhand. Bat. Gen., 1851, 41: 3–16.

lijkheid. Zoolang de desalieden hunne belasting betaalden, waren zij vrij hun eigen zaken te besturen; zelfgekozen beambten oefenden het plaatselijk bestuur uit, belastingheffing, rechtspraak in kleine gedingen, politietoezicht er onder begrepen. Er was geen gelijkheid van bezit onder de desabewoners. Sommigen waren in goeden doen, hadden meer land en voorraden dan zij noodig hadden voor hun bestaan, anderen bezaten geen grond en moesten voor anderen werken voor hun brood. Er was evenwel geen belangrijk sociaal of staatkundig standsverschil onder deze economisch wel uiteenloopende menschen; de vorm van desabestuur en de bevolking kunnen democratisch genoemd worden [1].

Ik wensch niet zoo verstaan te worden, alsof ik dit desabestuur, dat in zijn vorming zoo begrijpelijk is voor westersche begrippen, als een goed bestuur naar westerschen maatstaf aanmerk; het was niet beter dan van de onbeholpen en onwetende menschen, waaruit het bestond, kon verwacht worden. Wel verre van te beantwoorden aan onze idealen eener goede dorpsgemeenschap, was het èn zwak èn wreed, gelijk uit de latere geschiedbeschrijving zal blijken. Het bood echter den besten vorm van plaatselijk bestuur, die oud-Java geven kon, en het is de type geworden, waarnaar de Nederlanders in de 19de eeuw zich voor andere vormen van bestuur gericht hebben. Het was

[1] De standen beschreven door den resident van Japara, 1830, S van Deventer, LS, 2: 289, die in de desa's bestonden in het begin der eeuw, zijn zuiver economisch. Hetzelfde kan gezegd worden van de standen in Cheribon, 1830, ib., 2: 270, de beschrijving gevolgd door van Hoëvell en Pierson, en van die in Bantam, Onderzoek, TNI., 1872, 1: 1: 243. Cijfers omtrent de verdeeling der velden in verschillende dorpen in de 19de eeuw geven aan, dat het boerenbedrijf er regel was. Vergel S. van Deventer, LS., 3. 144, 147; A. W Kinder de Camarecq, „Bijdrage tot de kennis der volksinstellingen in de oostelijke Soendalanden", Tijdschr. TLV., 1861, 10, 273.

veel beter dan de eenige andere vorm welken ik beschrijven zal, en die de afhankelijke of huurdesa zou kunnen heeten.

In de streken van midden-Java begrepen in het oude rijk van Mataram, woonde het volk in dorpsgroepen evenals elders, maar nagenoeg zonder eigendoms- of staatkundige rechten, als in andere deelen van het eiland. Stel U voor een vrije desa, zoo door belastingen gedrukt, dat de bewoners in voortdurende vrees leven voor in beslag neming wegens wanbetaling, en feitelijk pachters zijn geworden op bevel; stel U verder voor een door den vorst aangesteld agent, in de plaats getreden van het gekozen dorpshoofd, dan heeft men de veranderingen voor zich, welke ingetreden moeten zijn, om een toestand te scheppen, als in midden-Java wordt aangetroffen [1].

Althaus tot in het laatste tijdperk der Oost-Indische Compagnie was er eenige grens gesteld, voor het vrije dorp, aan de lasten die het volk had op te brengen, al waren deze dan ook zoo hoog, dat een Engelsch ambtenaar rapporteerde dat zij drie vijfde van den oogst bedroegen. In de in apanage afgestane dorpen was de eenige beperking der eischen van bestuurszijde, de vrees voor volksverloop. Een inlandsch hoofd heeft verzekerd, dat onder het eigen bestuur, wat het volk had op te brengen, niet afhing van de uitgestrektheid des lands of van de voortbrenging, maar van de behoefte aan geld van de hoofden [2]. Javaansche hoofden werden betaald door den vorst, zooals boven reeds is gezegd, met schenkingen, die

[1] L. W. C. van den Berg, Inl. Gem., Bijdr., TLV., 1901, p. 17, haalt bewijzen aan om te toonen dat het apanagedorp een verwording was van den vrijen vorm, en Raffles neemt dat ook aan, Sub., 184. Vele inlanders hebben verklaard, dat, wat vroeger erfelijk bezeten was, later door het bestuur wisselvallig is gemaakt. Verg Eindres., 2: 97, 123, enz.

[2] Eindres., 2. 99, noot (c), Banjoemas.

aan den vorst door een zeker district werden opgebracht; maar in midden-Java hadden de hoofden niet recht op een zeker inkomen, maar op het land zelf, met de bevoegdheid er uit te halen wat zij konden. Ieder ambtenaar werd door een reeks agenten gediend, die zeer bereid waren, het recht te verkrijgen, verschuldigde gelden te innen en die hun voordeel vonden in hetgeen zij van hunne ondergeschikten konden halen, *boven* hetgeen zij aan hunne lasthebbers hadden uit te keeren. Onder aan die reeks stond de *bekel*, zelf een landbouwer, die soms een klein stuk land bearbeidde, maar wiens voornaamste inkomen was, hetgeen hij kon trekken uit de pachtpenningen, die de onder hem staande pachters moesten betalen. Te oordeelen naar de toestanden in de 19de eeuw, had ieder bekel het bestuur over een zeer klein stuk, door niet meer dan een half dozijn gezinnen bebouwd. „Het slaaf zijn is altijd beklagenswaard; de toestand van den landbouwenden is vaak veel erger dan die van den lijf- of huisslaaf; maar de laagste graad van ellendige onderworpenheid wordt bereikt, wanneer het individu als lijfeigene gebonden aan den grond, is overgeleverd aan de genade van pachters, onverschillig of dezen hun macht afzonderlijk of gemeenschappelijk uitoefenen" [1]. De inboorlingen op Java, waren niet aan den grond gebonden, maar het recht van uitwijken was dan ook het *eenige* recht hun gelaten. De eischen van de hoogere standen waren reeds hoog, maar deze stegen grenzenloos onder de handen der tusschenpersonen en bereikten het toppunt wanneer zij door den bekel werden opgelegd; deze, zelf een man uit het volk, kende diens zwakheden, wist hoe alles er uit te halen was en maakte schromelijk misbruik van macht. Sommige bekels vorderden het twintigvoud, van hetgeen

[1] Maine, „Village communities", Lond. 1871, 166.

zij aan de hoofden hadden op te brengen [1]. Hunne voorwendsels voor afpersing waren ontelbaar. Het was bekend dat het ambt van bekel te koop was voor den hoogsten bieder, en de mededinging bracht de slechtste individuen tot het ambt van onmiddellijke hoofden over het volk [2].

De groote fout der instelling was vooral deze, dat de aangenomen sollicitant, die feitelijk in de stelling kwam van pachter der gronden, tevens bestuurder werd; met het recht belasting te heffen, kocht hij tevens souvereine politie- en justitieele rechten en werd heer en meester van het land [3]. Deze toestand werd nog meer ingewikkeld door het feit dat een dorp zeer dikwijls onder een aantal verschillende ambtenaren was verdeeld, zoodat ieder van dezen door agenten onafhankelijk van elkander werden vertegenwoordigd. Een dorp had soms vijf verschillende meesters, en ieder speelde er den baas op zijn manier [4]. Er was geen eigenlijk dorpsbestuur in zulk een gegroepeerde desa.

Het zou een vlijtig onderzoek eischen met eenige benadering de verhouding te bepalen tusschen de bevolking van vrije en van apanage-dorpen. In die deelen van het westen, waar nooit krachtige staten hebben gebloeid en in het oosten, waar het land ontvolkt en op nieuw bezet

[1] Eindr., 2: 122, noot c, Bagelen; ib., 3. Bijl. A, 3 Een patih verklaarde dat de landbouwer 50 à 60 gld. per jaar had te betalen; ib., 2 200, Madioen. De cijfers schijnen buitengewoon hoog, maar geven een denkbeeld van den toestand

[2] Raffles zegt dat het bekelschap in midden-Java $ 20 tot $ 30 opbracht. Van Overstraten vermeldde dat bekels soms twee of drie maal per jaar werden vervangen om plaats te maken voor handiger afpersers. De Jonge, Opk., 12 292

[3] Raffles, Sub., 90; Eindres, 2: 121; Valk, Bagelen, TNI, 1858, 20: 2: 50, Gelpke, „Het dessabestuur op Java", Ind Gids, 1879, 2. 137. In Soerakarta had de bekel, naar gezegd wordt, alleen in buitengewone omstandigheden, openbare bedieningen te vervullen

[4] Gelpke, „Het landbezit op Java en de geschiedenis", de Gids, 1871, 1: 54; Valk, Bagelen, 82

werd door emigranten uit Madoera, bestond de neiging tot vrijheid; in het overige van het eiland, het dichtst bevolkte gedeelte was afhankelijkheid regel. Ook in die dorpen, waar individueel landbezit bestond, bevond zich gewoonlijk een aantal menschen, die land bebouwden dat vroeger niet door hen of door hunne voorzaten, maar door personen in dienst der hoogere standen, was ontgonnen. De opgezetenen van zulk land waren boeren, schatting betalende meer als pacht dan als belasting, doch in staatkundigen zin onderworpen aan den heer op wiens land zij woonden [1]. Over het geheel moet de massa van het volk worden beschouwd als in beslist ongunstige omstandigheden levende. Zijn individueele karaktertrekken kunnen gereedelijk verklaard worden als een gevolg van de gebreken hunner staatkundige en economische organisatie, eerder dan uit andere oorzaken. De Nederlanders zijn inderdaad eenstemmig in hun teekening van de inlanders, als weinig zorgzaam en onverschillig. Welke redenen zouden zij hebben om anders te zijn, wanneer alle vruchten van hun arbeid, buiten het allernoodigste, door hun staatshoofden aan hen werden ontnomen? Zij zijn onderworpen voor de sterkeren, wreed tegenover zwakken, laf tegenover vijanden. Al deze eigenschappen schijnen de natuurlijke gevolgen van hun bestuur. Luchtstreek en natuurlijke gesteldheid hebben haar deel in de vorming van het karakter, maar naar mijne meening is de beste

[1] De ruimte laat niet meer toe dan eene aanduiding te geven van het ontginnings proces „op last" met de daaruit volgende onderscheiding van twee soorten van land: *sawah jasa*, ontstaan door persoonlijk initiatief, *sawah negara* land onder officieel toezicht ontgonnen. Bij de bestudeering der geschiedenis van het oorspronkelijk landbezit, wordt men getroffen door den invloed van economische factoren op staatkundige afhankelijkheid, als in dit geval Mossel, in zijn Aanmerkingen, 1751, spreekt van de hoofden, alsof zij hun politieke macht gebruikten om tot economische oppermacht te geraken.

aansporing om te vertrouwen op een eindelijke beschaving der inboorlingen, het geloof, dat de fouten niet zoozeer uit natuurlijke en onherstelbare oorzaken voortkomen, doch wel uit instellingen, die de Nederlanders hebben omver te werpen of althans te hervormen.

Europeesche opmerkers zijn, reeds vroeger, getroffen door de overeenkomst der oorspronkelijke toestanden op Java met die van middeneeuwsch Europa [1]. In algemeene trekken is er in de economische toestanden veel overeenkomst; in de bizonderheden echter zijn de tegenstellingen even opvallend als de overeenkomstigheden. De vergelijking zou onjuist zijn, indien zij de beide organisaties als op één zelfden trap van ontwikkeling wilde classificeeren. In den onderbouw schijnen beide gelijk; in de wijze echter waarop de levende deelen samenwerkten, nog meer in de kansen op ontwikkeling, waren beide zeer ongelijk. Middeneeuwsch Europa in zijn donkersten tijd was toch oud-Java vèr vooruit, en het erfde van het Romeinsche Rijk en van het Christendom, kiemen van ontwikkeling, die in het Oosten geheel werden gemist.

Voor een volk, zoo ver in beschaving als de Nederlanders waren, toen zij voor het eerst met de bewoners van Java in aanraking kwamen, bood dat land een overschoone gelegenheid; voor een volk, op zoek naar rijkdom, was Java een gereede prooi; het was zwak in zijn verdedigingsmiddelen tegen een goed gewapend en goed geschoold volk en in zijn geheele bestuursraderwerk

[1] Lees de belangwekkende vergelijking in Hoofdst VIII van Pierson's Kol Pol, waarin echter menig punt herzien zou moeten worden, en vergeleken met de inzichten van nieuwere geschiedkundigen De Nederlanders gebruiken veel woorden uit den feodalen woordenschat (opperheer — vazal — apanage, enz.) om de inlandsche instellingen te beschrijven, en de onderzoeker moet er wel voor oppassen, niet door deze woorden te worden misleid.

leende het zich opperbest tot een uitbuiting ten behoeve van den veroveraar. Het is niet vreemd dat de Nederlandsche kooplieden der 17de eeuw in krijgs- en staatslieden veranderden en dat het handelslichaam 't welk zij dienden, een werktuig van onderdrukking werd. Voor mannen, die er naar streefden de vruchten der beschaving te verbreiden, bood Java een veld aan. waarop een weinig invloed ten goede, met verstand en eerlijkheid aangewend, schitterende uitwerking had kunnen hebben. Het bestuur van oud-Java was zoo slecht, omdat het geen aanleiding had zich te verbeteren; er was geen aanraking met andere volken en met andere beschaving, die tot verbetering had kunnen leiden in den strijd om het bestaan. Het was veel slechter dan het behoefde te zijn, indien er maar een weinig Europeesch verstand op de leiding der zaken was ingeënt. De grootste vloek van het eiland, oorlogen, die het volk uitputten zonder eenig nut tot doel, hadden verhinderd kunnen worden door een wijs gebruik van een tiende van het geld, dat zij kostten. De verwilderde staatkundige inrichting, waarin bestuursvoorrechten en voordeelen zóózeer op den voorgrond traden, dat men er het denkbeeld van wederkeerige plichten nauwelijks in terug vindt, deed minder voor het volk, dan er gedaan had kunnen worden door een kleine groep Europeesche ambtenaren, bezoldigd met een zeer klein deel der kosten, welke die voorrechten en voordeelen verslonden.

En toch, evenals door de latere geschiedenis bewezen is, dat er een grens is, die door een vreemde macht bij het ontginnen der schatten van het eiland niet straffeloos kan worden overschreden, zoo vinden de Nederlanders ook hun macht ten goede begrensd. Dringen zij verder door in het samenstel der inlandsche maatschappij dan

wordt ondervonden, dat ieder ambtenaar evenveel kost als anderen van de klasse aan wien hij is toegevoegd, maar dat deze zich aan nietiger zaken wijdt en minder goed doet. Waar de Nederlander den inlander tracht te naderen, wordt het hem steeds moeielijker dezen te bereiken; en hij zal altijd van het volk verwijderd blijven door een net van oude gebruiken.

In het lijdelijk verzet van het volk tegen invloeden van vreemden, zullen de Nederlanders immer een beletsel vinden voor hunne eerzucht en in zeker opzicht zal Java steeds, zooals eertijds, geregeerd worden door de Javanen zelve.

II

DE OOST-INDISCHE COMPAGNIE: STAATKUNDE

[Noot. — De belangrijkste bron voor dit en het volgende hoofdstuk is de Jonge's verzameling bescheiden uit het koloniaal archief; deze omvat de periode tot aan den val der Compagnie in twaalf deelen. Mijer's Verzameling geeft de instructies van het gouvernement in het moederland, behalve die van 1613, welke te vinden zijn in het Tijdschr. TLV., 1853.

De instructies zijn ook afgedrukt in Van der Chijs' „Nederlandsch-Indisch Plakaatboek. Deze series, te zamen met de „Dagh Registers" en de „Realia", allen uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, geven een groote hoeveelheid bouwstoffen over de details van het leven in Indië, maar weinig dat te gebruiken was voor deze algemeene schets van de staatkunde en het bestuur.

De beste algemeene geschiedenis van de Nederlanders op Java in dit tijdperk is M. L. van Deventer's bekende werk, dat voor een deel geput is uit onuitgegeven bronnen. Meinsma's „Geschiedenis" is een getrouwe compilatie, met een volledige chronologische inhoudsopgave, die het naslaan en nasporen gemakkelijk maakt. Ten opzichte van bizondere punten van staatkunde en administratie is Saalfeld door van Rees en Klerk de Reus op den achtergrond geschoven.]

Dit hoofdstuk zal grootendeels gewijd zijn aan de staatkunde der Nederlanders op Java in het tijdperk der Oost-Indische Compagnie. Het zou geen nut hebben de opvolgende gebeurtenissen, in hare ontelbare bizonderheden, voortvloeiende uit de aanrakingen tusschen de Nederlanders en de inboorlingen, chronologisch te beschrijven. De verhalende geschiedenis is wonderwel beschreven in het Nederlandsch, en lezers die genoeg belangstelling voor het onderwerp gevoelen om daarin verder door te dringen, zullen tal van geschriften vinden in die taal. Er is echter

geen boek, waarnaar zij kunnen worden verwezen, waarin de instellingen, meer dan de gebeurtenissen van het tijdperk, in beknopten vorm zijn beschreven. Het onderwerp is veronachtzaamd, en toch is het juist datgene wat de lezers buiten Nederland het meeste noodig hebben, om een vergelijking met de geschiedenis van andere koloniale machten te maken, indien het in algemeene termen een kort samengevat verhaal van de gebeurtenissen aanbiedt. Ook leent het onderwerp van de Nederlandsche staatkunde vóór 1800 zich bizonder voor een zakelijke, meer dan voor een chronologische, behandeling. Een ten deze gezaghebbend [1] Nederlandsch schrijver, heeft gezegd, dat de Compagnie geen „geschiedenis" heeft, dat zij geen ontwikkeling vertoont in hare inrichting of in hare staatkunde. Er zijn kenmerkende veranderingen, van het eene tijdperk op het andere, in de uitgebreidheid harer verrichtingen en in de geldelijke uitkomsten, maar de grondbeginselen van hare handelingen blijven steeds dezelfde.

Alleen van het aanvangstijdperk schijnt het raadzaam, kortelijk de verschillende gebeurtenissen in haar onderling verband te beschrijven, als een inleiding op een meer algemeene beschouwing der latere staatkunde. De ontplooing van kracht in de Nederlanden, die tot den vrijheidsoorlog leidde, was voor een groot deel aangewakkerd door economische oorzaken en uitte zich ook op economisch gebied. In het laatste gedeelte der 16de eeuw breidde zich de Nederlandsche handel aanmerkelijk uit. In het vastgewortelde, onverschrokken besef van de vrijheid voor ieder persoon, om zijn voordeel te zoeken waar hij het vinden kan, een besef, niet aan banden gelegd door de gouvernementeele beperkingen, die in vele andere landen werden gehandhaafd, zenden de Nederlanders hunne schepen uit naar

[1] Klerk de Reus, NOC., VII.

alle deelen der wereld, zelfs naar onbekende streken. Het was natuurlijk dat zij, vóór alles, zouden zoeken het Oosten te bereiken, waar zij vermeenden dat de bron zou zijn van mateloozen rijkdom, en waarvan zij tot nu toe waren afgehouden door den naijver van Spanje. Een afgevaardigde werd naar Lissabon gezonden om alle bruikbare inlichtingen te verkrijgen, die te bekomen zouden zijn, en als een gevolg van de berichten door hem en anderen aangebracht, werd in 1595 een vloot uitgerust en afgezonden van de Nederlanden naar Java. De verliezen door dit eerste waagstuk, in schepen, mannen, en geld geleden, schrikten de Nederlanders niet af van het voortgaan. Een gelukkig volbrachte reis bracht een 100 percent op en verzoende met een honderdtal rampen [1]. In 1598 vertrokken 22 schepen, het eigendom van verschillende personen of compagniën, naar Oost-Indië, en vóór 1602 hadden 65 schepen reeds de terugreis gemaakt.

De omstandigheden, waaronder deze toenemende handel verkeerde, voldeden echter niet aan de aandeelhouders en aan den Staat. De schepen of de vloten van verschillende eigenaren letten uitsluitend op de kansen tot onmiddellijke winst; zij begingen fouten waardoor zij de zaak bedierven voor hen, die na hen kwamen, of lieten gelegenheden ongebruikt, omdat zij geen blijvende belangstelling gevoelden voor het algemeen welslagen van den handel. Moorddadige wedijver tusschen de mededingende kooplieden deed de prijzen in het Oosten rijzen en in het moederland dalen. De Staten Generaal beschreven te dien einde eenige gecommitteerden uit elk der reeds bestaande compagniën, om op die wijze zoo

[1] Een reis in 1598 bracht een winst van 400 pCt., M L. van Deventer, Gesch., 1· 41 Voor f 120 konden de Nederlanders in de Oost een „baer nagelen" koopen, die in Europa f 1200 waard was. Craen's „Dagboek", 1605, de Jonge, Opk, 3: 195.

mogelijk deze verschillende handelsgezelschappen te vereenigen, opdat zij „op eenen eenparigen voet ende ordre die reize te zamen zouden ondernemen" [1]. De kooplieden hadden doove ooren voor een raad, die de kans op persoonlijke voordeelen scheen te bedreigen, en het was duidelijk dat meer daadwerkelijk optreden noodig was om de oorzaken van het kwaad op te heffen. In 1601 spoorden de Staten van Holland aan tot een eindregeling van den Oosterschen handel te komen en in 1602 verleenden de Staten Generaal het „Octrooi" waardoor de handelaren in ééne Compagnie werden vereenigd. Dit octrooi zou den grondslag vormen voor den handel en het bestuur in de Nederlandsche Oost-Indiën gedurende bijna twee honderd jaren [2].

Het gewicht van het octrooi van 1602 spruit voort uit het feit, dat het niet alleen de kooplieden en de compagnieën, die toen op Oost-Indië handel dreven, in één lichaam vereenigde, maar dat het ook aan hen en aan hunne opvolgers, bij verschillende vernieuwingen, een handelsmonopolie en een macht tot besturen gaf, waardoor feitelijk souverein gezag ontstond. De bizondere bepalingen in de organisatie van de Generale Nederlandsche Geoctroyeerde Oost-Indische Compagnie, zooals zij genoemd werd [3], en in hare betrekkingen tot de Regee-

[1] de Jonge, Opk., 1: 245

[2] Het octrooi van 1602 is op verschillende plaatsen afgedrukt; zie voor inlichtingen daarover v d. Chijs, NIP., 1:2. Ik heb gebruik gemaakt van Cau, „Groot Placaet-Boek" 's Gravenhage, 1658, 1: col 530—538. Ik laat hier als onnut weg een beschouwing van de algemeene vraag omtrent de rechtvaardiging der Compie, zooals die gevonden wordt in Leroy-Beaulieu, Roscher en Jannasch, Laspeyres, enz De gronden voor het octrooi van 1602 zijn bondig vermeld in Oldenbarnevelt, „Verklaring d. beweegredenen", Gedenkstukken, uitg d. M. L van Deventer, 's Gravenhage, 1862 v., 2: 311.

[3] De Compagnie zal in het vervolg worden aangeduid met· O. I. C of met: Compie.

ring, die haar tot een van de merkwaardigste lichamen uit alle tijden maakten, zullen later beschouwd worden in hun invloed op 's Comp^ies^ werking als orgaan van bestuur. Ik moet hier voortgaan met het verhaal harer handelingen in de Oost, totdat een punt is bereikt (1619) waarop kan gezegd worden dat zij vasten voet op Java had gekregen, en ik zal daarna de verschillende deelen van hare staatkunde in Indië behandelen.

In de vroegste jaren van 's Comp^ies^ bestaan, wordt weinig verandering opgemerkt in den aard van den handel in den Oosterschen archipel. De specerijeilanden in de Molukken waren het groote doel van den handel, maar andere plaatsen werden niet geheel veronachtzaamd, en het handelsgebied had een groote uitgestrektheid. Binnen dit gebied werden de Nederlandsche schepen en handelsposten allerwege verspreid zonder eenig middelpunt. De fouten van het eerste tijdperk waren nog zichtbaar. Scheepsgezagvoerders hadden nog voor een groot deel de leiding der zaken in handen, en zij waren geneigd het blijvende en algemeene welzijn van het lichaam dat zij dienden over het hoofd te zien, in hun verlangen naar persoonlijke en onmiddellijke winsten [1]. Het euvel van dit gemis aan organisatie werd vooral gevoeld na het sluiten van het Twaalfjarig Bestand met Spanje, waardoor de krachten van dat Rijk vrij kwamen voor de Oost. In het jaar van het sluiten van het bestand, 1609, werd de eerste groote stap naar hervorming gedaan door de benoeming van een Gouverneur Generaal, ten einde „orde te stellen en te

[1] Zie de Remonstrantie van Le Maire, er over klagende dat de Compe niets had gedaan „als simpelycken specerijen ende eenige slechte zijden gehaelt", en dat zij in haar verlangen naar winst, geheel de ontdekkingen had uit het oog verloren, die zoo noodzakelijk waren voor hare toekomst, de Jonge, Opk., 3: 367 Verliezen en rampen in de Oost werden veroorzaakt „principalyk by faulte van goede conducteurs", Corte Rem., J. L'Hermite, 1612, ib., 3: 393

onderhouden" en „Regt en Justitie te administreeren", overeenkomstig de instructiën hem gegeven.

De benoeming van dezen ambtenaar maakte de keuze van een bestuurshoofdplaats noodzakelijk. Ook wegens huishoudelijke redenen was de vestiging van een middelpunt van handeling gewenscht. De ondervinding had geleerd dat schepen en voorraden in verval raakten en bedierven en dat de menschen ziek werden gedurende de lange reizen door en naar de eilanden; de vestiging van een stapelplaats zou de Nederlanders in staat stellen daar ladingen te verzamelen, en schepen dadelijk af te zenden op hun thuisreis. De Nederlanders hadden behoefte aan een goede haven, verzekerd tegen aanvallen en te gebruiken als basis van gewapend optreden tegen hun vijanden, in de nabijheid van goed water, met benoodigdheden voor de scheepvaart, en gemakkelijk te bereiken zonder te moeten wachten op een verandering van moesson. De instructies van 1609 wezen op Bantam aan het westeinde van Java en Djohore, nabij het latere Singapore; het was van gewicht het voornaamste punt te hebben nabij een der straten, die uit het westen toegang geven tot den archipel. Het Maleische schiereiland echter was reeds bezet door de Portugeezen, en de Nederlanders hadden geen aangename ondervindingen in Bantam opgedaan, waar reeds verschillende factorijen gevestigd waren geweest. Daardoor kwam de eerste Gouverneur Generaal er toe, zich in betrekking te stellen met den vorst van Jacatra, ten oosten van Bantam, en hem een plaats te vragen welke zou kunnen dienen tot een „rendez-vous van de geheele Indische scheepvaart". In sommige opzichten was een vestiging daar verkieselijk boven een te Bantam [1]. Vóór de

[1] Een Engelsch rapport gericht aan het „Court of Committees", 1617, zegt dat: „Bantam was the greatest place of trade in the Indian Seas",

aankomst van den eersten Gouverneur Generaal had men zich door een contract met den inlandschen regent van het recht tot zulk een nederzetting verzekerd. De Engelschen trachtten, in 1618—1619, in verbond met den vorst van Bantam, de Nederlanders van Jacatra te verdrijven, maar de aanval mislukte. Het gebied van Jacatra werd door Gouverneur Generaal Coen voor de Comp^ie veroverd, het fort dat bestemd was de hoofdplaats te worden van Nederlandsch Oost-Indië werd Batavia genoemd, en hiermede kan gezegd worden dat het bestuur van de Nederlanders over Java's grondgebied een aanvang had genomen [1].

Van dit aanvangspunt uit verbreidden de Nederlanders hun territoriaal bestuur, zoodat het in 1750 omstreeks een zesde van het eiland en in 1800 drie vijfde daarvan omvatte [2]. Mill, in zijn „History of British India" [3], veroordeelde de vestiging, zelfs van handelsfactorijen, door een handelslichaam, wegens het bezwaren met onnoodige uitgaven. Hij zou den handel willen gedreven hebben zonder eenige

maar dat Jacatra voordeelen aanbood in de verschaffing van voorraden, Bruce, AEIC., 1: 188. Voor een omstandig verhaal der geschiedenis van de vestiging der stapelplaats zie Van Rees, KP., 253, en voor de meeste der door mij aangehaalde feiten, de vroegste instructies voor den Gouverneur-Generaal in Mijer of v. d. Chijs, en in Tijdschr. TLV., 1853, 1: 117 vv.

[1] Coen schreef naar het vaderland, in Augustus 1619 „Het fondament van soo lange gewenste rendez-vous is nu geleyt". de Jonge, Opk., 4: 179.

[2] Zie de Schattingen van Professor van den Broek, in de Encycl. Ned. Ind., 2: 135.

Een bruikbare tabel van de achtereenvolgende vermeerderingen van het Nederlandsche grondgebied wordt daar gegeven; de opgave bevat zestien toevoegingen tusschen 1620 en 1800, en zes sinds dien tijd. Met de staatkundige uitbreiding van de Comp., ging ook gepaard de vermeerdering van handelsvoordeelen, maar niet in dezelfde mate. Onder die laatste vermeerderingen mogen de volgende als de belangrijkste worden genoemd: 1645, vernietiging van de inlandsche handelsmededinging in Bantam; 1677, handelsmonopolie in Mataram; 1681, monopolie in Cheribon; 1682, monopolie in Bantam; 1743, onmiddellijke controle op haven- en tolrechten langs de noordkust. [3] 1: 105.

blijvende Europeesche nederzetting. Eenige handel zou ongetwijfeld op die wijze gedreven kunnen worden, maar onder ongunstige voorwaarden, waaraan Europeanen zich niet gaarne zouden onderwerpen. Zoowel wegens staatkundige als economische redenen hadden de Nederlanders behoefte aan eene blijvende gebiedsvestiging, om te dienen als hoofd- en als stapelplaats. Toen een zoodanige vestiging te Batavia verkregen was, ontwaarden de Nederlanders dat zij slechts een begin met territoriaal gezag hadden gemaakt terwijl zij gehoopt hadden dat zij nu aan het einde waren.

In aanraking zijnde met zwakke en listige volken bleek het onmogelijk zich te onthouden van het vooruitschuiven hunner grenzen wanneer de gelegenheid zich aanbood en de gelegenheid ontbrak nooit. Ten tijde van de vestiging der Nederlanders was Java in een toestand van politieke onrust, die waarschijnlijk als chronisch moest worden beschouwd. De belangrijkste inlandsche staten waren Bantam, westelijk van Batavia, en Mataram ten oosten, welk laatste rijk het grootste deel van midden- en oost-Java in zijn macht had [1]. Geen van beide rijken vormde een organieke eenheid; beide waren gestadig aan het bevestigen en uitbreiden van hun macht over oproerige vazallen of naburige streken; beide verlangden naar tusschenkomst wegens de voortdurende inwendige verdeeldheid. Het Nederlandsche gebied werd gekweld door stelende en plunderende benden, en door geschillen met de inlandsche bestuurders, die wel door middel van geldelijke opofferingen van de Nederlanders tot rust wilden komen.

Hetgeen uit een politiek oogpunt voor de hand lag

[1] In 1625 omvatte Mataram geheel Java, behalve Bantam, Batavia, en een deel van het oostelijk einde van het eiland dat nog onafhankelijk was gebleven. M. L. van Deventer, Gesch., I 140.

scheen ook op grond van economische redenen noodzakelijk. In de onafhankelijke inlandsche rijken hadden de Nederlanders naast Europeesche mededingers handel te drijven, op gevaar af van ten gunste dezer laatsten geheel uitgesloten te worden.

Een meermalen door de inlandsche bestuurders aangegrepen middel om de Nederlanders te straffen voor eenige beleediging of om hen tot reden te brengen, was een verbod, dat hun gebied voor allen handel sloot. In het gunstigste geval hadden de Nederlanders hooge prijzen te betalen voor de meest gewenschte producten, waarvan de verkoop door de inlandsche rijken gemonopoliseerd was, en moesten zij bovendien nog hooge uitvoerrechten betalen. Elke uitbreiding van staatkundigen invloed der Nederlanders ging gepaard met de toekenning van handelsvoorrechten: de uitsluiting van mededingende kooplieden, een overeenkomst tot lage rechten voor in-, uit- en doorvoer, en een belofte van de inlandsche vorsten dat handelsproducten aan de Nederlanders tegen marktprijs of zelfs daar beneden zouden worden verkocht.

De Nederlanders begonnen hun bedrijf in de Oost met geen ander doel dan goedkoop koopen en duur verkoopen; hun doel en streven waren zuiver commercieel [1]. De ondervinding van weinige jaren leerde hen dat, in een land als Java, zij niet voordeelig met afzonderlijke personen konden handel drijven, en dat zij dit met de landsheeren moesten doen. Vóór dat zij het zelf wisten waren zij genoopt, als staatkundigen op te treden, door langs diplomatieken weg naar hun handelsdoeleinden te streven,

[1] Vergel. de memorie van Admiraal van Heemskerck, omstreeks 1600, over de wijze waarop de handel met de kustplaatsen van Java moest worden gedreven, de Jonge, Opk., 2:448. Aan den anderen kant heb ik niets gevonden, wat gelijkt op politieke neigingen.

en als krijgsvoerders, ten einde de winsten te behouden, die hun bij verdrag waren toegekend. Alles wijst er op dat gebiedsuitbreiding op Java tegen den wil van de Nederlanders geschiedde, althans voor zoover uit de houding der bewindhebbers in Nederland is af te leiden. De O. I. C. was nooit verplicht tot oorlogvoeren, zooals het geval was met de W. I. C., wier belangen er toe leidden zich te verzetten tegen een wapenstilstand om reden „dat de voormelde Comp[ie] niet bestaan kon zonder oorlog" [1]. De opvolgende instructies voor den Gouverneur Generaal, tot aan die van 1650, welke de leiddraad voor de staatkunde bleven, gedurende den geheelen volgenden Comp[ies] tijd, gelastten de uitvoerende macht in Indië nimmer oorlog te maken, tenzij gedwongen, en bizonderlijk geen moeite te ontzien om vrede te houden met de vorsten van Mataram en Bantam [2]. Het schijnt echter zedelijk onmogelijk te zijn geweest voor de Nederlandsche ambtenaren aan die bevelen te gehoorzamen, tegenover de vele verzoekingen zich daarvan ontslagen te rekenen. Krachtige persoonlijkheden, als Coen, die veel moeite deed 's Comp[ies] militaire kracht te vormen, kwam tot het besluit dat handel en krijg onafscheidelijk waren; oorlog moge kostbaar schijnen, maar naar de meening van die voormannen was zij de goedkoopste weg om vrede te houden. Coen schreef aan de bewindhebbers, als Directeur Generaal in 1614, „dat in Indien de handel gedreven ende gemainteneert moet worden onder beschuttinge ende faveur van U eygene wapenen ende dat de wapenen gevoert moeten werden, van de proffyten, die met den handel syn genietende, invoege dat de handel sonder d'oorloge noch d'oorloge

[1] Aldus de bewindhebbers der W. I. C. aan de Staten Generaal, 1633. New-York, Koloniale documenten, 1:61.
[2] v. d. Chijs, NIP., 2:156; Mijer, Verz., 115.

sonder den handel nyet gemainteneert connen werden" [1]. Een ander Nederlandsch ambtenaar gaf in 1655 als zijne meening te kennen, dat slechts oorlog de Comp.e op het geschikte standpunt kon brengen tegenover de inlanders, die alleen door vrees van kwaad doen konden worden teruggehouden. Hij dacht dat de inlanders de beweegredenen der bewindhebbers, welke gericht waren op vredelievend handeldrijven niet zouden begrijpen; het was bekend dat zij een Comp.ies ambtenaar toegevoegd hadden „U ordre is met ons in vrintschap te leven en alles te verdraegen" [2]. Onder zwakke ambtenaren werd oorlog een gewoonte en hield jaren lang aan omdat zij niet wisten hoe tot vrede te geraken [3]. Het is intusschen mogelijk dat de ambtenaren grooter voordeel voor hen zelven zagen in oorlog dan in vrede, zooals een Gouverneur van Java's N. O. kust uit de 18de eeuw veronderstelde [4]; deze meende dat de Comp.ie tot verval was gekomen door hare oorlogen, en betreurde het zeer dat zij van de handelsgewoonten was afgeweken [5]. Ik heb in de officieele rapporten uit de 17de eeuw slechts één daarmede overeenstemmende veroordeeling van de, door de Comp.ie gevolgde,

[1] De Jonge, Opk., 4.25 Nogmaals in 1619, „maer souder oorloch sult ghij nieuwers ter werelt tot goeden vrede geraken"; ib., 4:132.

[2] Van Goens, „Vertooch wegens den presenten staet van de O. I. C." Bijdr. TLV, 1856, 1.4:177.

[3] M. L. van Deventer, Gesch., 1:185.

[4] Mem. van Hartsingh, 1761, de Jonge, Opk., 10:331. „Het is zeker dat de vreede tot prejudicie van eens Gouverneurs beurs strekt".

[5] Ib., 10·371, „alle oorlogen of wat er naer zweemt of gelijkt, is voor de Comp.e land en volk ten totale ruine.. ... Ach, had de Compagnie koopman gebleven, en nooyt het lijntje zoo hard getrokken!" Het hier uitgesproken oordeel werd, slechts een paar jaren later practisch toegepast, toen de regeering weigerde ten behoeve van een voortvluchtigen prins tusschen beide te komen, niettegenstaande de haar aangeboden voordeelen, op grond dat 's Comp.e gebied reeds groot genoeg was, en dat nieuwe vestigingen niet in haar belang waren. Mem. van van Ossenberch, 1765, de Jonge, Opk., 11·24.

richting gevonden [1], doch in het algemeen schijnen de ambtenaren voorstanders van de oorlogsstaatkunde te zijn geweest. In 1689 vermaande het Bestuur van de Londensche O. I. C. de ambtenaren in de presidentschappen Bombay en Madras te letten op staatkundige voordeelen bij het drijven van handel, en verwees hen naar „the wise Dutch" die in hun generale missives „write ten paragraphs concerning their government, their civil and military policy, warfare and the increase of their revenue, for one paragraph they write concerning trade" [2].

Elders zal ik de middelen beschrijven, waarmede de Comp[o] de landen die het veroverde bestuurde, en zal ik trachten de voor- en nadeelen te schatten, die uit haar gebiedsuitbreiding voortvloeiden. Hier kan ik slechts de redenen vermelden, waardoor de staatkunde gevestigd werd, en kortelijk de middelen noemen, waarmede zij tot werkelijkheid werd. Raffles zeide dat het een nationale grootspraak van de Nederlanders was, dat zij Java veroverd hadden, niet zoo zeer door kracht van wapenen, als wel door list en overleg. „It was by corrupting and bribing the chiefs, and sowing dissension among them, that the Dutch succeeded" [3]. Dit gezichtspunt is in hoofdzaak juist. Voor het uiterlijk voerden de Nederlanders nooit een veroveringsoorlog tegen de inlanders; zij streden altijd *voor* de inlanders en hun winsten in land kwamen

[1] Rapport van Majoor Poolman, 1676, de Jonge, Opk., 6·204 vv.

[2] Bruce, AEIC., 3: 78. Wat bedoeld wordt met „general advices" is niet duidelijk. Er wordt geput uit rapporten van koloniale ambtenaren, maar deze waren geheim. De beschrijving zou stellig een verkeerden indruk van de instructies der bewindhebbers geven, die er op aandrongen dat de handel op een vreedzame wijze zou gedreven worden, zooals boven gezegd.

[3] Hist., 1·332. Ongeveer letzelfde gezichtspunt is gegeven in Raffles, Mem., 92. The Javanese said that the Dutch had good heads but cold hearts, and that it was the reverse with them; this reason for their defeat is too flattering.

steeds van de belanghebbende partij in vergoeding voor bewezen diensten. De onophoudelijke twisten tusschen de inlandsche staten deden de Nederlanders steeds een partij of een persoon vinden voor wie zij als kampioen konden optreden. Zij steunden, zoo mogelijk, den wettigen bestuurder in zijne rechten op den troon of in zijne pogingen om oproerige vazallen te onderwerpen; met hun bijstand en door zijn eigen hulpmiddelen was hun kandidaat meestal gelukkig en er werd voor gezorgd dat hij niet vergat, aan wie hij zijn succes te danken had [1]. „Divide et impera" was de natuurlijke zinspreuk, die gevolgd werd bij het in aanraking komen met inlandsche staten en was het beginsel dat voor het grootste deel tot het welslagen van de Nederlanders heeft bijgedragen [2]. Bij het zoeken van hun weg in de kronkelpaden der inlandsche staatkunde begingen de Nederlanders misgrepen, die soms leidden tot rampzalige gevolgen, en de richting, die zij in sommige gevallen kozen, is uit het standpunt van de moderne ethische opvattingen stellig te veroordeelen. Er is veel te laken, maar er zijn ook een zekere stoutheid en scherpzinnigheid in de Nederlandsche staatkunde op te merken, die bewondering afdwingen [3].

[1] „Hoe is de Kompagnie in 't bezit harer landen op Java gekomen?" TNI., 1856, 18: 2: 40, 45.

[2] Hartingh schreef in 1761, „De verdeeldheid is er, waarom dog zoolang gekampt is en de fondamenten waardoor de Comp. bestaan moet en van het begin af zich op heeft moeten stabilieren en bouwen 't geen haar ook groot gemaakt heeft."

[3] Wie een goed denkbeeld wil krijgen van de moeilijkheden waar tegenover de Nederlanders stonden in hunne onderhandelingen met de inlandsche rijken, worde verwezen naar een extract uit de secrete deliberatie in Rade van Indië (de Jonge, Opk., 10: 281), waarin de houding tegenover den *Soesan* aan te nemen overwogen wordt. De quaestie was even ingewikkeld als eenige andere in onze moderne internationale staatkunde. Louw, „De derde Javaansche Successie-

Bij het nagaan van het groote gewicht door de staatkunde uitgeoefend op de uitbreiding van den Nederlandschen invloed op Java, zou het, naar het mij voorkomt, verkeerd zijn het aandeel dat de krijgsmacht daarin gehad heeft, te minachten, zooals door sommigen gedaan wordt.[1] Geen overmaat van fijne staatkunde zou gebaat hebben zonder het leger, dat de Nederlanders er op nahielden en dat vrij wel voortdurend handelend optrad. Die staatkunde maakte het leger niet overbodig, maar veroorloofde hun met een verrassend klein leger hun gang te gaan. In 1619 bedroeg het geheel van de landmacht der Nederlanders slechts ongeveer 1500 man, en daarvan waren er slechts 400 op Java. Coen schreef dat de Engelschen beschaamd waren toen zij bespeurden overwonnen te zijn door „een deel jongens"[2]. Omstreeks vijftig jaar later was het leger op Java vermeerderd tot iets boven de 1000 man, van wie de helft Europeanen waren[3]. Het aantal groeide aan met de uitbreiding van Nederlandsch grondgebied, maar zelfs in de 18de eeuw, toen het Compies leger de grootste sterkte erlangde, telde het slechts ongeveer 10000 man, die over de verschillende bezittingen in het Oosten verspreid waren[4]. Het inlandsch element, waaruit het leger voor een groot deel bestond, was van weinig waarde, indien de rekruten uit eigenlijk

oorlog," Batavia, 1889, 1. 3, gelooft dat het afzetten van den *Soenan* in 1704 voor een groot deel de oorzaak is geworden van de verwarring in het volgende tijdperk. Als een voorbeeld van den durf en het bedrog van de Nederlandsche diplomatie zou ik kunnen verwijzen naar het verhaal van twee afgevaardigden gezonden naar een van de inlandsche staten in 1744. J. A. van der Chijs, „Hoe de Compagnie soms met Javaansche regenten handelde," Tijdschr. TLV., 1879, 25: 222 vv.

[1] „Hoe is de Komp", enz., TNI., 1856, p. 39.

[2] de Jonge, Opk., 4: 184, 201.

[3] Instr. van Speelman, 1678, de Jonge, Opk., 7: 196. In 1679 waren er slechts 382 Europeanen; ib., 7: 36.

[4] Zie de cijfers en de overwegingen in Klerk de Reus, NOC., 112.

Java afkomstig waren, hetgeen tot in den laatsten tijd van 's Comp^ies bestuur het geval was [1]. De Europeesche soldaten bestonden uit het schuim van alle natiën; zij werden slecht betaald en slecht behandeld en waren maar half onder tucht; zij vochten in een vreemd land, onder een afmattend klimaat, en waren voortdurend onderhevig aan ziekten. Niets teekent op meer overtuigende wijze de zwakheid van de inlanders in hun inwendig verband dan het bijna gestadige succes, dat deze weinige compagniën Europeanen behaalden, in hun strijd met inlandsche legers, die veelmalen overmachtig en, ten deele althans, op dezelfde wijze bewapend waren [2].

De voorgaande schets van de gebiedsuitbreiding op Java schijnt noodzakelijk om andere trekken van de Nederlandsche staatkunde te kunnen begrijpen, maar het moge nog eens herhaald worden voor den lezer dat deze uitbreiding gaandeweg en onwillekeurig tot stand kwam. Stellig lag zij niet in het oorspronkelijke plan. De Comp^e was overeenkomstig haar octrooi en haar doel een handelslichaam, waaraan slechts zoodanige militaire en staatkundige verrichtingen waren toegestaan, als noodig waren om hare plaats in den Oosterschen handel te handhaven.

[1] Van Hogendorp schreef in 1799 dat de gewapende mannen, die de inlandsche regenten ingevolge de contracten leverden onbruikbaar waren. Schets, Eindres., 2· Bijl. L.L, 154. De Javanen waren zulke lafaards dat bij eene gelegenheid 400 van hen, die in 's Comp^ies leger dienden, vluchtten bij het zien, op een afstand, van 30 man, die zij voor Madoereezen hielden. de Jonge, Opk., 7: 122. De Madoereezen zijn veel moediger en kunnen, naar gezegd wordt, tot goede soldaten worden gemaakt.

[2] Het is onmogelijk zich een nauwkeurige voorstelling van het aantal der inlandsche strijdkrachten te scheppen; Nederlanders en Javanen wedijveren in overdrijving op dat punt. Vergel. M L. van Deventer, Gesch., 1 231noot Uit zeven verschillende opgaven in de zeven eerste deelen van de Jonge aangetroffen, verkreeg ik den indruk dat de legers van Mataram in de 17de eeuw, van 10 tot 20.000 man in het veld brachten.

Door de geheelé Comp[ies] geschiedenis heen bleef de handel, in schijn althans, het voornaamste doel van haar bestaan.

Het beginsel waarnaar deze handel, van het begin tot het einde van 's Comp[ies] bestaan, werd gedreven, was dat van monopolie; dat eene woord teekent het geheele wezen van 's Comp[ies] handelspolitiek. Uitsluitings handelsvoorrechten waren in het octrooi toegekend en daarop was in de vroegste instructies nadruk gelegd [1]. Monopolie was de kenmerkende trek van Coen's stout plan tot uitbreiding in den archipel, hetwelk, binnen niet veel meer dan een menschenleeftijd, leidde tot het oppergezag over een handelsgebied uitgestrekter dan de geheele Middellandsche zee [2]. De bewindhebbers schreven in 1647 aan den Gouverneur Generaal om hem te waarschuwen tegen onwettigen handel, zeggende dat de Comp[a] moest zorgen „niet te vervallen van hare maximen omme de proffijten van den handel voor de participanten alleen te mogen gauderen, 't welck het eenige ooghmerck van den beginne geweest is" [3]. Het monopoliebeginsel was neergelegd in de instructies van 1650, bleef van kracht gedurende 150 jaren en het werd opzettelijk erkend in alle officieele rapporten, vóór dat van de Commissie van 1795, die onmiddellijk aan den val der Comp[ie] voorafging [4].

[1] „Instr voor de kooplieden," 1603, de Jonge, Opk., 3: 207, punt 18.

[2] Van Rees, KP, 229 Zooals straks zal blijken, stelde Coen een rem in het monopolie voor, maar men ging daarop niet in.

[3] de Jonge, Opk., 6: 2.

[4] De instructies van 1650 stelden vast: „dat het geheel welvaeren vande Oost-Indise Comp[a] deser landen daerinne bestaet, dat deselve privatelyck, met exclusie van allen anderen, genieten moogen de vrughten van den handel, haer alleen geoctroyeert" v. d Chijs, NIP., 2: 136; Mijer, Verz., 74. Het officieele rapport van 1761 zegt omtrent de reizen naar de specerij eilanden: „heeft het dessein der Comp: daarheen altoos en alleen gestrekt, om een privatief regt van eigendom, vaart en handel in de Oostersche provincien te bekomen, en dus

Weerstrevingen tegen dit stelsel, in Nederland en op Java, en mislukte plannen om het te wijzigen zullen later vermeld worden, evenzeer als de nadeelige gevolgen ervan op den handel. Hier wordt nu alleen de aandacht gevestigd op één der uitwerkingen van het monopoliestelsel, n.l. op de noodzakelijkheid tot oorlogvoeren van de Nederlanders met hunne Europeesche handelsmededingers.

De Nederlanders vochten om den handel met de vertegenwoordigers van een half dozijn Europeesche natiën. Met de Portugeezen en de Engelschen was de botsing het ernstigst. De eerste Nederlandsche vloot die voor Bantam aankwam, in 1596, vond daar de Portugeezen gevestigd, en kwam in geschil met dezen; dit was de aanvang eener botsing, die pas in 1641 eindigde, toen de Nederlanders het belangrijke Malakka veroverden en daarmede de macht der Portugeezen in den archipel fnuikten.

De worsteling met de Engelschen duurde langer. Dezen zochten het eerst meer in de Indische eilanden, dan in dat deel van het vasteland, hetwelk voor goed aan hun naam verbonden zou blijven, en de eerste factorijen van de Londensche O. I. C. waren die, welke op de reis van 1601—1603 op Sumatra en Java gevestigd werden [1]. In weerwil van het feit dat de Engelschen en de Nederlanders theoretisch vrienden waren, verschilden hunne verhoudingen in den archipel weinig van die welke tusschen Portugeezen en Nederlanders bestonden. Beider wensch

tevens alleen, en met exclusie van alle andere natiën meesteres te worden en te blijven."

„Rapport over 's Compagnies Regt op de Groote Oost, door R. de Klerk, J. E. van Mijlendonk en W. A. Alting."

Verhand. Bat. Gen., 1868, 38: 22, 48. Vergel. Rapport v. Comm. Gen., 1795, de Jonge, Opk., 12: 348.

[1] Mill., HBI., 1: 26; Bruce, AEIC., 1: 151. Het volgende is hoofdzakelijk gegrond op het materiaal in Bruce.

elkaar uit te sluiten van den handel leidde tot voortdurende botsingen, die soms in een open oorlog overgingen. Een Raad van Indië schreef in 1618 aan de bewindhebbers, dat een juist ontdekte samenzwering tusschen den Koning van Bantam, de Engelschen en de Franschen „omme d'Hr Generael met alle de witten van dese logie (Batavia), bij surprise om den hals te brenghen" nu reeds de vierde „aenslach" van dien aard was [1]. Het beleg van Batavia door de Engelschen in 1618 werd reeds vermeld. In 1619 viel een Nederlandsche vloot van zes zeilen, vier schepen van de Londensche O. I. C. aan en na een ernstig gevecht werden drie Engelsche schepen opgebracht, terwijl er een zonk. De regeeringen in het moederland, die het gevaar van botsingen in het Oosten beseften, en deze wenschten te vermijden, benoemden bij het tractaat van 1619 een „Raad van Defensie", bestaande uit een gelijk getal leden van elke partij. De handel zou verdeeld worden tusschen de twee Compagniën en de Raad zou hun gemeenschappelijke belangen behartigen. De Raad was gevestigd te Batavia en eenige artikelen van het tractaat werden tot uitvoering gebracht. In 1621–1622 wendde de Raad een verbonden Engelsche en Nederlandsche vloot aan bij een aanval op Manila; deze tocht leidde echter tot een twist en eene scheiding en het bleek dat het tractaat eerder een bron van kwaad dan van goed was. De bepalingen van het tractaat waren vaag en de uitvoering er van was onmogelijk met het oog op het monopoliestelsel dat door beide natiën gevolgd werd. Bij het eindigen van het Twaalfjarig Bestand, 1621, rustten de Nederlanders expeditiën uit, die in naam gericht waren tegen de Spanjaarden en de Portugeezen, maar die, onder verschillende voorwendsels, aangewend

[1] de Jonge, Opk., 4: 87

werden om de Engelschen uit hunne handelsvestingen te verjagen. De „moord van Amboina" bracht verbittering voor een reeks van jaren. In antwoord op een vermaning van de bewindhebbers om op goeden voet te blijven met de Engelschen schreef Coen in 1622 dat dit slechts het geval zou kunnen zijn, indien de Nederlanders niet alleen Indië, maar de geheele wereld verlieten; vriendschap met de Engelschen zou de totale ruine van de Compagnie na zich slepen [1]. De staatkundige woelingen in het moederland verzwakten de Engelschen en maakten de Nederlanders stoutmoedig [2]. In 1628 verplaatsten de Engelsche president met zijn raad zich van Batavia, waar hun het verblijf voor een tijd was toegestaan, naar een nederzetting in het onafhankelijke rijk Bantam, waar zij hun hoofd-stapelplaats voor het Oosten vestigden. Hun tegenwoordigheid daar was een van de redenen voor de verovering van Bantam door de Nederlanders, hetgeen in 1682 plaats had en waardoor de Engelschen genoopt werden zich terug te trekken. De laatsten herwonnen nimmer hun stelling op Java, maar in de 18de eeuw vestigden zij factorijen in andere deelen van den archipel; de geheele eeuw door dreven zij een onwettigen handel met de Nederlandsche bezittingen, die de Nederlanders als een inbreuk op hun monopolie beschouwden, maar die zij nimmer hebben kunnen beletten [3].

[1] de Jonge, Opk., 4: 265. In zijn „Advys," 1623, Stukken 90, schreef Coen ten opzichte van de Engelschen: „dat de minste toegevinghe de meeste rust en vreede maeckt." (Kronyk, Hist. Gen. Utrecht, 1853 9: 2: 90)

[2] In 1649 werd een Engelsch pepership genomen door de Nederlanders en de lading verbeurd verklaard; de Gouverneur Generaal te Batavia antwoordde op een klacht daarover „that the English were traitors and had no king, and he would do them all the injury in his power." Bruce, AEIC., 1: 446.

[3] Zelfs nog in 1769 achtten de bewindhebbers het noodig den

Ten behoeve van Nederlandsche kooplieden handhaafde de Comp'e een strikt monopolie; zij werd nimmer gehinderd door onderkruipers of door mededingende maatschappijen, zooals het geval was met de Londensche Comp.e [1]. Na een betrekkelijk kort tijdperk waarin het monopolie in het moederland werd aangevochten, legden alle Nederlanders er zich bij neêr, als een blijvende instelling en als een deel van hun nationale grootheid. De eenige ernstige en lang voortgezette drang tot verbreking van het monopolie kwam voort uit de Comp.e zelve, en had niet zoozeer betrekking op den handel in het algemeen maar op den handel binnen de Oostersche bezittingen zelve. De vraag naar het vrijmaken van den binnenlandschen handel in de Oost zou voortdurend worden herhaald maar nimmer geheel worden toegestaan. Zij kwam op tegelijk met plannen tot kolonisatie en deze twee punten, vrije handel en kolonisatie kunnen het best te zamen behandeld worden.

Geen enkel artikel van het octrooi der O. I. C. wijst er op dat de stichters behalve aan gewonen handel ook aan de vestiging van blijvende Nederlandsche nederzettingen gedacht hebben. Kort na het eerste bezetten van grondgebied, echter, trad het denkbeeld op den voorgrond dat kolonisatie van Nederlanders het eenige middel was, om het bezit van het veroverde land te verzekeren [2]. Dit denkbeeld werd door Coen, na de vestiging van Batavia, aangegrepen en doorgedreven, en vormde een

Gouverneur Generaal te kapittelen wegens het verstrekken van equipage goederen aan een Engelsch schip, geteisterde schepen mochten geholpen worden met hetgeen zij noodig zouden hebben, maar verder zou men niet mogen gaan de Jonge, Opk., 11: 95.

[1] De wijze waarop een schip van de W. I. C., dat Java aandeed in 1722, behandeld werd, was er op aangelegd meerdere dergelijke bezoeken te verhinderen; zie het verhaal in Van Rees, KP., 70—71.

[2] Corte Rem van J. L'Hermite, 1612, Opk., 3: 390.

deel van een groot plan, dat den geheelen aard van 's Comp^ies staatkunde zou gewijzigd hebben, indien het tot uitvoering was gekomen.

Coen zag voor zich een rijk land, in staat om een menigte menschen, die in het vaderland nauwelijks een schamel bestaan konden hebben, tot welstand te brengen. Hij meende dat de vestiging van deze menschen in Indië, de kosten van garnizoenen en vloten zou besparen, de inkomsten der Comp^ie zou vermeerderen en hare hulpmiddelen zou vrij maken voor het gebruik tegen vreemde vijanden. De financieele toestand was reeds zoo slecht, dat hij zijn plan krachtig aanbeval als het eenige middel om het bankroet der Comp^ie te voorkomen [1]. Om de emigratie tot uitvoering te brengen, stelde Coen voor dat voortaan de uitgezonden ambtenaren „haar vrouwen ende kinders" zouden medebrengen, dat „sooveel vry luyden met haere vrouwen en kinderen buyten maentgelden met des Comp^s schepen jaerlicx werden gevoert, als eenichsins doenlyc is"; en ten slotte, het meest belangrijke deel van het plan, dat de handel binnen de wateren der Koloniën zou opengesteld worden voor de kolonisten. Zij zouden belastingen aan de Comp^ie betalen, en al hunne koopwaren aan haar verkoopen, waardoor de Comp^ie zou ontheven zijn van den last tot het verzamelen van ladingen, maar het monopolie van den handel met het moederland zou gehandhaafd worden [2].

Alvorens Indië te verlaten, in 1623, gaf Coen uit-

[1] Coen bepleitte dit plan in verschillende rapporten en brieven loopende over tal van jaren; ik heb ze samengevat zonder de chronologische orde in het *oog* te houden, uit de Jonge, Opk., 5:115, en Coen, Stukken, 137, 119. (Kron. Hist. Gen. Utrecht 1853, 9, 2.)

[2] De Jonge, Opk., 5:2. Zijne voorstellen gingen zoo ver dat zelfs personen van andere natiën, behalve vijanden, zouden worden toegelaten tot den handel te Batavia. Stukken, 124.

voering aan zijne plannen door den handel op de kust van Coromandel voor de Bataviasche burgers open te stellen. Zijne voorstellen werden aan Heeren Zeventienen aangeboden, nu en dan door hen besproken en ten slotte in 1626 opgeborgen; in het volgende jaar werd den Gouverneur Generaal streng verboden vrijdom van handel aan particulieren toe te staan [1]. In 1630 werd het recht tot het drijven van binnenlandschen handel beperkt tot hen, die bizondere vergunning daarvoor hadden verkregen van den Gouverneur Generaal; vele vrijburgers van Batavia keerden daarop naar het vaderland terug; zonder de kans zich in handelsondernemingen te wagen was er weinig aantrekkelijks voor hen op Java. Gedurende eenigen tijd werd er nu niets aan kolonisatie gedaan; de Indische ambtenaren gingen meê met de inzichten van het bestuur in het moederland of waren te voorzichtig en weinig geneigd om een verandering door te drijven [2]. In de instructies van 1650 werd vastgesteld dat het de bedoeling der Comp[ie] was de burgers van Batavia te begunstigen, voor zoover zij zelve daardoor niet benadeeld werd, maar, aangezien in een ander deel der instructies, werd gezegd dat de geheele welvaart van de Comp[ie]

[1] De Jonge, Opk., 5:3 vv Coen had eenige kolonisten, maar uit de armste klasse, het waren meestal gewezen soldaten en zeelieden en verlaten vrouwen; „het was een goddelooze hoop, die veel moeite gaf en waarvan eenigen zich slimmer aanstelden dan de onredelijke dieren". Zie Schiff, „Kolonisatie op Java," Tijdschr. TLV , 1869, 17:111.

[2] G G. Brouwer aan bewindhebbers, 1635, Opk., 5:219; G. G. van Diemen aan dezelfden, 1640—1641, ib., 5:242, 252. Heeren Zeventienen antwoordden aan van Diemen dat de hoofdreden voor de oprichting van de Comp[ie] was geweest, winst te maken door mededinging te vernietigen, en dat zij voortaan tegen handelskolonien waren. N. P van den Berg, „Een smeekschrift van de Bataviaasche Burgerij," Tijdschr. TLV., 1875, 22:536. v. d. Berg drukt af smeekschriften van de Batav. burgerij om betere behandeling, die voor korten tijd in overweging werden genomen, maar ten slotte tot niets leidden.

afhankelijk was van het monopolie bleef er voor de burgers weinig te verwachten [1].

Het zou tot weinig leiden, in bizonderheden melding te maken van de voorstellen om tot een meer vrijzinnig stelsel voor 's Comp^{os} handel in het Oosten te komen. De nadeelen van 's Comp^{ies} stelsel waren in Indië zichtbaar, schrikten af van kolonisatie, brachten den handel die door Nederlandsche burgers gedreven had kunnen worden, in de handen van inlanders of vreemdelingen en spoorden deze vreemdelingen, de Nederlandsche burgers en zelfs de Comp^{ies} ambtenaren zelve tot smokkelhandel aan. Herhaalde voorstellen tot verandering werden door het bestuur in het moederland onveranderlijk beantwoord met de bewering dat de Comp^{e} voor hare staatkunde het uitsluitend monopolie noodig had en geen mededinging, van welken aard ook, kon dulden [2].

Belangstelling in het kolonisatie vraagstuk herleefde eerst in het midden der 18de eeuw, toen Baron van Imhoff aan de bewindhebbers een plan tot hervorming van de tot nu toe gevolgde staatkunde voorstelde, het-

[1] Mijer, Verz., 74, 114. De bewindhebbers vroegen naar de meening van de Indische ambtenaren en in dit geval steunden dezen het monopolie. Schiff, „Kol." Tijdschr. TLV., 1869, 135 noot.

[2] Over de plannen tot vrijhandel nà 1650, zie Van Rees, KP., 261 vv.; de Reus, NOC., 255 vv. en Beilage; Schiff, „Kol." Tijdschr. TLV., 1869, 117vv. Schiff verklaart een resolutie van Heeren Zeventienen, 1662, waarin het Indische bestuur werd aangezocht tot gematigdheid in het toepassen van het monopolie, maar in 1676 schreven de bewindhebbers aan den G. G., dat de handel van particulieren was gebleken te zijn. „schadelijck jae ruineus. ... een pest en kanker in Comp^{e} ligtaem" en dat de Comp^{ie} er door vernietigd zou worden, ten zij er krachtig tegen te keer werd gegaan. Opk., 6 159. Het blijkt uit de contracten en tractaten gesloten met inlandsche vorsten, dat het beginsel, enkele personen uit te zonderen van 's Comp^{ies} monopolie, door hen passen te geven voor den handel in het binnenland gehandhaafd werd; de Jonge, Opk., 7.372 Cheribon, 1681); ib., 8·215 (Bantam, 1682); ib., 8:264 Mataram, 1705.

welk toen in goede aarde viel en leidde tot zijne benoeming tot Gouverneur Generaal [1]. Een nieuwigheid in van Imhoff's plan was de vestiging eener landbouw kolonie. Eenige Nederlandsche boeren emigreerden, en ontvingen land, maar de poging, de eenige ernstige van dien aard in 's Comp[ies] geschiedenis, liep op een geheele mislukking uit. De bewindhebbers verbonden onpractische voorwaarden aan de vestiging der kolonisten, en legden hun beperkingen op van allerlei aard. De kolonisten verdeden hun tijd aan gewassen niet geschikt voor het land, en werden ontmoedigd door de mededinging van inlanders en door van hen ondervonden geweld en kwijnden weg [2]. Op het punt van vrijheid van handel kende van Imhoff hun eenige voorrechten toe, maar deze waren niet van dien aard, dat er werkelijk handelsvrijheid in den archipel ontstond; even als vroeger bleef die handel eerder in handen van vreemdelingen en van Comp[ies] dienaren dan van de Nederlandsche burgers, voor wie deze voorrechten heetten gegeven te zijn.

De houding van het bestuur in de 18[de] eeuw, bij deze aangelegenheid, kan worden gekend uit eene memorie van den Gouverneur Generaal Mossel, geschreven in 1752 [3]. Hij overwoog de fouten van het monopolie, en stelde voor dat het zoude beperkt worden tot een handel in eenige artikelen en met eenige bepaalde streken. De souverein, schreef hij, moet dan ook geen „universeele

[1] Medailles werden geslagen met Imhoff's buste aan een zijde; „Spes meliorum temporum" aan de andere zijde; v Imhoff werd naar Indië gezonden met een opzettelijk gebouwd schip en genaamd *De Hersteller*. Kalff, „Een koloniaal hervormer", Ind. Gids, 1894, 1·950.

[2] Het totaal aantal van deze kolonisten was niet meer dan een veertigtal. Zie hun wedervaren in J Hageman, „Over de Europesche boeren, 1742—1760," Tijdschr. TLV, 1869, 17.60 vv.; Schiff, „Kol.", 148—153 geeft een stuk uit over hun lateren toestand.

[3] de Jonge, Opk., 10:199—223, speciaal 215 vv.

handel" drijven „omdat alles niet te beheeren is met voordeel"; hij moest zich bepalen tot de „gedistingueerde" en „geprivilegieerde" artikelen, volgens zijn hoogen staat, en het gemeene volk laten leven van den „afval" waaruit dat kleine winsten zou kunnen maken, wat niemand anders kon. De fout van Mossel's plan was dezelfde als van alle andere; de afval van 's Comp^es handel was niet genoeg voor particuliere ondernemers, en zij handelden òf in 't geheel niet, òf onwettig in mededinging met de Comp^e. Weinige jaren voor het einde der eeuw kwam er een zoogenaamd „Voorschrift nopens de vrije vaart en handel", dat werkelijk eene herziening van de voormalige beperkingen inhield. De Comp^e handhaafde haar monopolie bijna tot aan haar val ongewijzigd [1].

Het hoofddoel van 's Comp^es handelsstelsel was belichaamd in het ééne begrip: monopolie; andere denkbeelden vonden geen ingang. De gangbare ruilbegrippen der Comp^e vonden uitdrukking in den weerzin om voor gekochte waren specie te geven, en in herhaalde voorschriften, gekochte waren slechts met goederen te betalen [2]. Voor zoover eenige handel in de Oost, naast die van de Comp^e zelve, was toegestaan, was deze binnen nauwe grenzen beperkt, ten einde het gevaar voor de Comp^e zoo klein mogelijk te maken, en gericht op het

[1] de Jonge, Opk., deel 11—12, bevat een groot deel dezer bepalingen; meerdere bizonderheden worden in het Plakaatboek aangetroffen. Reus, NOC., 261, dagteekent het begin van een meer vrijzinnige opvatting van G. G. van der Parra, 1771; van toen af begon het monopolie af te brokkelen. Als een inbreuk op het monopolie vóór dien tijd kan nog beschouwd worden de vestiging, in 1751, onder octrooi van het Indisch bestuur, eener handelssocieteit op Sumatra's Westkust, deze werd in 1757 opgeheven en de zoogenaamde „vrijhandel" weder ingevoerd. de Jonge, Opk., 10: 319 noot.

[2] Vergel. Coen, Stukken, 81, 85; de Jonge, Opk., 4: 278; dezelfde denkbeelden komen telkens terug.

bevoordeelen van de Nederlandsche voortbrengselen [1].

Het handeldrijven van de Comp[e] berustte op een goed uitgewerkt stelsel, vastgesteld in oorlogstijd en ongewijzigd gebleven door de latere tijdperken heên. De schepen zeilden altijd vereenigd in vloten, waarvan er gewoonlijk drie in een jaar Nederland verlieten; de meeste schepen keerden alle te zamen als „retourvloot" terug, vermeden het Engelsche Kanaal en zeilden huiswaarts noord om Schotland heên, ten einde het gevaar, van aangevallen te worden, te verminderen. Naar gezegd wordt duurde de reis gewoonlijk zes ot zeven maanden [2]. Het gemiddelde aantal schepen dat Nederland jaarlijks verliet was minder dan vijf en twintig, genomen over het geheele tijdperk, 1603—1781 [3].

[1] Particuliere handel hoogstens uit de havens, behalve Batavia, was hetzij verboden, hetzij met bizondere lasten bezwaard. Als een voorbeeld van de wijze waarop de handel werd vervormd ten einde de inzichten van het bestuur te volgen, moge eene verordening van 1761 aangehaald. Om den handel direct op Malakka te bevorderen, werd dubbele tol geheven van alle goederen die op Java werden aangebracht uit andere deelen der straat van Malakka. Opk., 10: 380. Pas in het tweede deel der 18e eeuw heb ik het bewijs gevonden van een neiging om de vaderlandsche voortbrengselen te beschermen. In 1753 werd bevolen dat (Opk., 10: 226) „tot voorstand van de fabriequen onses Vaderlands" geen andere wollen manufacturen dan die in Nederland gemaakt waren, zouden worden ingevoerd en verkocht, en in 1802 verwees Wiese naar de beperkingen op den handel, als zijnde noodzakelijk om vaderlandsche voortbrengselen te beschermen. Ik heb niets gevonden dat gelijkt op den last gelegd op de Londen O.I.C. in het charter van 1698, nl. Engelsche voortbrengselen tot een waarde van £150.000 in een seizoen uit te voeren. Bruce, AEIC., 3: 133.

[2] de Reus, NOC., 121. In de reis beschreven door Leupe („Vrouwen aan boord van Compagnieschepen," Ind. Gids, 1881, 2: 682) had het schip meer dan een jaar noodig om Batavia te bereiken. Voor verdere bizonderheden wordt de lezer verwezen naar: Goens, „Lotgevallen van een Hollandsch retourschip in 1665," de Gids, 1896, 2: 295 vv.; en naar het anonieme artikel in Bijdr. TLV., 1862, 2: 6: 202 vv., getiteld „De bevelhebber eener retourvloot."

[3] de Reus, NOC., 119. Hij vergelijkt de cijfers van 1847, toen 282

Het karakter van den handel der N. O. I. C. kan worden afgeleid uit de staten der ladingen eener retourvloot van elf schepen in 1739 [1]. In duizenden van guldens waren de staten als volgt: het totaal was 2316; daarvan kwam iets meer dan 1000 van het vasteland en het overige van de eilanden. Sommige producten kwamen uit andere landen dan Java, zooals thee uit China, en specerijen uit de Molukken; ik geef de waarde der voornaamste producten in de volgorde hunner belangrijkheid: thee 460, koffie 304, peper 212, suiker 67, foelie 59, muskaatnooten 33, kamfer 33, indigo 29, nagelen 25, gember 22. Van jaar tot jaar zou er natuurlijk wat verschil zijn, maar voor zooveel Java betreft bleef het karakter van den handel hetzelfde door de geheele 18de eeuw heên. De handel bewoog zich over eenige weinige groote stapelproducten, die met voordeel in het eiland konden worden gekweekt en die in Europa bizonder gezocht waren. De Compie beijverde zich, toezicht te houden op de landen van herkomst dezer artikelen, en de prijzen naar haar believen vast te stellen door de aan de markt te brengen hoeveelheid te regelen. Een oud geschiedschrijver van de Compie [2] zegt dat, indien er te veel van een product was opgestapeld, het eerder werd begraven of verbrand dan dat het voor een lager marktprijs zou worden verkocht.

Voor de betaling van deze producten voerde de Compie

schepen van buiten Indië (215 uit Nederland, 67 uit vreemde havens) te Batavia aankwamen. In 1897 dreven meer dan 600 stoom- en zeilschepen handel tusschen Nederl.-Indie en Amerika en de voornaamste landen van Europa. Jaarcijfers, Koloniën, 1897, p. 81.

[1] G. G. Valckenier aan bewindhebbers, 1739, de Jonge, Opk., 9: 285—287. Met deze lyst kan vergeleken worden een andere opgave in G. G van Hoorn aan dezelfden, 1707 (ib., 8: 135—142), die ongeveer denzelfden indruk geeft. In de 18de eeuw waren specerijen een veel minder belangrijk handelsartikel dan in de 17de eeuw.

[2] Valentijn, genoemd in Van Rees, KP., 285.

naar Indië specie en manufacturen, hoofdzakelijk geweven goederen, voor zoover er volgens handelsbegrippen van werkelijke betaling sprake kan zijn. Het is merkwaardig teekenend voor de O. I. C. dat een zeer groot deel der producten meer langs staatkundigen dan langs economischen weg tot haar kwamen, meer als schatting dan bij ruiling. Dit was vooral het geval in de latere periode van 's Comp^ies optreden op Java, toen haar werkelijke handel meer en meer inkromp, totdat deze van geheel geen belang meer was. In den aanvang dreef zij handel, zooals ieder koopman, door het vestigen van factorijen, waar hare agenten de koopwaren van het land opzamelden en ze voor de verscheping aanhielden. Deze factorijen werden later wel aangehouden [1], maar werden gestadig van minder belang voor de hoeveelheid producten die zij aanbrachten, in vergelijking met de hoeveelheid die zij door middel van „contingenten" of „gedwongen leveringen" ontvingen.

Beide, contingenten en gedwongen leveringen, waren verschaffingen van producten, jaarlijks van de inlandsche hoofden op Java afgeperst als eene erkenning van de suprematie van de Comp^ie. In theorie waren de contingenten, vaste hoeveelheden producten jaarlijks verschuldigd door de inlandsche bestuurders voor een kleine tegen-

[1] Een denkbeeld van zoo'n factory is gegeven in een rapport van Mossel, 1747 (de Jonge, Opk., 10: 206); de handel in Bantam werd gedreven in een fort in de stad, door een Commandeur en eenige ondergeschikte lieden, met een garnizoen van 300 man. Ik heb niet veel kunnen vinden over den aard der betrekkingen tusschen de Nederl. agenten en de inlandsche of Chineesche kooplieden. Een bepaling in een contract met Bantam, 1686 (Opk., 8: 210), doet de gedachte ontstaan, dat zelfs die betrekkingen niet zuiver economisch waren; die bepaling toch luidt:

„dat niemant van Comp^e volckeren tot Bantam op de marckt of elders yets kopende, sullen vermogen het goet met gewelt weg te nemen eer de verkoopers met den prijs tevreeden ende daarvoor betaalt sullen wesen."

gift of voor niets, terwijl de gedwongen leveringen afwisselden in hoeveelheid en door de Comp^ie^ betaald werden tegen een overeengekomen prijs. Oorspronkelijk waren de contingenten zuiver politieke schattingen, terwijl de leveringen den schijn hadden van economische contracten. Inderdaad echter waren beide van staatkundigen aard en kan er geen verschil tusschen worden opgemerkt [1].

In de eerste tractaten met de inlandsche besturen gemaakt waren de voorzieningen hoofdzakelijk van staatkundigen aard, loopende over zaken van verbond of uitlevering en dergelijke; andere bepalingen gaven den Nederlanders handelsvoorrechten in het binnenland, maar verder ging men niet [2]. Eerst in het contract met Mataram, 1677, beloofde de *Soenan* vierduizend lasten rijst jaarlijks aan de Comp^ie^ te zullen leveren tegen marktprijs. Spoedig daarna (1686) werd de Sultan van Bantam verplicht toe te staan dat alle peper van zijn land aan de Comp^ie^ tegen een vaste prijs per pond zou worden verkocht [3]. Omstreeks denzelfden tijd werd het contingenten stelsel in de Preanger-Regentschappen (vroeger onderworpen aan

[1] De leveringen geschiedden soms zonder betaling (Vergel Opk., 11 · 258), en contingenten werden dikwijls betaald. Contingenten werden voor zoover ik weet, altijd in hoeveelheid vastgesteld. Daendels „Staat', 9, zegt dat leveringen den geheelen oogst van een district bevatten. Dit was soms het geval, zooals in het tractaat met Bantam van 1686, maar in den regel werd een bepaalde hoeveelheid van levering vast gesteld. De Nederlanders verzekerden zich op die wijze echter geen volmaakt geregelden aanvoer; groote wisselingen deden zich voor in de hoeveelheden geleverde koffie van 1744—1766 (Opk. 11 : 68) en de regenten bleven soms ver beneden hun verbindtenissen. (ib., 11 : 488, geeft een lijst van producten die de regenten hadden opgebracht, en die zij nog verschuldigd waren in 1780).

[2] Vergel. de Jonge, Opk., 3 : 313 (niet in werking getreden); 3 : 352; 5 : 286; 6 : 83.

[3] de Jonge, Opk., 7 : 81, 165; 8 : 213. De order regelende het contingenten systeem in de Preanger (gedrukt in Tijdschr. TLV., 1869, 17 : 355 vv.) werd uitgevaardigd in 1698, niet in 1689 zooals M. L. van Deventer opgeeft in zijn Gesch., 2 : 20.

Mataram) ingevoerd, waarbij ieder van de inlandsche bestuurders een zekere hoeveelheid peper, indigo, katoengaren en dergelijke, die hij van zijn volk had te heffen, aan de Comp^ie moest leveren. Het stelsel verbreidde zich spoedig na de eerste invoering er van. Bij iedere uitbreiding van hun politieke macht drongen de Nederlanders dieper door tot de inlandsche instellingen en kwamen zij met meer bestuurders in aanraking aan wie zij hunne lastgevingen konden opleggen. De lijst van producten, waarop beslag werd gelegd, groeide aan tot zij de meeste der inlandsche voortbrengselen, die eenige handelswaarde hadden bevatte, en de Nederlanders maakten, door middel der contingenten, gebruik van de gelegenheid om de teelt van eenige nieuwe producten, waarvan zij dachten dat voordeel te behalen zou zijn, te doen ingang vinden [1].

De wijze waarop het stelsel werd gegrond op de inlandsche staatsinstellingen, is beschreven door een Nederlandsch ambtenaar, die in het laatst der 18de eeuw aan de N. O. kust van Java in betrekking was. „Volgens eene grondstelling van de Leenroerige Regeeringsvorm, behoord het Land of de grond in Eygendom aan de Vorst of Landheer; en dewijl de stranden, door de vorsten aan de Maatschappij afgestaan zijn; zo komt haar ook de grond der stranden in Eygendom toe. Deze grond in groote districten afgedeelt staat zij weder af aan de Regenten, onder de namen van Adipattys, Toemongongs etc. etc. op voorwaarden, die men gemeenlijk contracten noemt, en waarbij deze regenten zich verbinden, eenige producten gedeeltelijk voor niet en gedeeltelijk voor eene bepaalde betaling te leveren, als ook heerendiensten te verrigten, en in geval van oorlog, de Maatschappij met gewapend

[1] Vergel. de lijsten in Opk., 8:356 vv; 11:250, 258, 464, enz.

volk bij te staan. Daarentegen, staan deze Regenten den grond weder af aan den gemeenen Javaan, om dien te bebouwen, en van de vrugten en voortbrengselen een gedeelte aan hun op te brengen, en af te geven, om hunne contingenten aan de Maatschappij te kunnen voldoen en ook hun zelven te onderhouden . . . . . Op deze wijze kan men de Regenten als groote Pagters aanzien, die de gronden van de Maatschappij gepagt hebben; en weder in kleynere verdeelingen aan den gemeenen man verpagten" [1].

De voordeelen van dit stelsel voor de Nederlanders springen in het oog.

De inlandsche instellingen nemende, zooals zij die vonden, maakten zij gebruik van dier macht tot belastingheffing, om zeker te zijn zich de voortbrengselen te verschaffen die zij noodig hadden, en ontsloegen zich daardoor van de noodzakelijkheid, een eigen uitgebreide handels organisatie in het leven te roepen. De sommen, welke zij aan de regenten betaalden voor de gedwongen levering bleven ver beneden de marktprijzen der producten en zij bespaarden alle uitgaven voor administratie door de inlandsche beambten dat werk te laten doen. De fouten van het stelsel zullen blijken bij het in beschouwing nemen van den toestand der inlanders in den Comp[ies] tijd. Doordien de Nederlanders zich van elke verantwoordelijkheid voor de administratie onthielden, terwijl zij de lasten der inlandsche huishouding verzwaarden, werden de toch reeds bestaande fouten van het inlandsche staatswezen menigvuldig vergroot, en iedere winst voor de Nederlanders veroorzaakte een ongeëvenaarde vermeerdering van het werk en den druk van den gemeenen man.

[1] Dirk van Hogendorp, „Schets of Proeve" (1799); uit een extract in Eindresumé, 2, Bylage LL., p. 152.

Hiervoor heb ik de hoofdtrekken van 's Comp^ies handelstelsel beschreven; thans moeten de onderdeelen daarvan, de vaststelling der hoeveelheden producten en der prijzen op Java in beschouwing worden genomen. Om deze zaak toe te lichten zal ik de koffie en de suikercultuur bespreken, twee der belangrijkste cultures op Java in de 18de eeuw.

Koffie was op Java ingevoerd uit Arabië in de tweede helft der 17de eeuw [1]. De vraag naar het product nam snel toe in Nederland en de bewindhebbers drongen herhaaldelijk bij het Indisch bestuur aan op een vermeerdering van de hoeveelheid aan de retourvloten mede te geven. De Regeering gaf gevolg aan dit verzoek op de haar eigene wijze, de inbreng opdrijvende, niet door hoogere prijzen, maar door bevelen aan de hoofden om de verlangde hoeveelheden te verschaffen in den vorm van contingenten of gedwongen leveringen. Daar de koffieboom eenige jaren noodig heeft om vruchtdragend te worden, was er maar zelden overeenstemming tusschen de hoeveelheid op Java voortgebracht en die welke de bewindhebbers meenden met goed voordeel te kunnen verkoopen; deze omstandigheden leidde tot heftige weifelingen in 's Comp^ies bewind en tot de meest willekeurige vaststellingen van de verlangde hoeveelheden en de betaalde prijzen. Ten einde een afneming van 's Comp^ies inkomsten te verhoeden werd de prijs voor de geleverde koffie in 1725 verminderd en in 1726 nog eens [2]. De beweegredenen en voorwendsels, waarnaar de Comp^ie handelde kunnen worden opgemaakt uit een verbaal van

[1] De tijd der invoering van den koffieboom varschilt bij onderscheiden schrijvers (1661, 1696, 1723); het is niet van genoeg belang voorgekomen op dit punt nader in te gaan. P. A. Leupe, „Invoering der koffijcultuur op Java", Bijdr TLV, 1858, 2:2 56 zegt dat de koffie naar Java werd gebracht als een curiositeit in 1696, en dat de eerste Javakoffie in 1712 ter markt kwam. [2] Rapport, 1731, Opk., 9: 159.

Heeren Commissarissen uit de respectieve kamers van de O. I. C. in den Haag, waarin hare handelwijze werd goedgekeurd. Daarin worden de afnemingen van 's Comp^tos winsten opgesomd, en wordt er over geklaagd, dat de inlanders te haren koste rijk worden (!), terwijl aan hen wordt verweten dat zij hun geld besteden voor het koopen van vuurwapens; voorts werd er in bevolen dat de te betalen prijs zou worden teruggebracht tot op de helft, en dat de andere helft in 's Comp^tos kas zou worden gestort, wegens derzelver slechten staat, maar dat voor die helft 4½ pCt. rente aan de hoofden zou worden betaald „om haar (hen) daardoor in teugel en aan de Comp^te verbonden te houden"[1]. De hoeveelheid koffie aan de Comp^te geleverd was in 1730 tot op de helft verminderd; de inlanders verwaarloosden of vernielden hun aanplantingen in weerwil der bedreigingen van het bestuur. Na minder dan vijf jaren echter beval de Comp^ie, wat zij juist te voren verboden had; zij zag geen ander middel om zich zelve te beschermen tegen de te groote aanvoeren van koffie, dan de hoofden te bevelen de overmaat van koffieboomen uit te roeien, en de aanplanting van meerdere te verbieden. Zij volgde dezen weg van 1733 af, in verschillende deelen van Java, maar veranderde weder van systeem nog vóór 1740 en begon toen weder het maken van nieuwe aanplantingen te bevelen[2].

Tot op zekere hoogte ontving de Comp^ie het product van deze aanplantingen tegen vastgestelde lage prijzen; het meerdere van hun oogst konden de voortbrengers laten bederven, tenzij ze er door middel van smokkelen, waarop zware straffen stonden, een markt voor konden vinden. In 1744 beklaagden eenige hoofden er zich over

[1] Verbaal d. Hangsche Besoigne, 1727, Opk., 9:93.
[2] Klerk de Reus, NOC., 229 vv.

dat de Comp^ie slechts een vierde van den oogst welken zij konden leveren wilde hebben [1]. De bepalingen omtrent de koffiecultuur werden in de tweede helft der 18de eeuw meer stabiel, maar de gebreken bleven het Comp^ies stelsel aankleven, zoolang de Comp^ie zelve bestond. In 1788 schreven bewindhebbers aan den Gouverneur Generaal, dat, ten einde de cultuur te bevorderen, hij de inlanders zou kunnen verzekeren, dat „geene extirpatie of verbod tegen de cultuur in 't vervolg mogt worden gedaan", maar in Mei 1796, werd er last gegeven met de verbouwing van koffie in het Gouv^t der noordoostkust van Java te eindigen en in September van hetzelfde jaar werd er weder gelast, dat de cultuur op alle mogelijke wijzen zou in de hand gewerkt worden [2].

Suiker verschilt hierin van koffie, dat het een product is, 't welk door machinale bewerkingen geschikt moet gemaakt worden voor de markt. Het was der Regeering blijkbaar onmogelijk den hoofden levering van suiker te gelasten; de eenige oosterlingen in staat om de productie te drijven, waren de Chineezen en dezen stonden buiten de inlandsche maatschappij. De wijze waarop deze moeilijkheid werd opgelost blijkt uit een suikercontract van 1727 [3]. Er waren drie partijen in zoo'n contract - de Regeering, de Chinees, die beloofde zijn product aan niemand anders dan aan haar te verkoopen, en een inlandsch hoofd, die voor een zekeren tijd het land voor de bebouwing aan den Chinees afstond en zijn invloed toezegde voor

[1] Imhoff, „Reis van den Gouv. Gen. .. in de Jakatrasche Bovenlanden," Bijdr TLV, 1863, 2· 7. 237.

[2] de Jonge, Opk., 12: 160; Veth, Java, 2. 237, Hogendorp's Bericht aanhalende. De prijs die in 1782 aan de inlanders voor hun koffie werd betaald was iets meer dan het een-tiende van hetgeen in het begin der eeuw aan hen betaald was. De G. G. verontschuldigde deze handelwijze door de schaarschheid aan geld en den overvloed van koffie. Opk., 12: 38.

[3] de Jonge, Opk., 8: 324 vv.

het verkrijgen van de noodige werkkrachten. De Regeering had macht over de cultuur door het verstrekken van voorschot aan de Chineezen voor hun bedrijf en door het aanwenden van haar invloed tot het verkrijgen van grond en werkkrachten voor hen [1].

Gedurende het eerste deel der 18de eeuw was er een groote daling in de suikerprijzen in Europa, en de bewindhebbers achtten het noodig, evenals bij de koffiecultuur, de productie te beperken en de voor het product te betalen prijzen te verlagen. De Compie had bij vele van de molens geldelijk belang, en daarom kon hier niet, zoo maar, tot opheffing worden overgegaan. Bij tal van besluiten, in den loop der 18de eeuw, werd echter de oprichting van nieuwe molens, en zelfs de verlegging naar andere deelen van het eiland, verboden [2]. Aan den anderen kant echter, werd het suikermonopolie gehandhaafd, waardoor de prijzen die aan den voortbrenger betaald werden, ten allen tijde verlaagd konden worden.

De navorscher, op wiens werk thans een ieder zich moet verlaten, die de geschiedenis van 's Compies financien wil beschrijven, vangt zijne beschouwingen aan met de verklaring dat het onmogelijk is een duidelijk overzicht van 's Compie financieele ontwikkeling te geven [3]. Niemand,

[1] Zie hierover en over andere bizonderheden N. P. van den Berg, „De Suikerindustrie op Java onder het bestuur van de O. I. C." de Economist, 1892, 2: 495—519, 612—635.

[2] Deze bepalingen daalden af tot in kleine details omtrent de plaatselijke verspreiding van de molens, zooals kan opgemerkt worden in Mossel's voorstel, 1750. In 1711 stelde het Indische bestuur een invoerrecht vast om de molens rondom Batavia te beschermen tegen de mededinging van overig Java; de bewindhebbers vernietigden dit echter. Zelfs in 1798 vonden Comm. Gen. het ongeraden, aan een iegelijk onbepaalde vrijheid tot het aanleggen van suikermolens te verleenen. Opk., 12: 453.

[3] de Reus, NOC., 181. Ik moet naar dit werk verwijzen voor alle bizonderheden. Niet het minst belangrijk zijn de bijlagen, waarin in tabellen overzichten van 's Compies geldelijke omstandigheden gegeven worden.

zelfs niet zij die onder de meest gunstige omstandigheden verkeerden, de tijdgenooten, wisten precies hoe 't, op een gegeven oogenblik met de Comp^ie^ stond. Een dubbel stel boeken werd aangehouden, waarin de zaken in Indië en die in Europa afzonderlijk werden geboekt, en een werkelijke balans werd nimmer opgemaakt. De boeken werden aangehouden, angstvallig afgesloten voor het publiek en schijnen zelfs geheim gehouden te zijn voor de bewindhebbers zelve. Afrekeningen werden nu en dan openbaar gemaakt om te voldoen aan de bepalingen van het octrooi, maar gaven geen inzicht in de zaken der Comp^ie^. De eenige aanwijzing, waarnaar de buitenwereld eenigermate de zaken kon schatten, waren de dividenden, maar zelfs deze vormden geen maatstaf, waarnaar men den voorspoed van de Comp^ie^ kon bepalen. De afrekeningen, die bewaard gebleven zijn, toonen aan dat reeds van een vroege periode in 's Comp^ies^ geschiedenis af er geen verband was tusschen hare dividenden en hare winsten. Soms werden geen dividenden uitgekeerd in jaren, waarin geld was gemaakt; meer nog kwam het voor dat ze uitbetaald werden in jaren dat er geld verloren was. Er bestond een neiging om ieder jaar een dividend uit te keeren en in de meeste der tweehonderd jaren van 's Comp^ies^ bestaan, werden onder de aandeelhouders verdeeld sommen loopende van 12½ percent tot 20, 30, 40 of 50 percent van het aandeelenkapitaal [1].

Wanneer er geen winst gemaakt was, werden de divi-

[1] Zie de lijst in de Reus, Beilage VI. De schatting van Hooft in de Staten Generaal, 1825—1826 (de Waal, NISG., 1: 215), dat de O. I. C. jaarlijks 19 pCt. verdeelde, nemende het gemiddelde over de jaren 1602—1796, is niet ver van de waarheid; Reus berekent totaal aan dividenden over 3600 pCt. of meer dan 18 pCt. per jaar (NOC., 181). Van Alphen's schatting in dezelfde zitting, dat de Comp^ie^ in het geheel aan winsten uitdeelde 2.000.000.000, is waarschijnlijk overdreven. de Waal, NISG., 1: 223.

denden voorgeschoten, uit voor dat doel geleend geld; dit werd regel in den lateren tijd der Comp^ie^, tot aan de uitkeering van het laatste dividend in 1782. De Indische afrekeningen toonen voortdurend verliezen aan van 1693 af, en de moederlandsche waren alle ongunstig na 1736. De Comp^ie^ steunde nagenoeg gedurende de geheele 18de eeuw op haar crediet, en het meest merkwaardige is dat haar crediet bijna tot aan het laatste toe, goed bleef. Verelst, de opvolger van Clive als Voorzitter van het „Select Committee" schreef uit Indië in 1768, toen de toestand der Comp^ie^ reeds sedert lang hopeloos was, dat de omvang van het crediet der Nederlanders elk begrip te boven ging; hunne wissels tot een ontzaggelijk groot bedrag in Europa getrokken op Bengalen en Madras waren buitengemeen gezocht [1]. Zelfs in 1781 werden aandeelbewijzen der Comp^ie^ boven de tweehonderd verkocht. Men moet wel aannemen dat niet alleen de zaken der Comp^ie^ zorgvuldig geheim gehouden werden, maar dat het publiek stelselmatig misleid werd. Klerk de Reus toont aan dat de bewindhebbers de hun uit Indië gezonden afrekeningen vervalschten en eenige van de Indische afrekeningen uit den lateren tijd schijnen vrij duidelijk eigen maaksel [2].

Alvorens de oorzaken van het verval der Comp^ie^ te behandelen, komt 't raadzaam voor den lezer te herinneren dat dit boek slechts een schets is van de geschiedenis der Nederlanders op Java, en dat de schrijver niet bedoeld heeft het geheele kansspel dat de Nederlandsche O. I. C. ondernomen had, in andere eilanden of op het vasteland van Azië te schetsen. De Comp^ie^ trok hare inkomsten uit vele bronnen, en haar verval kan natuurlijk niet voldoende worden verklaard door slechts den loop

[1] Mill., HBI., 3: 448 noot.
[2] Vergel. de Jonge, Opk., 11:390, 502; 12:451.

van zaken op Java te beschrijven. Toch kan, dit in aanmerking genomen, en indien met voorzichtigheid wordt geoordeeld, eene beschouwing der oorzaken van het verval der Comp[ie] haar nut hebben, zelfs indien slechts met een deel dier oorzaken wordt rekening gehouden, en niet tot een stellig besluit wordt gekomen.

Voor zoover de stelling van de Comp[ie] op Java betreft moet in herinnering worden gebracht, dat hare inkomsten van tweeërlei aard waren, verband houdende met haar tweeledigen werkkring als handelaar en als bestuurder. Sommige van de koopwaren die zij in Europa verkocht, bekwam zij in ruil tegen andere goederen; de voordeelen voortvloeiende uit dit soort van omzet hingen af van goedkoop koopen en duur verkoopen. Zij maakte geld indien de opbrengst harer verkoopen, de kosten der ruilgoederen en de noodzakelijke uitgaven voor het onderhouden der handelskantoren overtrof. Tevens ontving zij andere goederen als schatting wegens haar staatkundig oppergezag; hetgeen zij in onmiddelijken ruil gaf voor deze goederen was weinig, en zij maakte reeds winst indien bij den verkoop daarvan een overmaat werd behaald boven dat weinige en boven de kosten, die voortvloeiden uit het onderhouden van de politieke en militaire vestigingen, welke haar overwicht verzekerden.

De geldelijke rekening der Comp[ie] kan in het ruwe worden opgemaakt, door te zeggen dat zij in haar vroegste periode, toen zij meer handelaar dan bestuurder was, over het geheel winst maakte; dat echter in de latere periode, toen zij meer bestuurder dan handelaar was, er verloren werd.

Men zou geneigd zijn hieruit te besluiten dat de Comp[ie] in verval is geraakt door een verandering in haar staatkunde [1], of indien dit niet het geval is, dat zij inwendig

[1] Dit is het gezichtspunt door Muntinghe ingenomen, Rapport, 1817,

trouwen [1]. Wij hebben echter uit het einde van het eerste kwart der eeuw een rapport van Coen, waarin de toestand van de Comp[ie] wordt blootgelegd, en waaruit blijkt, dat zij toen reeds, gedurende ettelijke jaren achteruitging [2]. De oorzaken waren die, welke daarna aanhoudend terugkeerden, n.l. de te geringe opbrengst van den handel om de uitgaven voor de handels- en de militaire vestigingen te dekken [3]. De staten door Klerk de Reus gegeven, aanvangende met 1639, toonen behaalde winsten in Indië, maar waarschijnlijk was deze gunstige verandering een korten tijd geleden, ingetreden [4].

Van toen tot 1693 zijn de jaren, waarin verliezen zijn opgeteekend, uitzondering; dit is de eenige werkelijk voorspoedige periode van de Comp[ie] geweest [5]. Vóór het einde

[1] Als een voorbeeld van een dezer beoordeelingen zie Le Maire's „Remonstrantie" 1609, Opk., 3:366 vv.

[2] Zie Coen's rapport in de Jonge, Opk., 4:276 vv., en zijn „Advys, Vertoogh, en Poincten v Reg" (Stukken, 67, 116, 131).

[3] Coen schreef in 1623 (Stukken, 120) dat de schepen, factorijen en het volk door de Comp[ie] gebruikt voor de lijnwadenhandel, meer kostte dan de winsten op die lijnwaden bedroegen. Een groot deel van 's Comp[ies] middelen waren gebruikt om het bezit van de specerij-eilanden te verzekeren (ib., 112). Reeds in 1614 gaf Sir Thomas Roe, Ambassadeur aan het hof van den Mogol, aan de Engelschen den raad landbezit te vermijden, daar dit hunne winsten zou verteren; hij haalde de Nederl. als voorbeeld aan, „their dead pay consumes all the gain." Mill, HBI., 1:33

[4] Zie G.G. Brouwer aan bewindhebbers, 1636; Opk., 5: 221. Hij schreef dat van 1613—1632 de overmaat van de winsten op de verliezen slechts 300 000 gulden had bedragen; in de drie jaren volgende op 1632 waren de netto winsten gemiddeld ruim 1 000 000 gulden per jaar geweest. De Reus' staten, te vinden in Bijlage V, werden getrokken uit het rapport samengesteld door P van Dam, die nooit openbaar zijn gemaakt.

[5] In het midden der eeuw was er een teruggang. Van Goens in zijn rapport van 1655 („Vertooch wegens den presenten staet" .... Bijdr. TLV., 1856, 1:4:141 vv.), zeide dat de toestand van de Comp[ie] gedurende eenige jaren aan het achteruitgaan was; „dat de comptoiren van India alle met d'eene oft d'andere swaerichheijt belast zijn", oorlog, verliezen zonder winsten, zaken zonder voordeel, kwijning van den handel, gebrek aan geld, verliezen op zee.

der 17de eeuw is haar handel beginnen te kwijnen, en omstreeks het midden der 18de had de handel op Java feitelijk geheel opgehouden, behalve voor zoover die op een staatkundigen grondslag berustte.

Wij lezen dat in 1747 de omzet van de Compie in Bantam nauwelijks naam verdiende, en dat de handel van Nederland op Indië geen voordeel afwierp [1]. Toen de Gouverneur van Java's N.O.kust in 1754 op zijn post aankwam vond hij de pakhuizen vol met „manufacturen, lijwaeten, als anderen die lang invendibel gelegen hadden"; de Compie deed feitelijk geen zaken daar [2].

Wel is waar beperkten de Nederlanders den omzet in Java door zoo'n groot deel van hunne producten uit het contingentenstelsel te betrekken, maar gedurende den tijd dat hun handel kwijnde, wisten hunne mededingers nog wel een markt te vinden voor de goederen die zij binnen smokkelden. Mededinging moet als de voornaamste oorzaak van het verval van 's Compies handel in de 18de eeuw worden aangenomen [3].

[1] Rapport v. Mossel, 1747, Opk., 10:122. „Extract uit een Secreet Besoigne", ib, p. 131. Mossel toont aan in zijn memorie, 1753 (Opk., 10·216 vv), dat de Compie niet in staat was geweest, met al hare hulpmiddelen, gedurende de laatste vijftig jaren, genoeg handelswinst te Batavia te maken om daaruit de onkosten van die vestiging te kunnen goedmaken.

[2] Memorie van Hartingh, Opk., 10:359. Een later gouverneur van de N.O kust (Van der Burgh, Memorie, 1780, Opk, 11:479) verklaart dat hij 's Compies handel tot voordeel bracht, maar zijn rapport schijnt geen vertrouwen te verdienen; een van zijn opvolgers zeide dat 's Compies handel daar nimmer van belang was geweest en toen geheel te niet was (Memorie van der Niepoort, 1784, Opk., 12:62). Dergelijke verslagen worden gegeven van andere deelen van Java, als Cheribon, er waren daar geen zaken te doen. (Memorie van Hasselaer, 1765, Opk., 11:42)

[3] M. L van Deventer, die geneigd is een gunstiger opvatting van 's Compies handel te huldigen, dan ik dit kan, meent dat het verval van haar lijnwadenhandel was toe te schrijven aan het feit dat de inlanders voortgingen meer lijnwaden voor zich zelven te maken. Deze reden wordt door Maetsuyker opgegeven, 1659 (Opk., 6: 83), maar

Het monopolie, waarvoor de Comp^ie zoo heftig streed was nimmer volledig. Het was voldoende om de een of andere groote onderneming van wege de Nederlandsche burgers van Batavia, te verstikken en om den groei van een werkelijken vrijhandel te beletten, maar het liet nog genoeg mededinging toe om 's Comp^ies handel in de 17de eeuw te bedreigen en dien van de 18de te vernietigen. De Gouverneur Generaal schreef, in 1660, dat men nauwelijks kon hopen op herstel van den teruggang in den handel der „lywaten" indien de Engelschen en de Arabieren bleven mededingen; zij overvoerden de markt daarmede overal, en verkochten zoo laag, dat er geen voordeel in den handel was [1]. Vreemde kooplieden aan wie het verboden was Nederlandsche havens op Java binnen te komen, kregen vasten voet in een onafhankelijken staat als Bantam, en verspreidden van daar hunne waren over het eiland. Zelfs op de markt te Batavia werden meer lijnwaden van vreemden oorsprong dan van door de Comp^ie aangebrachte gezien en dagelijks verkocht [2].

De Engelschen werden uit Bantam en uit andere plaatsen in den archipel verdreven, maar de handelsvoordeelen, de zwakheid der Nederlandsche mededinging, en het

verklaart niet hoe de Engelschen hun handel in lijnwaden toen konden uitbreiden. Het zou kunnen zijn dat de Nederlanders, de inlanders noopten tot eigen handwerk, doordien de prijzen der ingevoerde lijnwaden zoo hoog werden gehouden.

[1] Maetsuyker aan bewindhebbers, 1660, Opk., 6: 88.

[2] Bewindhebbers a. d. G. G., 1676, Opk., 6: 157. Maetsuyker vroeg, 1675 (Opk., 6: 129), met het oog op de wijze, waarop de Comp^ie onderkropen werd door smokkelaars, of het niet beter zou zijn, vreemde kooplieden te Batavia toe te laten, de rechten op hun handel te innen, en van Batavia een groote koopstad te maken. De bewindhebbers antwoordden met een krachtig, neen; het monopolie moest gehandhaafd blijven.

bederf der Nederlandsche administratie, deden hen onvermijdelijk terug komen. Engelschen, Franschen en Denen deelden in den handel die de Nederlanders als hun uitsluitend recht eischten en de mededinging van de beide eerste natien was te meer geducht, omdat hun handel gedeeltelijk gedreven werd door particuliere ondernemers [1]. In het midden van de 18de eeuw werden de Nederlanders op hun eigen markt onderkropen [2], en toen de Engelschen hun gezag over het vaste land van Indie vergrootten, breidden zij het indringen van hun handel op de eilanden uit [3]. Vóór het einde der eeuw waren de Nederlanders verplicht te erkennen dat hun poging tot het vasthouden aan het monopolie mislukt was [4].

Alle handels- en nijverheids ondernemingen, waarin de N. O. I. C. zich begaf toonden de verzwakkende uitwerking van veelhoofdig beheer. Zij werden vervormd in een samengesteld sleurwerktuig, waarin het handelend optreden van een vooruitziende en veerkrachtige individualiteit geheel ontbrak [5].

De Compie was echter niet in staat tot mededinging,

[1] Mill, (HBI., 1. 88) zegt dat de Nederlanders in 1655 bezorgd waren over het bericht dat Cromwell er over dacht de Londensche O I C. op te heffen en vrijhandel toe te staan; zij verwachtten daaruit scherper mededinging om hen ten val te brengen [2] Opk., 10 359.

[3] H. T Colenbrander, „Frankrijk en de Oost-Indische Compagnie in de Patriottenjaren," de Gids, 1899, 1. 455, 456 In 1775 klaagden de Nederl. er over, dat zij, ten gevolge van den Engelschen invloed, nauwelijks lading in Indie konden krijgen. Opk., 11: 275 vv.

[4] Vergel. Rapport van de Comm. Gen., Opk , 12 349.

[5] Van Rees, KP , 288 vv., geeft een belangwekkende beschouwing over de zwakheid van de Compie in hare mededinging met personen; hij haalt een menigte bepalingen aan die bizonder knellend waren. Een voorbeeld van de wijze, waarop de Compie geld verloor door geen rekening te houden met de behoeften van de markt kan gevonden worden bij Leupe, „Invoering der koffij", Bijdr. TLV., 1858, 2. 2. 60; de bewindhebbers erkenden dat zij een derde van een millioen verloren, omdat het Indische bestuur (zooals het zeide) geen laadruimte kon vinden, voor koffie die de bewindhebbers hadden geeischt.

zoo min met op zich zelf staande personen, als met andere maatschappijen van denzelfden algemeenen aard; tenzij het er een van een bizonder slecht gehalte mocht zijn. Eenig licht over haar krachteloosheid zal in het volgende hoofdstuk opgaan bij het bespreken der fouten in hare administratie.

De Comp[ie] schoot te kort in haar vrachtvaart zoowel als in haar koophandel. In het eerste deel der 18de eeuw gingen meer dan 4 percent van de zeilschepen verloren op de thuis reis, waarvan vele vermoedelijk verongelukten door overlading ten gevolge van het groot aantal smokkelwaren van 's Comp[ies] ambtenaren [1]. Tegen het einde der eeuw werden dikwijls schepen afgezonden uit Indië in het slechte seizoen; dit leidde dikwijls tot verlies van schip en lading, of tot een ontijdigen verkoop door te late aankomst. De Commissie die de zaken der Comp[ie] vóór hare ontbinding onderzocht, oordeelde dat, mocht zij blijven voortbestaan, „voortaan alleen met gehuurde schepen zal worden gevaren, en alle omslag van eigen navigatie afgeschaft". De uitgaven voor herstellingen waren vernietigend en deze hervorming werd beschouwd als volstrekt noodzakelijk [2].

Hetzelfde ongeluk achtervolgde de Comp[ie] op nijverheidsgebied. De suikercultuur waarin zij groote bedragen stak, in den vorm van voorschotten, was zelden winstgevend voor de molenaars en was een bron van verlies voor haar zelve [3].

Het is niet aan te nemen dat de Comp[ie] in alle takken van handel even ongelukkig is geweest. De afrekeningen

[1] de Reus, NOC., 119. Het schip van de reis beschreven door van Goens was „swak van timmeragie."

[2] Rapport van Comm Gen., 1795, Opk., 12: 337. Deze verandering was eenigen tijd te voren door de Lond. O. I. C. ingevoerd. Mill, HBI., 3: 11.

[3] Wiese, Opk., 13: 73 In een rapport van 1810 werd die cultuur „een allezints ondraagelijke lastpost" voor het gouvernement genoemd. Rapport v. d. Direct. Gen. Chassé, Opk., 13: 484

van hare verschillende factorijen in het Oosten, toonen aan, voor zoover zij een vertrouwbaar beeld van de zaken geven, dat er in sommige streken gewonnen, in andere verloren werd [1]. Haar werkelijke handel schijnt over 't geheel op één hoogte te zijn gebleven, zoodat meer ondernemende mededingers aanhoudend in het een of ander deel van haar handelsgebied binnen drongen. Hierin vinden wij ook de reden van Mossel's voorstel, in het midden der 18de eeuw gedaan, om zich te bepalen tot uitgezochte waren, als zijnde de Compie een voornaam koopman, nl. tot dezulke die door eenig staatkundig voorrecht, of met wat geluk, tot voordeeligen handel konden leiden.

De vermindering van de inkomsten die zuiver uit den handel voortvloeiden, in de 18de eeuw, ging gepaard met een snel toenemend inkomen als bestuurder. De belastingen in geld, die de Compie hief in den vorm van in- en uitvoerrechten, tollen op markten en binnenlandschen handel, hoofdelijke omslagen, enz. vermeerderden, naar mate zij haar territorialen invloed uitbreidde en de vermomde belastingen van het contingenten stelsel namen toe totdat zij het hoofdsteunpunt van hare inkomsten in Indie waren geworden [2].

[1] de Reus, Beilage IX. In het tijdperk 1680—1757 was de handel in Japan, Coromandel, Suratte en Perzie het gunstigst. De handel met Bengalen was onzeker en die met Malabar bijna doorgaand ongunstig. Verschillende factorijen op Java toonden gestadig verlies. Wij weten echter te weinig van de wijze waarop de cijfers in deze tabel verkregen zijn om daaruit een stellige gevolgtrekking te maken. Het zelfde kan gezegd van de cijfers door de Reus gegeven op pp. 192—193, en door hem vermeld om aan te toonen dat de winst van den Indischen handel in het laatste vierde deel der 18de eeuw, 50 pCt. bedroeg. Zulk een resultaat zou alleen te bereiken zijn, door uitgaven niet in rekening te brengen, waarmede de handelsrekening eigenlijk bezwaard zou moeten worden

[2] Het is onmogelijk de juiste verhouding aan te geven, die er

Later zullen ter sprake komen de aanwijzingen waaruit is af te leiden dat de bestuursinkomsten van de Comp^ie voldoende zouden zijn geweest, om haar in staat te stellen, hare stelling op Java te behouden, indien zij zuinig waren beheerd. In de eerste helft der 18de eeuw waren zij verbruikt voor de oorlogsuitgaven, ten behoeve van 's Comp^ies gebiedsuitbreiding [1]. De Comp^ie was omstreeks 1755 zoo stevig gevestigd, dat zij daarna betrekkelijk gevrijwaard was voor rustverstoringen met de inlanders, zoodat zij een tijdperk van herademing zou hebben kunnen genieten; evenwel, bleef dat uit, daar hare hulpmiddelen werden verkwist aan oneigenlijke dividenden en aan verliesgevenden handel, terwijl hare administratie onnoodig kostbaar was en ten slotte de in 1780 begonnen Europeesche oorlogen haar in 1795 den doodsteek gaven [2].

De Comp^ies land- en zeemacht verviel in die mate dat het onmogelijk werd het eiland tegen zeeroovers te beschermen [3]. In 1778 wendde de Gouverneur Generaal zich direct tot Prins Willem V om soldaten en zeelieden,

tusschen Comp^ies inkomsten als handelaar en als bestuurder bestond; de twee bronnen van inkomst zijn in de door de Comp^ie aangehouden boeken niet uiteengehouden.

[1] Een opgave der onkosten van den oorlog tegen Mataram tot 1750 is gedrukt in de Jonge, Opk., 10: 277—278; de militaire uitgaven hadden bedragen 8.000 000 gulden, terwijl de winsten door gedwongen leveringen minder dan 7.000.000 hadden bedragen. Van 1746 tot 1758 heeft de Comp^ie, naar gezegd wordt, meer dan 4.000.000 aan oorlogskosten uitgegeven. De Reus, XXXVIII noot.

[2] Over de uitwerking van Europeesche oorlogen en van verkeerde administratie, waardoor de Comp^ie in verval geraakte, zie Colenbrander, Frankrijk, de Gids, 1899, 1: 458; Muntinghe's Memorie in Raffles, Sub., 281; de beschouwing over Van der Parra's voorstel tot hervorming der administratie, 1763, de Jonge, Opk., 10: 397 vv.; en Siberg's overzicht van den stand van zaken, 1799, ib., 13: 8.

[3] G. G. Alting aan bewindhebbers, 1791, Opk. 12: 239. De resident van Tegal had voor zijn eigen rekening een schip tegen de zeeroovers uitgerust.

daar een beroep op de bewindhebbers te vergeefs was gebleken [1]. Om aan geld voor de loopende uitgaven te komen moest de Gouverneur Generaal het oude monopoliestelsel opgeven en goederen direct aan vreemde handelaren verkoopen [2]. Regeeringscommissiën werden benoemd om hervormingen in te voeren, maar zij zagen dat hun taak hopeloos was. De bewindhebbers waren genoopt in 1793 te verklaren, dat zij geen penning meer bezaten, en hun bestuursmacht werd opgeheven door een besluit van 1795, waarbij een Regeeringscomité [3] in hunne plaats werd gesteld. Ten slotte werd de Compagnie in 1798 geheel opgeheven; hare schulden tot een bedrag van meer dan 134.000.000 gulden en hare bronnen van inkomsten werden door den Staat overgenomen. Haar grondgebied zou voortaan voor den Staat, door een Raad voor de Aziatische bezittingen bestuurd worden.

[1] de Jonge, Opk., 11: 315. In 1801 telde 's Comp[ies] scheepsmacht nabij Java slechts zes schepen; ib., 13: 31.

[2] G. G. Alting aan bewindhebbers, 1785, ib., 12: 74.

[3] Het „Committee tot de zaken van den Oost-Indischen handel en bezittingen" dat den 1 Maart 1796 in functie trad.

III

DE OOST-INDISCHE COMPAGNIE: BESTUUR

In het vorige hoofdstuk heb ik getracht eenig denkbeeld te geven van de staatkunde door de N. O. I. C. op Java gevolgd en van de uitwerking daarvan op de Comp^{ie} zelve. De meeste oorzaken, die de richting dier staatkunde bepaalden, zijn te verklaren uit de toestanden, die in de inlandsche huishouding op Java bestonden. De staatkunde der Comp^{ie}, echter, was in zekere mate en het slagen daarvan was nog in veel grootere mate afhankelijk van 's Comp^{ies} bizondere organisatie en van het karakter harer administratie. Het doel van dit hoofdstuk zal dan ook zijn, die organisatie en die administratie na te gaan en haar invloed op de geschiedenis der Comp^{e} aan te toonen. Een ander nog niet in beschouwing genomen onderwerp zal verder zijn, de invloed van 's Comp^{ies} bestuur op de inlanders.

De voornaamste hoofdlijnen van haar bestuur in de Nederlanden waren vastgesteld bij het octrooi van 1602 en bleven in hoofdzaak dezelfde gedurende bijna twee honderd jaren. In haren vorm was de Comp^{ie} noch zuiver een handelsvennootschap noch strikt één geoctrooieerde maatschappij maar als 't ware iets tusschen beide in, met trekken gelijkende op hedendaagsche vormen van nijverheids vereenigingen. Zij was samengesteld uit eene vereeniging van een aantal kleinere maatschappijen en de gedeeltelijke onafhankelijkheid dier laatste was erkend in

de verdeeling in provinciale „Kamers", waarvan er zes waren. In het vroegste tijdperk, althans, handhaafden deze kamers een grooten graad van onafhankelijkheid in de leiding van haren handel. Voor iedere kamer was een zeker aandeel in de handelsoperatiën der Comp^ie^ vastgesteld; Amsterdam, bijv. droeg voor de helft bij in schepen en lading, bij de uitrusting eener vloot, terwijl de twee kleine kamers van Noord-Holland te zamen voor een achtste bijdroegen. De controle en de administratie over schip en lading bleven aan de kamer, die de kosten er van gedragen had, zelfs indien de schepen naar eene andere haven in Nederland terugkeerden. Een bepaling in het octrooi eischte, dat een kamer, die overvloed had van eenige waren, zooals specerijen, of waaraan andere kamers behoefte hadden, daarvan zou mededeelen, en iedere kamer was verplicht geregeld aan de andere verslag te geven van de uitkomsten harer handelsoperatiën, maar deze voorzieningen wijzen louter aan, hoe ver de Comp^ie^ stond van het hedendaagsche type van een handelslichaam. In zekere aangelegenheden van staatkundigen aard waren de kamers onderworpen aan een hooger gezag, de Kamer van Zeventienen, wier macht hierna zal beschreven worden. In verloop van tijd breidde dit college hare macht uit en maakte de andere kamers min of meer afhankelijk, maar het bereikte nimmer de macht van den besturenden raad van een groot handelslichaam. De macht van de kamers ging zóó ver, dat bijv. iedere kamer niet alleen een afzonderlijk beheer in Nederland aanhield, maar ook het recht had beambten voor den Indischen dienst aan te wijzen, een recht dat het College van Zeventienen, door verschillende bepalingen trachtte te beperken, maar dat tot allerlei misbruiken en tot een buitengewone toeneming van het Indische personeel aanleiding gaf. Iedere

kamer werd bestuurd door een raad van directeuren, voor de eerste maal door de Staten-Generaal benoemd, en met zoodanige voorzieningen in de aanvulling der opengevallen plaatsen, dat spoedig de macht over die raden overging in handen van de burgemeesters der steden, waarin de kamers gevestigd waren, en die meestal zelve bestuurders of bewindhebbers waren. Pogingen van de aandeelhouders om zich de vertegenwoordiging in de zaken te verzekeren bleken vruchteloos.

Boven de raden der afzonderlijke kamers stond het College van Zeventienen, bestemd om den algemeenen gang van zaken der Comp^ie^ te leiden. Overeenkomstig het octrooi had dit te beslissen hoeveel schepen op een bepaald tijdstip zouden uitgezonden worden, waarheen zij zouden gaan, en over „andere dingen den handel betreffende"; zijne beslissingen moesten aan de kamers worden medegedeeld en door hare uitvoerende macht worden ten uitvoer gelegd. Het College van Zeventienen vormde het eigenlijke middenpunt van bestuur over de O. I. C. Het ontving en beantwoordde de verslagen van de Indische administratie, totdat de toeneming der briefwisseling, de instelling van een bizondere commissie, de Haagsche Besogne, daarvoor noodig maakte; verder had het de leiding van de algemeene richting der Indische staatkunde. Het bepaalde de hoeveelheid en de soort van koopwaren, die naar Indië moesten gezonden, en stelde de prijzen vast waarvoor de in retour gezonden waren zouden verkocht worden. Het was het algemeene vereffenings kantoor, waar de vorderingen van de verschillende kamers ten opzichte van elkaar werden vastgesteld. Deze Kamer van Zeventienen (het College van Bewindhebbers of Heeren Zeventienen) was niet een permanent lichaam, maar werd telkens opnieuw gevormd bij iedere zitting (meestal twee-

maal per jaar) door de verkiezing van „gedeputeerden" uit en door de raden der verschillende kamers. Die van Amsterdam bracht acht van de zeventien leden in het college, hetgeen langzamerhand tot een tegenwicht aangroeide, tegen de nadeelige uitwerking van het onderlinge wantrouwen en den naijver tusschen de plaatselijke raden

Zooals hierboven werd gezegd kwam de keuze der bewindhebbers spoedig in handen van de, op het kussen zijnde, stedelijke regenten-families, en weldra vormden die bewindhebbers een gesloten bond in de Comp^ie^, met een macht die hun invloed feitelijk onbedwongen maakte. Zij weigerden verslag uit te brengen over den financieelen toestand der Comp^e^ aan het einde der eerste tien jaren, zooals zij, op grond van de bepalingen van het octrooi, verplicht waren, en nogmaals weigerden zij dit, onder verschillende voorwendselen, aan het einde der volgende tien jaren. Vertoogen van de zijde der „participanten" werden beantwoord met de bedreiging, dat gedurende zeven jaren geen dividend zou worden uitbetaald, indien zij zich niet stil hielden. De naderende afloop van het eerste octrooi, leidde in 1622 tot een heftigen aanval van de zijde der ontevredenen, die een afrekening eischten, en tevens stem in de zaken der Comp^e^. Voor den vorm werden aan de oppositie toezeggingen gedaan; inderdaad gaven de bewindhebbers in verbond met de Staten Generaal en de stedelijke regeeringen niets toe. Het recht van de „participanten" op een aandeel in de keuze van bewindhebbers bleek illusoir en de rekening boeken, die zij zouden onderzoeken, bleken op een geheimzinnige wijze verdwenen te zijn.

Indien wij slechts een klein deel gelooven van de klachten, tegen de bewindhebbers van dien tijd ingebracht, en die nimmer gelogenstraft zijn, dan moeten dezen in

hooge mate bedorven zijn geweest. Zij werden beschuldigd den prijs der aandeelen te bewerken, door onjuiste dividenden te bepalen en door berichten uit te strooien, welke hen in hunne speculaties konden helpen. Zij hadden voorgesteld een millioen van 's Comp^ies^ geld in de W. I. C te steken, ten einde hunne persoonlijke belangen te bevorderen. Als private personen verkochten zij goederen aan zichzelven als vertegenwoordigers der Comp^ie^ en zij trokken onwettige voordeelen uit hun emolumenten van een percentage der kosten voor de uitrusting der vloten. Op dit laatste punt werden wijzigingen ingevoerd, eerst door de percentage te beperken tot een op de winsten, behaald van de retourvloten en later door dat percentage te vervangen door vaste inkomsten. In de algemeene positie der bewindhebbers werd geen verandering gebracht [1]. De groote dividenden, die uitbetaald werden, maakte het publiek wel niet voldaan, maar het hield zich stil. De bewindhebbers veronachtzaamden alle pogingen om hen te nopen tot het geven van een overzicht van den toestand der Comp^ie^, en namen angstvallige voorzorgen, niet alleen tot het geheim houden hunner overleggingen, maar ook om te beletten dat er eenige kennis van de zaken in Indië, het publiek zou bereiken. Aan ambtenaren was het verboden eigen aanteekeningen te houden of kaarten of schetsen te maken; zij mochten geen brieven schrijven of inlichtingen geven aan eenig persoon, zelfs al ware deze een bewindhebber. Alle brieven moesten geopend, gelezen en beoordeeld worden door de Comp^ie^.

[1] De betaling van vaste inkomsten aan bewindhebbers is niet het belangrijkste keerpunt in de geschiedenis der Comp^ie^, zooals Roscher en Jaunasch „Kolonien" Leipzig, 1885, p 272 het voorstellen. Saalfeld's Geschichte, waarop Roscher voornamelijk steunt, is in menig belangrijk opzicht verbeterd en aangevuld door Klerk de Reus, en heeft zijn waarde als gezaghebbend verloren.

Dezelfde onafhankelijkheid en vrijdom van heilzame controle, die hare betrekkingen met de aandeelhouders kenmerkte verkreeg de Comp.e al spoedig ook in hare aanrakingen met den Staat. Het eerste octrooi kende aan de Staten Generaal het recht van tusschenkomst toe en legde aan de Comp.e de verplichting op tot het geven van veelvuldige verslagen. Gedurende de eerste jaren werden tusschen den Staat en de Comp.ie aangename betrekkingen onderhouden, die echter door een volkomen veronachtzaming van het openbaar belang gekenmerkt werden, ten bate van de eischen die de bewindhebbers stelden tot het verkrijgen eener bevoorrechte stelling. Tot voorwendsel van den steun, welken de Staten Generaal aan hen verleenden in hun strijd met de aandeelhouders, werd genomen het openbaar karakter der Comp.ie, hare diensten van handels, militairen en staatkundigen aard; het schijnt echter dat die steun, inderdaad, veel meer was verkregen door den politieken en personeelen invloed van de bewindhebbers. De Staten kondigden af, dat de bewindhebbers „in speciale sauveguarde ende protectie" werden genomen en verboden aan de rechters en de Hoven van justitie om kennis te nemen van eenige vorderingen of klagten tegen hen; de bewindhebbers hadden slechts een verzoek om hulp tegenover de aandeelhouders op te stellen, om die hulp te verkrijgen, zooals in het besluit, waarbij aan het publiek verboden werd om in de Comp.ies aandeelen te speculeeren.

Nog vóór het midden der 17de eeuw was de Comp.ie aan de noodzakelijkheid van verdere afhankelijkheid van den Staat ontgroeid en van toen af tot aan haar val behield zij eene stelling, welke feitelijk die van een souverein was. De benoeming van den Prins van Oranje, in de 18de eeuw, tot Opperbewindhebber, met het recht van verte-

genwoordiging in het College van Zeventienen was feitelijk van geen gewicht. Als erkenning van de voorrechten aan haar toegekend, betaalde de Comp^e verbazend groote sommen aan den Staat, bij gelegenheid van de periodieke vernieuwing van haar octrooi, verdeelde zij winsten met den Staat en was zij verplicht tot zekere algemeene belastingen en bizondere opbrengsten; in het nakomen van deze geldelijke verplichtingen bestond hare geheele afhankelijkheid. Ustariz schrijft, in de eerste helft der 18de eeuw, het welslagen der N. O. I. C., die door hem voor het rijkste en machtigste handelslichaam van dien tijd wordt gehouden, toe aan de onvoorwaardelijke souvereiniteit, die zij in de behandeling harer zaken in het moederland en over zee uitoefende [1].

Optredende door middel van het College van XVII^en, als hierboven beschreven, bevrijd van ieder spoor van controle vanwege den Staat en de aandeelhouders, bezaten de bewindhebbers der O. I. C. eene onmetelijke macht. Het groote handelsvoorrecht, het monopolie werd reeds beschreven; binnen het veld, waarover het gezag der Comp^ie zich uitstrekte, van de Kaap de Goede Hoop tot aan straat Magelaan, had zij het recht verdragen en verbonden te sluiten namens de Staten Generaal, forten te bouwen en de noodzakelijke burgerlijke, rechterlijke en militaire instellingen te vestigen; zij kon zoodanige maatregelen nemen, als zij vermeende het best te zijn, om geweld of bedrog van de zijde der inlanders te fnuiken; de volledige macht van een souverein was haar toegekend.

In sommige gewichtige zaken oefenden de bewindhebbers een toezichthoudenden invloed op de staatkunde der Comp^ie in Indië. Dit springt vooral in het oog ten opzichte

[1] „Theorie et pratique du commerce" vertaling van de tweede Spaansche ed., Paris, 1753, p. 115

van het streng vasthouden aan het monopolie; de slechte werking daarvan en de onmogelijkheid om het volkomen in toepassing te brengen waren in Indië zoo duidelijk gebleken, dat de Gouverneurs Generaal, telkens en telkens er tegen opkwamen, zooals hierboven reeds werd opgemerkt. Er kan geen twijfel bestaan, of het Indische bestuur, zou veel van den ongeoorloofden handel toegelaten en de vestiging van vrije handelaren in de hand gewerkt hebben, indien zijn voorstellen en pogingen tot hervorming niet voortdurend tegenstand en critiek hadden ondervonden van de zijde der bewindhebbers. Deze laatsten leefden in een tijdperk der Europeesche geschiedenis, waarin handels monopolies en bizondere handelsvoorrechten regel waren; zij zagen deze monopolies met betrekkelijk goeden uitslag handhaven door het openbaar gezag van dien tijd en konden niet begrijpen, waarom een soortgelijk succes hun staatkunde in Indië niet zou vergezellen. Zij bespeurden niet wat er aan hunne bepalingen schortte en waren te kortzichtig de mogelijke voordeelen eener verandering op te merken; daardoor kantten zij zich halstarrig tegen elke werkelijke hervorming en verhinderden die tot aan den tijd van den val der Comp[ie].

Naast deze uitwerking op de economische staatkunde moet, als van bijna evenveel gewicht, nog rekening gehouden met den invloed van het moederlandsch bestuur op het karakter der Indische administratie; de persoonlijke belangen der bewindhebbers waren te nauw betrokken bij de benoeming van Indische ambtenaren, dan dat zij ooit een stelsel van benoeming of bevordering zouden toelaten, waardoor een korps van geroutineerde ambtenaren zou ontstaan. Er werden te veel menschen uitgezonden en dikwijls waren dezen geheel onbekwaam voor de posten, die zij moesten bezetten. Door een karigheid, welke zij

voor verstandige zuinigheid hielden, gaven bewindhebbers bezoldigingen, geheel ontoereikend voor de toestanden, waarin hunne ambtenaren geplaatst waren en met het oog op de verleidingen, tot het maken van onwettige winsten, waaraan dezen bloot stonden. Aan waarschuwingen uit Indië, waarin de ware stand van zaken in dit opzicht werd blootgelegd, ontbrak het niet, maar deze werden in den wind geslagen. Gedurende het geheele tijdperk van 's Comp[ies] geschiedenis valt er geen spoor van tegemoetkoming van de zijde der bewindhebbers in zake hervorming der administratie op te merken [1].

In 't kort, het door de bewindhebbers zelve nagejaagde ideaal, het maken van een zelfzuchtige en oogenblikkelijke winst, ten koste van welke uitkomst ook voor de maatschappij die zij vertegenwoordigden, deed zijn invloed gelden niet alleen op hun eigen staatkunde, maar ver naar buiten ook, doortrok het de staatkunde in Indië en het Indische bestuur. Bewindhebbers waren mans genoeg om den groei van een heilzaam *esprit de corps* onder hunne dienaren te verhinderen, en om vèr vooruitziende plannen die slechts door tijdelijke opofferingen en door vereenigde en aanhoudende pogingen zouden uit te voeren zijn, te keeren.

Wanneer bewindhebbers voor het eerst zitting namen in het College, waren zij in den regel bijna volmaakt onbekend met de gesteldheid, de handelsbelangen en het inlandsche leven hunner Oostersche bezittingen.

Uit de vroegste instructiën voor den Gouverneur Generaal [2] blijkt dat de bewindhebbers afhankelijk waren van de Indische ambtenaren, voor het in bizonderheden

[1] Vergel. Wiese, de Jonge, Opk., 13 52.

[2] Vergel. Mijer, Verz., Instr. voor Both, art. 8, p. 7, art. 21, p. 13; „Instruktie voor Gerardt Reijnst", Tydschr. TLV., 1853, vol. I, art. 8 vv., p. 132, art. 20, p. 141.

vaststellen van de richting der handels- en bestuursstaatkunde. Zelfs nog tot in de 19de eeuw is deze onkunde van de toestanden in de Oost kenmerkend voor hen in het moederland, die verondersteld werden de Oostersche staatkunde te bestieren; en ook toen nog moesten in de meeste der te behandelen quaesties, de Indische ambtenaren beslissen. De koloniale geschiedenis der Nederlanders is op Java gemaakt, niet in het moederland. De belangrijkste wending in de ontwikkeling der Nederlandsche staatkunde, die waardoor de Compie van handel naar oorlogvoeren en besturen werd gedreven, werd genomen — zooals boven werd opgemerkt — niet alleen zonder aanwijzingen uit het moederland, maar tegen de levendige protesten der bewindhebbers in. De taal door den Gouverneur Generaal tot hen gevoerd, in het vroegste en ontwikkelings tijdperk van 's Compies staatkunde, is opmerkenswaardig, wegens de [illegible] wijze waarop de bewindhebbers werden gekapitteld over hetgeen wat beschouwd werd als schadelijke tusschenkomst hunnerzijds. Coen schreef in 1619[1], "Ick sweer U by den Allerhoochsten, dat de Generale Comp. geen vyanden heeft, die haer meer hinder en schade doen, dan d'onwetendheid en onbedachtheyt [illegible] het my ten beste [illegible] onder U Ed. regneert en de verstandigen overstemt." Weinige jaren later beantwoordde Gouverneur-Generaal Van Diemen eene opmerking over zijne staatkunde op de volgende wijze: "wy hebben gesien, gelyck by dessen confirmeren, dat ons de saken van India moeten vertrouwt worden [illegible] geen ordre mogen inwachten, soo de Comp. [illegible] Dit is de rechte waarheid, [illegible] dat de [illegible] bekent"[2]. De

[1] [illegible]
[2] [illegible] Stuif [illegible] Tijdschr. [illegible]

Gouverneurs Generaal van den lateren tijd waren in het algemeen minder krachtig dan dezen, van wie het een en ander werd aangehaald, en zouden daardoor allicht minder er toe gekomen zijn, in hunne ambtelijke mededeelingen zulk een onafhankelijke houding aan te nemen, maar zij behoefden niet meer zoo op hun stuk te staan, omdat in den regel stilzwijgend werd goedgekeurd, wat zij meldden. De verslagen door het Indische bestuur in de 18e eeuw aan de bewindhebbers gezonden, waren doorgaand zeer omvangrijk, maar zij deelen mee wat er gedaan was, en vragen niet wat er gedaan moest worden. In de antwoorden uit Nederland wordt een terugblik geslagen op de onderwerpen, die in de verslagen behandeld zijn, en naar aanleiding daarvan. een min of meer toegelichte meening uitgesproken, maar zelden wordt er in afgekeurd of beslist eenige richting aangegeven, tenzij er sprake is van het monopolie of van het overzenden van geld. Waar het slechts op aankomt in de brieven van bewindhebbers is: maak meer geld voor ons, op welke wijze ge dit ook kunt.

In Indië zelf moet dan ook dat deel van het bestuur der O. I. C. gezocht worden, 't welk het meeste invloed had op de richting der staatkunde; en Indie was de zetel van het beheer, van welks werkzaamheid het slagen van elke staatkunde ten slotte moest afhangen. Aan het hoofd van het Indische bestuur stond de Gouverneur Generaal. Reeds werd melding gemaakt van de omstandigheden, waardoor het in het leven roepen van dat hooge ambt

suyker, tot G G. benoemden, niettegenstaande van die allen bekend was, dat zij tegen het Comptoirs monopolie waren. Hij meent dat dit was toe te schrijven aan het feit dat de bewindh. het monopolie als abnormaal beschouwden, en gunstig dachten over een verandering. Dit is echter nauwelijks aan te nemen, met het oog op de houding van bewindh. ten opzichte van de pogingen tot hervorming van het monopolie; zij konden alles van een G.G. verdragen behalve een aanval op hun stelsel.

noodzakelijk was geworden. Het is voldoende hier aan te teekenen dat, volgens de oorspronkelijke opvatting, hij alleen de voorzitter was van een raad, die het werkelijk besturende lichaam zou zijn, maar tevens dat de geheele gang van zaken op Java dreef in de richting van een monarchalen vorm van bestuur; de Gouverneur Generaal verkreeg dan ook spoedig een stelling boven zijne raden. Valentijn kon van hem, in den aanvang der 18e eeuw schrijven: „de magt van dezen Heer komt zeer na aan die van een Koning of Monarch van een Rijk." Het zou gemakkelijk zijn, uit de instructies van 1650, eene opsomming van zijne ambtsverrichtingen samen te stellen, maar dit doende zou men over het hoofd zien dat de Gouverneur Generaal alleen begrensd werd in zijne macht, door de moeilijkheid haar op eenigen afstand uit te oefenen en door het gevaar van te worden teruggeroepen. De bewindhebbers beproefden nu en dan den Gouverneur Generaal onder toezicht te houden, door het uitzenden van bizondere commissarissen, maar in het algemeen kon hij handelen, zoo als hij wilde.

De raad wisselde van tijd tot tijd aanmerkelijk af in zijne samenstelling en in zijne leden. Gedurende een geruimen tijd behield hij sommige belangrijke rechten, waaronder dat der verkiezing van een Gouverneur Generaal, in geval van overlijden, en tot de goedkeuring daarvan door de bewindhebbers. De werkelijke invloed van den raad verminderde echter vrij snel. Dit kan afgemeten worden naar het feit dat een Gouverneur Generaal, die zijne verkiezing aan den raad te danken had, (Camphuis 1684—1691, bij gelegenheid van een botsing, wegens de benoeming van een ambtenaar, de raden eenvoudig liet zitten en gedurende twee jaren geheel zonder hen bestuurde [1]. De raden,

[1] Kalff „Van ambachtsman tot Gouverneur-Generaal", Ind. Gids,

veelal creaturen van den Gouverneur Generaal, werden belast met verschillende ambten te Batavia, of somtijds als gouverneurs naar afgelegen eilanden gezonden. Onder den Gouverneur en den raad stonden natuurlijk een groot aantal ondergeschikte ambtenaren voor de verschillende diensttakken, waaronder velen met betrekkingen, die oorspronkelijk van zuiveren handelsaard waren, zooals uit de titels, opperkoopman, koopman, onderkoopman, boekhouder, klerk blijkt.

Het is moeilijk het ambt van den man die het bekleedt te scheiden, of de hoofdlijnen van het beheer te beoordeelen zonder tevens het karakter der ambtenaren te bespreken. Zoo ver dit mogelijk is, zal ik de beoordeeling van het personeel der Indische administratie voor later bewaren, en hier alleen euvelen behandelen, die althans ten deele uit de gebreken van het stelsel van beheer zelf voortvloeiden. De buitengewone macht, waarmede de Gouverneur Generaal was bekleed, was waarschijnlijk noodig voor de werkdadige leiding van het bestuur, maar die macht maakte het ambt van meer gewicht dan de Nederlanders in staat waren steeds aan te vullen. De Gouverneur Generaal bekleedde zijn ambt onder de Comp[ie] gemiddeld korter dan zes jaren; de veelvuldige afwisseling leidde tot weifelingen in de gevolgde staatkunde, en er bestond altijd gevaar dat een zwak man het werk van zijn voorgangers ongedaan zou maken[1]. Daarentegen was de macht van den Gouverneur Generaal in een ander opzicht niet groot genoeg. Het gouvernement der Noord-Oostkust, in

1894, 1: 334 Men zegt dat Camphuis zijn ambt verwierf, omdat hij het meest impopulaire raadslid was en de minst gewenschte candidaat. De andere raden verdachten elkaar, van evenzeer G.G te willen worden en zoo stemden er genoeg op hem, om hem de plaats te doen machtig worden. Hij was reeds bevestigd door de Heeren XVII[en], voór dat het in den tekst verhaalde voorval geschiedde. Vergel. Meinsma 1: 105.

[1] Vergel M. L. v. Deventer, Gesch., 1: 197.

de 18e eeuw zich uitstrekkende over geheel midden- en oost-Java, en zes en dertig regentschappen bevattende, was toevertrouwd aan een gouverneur, die in de oogen der meeste inlanders een aanzienlijker ambtenaar was dan de Gouverneur Generaal zelf. In theorie ondergeschikt aan den laatsten, en aan dezen verslag uitbrengende, had hij in sommige opzichten de stelling van een onafhankelijk bestuurder, en het was voor iederen Gouverneur Generaal of voor de bewindhebbers moeielijk hem in 't gareel te houden [1].

De botsingen, die in de geschiedenis der Indische administratie voorkomen, zullen niet aan Nederlandsch-Indië alleen eigen zijn; toch moeten zij, althans ten deele, aan onvolkomenheden in de verdeeling van macht aldaar worden toegeschreven. De vroegste instructies maken reeds melding van schadelijken naijver en gevaarlijke geschillen, welke het bewind in het moederland niet kon voorkomen. De bepaling, volgens welke de raad, de opengevallen plaats van een Gouverneur Generaal aanvulde, schijnt natuurlijkerwijze aanleiding te hebben gegeven tot listen en twisten [2]. Aanhoudend was er oneenigheid tus-

[1] M. L. v Deventer, Gesch , 2: 229, 281; de Jonge, Opk , 12. XVI; 13· CIX (inleiding door v. Deventer); Mijer, „Mr. Pieter Gerardus van Overstraten", TNI , 1840, 3. 1: 208

[2] Na den dood van den G.G. van Diemen in 1645, bracht de naijver van de raden een reeks van klachten en tegenklachten onder de aandacht van bewindhebbers en brachten er den Dir Gen. van der Lijn toe den raad v. Indië Sweers en zijne vrouw in Sweers' huis af te rossen Zie Opk , 5 267 vv ; Leupe, „S. Sweers", Bijdr. TLV , 1873, 3: 8: 40. Van der Lijn en Sweers beide waren dieven, werd gezegd In de 18de eeuw arresteerde Valckenier, de slechtste van alle G G 's, drie van de raden v Indië, van wie hij dacht dat ze tegen hem samenspanden en zond ben op naar Nederland. Een van de drie was door de bewindhebbers aangewezen als G.G., vóórdat dezen van het getwist gehoord hadden. Zie Leupe, in Bijdr. TLV., 1858, 2: 2· 361—370. Een brief van Valckenier, ter zijner verdediging opgesteld (Opk., 9: 341 vv.) is een zeer merkwaardig literarisch product; het is verdeeld in 1120 artikelen, zonder slot noch zin.

schen den Gouverneur en den Directeur Generaal, die vooral in het bizonder met handels operaties belast was, en de grens tusschen de uitvoerende en de rechterlijke macht was zoo vaag, dat botsingen onvermijdelijk waren [1].

Een gevaar grooter nog dan botsingen tusschen hooge ambtenaren was dat van te nauwe banden tusschen hen. Twee gevallen, waarin de familiën van den Gouverneur en den Directeur Generaal door huwelijks betrekkingen verbonden waren, leidden tot zulke gevolgen, dat de bewindhebbers bepaalden, dat geen bloedverwantschap in den eersten of tweeden graad tusschen deze hooggeplaatste ambtenaren mocht bestaan. In het tijdperk kort vóór den val der Comp[ie] werd zij, gedurende bijna 20 jaren achtereen bestuurd door een stel ambtenaren, die door eigenbelang en familiebanden, nauw verbonden waren [2].

Het zou onredelijk zijn, ten tijde en ter plaatse van het Comp[ies] bestuur, zulk een goed beheer te verwachten, als in een hedendaagschen Staat wordt gevonden, maar de zwakheid en het bederf van nature eigen aan een oudere Indische administratie, werden menigvuldig en onnoodig verergerd, door de weigering van bewindhebbers om vaste inkomsten toe te kennen. Sinds het begin van het Nederlandsche bestuur in Indië, toonden de bewindhebbers een zenuwachtigen angst, dat hunne handelsvoordeelen zouden worden verslonden door de kosten van beheer en zochten zij hun doel te bereiken door het toeleggen van lage salarissen en door het afwijzen van alle verzoeken om verhooging [3].

[1] Kl. de Reus, NOC, 97 N. P van den Berg, „Een conflict tusschen de Regeering en den raad van Justitie des Kasteels Batavia, 1795", Tijdschr TLV, 1884, 29: 229 vv

[2] Kl. de Reus, NOC., XLI; Kalff, „Van weesjongen tot raad van Indie", Ind. Gids, 1894, 2: 1791—92.

[3] Vergel. Instructies van 1617; Mijer, Verz, art. 12—16, p. 28, 29; drie bladzijden in van der Chijs' uitgave van het Plakaatboek worden ingenomen door beperkingen op de verhooging van salarissen.

Aan den Gouverneur Generaal, bekleed met een macht grooter dan die van een Nederlandsch vorst, een rijk besturende, waarbij Nederland onbeteekenend schijnt, werd, voor het ophouden van zijn staat, een salaris toegekend van f 1200. 's maands, en dat bedrag is nimmer verhoogd van den tijd af dat het werd vastgesteld in 1624.

Andere ambtenaren werden naar verhouding daarvan betaald. Ik wil eenige voorbeelden nemen uit de opgaven, vermeld door Klerk de Reus [1], de maandelijksche salarissen in guldens betaald in 1720: raden, 350; generaal ontvanger, 130; opperkooplieden, 130; kooplieden, 60; onderkooplieden, 40; boekhouders, 30; assistenten, 10 - 24. Aan deze traktementen moeten echter voor de hoogere ambtenaren, rantsoenen van verschillenden aard en toelagen worden toegevoegd, die in het laatst der 17de eeuw omstreeks een vierde van het salaris bedroegen. Pensioenen werden niet uitbetaald tot na het midden der 18de eeuw [2]. Aan den anderen kant echter, werd aan de ambtenaren slechts de helft van hun salaris betaald gedurende hun dienst in Indië; het overblijvende was pas verschuldigd bij het eindigen van den tijd waarvoor de ambtenaar zich verbonden had, de Compie te dienen. De Hooge Commissarissen die kort voor den val der Compie naar Indië werden gezonden, om de toestanden aldaar te onderzoeken, kwamen tot het besluit dat er „maar zeer weinige bedieningen in Indië (zijn), welker bekleeders kunnen bestaan van de bekende en gepermitteerde inkomsten en voordeelen

[1] de Reus, NOC., 234 vv.

[2] NOC, 95. In 1632 was het naar het schijnt de gewoonte, aan de weduwen van 's Compies beambten te Batavia, het halve rantsoen van haar overleden echtgenooten uit te betalen, maar deze gunst was waarschijnlijk slechts tijdelijk, en zal van weinig gewicht zijn geweest op de groote massa uitgaven. Instructies, 1632, art. 21; Myer, 54.

daaraan gehecht"[1]; en die stand van zaken had gedurende den geheelen Comp^ies tijd bestaan.

Het is daarom niet te verwonderen dat de Comp^ies dienst weinig aantrekkelijks had voor bekwame en rechtschapen mannen, die kans zagen een goede loopbaan in het vaderland te hebben. De Comp^ie toonde zich weinig kieskeurig in het aanwerven van hare ambtenaren; zij nam jongens aan, die nog op de schoolbanken moesten zitten, mannen uit de lagere standen, voor wie een kans tot verbetering welkom was, omdat zij er niets bij konden verliezen, en zelfs uitgeworpenen uit de middelste en hoogere standen der samenleving. Indien wij de namen der Gouverneurs Generaal overzien, dan blijkt dat deze ambtenaren, de hoogsten in het Indische bestuur, in het algemeen van nederige afkomst waren. Drie kwamen op van den graad van gewoon soldaat, en drie anderen uit dien van adelborst, slechts een weinig hooger dan de eerste. Een was handlanger bij de artillerie geweest, een sergeant, een matroos en een scheepsjongen. Vertegenwoordigers uit den adel en de patricische familiën waren zeldzaam. In de hoogste rangen volgende op die van den Gouverneur Generaal vinden wij een wees, een vondeling, een weggeloopen student en een kwakzalver, en wij zijn er zeker van, dat deze voorbeelden, uit de massa genomen, in geenen deele ongewoon zijn[2].

Deze ambtenaren werden naar Indië uitgezonden op de aanbeveling van de afzonderlijke kamers, waarover de

[1] Rapport, 1795, de Jonge, Opk., 12: 353. Coen (Stukken, 70, Advys 1623) drong er op aan dat zoo weinig mogelijk geld aan salarissen zou besteed worden, maar dat de Comp^ie hare ambtenaren in ruil goederen zou betalen; tot welken omvang dit voorstel geleid zou hebben is niet te zeggen.

[2] Kalff, „Van soldaat tot Landvoogd", Ind. Gids, 1897, 2: 1130, „Van weesjongen enz.", Ind. Gids, 1894, 2: 1583.

bewindhebbers zeer weinig te zeggen hadden. Van den tijd van den eersten Gouverneur Generaal af, die zich er over beklaagde, dat hem een persoon als raad was gezonden, die „geheel onbequaem tot sulcken staet, slap in de regeringhe, genegen totten drank" was [1]; van den tijd van Coen af, die Batavia noemde: „het eerlijke tuchthuis" [2], werd in de mannen, voor het Indische bestuur uitgezonden, hopeloos slecht materiaal gevonden om er een goede administratie uit te scheppen. „Hollandsch slecht, Oostindisch goed" was een gangbaar spreekwoord in de 18de eeuw [3]. Het was geen wonder, dat de ambtenaren de hun gegeven macht misbruikten, dat zij de belangen der Compie verwaarloosden om zelve langs onwettige wegen geld te maken en dat zij een leven leidden even verderfelijk ten opzichte der persoonlijke als van de openbare moraal.

Ten aanzien van de bevordering der ambtenaren, toonden de bewindhebbers, voor zoover is na te gaan, meer vernuft, dan men van hen gewoon is in zake van administratie; somtijds, doch zelden, zonden zij personen uit Nederland, die dadelijk in verantwoordelijke betrekkingen geplaatst werden; in den regel begonnen de menschen in den rang van assistent, en moesten zij van onder op de verschillende rangen, naar boven doorloopen [4]. Be-

[1] G G Both aan bewindhebbers, 1614, Opk., 1: 8.

[2] Heeres, „H. Janssen", Ind Gids, 1896, 1 110

[3] Zie Kalff, Ind. Gids, 1894, 2. 1596. Wiese drukte in 1802 den wensch uit, dat de bewindhebbers meer zorg zouden betoonen in de keuze van soldaten, bizonder van officieren, „en niet, zoals te voren, alles goed genoeg voor Oost-Indien reekenen." de Jonge, Opk., 13: 55.

[4] Uit Myer, Verz., 117, art. 44, p. 240, zou kunnen worden afgeleid, dat de burgerlijke dienst in den Compies tijd in klassen was gerangschikt, maar ik kan niet nagaan hoe het stelsel werkte. Te oordeelen naar een bepaling in de Instructies van 1650 (ib., 111), waarbij verboden werd verandering te brengen in de ambtenaren verbonden aan den raad van Justitie, zou het Indische bestuur zich niet strikt aan eenig rooster van rangen in den civielen dienst gehouden hebben.

vordering schijnt hoofdzakelijk te hebben afgehangen van het Indische bestuur; benoemingen door den Gouverneur Generaal gedaan werden in het moederland goedgekeurd. Uit enkele gedeelten van Indische rapporten blijkt wel dat onrechtmatige begunstiging en familie invloed een aandeel in de bevorderingen hadden, dat somtijds heftige naijver tusschen de ambtenaren bestond, maar het is, de toestanden in aanmerking genomen, te verwonderen dat het nog niet veel erger was. Waarschijnlijk klommen werkelijk bekwame mannen in den Comp^ies^ tijd spoediger naar boven, dan dit later het geval was. De loopbanen van eenige Comp^ies^ mannen mogen hier als toelichting vermeld worden.

Coen, een van de grootste der Nederlandsche Gouverneurs Generaal, was uit het vroegste Comp^ies^ tijdperk en had het voordeel, wat later minder voorkwam, zijn loopbaan in 1607, te beginnen als onderkoopman. Van dien rang klom hij op in 1612 tot opperkoopman, in 1613 tot president van de factorijen te Bantam en te Jacatra, in 1614 tot Directeur Generaal en in 1617 tot den hoogsten rang [1]. Van Diemen was in Amsterdam als koopman „gefaillieert," nam onder een valschen naam dienst als soldaat van de Comp^e^ en kwam als zoodanig in Indie; de bewindhebbers waarschuwden het Indische bestuur voor hem in 1618; maar in 1619 vinden wij hem reeds als boekhouder, in 1623 als opperkoopman en raad, in 1629 als Directeur Generaal en in 1636 als Gouverneur Generaal [2]. Camphuis, van wien wij hierboven reeds melding maakten als de Gouverneur Generaal die den raad op zij zette, welke hem benoemd had, was oorspronkelijk een Haarlemsche

[1] Lauts, „Coen", Bijdr. TLV., 1858, 2· 2: 283.

[2] Van der Chijs, „Hoe men in de 17de eeuw Gouverneur Generaal werd". Tijdsch. TLV., 1885, 30: 598 vv.

jongen, die bij een zilversmid in Amsterdam in de leer was gezonden; op 18jarigen leeftijd kreeg hij een plaats in de Comp[ie], vermoedelijk door den invloed van een der bewindhebbers. Zijn chef, Maetsuycker, van wien gezegd werd, dat hij met een vernuftig opgestelden verrekijker de verrichtingen in het rekenkantoor naging, begunstigde Camphuis, omdat hij werken wilde, in tegenstelling met de neetjes en de gunstelingen van bewindhebbers. Camphuis klom op totdat hij op de eigenaardige hierboven beschreven wijze Gouverneur Generaal werd [1]. Zelfs in het laatste deel der 18[de] eeuw kon een handig en bekwaam ambtenaar zich snel, door zijn verdiensten naar boven werken, zooals blijkt uit de loopbaan van Van der Parra [2]. Voorbeelden als deze worden, wel is waar, opgewogen door vele andere van nietswaardige mannen, die bevorderd werden door onrechtmatigen invloed en van geschikte mannen, wier loopbaan gebroken werd door den persoonlijken tegenstand van boven hen staanden [3], maar deze buigzaamheid van de Indische administratie ten opzichte van de bevordering had toch eenige groote voordeelen boven de bureaucratische organisatie van later tijden en moet beschouwd worden als een van de gunstiger trekken van het Comp[ies] stelsel.

Laat ons thans een overzicht nemen van de toestanden onder de Indische administratie. De menschen werden grootelijks getrokken uit de verschoppelingen van de Europeesche maatschappij. Deze lieden ontvingen te weinig betaling en stonden bloot aan tal van verleidingen, voortspruitende uit de zwakke inlandsche huishouding te zamen

[1] Kalff, „Van ambachtsman enz.", Ind. Gids, 1894, 1: 167 vv.
[2] Kalff, „Van soldaat enz", Ind. Gids, 1897, 2 1131
[3] Als voorbeelden voor dit laatste kunnen genoemd worden Van Lawick van Pabst (de Jonge, Opk., 13: 269) en Dirk van Hogendorp. (Kalff, „Dirk van Hogendorp", Ind. Gids, 1896, 1 434 vv.)

met buitengewoon gunstige gelegenheden in den handel, en dat zonder nagenoeg eenige kans op berisping van uit het moederland of van Batavia. Onder deze omstandigheden was zedenbederf onvermijdelijk. Naijver en begeerlijkheid waren de algemeen voorkomende trekken van de ambtenaarsklasse. Verhalen omtrent het leven van 's Comp^ies dienaren zijn eenvormig in het beschrijven daarvan als weelderig en uiterst kostbaar. De Comp^ie trachtte te vergeefs door bepalingen tegen de weelde, waarbij verboden werd kostbare steenen te dragen, opgesierde rijtuigen te gebruiken, enz.[1], de verkwisting te beletten van geld, waarvan zij wist dat 't niet in haar dienst kon overgewonnen zijn. Zulke verordeningen waren vruchteloos. Uitspattingen vermeerderden in den loop der tijden en een uiterst verachtelijke vorm van samenleving ontstond, waarin pronkzucht en zinnelijke genietingen de Europeesche beschaving moesten voorstellen, die zij eigenlijk belachelijk maakten.

Het zou ons te ver leiden, indien wij al de middelen wilden beschrijven, welke de Comp^ies dienaren aanwendden om tot den rijkdom te komen, die 's Comp^ies stelsel in handel en administratie hun trachtte te onthouden. Een denkbeeld van de toestanden in de 17de eeuw kan verkregen worden uit een brief van een raad van Indië, die afgezet was, wegens deelneming in onwettigen handel en zich trachtte te verdedigen door zijne bentgenooten

[1] Vergel. Instructies, 1632, Mijer, Verz., p. 51, art. 7; v. d. Chijs, NIP., 1: 265; Reglement van 1676, Opk., 6. 165. G.G. Brouwer schreef in 1633 aan bewindhebbers (Opk., 5: 213) dat de huwelijken der ambtenaren met Nederlandsche vrouwen tot zulk een vermeerdering van behoeften leidden, dat „gagie en randsoen niet genoech kon strecken"; zoodat er menigmaal over „gedelibereert (was) ofte het niet geraedsaempat soude wesen het trouwen met Nederd. vrouvolck aen geen Comp^s dienners toe te staen". Tot welke gevolgen dit zou leiden behoeft niet nader vermeld te worden.

te beschuldigen. Zulke bewijzen zijn niet altijd vertrouwbaar, maar de waarheid van de gegeven algemeene schildering is overvloedig bevestigd. De ambtenaren hadden gewoonlijk verscheidene betrekkingen en trokken de Comp^ies traktementen terwijl zij hun tijd gebruikten om hun persoonlijk fortuin op te bouwen; zij verkochten goederen aan de Comp^te tegen hooge prijzen; zij leidden een weelderig leven en begingen allerlei soort van liederlijkheden; zijden stoffen werden gestolen uit 's Comp^ies magazijnen en scheepsbenoodigdheden werden weggegeven uit 's Comp^ies werf [1]. Daendels kon in den aanvang der 19de eeuw een lijst geven van tien verschillende wijzen, waarmede ambtenaren geregeld hun inkomen vermeerderden [2]. Het schijnt echter mogelijk de belangrijkste van deze misbruiken onder drie hoofden te brengen; winsten door een schending van 's Comp^ies handelsmonopolie; bestelingen van 's Comp^ies kas; en winsten voortvloeiende uit misbruik van staatkundige macht.

In de instructies van den eersten Gouverneur Generaal, nog vóór dat de Comp^ie tien jaren had bestaan, werd reeds

[1] Leupe, „S. Sweers". Bijdr. TLV., 1873, 3:8. 35 vv., bizonder 44 vv.

[2] Deze waren: „morshandel" d. i. handel in de landsproducten, „overwigten" voor de overmaat van producten in de magazijnen aanwezig en door het bestuur over te nemen; „minwigten" overmaat op de producten van den voortbrenger afgenomen (ambtenaren ontvingen contingenten, enz met een andere maat dan zij inleverden; „spillagie" buitengewone magazijnsvoordeelen; „stille winsten" uit den handel in gemonopoliseerde artikelen als rijst en opium; „contributien" en „hommages" een schatting geheven van het volk of de hoofden; „heerendiensten" geeischt van het volk. Staat, p 6. Daendels zegt: „Overwigten" het bedrag der producten, welke bij het ledigen der magazijnen bevonden werden den inslag te boven te gaan, en door het Gouv^t tegen bepaalde prijzen overgenomen, „minwigten" hadden plaats bij den uitslag; „spillagie" was hetgeen minder werd verloren, dan de quantiteit, welke bij de verantwoording der magazijnen voor vermis geleden werd. De magazijnen werden dus niet zuiver verantwoord, maar inderdaad beroofd, en door de minwigten de eer van het Gouv^t schandelijk gecompromitteerd."

opgemerkt, dat zij ernstig nadeel had geleden, door de handelwijze harer dienaren, die de meest gezochte waren voor hun eigen rekening kochten, en die waren als particuliere lading in 's Comp^ies schepen naar het moederland zonden, geheel strijdig met de bepalingen van hun verband. De Gouverneur Generaal werd op z'n nadrukkelijkst vermaand, aan dezen particulieren handel een einde te maken en moest onder eede beloven, dat hij 's Comp^ies belangen zou bevorderen. Dit is slechts een van de reeks verordeningen, aanvangende vóór dien tijd en verder door al de instructies en latere aanschrijvingen van de bewindhebbers heengeweven, met het doel de Comp^e tegen de mededinging van hare eigen dienaren te beschermen. Deze verordeningen hadden nimmer eenige uitwerking; de Comp^e vroeg te veel en gaf te weinig. Tot welk uiterste de bewindhebbers ook mochten gaan in hunne verbodsbepalingen, die zij op den particulieren handel stelden, hunne bevelen bleven onuitgevoerd. Bewindhebbers verordenden in 1676:[1] „Voorts sal op poene des doots, ten minste van publicque geesselinge en bannissement, worden verboden aen de schepen, uyt het vaderland in straat Sunda, of omtrent Batavia comende, eenige vaartuygen te admitteren, anders als die met speciale ordre of consent van de regering syn afgesonden, veel min aan deselve over te geven, eenige cassen, packen, vaten, brieven of wat des meer soude mogen syn;" drie jaar later moest de Gouverneur Generaal schrijven dat 's Comp^ies handel door den particulieren handel vernietigd werd en dat deze „nergens plach ..... stercker gedreven te werden dan met 's Comp^ies eygen schepen"[2]. Het euvel lag zoo voor de hand, dat het op Java geheel vastwortelde en

[1] Opk., 6: 165
[2] G G. van Goens aan bewindhebbers, 1679 Opk., 7· 2, 11

eerst verdween, met de opheffing van het monopolie. Zelfs predikanten waren betrokken in den handel en de omstandigheden waren van dien aard, dat, niet lang vóór 's Comp^ies^ val, de Gouverneur Generaal zelf aan een jong ambtenaar den weg wees hoe deze van eene gelegenheid tot onwettig handel drijven kon gebruik maken [1].

De tweede wijze voor de ambtenaren om zich te verrijken bestond in het bestelen van de Comp^ie^; sommige vormen van diefstal zouden in den loop der tijden met een zachter woord kunnen worden aangeduid, omdat zij zoo gewoon waren en zoo openbaar geschiedden dat ze haast wettig leken; daaronder behoorden de spillage, toegestaan door de Comp^ie^ voor den afscheep uit en den opslag in de pakhuizen van goederen door de inlanders opgebracht. Waarschijnlijk trokken de ambtenaren, gedurende het geheele bestaan der Comp^ie^, voordeelen door het verkoopen van Comp^ies^ goederen en het voor haar inkoopen tegen onnoodig hooge prijzen [2]. Het geheele stelsel van afrekening was zoo ongewis en zoo slap geregeld, dat tal van gelegenheden tot ontvreemding voor de beambten open stonden. In 1785 werd, na den dood van den groot-kassier, in 's Comp^ies^ kas een tekort van een millioen gulden ontdekt; rekeningen en kasboeken waren wel meer dan eens onderzocht, maar dit was o. a.

[1] De ambtenaar, Dirk van Hogendorp, moest zich met den kapitein van een Comp^ies^ schip, dat naar Bengalen vertrok, verstaan tot het voor hem medenemen van eenige lading; de kapitein bedotte v. H. echter, die op een lading Franschen wijn verloor, terwijl de kapitein zelf op een lading peper won. Kalff, „D. v. Hogendorp", Ind. Gids, 1896, 1: 300.

[2] Maetsuyker schreef dat hij geen suiker kon koopen, tegen de prijzen door de bewindhebbers gesteld, en verontschuldigde zich over de hoogere betaling. „Qui s'excuse, s'accuse" zegt van den Berg, de Econ., 1892, 2 507 Tot aan den tijd van Daendels was er geen werkelijke controle op de inkoopen door het Indische bestuur en er is geen reden om aan te nemen dat de ambtenaren noodeloos eerlijk zouden zijn.

nog niet lang van te voren, opgedragen aan den broeder van den overledene; niets werd gedaan om eenig beambte te straffen of het verlies te dekken, het werd eenvoudig uit de boeken afgeschreven. Andere voorbeelden van ambtelijke oneerlijkheid uit dit latere tijdperk van de Comp[ie] zouden aan te halen zijn en er is nauwelijks reden om aan te nemen, dat deze speciaal aan dat tijdperk eigen zoude wezen [1].

In 't kort, de ambtenaren gebruikten de onbegrensde macht, die zij door hun stelling bezaten, om van de weinige Europeanen en de vele inlanders op Java geld af te persen.

Er bestaat een anecdote van iemand die naar de beteekenis vroeg van de initialen G. D. H. in een der poorten van Ambon uitgehouwen; en toen hem gezegd werd dat zij den naam van een der Gouverneurs voorstelden, hernam de nieuweling „dan ben ik wel lustig misleid, want men heeft mij wijs gemaakt dat het zeggen wil: *Geeft de helft*" [2] Dirk van Hogendorp, die de Comp[ie] in hare laatste jaren diende, zeide dat de ambtenaren 's Comp[ies] eigenaardig stelsel in den suikerhandel gebruikten om hun eigen zakken te vullen; zij bewerkten, wanneer hun dit te pas kwam, een verbod tot uitvoer van suiker, drukten zoo de prijzen en waren daardoor in de gelegenheid de hoeveelheden op te koopen, welke zij verlangden; en wanneer zij genoeg hadden ingekocht, deden zij het verbod weder opheffen, ontdeden zich van hun voorraden en waren gereed om het zaakje op nieuw te beginnen, „Is het dan te verwonderen" schreef van Hogendorp, „dat sommigen millioenen gewonnen hebben, terwijl de Comp[ie]

[1] Vergel. M. L. van Deventer, Gesch., 2: 322 vv.

[2] Kalff, „Een koloniaal hervormer", Ind. Gids, 1894, 1: 960. Van een G.G. en zijn opperkoopman werd gezegd: Een houdt de zak op en de ander vult die.

is te gronde gegaan, de ingezetenen arm zijn geworden en het land uitgezogen en verwoest is"[1].

De inlanders waren natuurlijk de uitverkoren slachtoffers der Comp[ies] ambtenaren, die alles in den vorm van belastingen van hen konden afpersen, zonder vrees voor weêrstand en zonder de noodzakelijkheid er rekenschap van te geven aan het bestuur. Omstreeks 1730 moet de Landcommissaris zich een inkomen van 20.000 Rkd. per jaar verzekerd hebben door den verkoop van vergunningen aan Chineezen die hij niet in rekening bracht. De gouverneur van Soerabaja kon 25.000 Rkd. winnen, meer dan het tienvoud van zijn vaste inkomen, door het recht tot den rijsthandel te verpachten, met uitsluiting van mededingers. De resident van Cheribon, wiens traktement per jaar minder dan 1000 gulden bedroeg, wist zich een inkomen van meer dan 100.000 Rkd. te verwerven door het afpersen der inlanders[2].

Zooals hierboven werd opgemerkt, werden door de bewindhebbers geen ernstige stappen gedaan om deze toestanden te verbeteren; en de misbruiken bleven in hoofdzaak voortduren tot aan het bestuur van Daendels in de eerste jaren der 19e eeuw. De bewindhebbers traden op in enkele bizondere schaamtelooze gevallen van wanbeheer[3], en stonden den Gouverneur Generaal toe, de mogelijke hervormingen in te voeren, welke geen beslag legden op hun tijd of hun geld; maar zij wilden het vraagstuk van een algeheele hervorming der administratie nimmer onder de oogen zien. De hopeloosheid op hen te bouwen voor de noodzakelijke veranderingen komt vooral uit, door hunne bekrachtiging van het „amptgeld," eene belasting in het

[1] V. d. Berg, „Suikerindustrie," de Econ., 1892, 2: 620.

[2] De Reus, NOC., 168 noot; Kalff, Ind. Gids, 1896, 1: 306; Veth, Java, 2: 226-227.

[3] Alzoo in het ontslag van G.G. Durven en anderen, 1731. Opk., 9: 168.

latere tijdperk op de Comp^ies ambtenaren gelegd. Deze belasting, geheven van de dienaren, met meer winstgevende ambten, had de bedoeling de Comp^ie te doen deelen in hunne winsten, en was bijgevolg een volkomen erkenning van al de misbruiken uit dien tijd en van 's Comp^ies onmacht om ze te fnuiken. In vele gevallen overtrof het „amptgeld" het wettige inkomen der ambtenaren [1].

In iederen tak was de Comp^es administratie kostbaar en krachteloos. In de financieele regelingen, de belangrijke levenwekkers van de welvaart der Comp^ie, werden de wijzen van boekhouden van de 17de tot de 19de eeuw onveranderd behouden, en die boekhoudingen waren zoo pover dat er niet uit te zien was in welke opzichten de Comp^ie won of verloor [2]. De boeken werden op verschillende manieren in de onderscheidene factorijen aangehouden en in verschillende munteenheden; ook werden zij niet behoorlijk bijgewerkt [3]. Iedere poging om een afdoende controle en verantwoording in het leven te roepen, liep op niets uit; de boeken werden in het geheel niet of voor den vorm slechts, nagegaan; omkooping van den onderzoeker was, naar het schijnt, regel. Van Dam, die op het

[1] Wiese over Hogendorp's Bericht, de Jonge, Opk., 13: 89; G.G. Daendels a. d. Minister, 1808, ib, 13: 321. Uit een overzicht van de inkomsten der oostelijke districten, 1805—1806, blijkt dat de som jaarlijks door de burgerambtenaren betaald voor het bekleeden hunner ambten, meer dan een vijfde dier inkomsten bedroeg; maar de toestanden waren toen abnormaal; het bedrag ontvangen aan contingenten schijnt bizonder laag. Zie de cijfers bij Raffles, Sub. 177

[2] Comm^rs Gen. van 1795 erkenden, dat zij uit de boeken der Comp^ie niet konden opmaken, hoeveel de eigen scheepvaart, een der drukkendste lastposten van de Comp^ie, werkelijk kostte Opk., 12: 337; S. van Deventer, LS, 1: 4.

[3] Toen Hartingh Gouverneur van de N O kust van Java werd, 1754, vond hij de handelsboeken drie jaren ten achter, en met de legerbetalingsrollen was het nog erger. Mem., 1761, Opk., 10. 331. Er stonden altijd meer namen in de betalingsrollen („mortepayen") dan er soldaten in dienst waren.

einde der 17de eeuw door de bewindhebbers was benoemd, om een geschiedenis van de Compie te schrijven, (die later werd opgeborgen en geheim gehouden), zeide: „wanneer de dienaren niet goed willen, noch zich gebonden achten aan den eed, dien zij gezworen hebben, en vooral niet de trouw betoonen, die zij beloofd hebben is alles te vergeefs. Voor de zucht om de beurs te vullen en in korten tijd rijk te worden moet alles achter staan. Hoe dit te vermijden, is een zaak waaraan men van den beginne af tot nu toe gewerkt heeft, maar de noodige tegenmiddelen heeft men niet gevonden, en alles wat men gedaan heeft, heeft nimmer het verwachte gevolg gehad" [1]. Dit zou met evenveel recht in 1800 als in 1700 kunnen geschreven zijn.

Als weerga van dit wanbeheer in handelszaken mogen wij, ten blijke van de zwakheid der Compie als staatslichaam, aanvoeren de samenstelling en de behandeling van 's Compies leger. Dit was bekend als de zwakste plek in 's Compies lichaam; hierboven vestigde ik reeds de aandacht op het licht dat op de inlandsche organisatie werd geworpen door het feit dat deze door zulke zwakke middelen werd ter neergeslagen. De soldij was gering en de helft er van werd door de Compie bewaard tot den afloop van den diensttijd; van het overige ontving de soldaat slechts de helft in geld, en dat nog in minwaardige munt, terwijl de rest in kleeding werd verstrekt, waarop de Compie nog 75 pCt. winst maakte. Het is niet te verwonderen dat soldaten alleen te verkrijgen waren door pressing of door aanwerving uit de meest verliederlijkte klasse van Europeanen. De discipline was zoo slap

[1] De Reus, NOC., 197; voor bizonderheden in den tekst en verdere details, zie de Reus, afdeelingen B II, 2b. en D. III, b.; voorts Van der Kemp „Proeve eener geschiedkundige schets over het Staatsrekeningswezen van N.I.", TNI., 1876, 2: 22 vv.

dat aan gewone soldaten werd toegestaan bijzitten en slaven te houden, terwijl zij tezelfder tijd voortdurend er aan bloot stonden, geeseling en andere uiterst ruwe bestraffingen op te loopen. De officieren ontvingen een kleine betaling en werden bevorderd niet volgens dienstjaren maar door gunst. De hoogere aanvoering was onverantwoordelijk slap; de macht van den legerbevelhebber (hoofd der militie) reikte slechts een weinig buiten Batavia; en de troepen verspreid over de verschillende gewesten stonden onder het bevel van gouverneurs, die soms gewone burgers waren [1].

In de voorgaande beschrijving van de Comp^ies^ administratie heb ik mij hoofdzakelijk beziggehouden met de Europeesche bestuurders en met de algemeene inrichting en het beheer van den handel. Voor de Europeesche wereld was de Comp^ie^ slechts een geldmakend lichaam; voor de inlandsche wereld echter was zij een bestuurster en wel de krachtigste van alle staatkundige machten, waarmede die wereld in aanraking kwam. Om de beeltenis van 's Comp^ies^ wezen te vervolledigen is het noodzakelijk ook die deelen van haar samenstel te beschrijven, waarmede zoo goed of zoo kwaad het ging, toezicht op de inlandsche bevolking werd geoefend.

Voorop moet worden gesteld dat 's Comp^ies^ bestuur, zelfs op het einde van zijn bestaan, niet eenvormig was in zijn toepassing in de verschillende deelen van het eiland. De Comp^ie^, begonnen als handelslichaam, alleen haar eigen dienaren besturende, was er toe geleid, of gedwongen haar gezag, gedurende een langen tijd steeds uit te breiden.

[1] De Reus, 108 vv; Louw, „Derde Jav. Successieoorlog", 9 vv Voor bizonderheden omtrent het militaire leven zie J. A. Duurkoop, „De soldaat onder de O. I. K.", TNI, 1864, 2e 7 vv. In de 17de eeuw was het leger niet zoo slecht als later, maar ik heb gemeend feiten uit verschillende tijdperken in deze korte schets bijeen te mogen voegen.

In den loop der tijden brak zij de macht der inlandsche bestuurders, maar de uitgebreidheid en de aard van het toezicht, dat zij op ieder van hen oefende, hing af van den tegenstand dien zij konden bieden tegen geheele onderwerping en van de gelegenheden, welke het land aanbood voor handels-, en staatkundige exploitatie. 's Comp^{ies} macht nam daardoor van het middenpunt der nederzetting, naar haar omtrek af. Een zeer klein deel van Java, dat 't welk de groote havens bevatte, werd niet alleen beheerd door 's Comp^{ies} Europeesche ambtenaren, maar ook bestuurd; zelfs in de steden waren uitzonderingen op dit onmiddellijke bestuur; de Chineezen stonden onder hun eigen hoofden, die 's Comp^{ies} bestuur tegenover hen vertegenwoordigden. Buiten de steden eindigde plotseling elke onmiddellijke persoonlijke aanraking tusschen de Nederlanders en de bevolking; zelfs de naaste omgeving van Batavia, die natuurlijk van alle deelen van Java het meest volkomen onderworpen was, werd voor de Comp^{e} bestuurd door inlandsche hoofden, die voor dat voorrecht betaalden, of door particuliere personen, die het land kochten en daardoor het meeste gezag verkregen.

Het grootste deel van Java werd voor de Comp^{ie} bestuurd onder verschillende vormen van protectoraat. Een inlandsch vorst tegen wien de Comp^{ie} oorlog had gevoerd, verloor, wanneer hij overwonnen was, iets van zijn onafhankelijkheid, maar òf hem zelf, òf een zijner familieleden werd gewoonlijk toegestaan, de belangrijkste bestuursfunctiën, die de Comp^{ie} niet van plan was te vervullen, uit te oefenen. Somtijds werden veranderingen gemaakt in de hoogere staatkundige inlandsche samenstelling, zooals die waardoor de districten van Madoera en Soerabaja in een aantal stukken verdeeld werden, in stede van als één geheel vereenigd te blijven, maar er

waren slechts eenige weinige districten, nl. rondom Batavia en in Cheribon, waar het hoogste gezag geheel opgeheven werd en waar de Comp[ie] door middel van mindere inlandsche hoofden bestuur oefende.

Gewoonlijk werden de hooge beambten van de oude regeeringen gehandhaafd, als „regenten" van de Comp[ie], in plaats van, als onafhankelijke of vazal vorsten besturende; hun ambt was in den regel erfelijk. Zelfs in het noordoostelijk deel van Java, waar 's Comp[ies] gezag, buiten Batavia, het grootst was, werd slechts zelden van de afstamming in de rechte lijn afgeweken, en indien dit geschiedde, dan nog als een gevolg van omkooping van Europeesche ambtenaren.

De macht aan de regenten gelaten was zeer verschillend in de onderscheidene deelen van Java; in het noordoostelijke, het rijkste deel van het eiland, hield de Comp[ie] hen onder een vrij nauw toezicht; zij brachten geregeld verslag uit aan de Europeesche ambtenaren en nog vóór den val der Comp[ie] begonnen zij sporen te vertoonen van den invloed der Europeesche beschaving in hunne leefwijze[1]. In sommige der meer arme wester-districten was het toezicht niet zoo nauw, terwijl Bantam en de overblijfselen van het oude rijk van Mataram een soort onafhankelijkheid in naam bleven behouden en dan ook in het kader dezer schets geen plaats vinden.

Een denkbeeld van de stelling der regenten kan waarschijnlijk het best verkregen worden door het overzien van een der contracten of acten van verband, waarin hun macht en hun plichten werden bepaald; ik kies een van de Noord-Oostkust, uit het jaar 1773, en waarvan

[1] Hartingh, 1761, Opk., 10· 353, Van der Burgh, 1780, ib., 11: 461. Van Overstraten kon spreken van inl. ambtenaren in 1793, als „werktuigen" van de Europ. ambtenaren, ib., 12· 313.

gezegd wordt dat het als model voor menig ander kan dienen[1]. De regent beloofde trouw en gehoorzaamheid aan de Comp^te^; hij was verplicht op te komen en eerbied te bewijzen, wanneer hij daartoe opgeroepen werd, en mocht „geen gemeenschap ofte correspondentie houden" met andere hoofden zonder verkregen toestemming. Hij moest den vrede onder zijn eigen volk en met zijne naburen handhaven, moest rechtvaardig besturen, mocht geen nieuwe belastingen heffen en geen beambten afzetten zonder toestemming van de Comp^ie^. Hij kon eigenlijk niets doen zonder 's Comp^ies^ verlof, en had slechts rechtspraak over kleine geschillen van weinig belang, terwijl de belangrijke zaken voor de Comp^ies^ ambtenaren gebracht moesten worden. Hij beloofde den landbouw te zullen aanmoedigen, geen dorpen aan Chineezen te zullen verhuren, 's Comp^ies^ handelsbepalingen te gehoorzamen en de inbreuken daarop te zullen te keer gaan. In erkentenis voor 's Comp^ies^ gunst beloofde hij ten slotte, jaarlijks tegen vastgestelde prijzen te zullen leveren, zekere hoeveelheden rijst, indigo, balken, katoenengarens, voorts een som geld te betalen en menschen en paarden te leveren ten behoeve van 's Comp^ies^ dienst.

Deze voorwaarden geven een denkbeeld van de macht, die aan de regenten gelaten werd, maar zij vertellen niet, hoe die macht werd uitgeoefend en hoe de Comp^ie^ er in slaagde die voorwaarden nog te verscherpen. De opmerking die Gouverneur Generaal Mossel maakte omtrent de „servituten" der regenten in het westen[2] is ook van kracht voor alle deelen van Java, waar de Comp^ie^ trachtte

[1] Dit wordt aangetroffen in de Jonge, Opk., 11·253 vv. of Eindres., 3; Bijl. F. Een opgave van bepalingen volgens welke een regent op Madoera, 1745, had te besturen (Opk., 10: 57 vv.) vertoont eenige afwijkingen maar geen van groot belang.

[2] Aanmerkingen, 1751, Opk., 10. 239.

te besturen; de regenten oefenden zooveel gezag als zij konden. De vraag dus, naar het karakter van 's Comp^ies bestuur over de inlanders, is er niet een naar beginselen, maar naar de toepassing; over zulk een vraag kan onmogelijk in het algemeen worden beslist. Een schrijver [1] zegt dat de Nederlanders zich op Java handhaafden door de regenten hun gang te laten gaan, en het volk aan hen op te offeren. Een ander [2], weêrlegt deze meening, wijst op de beperkingen aan de regenten opgelegd, en houdt vol dat deze voldoende gehandhaafd werden om het welzijn der massa van het volk te verzekeren; hij kan vele gevallen aanhalen, waarin de Nederlanders tusschen beide kwamen om het volk tegen de inlandsche bestuurders te beschermen of om eenige zwakke punten in de inlandsche bestuursinrichting te verbeteren [3]. Indien officieele rapporten te vertrouwen zijn, dan waren er ook districten waar tusschenkomst onnoodig was [4]. Het is echter ontwijfelbaar, dat inmenging in vele gevallen hoewel hard noodig, te laat of in het geheel niet kwam [5]. De Comp^ie zag er tegen op zich in de staatkundige verwikkelingen te mengen, die bijna zeker het gevolg moesten zijn van het afzetten van een regent, en zij volgde bijna altijd een talmende, tijdwinnende of weifelende staatkunde. En, zooals aanstonds aan den dag zal komen, zelden kon iets

[1] Veth, Java, 2: 203.

[2] M. L. van Deventer, Gesch., 2: 299 vv.

[3] Ib., Gesch., 2: 197; vier gevallen van een regent, die werd afgezet wegens afpersing. Ib., 295 verbetering van de rechtspleging.

[4] Hartingh, Kort Verslag, 1756, zegt dat Samarang „heel volkryk, extra bebouwd en florisant" was, door het goede bestuur van den regent; en „dat men nu gelijk het spreekwoord zegt, met een zak met geld naar Soeracarta alleenig (kan) gaan." Opk., 10: 305.

[5] Vergel. de Jonge, Opk., 12: 529, in zijn beschrijving van een regent, die de Comp^ie wel genegen, maar die verkwistend en een afperaer was. Ib., 13: 154, 155, beklagenswaardige toestanden op Madoera. De lijst zou gemakkelijk kunnen worden uitgebreid.

gedaan worden om misbruiken in de inlandsche huishouding te beteugelen, zonder ook fouten van eigen ambtenaren te moeten herstellen. Door alles wat alzoo bekend is geworden, wordt de meening van Raffles versterkt, dat het persoonlijk karakter van den regent, bijna de eenige waarborg was voor de goede behandeling en den voorspoed der landbouwers [1].

Veel hing af van den Comp^les^ dienaar, aan wien het oppertoezicht over de inlandsche besturen was toevertrouwd. Zoodanige dienaar is in later tijden „resident" genoemd, en thans nog de belangrijkste schakel in het landsbestuur; hoewel in den Comp^les^ tijd andere titels in zwang waren voor overeenkomstige betrekkingen, zal hier die titel gebruikt worden. De residenten waren lang niet zoo talrijk als de regenten; een was er aangewezen voor ieder van de hoven der half-onafhankelijke vorsten, en anderen hadden elk een groep van regentschappen in de districten, waar de Comp^ie^ een meer daadwerkelijk oppergezag oefende. De resident was de politieke agent, die lette op de daden van het inlandsche bestuur en die zijn invloed, als vertegenwoordiger van de Comp^ie^, aanwendde om misbruiken te stuiten en tot hervormingen aan te sporen.

De betrekking was moeilijk, beleid en geduld eischende, en toch een zekere dosis beslistheid en volharding in het omgaan met de inlandsche bestuurders; alle voordeelen van den Nederlandschen invloed konden verloren gaan door het tentoonspreiden van te veel of van te weinig ijver. Indachtig aan het algemeene karakter der Comp^ies^ dienaren, behoeft het niet te verwonderen, dat goede residenten meer uitzondering dan regel waren in den Comp^ies^ tijd [2]. Gewoonlijk was de resident iemand van

[1] Minute, 1813, Sub., 260.
[2] Vergel. Mem., Joh. Vos, 1771, Opk., 11: 171.

geringe afkomst, met al de fouten en ondeugden van zijn stand, geheel buiten staat de inlandsche huishouding, waarmede hij moest werken, te begrijpen en om de gelegenheden welke deze aanbood goed te gebruiken. Indien zelfs een Gouverneur Generaal, door gebrek aan beleefdheid tegenover een hofgroote, de oorzaak was van een nutteloozen oorlog [1], hoeveel te meer niet konden de residenten den Nederlandschen invloed doen verminderen door hun verwaarloozen van de inlandsche omgangsvormen en door hun persoonlijke ondeugden [2]. In weerwil van alle bepalingen gedroegen de residenten zich als kleine vorsten, met vierspannen rijdende „den trom en het geschut als voor een relletje gebruykende," „den inlander veragtelijk behandelende" en door dezen rijk wordende [3]. De bijeenvoeging van macht in den persoon van den resident, waardoor deze niet alleen een staatkundig, maar ook een fiscaal agent van de Comp[ie] was, terwijl hij bovendien belast was met de inning van contingenten en leveringen, gaven hem een gelegenheid tot afpersing, waaraan hij maar zelden kon weêrstand bieden. Aan den anderen kant kon de macht van den resident, door het gebrek aan toezicht van hooger hand, zoowel een gevaar voor het Nederlandsche bestuur als voor de inlanders zijn; er zijn gevallen voorgekomen, waarin men

[1] de Reus, NOC., XXXVII.

[2] De Nederl resident te Bantam, in het vroegste tijdperk der Comp[ie] was een dronkaard, sloeg de inlanders en moest worden afgezet. G.G. Both aan bewindhebbers, 1614, Opk., 4. 10, 13. Speelman schreef in 1677 dat het „notoir" was dat de overleden gouverneur van Soerabaja, 's Comp[ies] naam veel kwaad had gedaan door zyne ongerechtigheden. Opk., 7: 143. Tegen het einde van 's Comp[ies] bestuur misbruikte de resident van Soerakarta zijn macht om de inlanders te onderdrukken terwijl het bleek dat hij de inl. bestuurders (keizer en kroonprins) door beleedigende behandelingen tegen zich had ingenomen. Opk., 12: 161.

[3] Mem. van Hartingh, 1761, Opk., 10: 358.

't er voor moet houden dat een resident meer kwaad dan goed aan de belangen van het gouvernement heeft gedaan [1].

De resident had alleen met de hoogste inlandsche bestuurders te maken, en moest er op vertrouwen dat de regent zorgde voor de uitvoering van de maatregelen, die door den resident waren goedgekeurd; een onmiddellijk bestuurstoezicht over de handelingen van de ondergeschikte dienaren werd in de meeste deelen van Java geheel gemist. In sommige districten kwamen daarop uitzonderingen voor [2], maar deze zijn niet van genoeg belang om in het algemeen het oordeel te wijzigen. In een half onafhankelijken staat, zooals Bantam, had de resident alleen aanraking met de koninklijke familie en met een half dozijn van de voornaamste hofgrooten [3].

De zwakheid en het bederf van 's Comp^ies bestuur kan het best besproken worden, in betrekking tot het contingentenstelsel, waaruit het een belangrijk deel van zijn inkomsten trok. Het is nutteloos, zooals M. L. van Deventer [4], met behulp van de officieele overzichten der betalingen geëischt door de Comp^e, doet, te betoogen,

[1] Veth, Java, 2· 210; Opk., 13: 128.

[2] In Krawang en op de N O kust kwamen de Nederlanders bij eene gelegenheid tusschen beide om ondergeschikte hoofden, die zich misdragen hadden, af te zetten; Opk., 12: 197, 313. Soms hield de Compie bizondere inlandsche handlangers aan, om de werking van de inlandsche organisatie te bewaken en te beteugelen, maar deze list werkte niet goed in den Compies tijd. Deze menschen waren „van het slegste canaille..... egter vif en doorkneed, een geessel voor den Javaan." Mem. v. Hartingh, 1761, Opk., 10: 357. Een andere list, nl. het doen bespieden van den eenen regent door den anderen, was ook niet goed gekozen. Mem. v. Siberg, 1767, Opk., 12: 120.

[Ik betwijfel of de geachte schrijver hier juist begrepen heeft; noch Hartingh, noch Siberg spreken hier van een soort spionnage, als waarop de heer Clive Day doelt. Hartingh spreekt van oppassers, en Siberg van mantri anom die brieven rond brachten. Vrat.]

[3] Mem. v. Reynouts, 1779, Opk., 11: 378. [4] Gesch., 2: 303.

dat de druk op de inlanders licht was. Door dit te doen, neemt men aan dat de dubbele administratie van Nederlanders en inlandsche bestuurders op Java billijk in haar werk ging en dat het volk niet meer betaalde dan de Comp^ie^ ontving. De zaak stond echter geheel anders. Bij iedere schrede door de gedwongen leveringen afgelegd, van den voortbrenger naar 's Comp^ies^ schatkist, hieven de beambten, door wier handen ze gingen, tol, zoodat een klein bedrag door de Comp^ie^ ontvangen voor den landbouwer een belangrijke som kon zijn, die dikwijls drukkend en somtijds vernietigend voor hem was.

Nederlandsche en inlandsche ambtenaren zondigden nagenoeg in dezelfde mate. Het vorstelijke inkomen dat sommige residenten genoten, vloeide hun toe alleen door hunne afpersingen van de inlanders, ten spijt der bepalingen door de Comp^ie^ gemaakt. De regenten werden genoodzaakt overwicht te geven en min-betaling te ontvangen; behalve hetgeen zij aan de Comp^ie^ hadden op te brengen, moesten zij even zooveel of meer nog offeren aan 's residents privé beurs [1]. De misbruiken waaraan de regenten van den kant der residenten bloot stonden, verhaalden zij met interest op hun eigen ondergeschikten. Bij een onderzoek, ten tijde van Raffles bleek, dat het onmogelijk was een grooter contingent rijst te eischen van het volk, 't welk de uiterste grens van zijn betaalkracht bereikt had, maar dat de regent in het bezit was van een grooten voorraad dien hij van het volk had afgeperst en nu voor zich zelf behield [2]. Aan den anderen kant verminderde het kleine

[1] Zie de bizonderheden verzameld door Van Soest, KS., 1: 68; Veth, Java, 2: 249

[2] Eindres., 2. Bijl. NN., 174. Vergel. de cijfers van de onkosten der cultures gegeven door Nederburgh, „Consideratien over de ... regentschappen," Tijdschr. TLV., 1855, 8: 198, 208; zij toonen dat de regenten zeer veel winsten behaalden.

bedrag, dat het gouvernement voor de gedwongen leveringen betaalde, op zijn weg van den resident naar de bevolking of verdween geheel nadat het in handen van den regent was aangeland. Een groot deel van de inlanders ontving geen vergoeding hoegenaamd voor de producten, die zij leverden; de anderen konden zich gelukkig rekenen, indien zij de helft in handen kregen, van wat het gouvernement betaalde en dit in geld ontvingen in stede van te hoog in prijs aangeslagen goederen [1]. Gouverneur Generaal Van Imhoff, die in 1744 een reis maakte in het binnenland van Java, trof vele districten aan, van waar de bevolking was uitgeweken, en hij schreef hun vlucht toe aan de afpersingen van de inlandsche bestuurders, die belast waren met de inzameling der producten, die het land aan de Comp[ie] moest leveren. De inlandsche hoofden behielden het gouvernementsgeld en eischten allerlei soorten van heffingen, boven die welke 's Comp[ies] schatkist bereikten [2].

Ik wil niet zoo verstaan worden, als zouden de gedwongen leveringen allerwege een groote druk zijn geweest. Nederburgh zeide dat er gevallen waren, waarin de inlanders de regenten in geld, in stede van in producten, betaalden, en dat de regent dan de producten kocht, welke hij te leveren had [3]. Zulk een schikking gelijkt zoo zeer op hedendaags zaken doen, dat wij mogen aannemen, dat er geen knoeierijen bij in het spel zijn geweest, maar met het oog op de rapporten die wij lazen, moet deze handelwijze als een uitzondering worden beschouwd. Later zal ik spreken over de waarde van 's Comp[ies] bestuur voor de Javanen; ik houd 't er voor dat het een

[1] Vergel. Opk., 11: 19, 334, 466; 13: 198.

[2] „Reis van den Gouv. Generaal in de Jakatrasche Bovenlanden," Bijdr. TLV., 1863, 2: 7: 244. [3] „Considerations", Tijdschr TLV., p. 139.

zegen voor hen is geweest; dit kan men aannemen en toch met nadruk de feiten vermelden, dat de Compie gestadig trachtte den druk op de inlandsche huishouding te verzwaren, dat iedere eisch steeds grooter werd naarmate hij de lagere rangen der inlandsche beambten bereikte, en dat de druk in sommige streken grooter was dan de inlanders konden dragen [1].

Daar 's Compies stelsel de natuurlijke basis was voor het latere cultuurstelsel ligt 't voor de hand hier een feit in het licht te stellen, dat later uitvoeriger zal behandeld worden, — het feit, dat elk stelsel van dit soort, waarbij het gouvernement tracht de voortbrenging te regelen veel eer zal leiden tot verlies voor de bevolking dan tot winst voor het gouvernement. Dat de Compie de levering van rijst eischte kan niet anders dan billijk gevonden worden; het was een product dat overal verbouwd werd en waarmede de bevolking hare belasting gereeder kon betalen dan met geld.

Waar, echter, de Compie levering van andere producten eischte, van wier bebouwing de bevolking geen ondervinding had, legde zij aan het volk lasten op, geheel onevenredig aan de winst die zij maakte. De aanplant en de bereiding van de indigo waren „een ware kwelling" voor den inlander, en de Compie had er weinig voordeel

[1] Zelfs in een half onafhankelijken staat als Bantam werd 's Compies invloed gevoeld door een verviervoudiging van de rijstbelasting, en ellende en verval werden toegeschreven aan 's Compies staatkunde. J. de R. van Breugel, „Bedenkingen over den Staat van Bantam" (1786), Bijdr. TLV., 1856, 2: 1: 116, 145 vv.; idem, „Beschrijving van het koningrijk Bantam" (1787), ib., p. 319. Het verval in Bantam werd voor een deel toegeschreven aan een vermindering van het aantal slaven, die het werk in de gedwongen cultures gedaan hadden. G.G. Alting aan bewindhebbers, 1787, Opk., 12: 127. Voor tal van bizonderheden omtrent de werking van het contingentenstelsel kan worden verwezen naar „De rijstkultuur op Java vijftig jaren geleden", Bijdr. TLV., 1854, 1: 2: 1—117.

van; de daarvoor gebezigde handen zouden voor andere voortbrengselen beter gebruikt kunnen zijn [1]. Onder andere gedwongen leveringen eischte de Comp[ie] ook katoenen garens van een zekere fijnheid; het spinnen daarvan veroorzaakte der bevolking „ongelooflijk veel moeite en arbeid" en deskundigen meenden „dat de overdreevene fijnheid der enkelde gaarens in steede van de daarvan geslaagen wordende touwen sterker, dezelve in tegendeel veel swakker maakten" [2].

Bron voor geregelden aanvoer van peper waren Bantam en Sumatra, maar de Comp[ie] bepaalde dat ook in het oosten van Java peper zou aangekweekt worden; de meeste peper was daar geplant op ongeschikten grond, waar de rank in het geheel niet groeien wilde, waar slechts enkele ziekelijke plantjes waren opgekomen en waar de plant wel hoog opgroeide maar geen vruchten droeg [3]. Ten einde meer koffie te krijgen hield de Comp[ie] krampachtig vast aan eene vermeerdering van den aanplant, maar de inlanders waren onverschillig voor de kweeking van een gewas, dat zij niet kenden, en waarvan zij, zooal, eerst over tal van jaren een oogst zouden zien. De jong aangeplante boompjes werden zoo slecht onderhouden dat meer dan drie kwart stierven; „de grond in steede van voor de aanplanting wel deeglijk te zijn doorgeploegd en van alle onkruid gezuiverd, (was) maar enkel van de bovenste schors wat ontbloot, en de jonge boomen zonder aarde om de wortels daar in gepoot", — Alang alang groeide op, buffels en wilde zwijnen braken de tuinen binnen en in weinige maanden was er niets meer van de „nieuwe aanplanting" te vinden [4].

[1] Wiese over Hogendorp's Bericht, Opk., 13: 75.
[2] Reis van Engelhardt, Opk., 13: 209.
[3] Verslag van IJsseldijk, Opk., 12: 489.
[4] Verslag van Guitard, Opk., 12: 198, 205. Over de moeilijkheden van de koffiecultuur, en de slechte hoedanigheid van het product, zie

In de 18de eeuw trachtte de Compie eenige hervormingen in de regeling der contingenten in te voeren, vooral om te zorgen dat de geringe betaling die zij gaf, den landbouwer zou bereiken.

Zoo schreef de Gouverneur Generaal in 1734 aan bewindhebbers [1], dat hij bepaald had, dat de peperplanters in de Lampongsche districten, direct van wege de Compie betaling zouden erlangen, daar de arme bevolking zoowel in maat als in prijs werd bedrogen door hare hoofden, en soms in het geheel niets ontving voor wat zij ingeleverd had. De regeling deed eenig goed, maar de Compies dienaren bedrogen de bevolking even hard als de hoofden dit hadden gedaan, en brachten de Compie in een kwaden reuk. Van Imhoff verordende, als gevolg van zijn reis in midden-Java, dat Nederlandsche ambtenaren in plaats van de regenten de ingeleverde rijst zouden ontvangen en betalen [2] en een dergelijke maaregel werd genomen in de veroverde landen in het uiterste oosten van het eiland [3], maar in andere deelen van Java hield men zich aan het oude stelsel [4] en het nieuwe werd nimmer voldoende ten uitvoering gebracht.

Tusschen den Nederlandschen wetgever en de bevolking stond de inlandsche staatsinrichting als een dam tegen elke werkelijke verbetering. Voor zoover de Compie haar eigen beheer wilde uitbreiden, kon zij ten minste op een gedeeltelijke nakoming van hare bevelen hopen, maar de

ook Opk., 13: 67 en 205. Crawfurd, Hist. Ind. Arch., 1: 491 zegt dat bij gedwongen cultuur een koffieboom opbracht 1¼ pond per jaar, terwijl het product van een, zelfs slecht verzorgden, boom van een particulier planter 2 pond bedroeg. Gedwongen leveringen hadden een dergelijke slechte uitwerking op den toestand der wouden. Opk., 13: 219.

[1] de Jonge, Opk., 9: 233.

[2] G.G. aan bewindhebbers, 1747, de Jonge, Opk., 10: 106.

[3] Opk., 11: LXII.

[4] Vergel. Memorie van Mom, Resident v. Cheribon, 1778, Opk., 11: 330.

lasten van de administratie groeiden recht evenredig aan naarmate de Comp^ie^ hare dienaren meer en meer gelastte zich met de inlanders te bemoeien; en het handelslichaam gaf slechts noode het daarvoor vereischte geld, dat moest komen van de gemaakte winsten. Daarom liet zij de Javanen, onder voorwendsel hen te begunstigen, door hen onder hun eigen wetten en gebruiken te laten, onder hun eigen hoofden, maar werkelijk deed zij dit uit eigen belang. De meest verlichten onder de Nederlandsche ambtenaren zagen de gebreken van deze richting en stelden in het licht dat geen duurzame verbetering in 's Comp^ies^ staatkundig stelsel mogelijk was zonder eene hervorming van het inlandsche bestuur[1]. Een der ambtenaren, die, in de laatste dagen der Comp^ie^, door zijne voorstellen tot hervorming op den voorgrond kwam, deed nasporingen naar de werking van het inlandsch bestuur, met het doel de gebreken er van te stuiten. Hij vond dat dit werk „een nauwlijks te begrijpen moeite" vereischte „omdat geen een district hier op Java, ja zelfs geen eene dessa, in zijne regeeringswijze gelijk staat met het andere, daar alles bij den Javaan gegrond is op *adats* of gewoonten, die dikwijls zoo onzeker als drukkende zijn, en waaruit niet dan de grootste misbruiken voortkomen"[2]. Zonder den steun van de boven hen gestelden moesten de beste Comp^ies^ ambtenaren wel aarzelen aan een taak te beginnen, waaraan geen einde scheen — een taak, die inderdaad thans nog niet door de Nederlanders voleindigd is. Bovendien, in het eenige tijdperk, toen plannen tot algeheele

[1] Vergel. Kort Begrip van Van Imhoff, 1746, Opk., 10: 96; Van Overstraten a. d. G.G., 1792, ib., 12: 291. Dirk van Hogendorp noemde het stelsel „zeer gebrekkig; ongelukkig voor Land en Volk, en nadeelig voor den Landheer zelven"; hij eischte een breken met het „Leenroerige Systhema". Schets, Eindr., 2: Bijl. LL., 152.

[2] Van Overstraten a. d. G.G., 1796, Opk., 12: 408.

In de 18de eeuw trachtte de Compie eenige hervormingen in de regeling der contingenten in te voeren, vooral om te zorgen dat de geringe betaling die zij gaf, den landbouwer zou bereiken.

Zoo schreef de Gouverneur Generaal in 1734 aan bewindhebbers [1], dat hij bepaald had, dat de peperplanters in de Lampongsche districten, direct van wege de Comp'e betaling zouden erlangen, daar de arme bevolking zoowel in maat als in prijs werd bedrogen door hare hoofden, en soms in het geheel niets ontving voor wat zij ingeleverd had. De regeling deed eenig goed, maar de Comp.es dienaren bedrogen de bevolking even hard als de hoofden dit hadden gedaan, en brachten de Compie in een kwaden reuk. Van Imhoff verordende, als gevolg van zijn reis in midden-Java, dat Nederlandsche ambtenaren in plaats van de regenten de ingeleverde rijst zouden ontvangen en betalen [2] en een dergelijke maaregel werd genomen in de veroverde landen in het uiterste oosten van het eiland [3], maar in andere deelen van Java hield men zich aan het oude stelsel [4] en het nieuwe werd nimmer voldoende ten uitvoering gebracht.

Tusschen den Nederlandschen wetgever en de bevolking stond de inlandsche staatsinrichting als een dam tegen elke werkelijke verbetering. Voor zoover de Comp'e haar eigen beheer wilde uitbreiden, kon zij ten minste op een gedeeltelijke nakoming van hare bevelen hopen, maar de

ook Opk., 13· 67 en 205. Crawfurd, Hist Ind. Arch., 1: 491 zegt dat bij gedwongen cultuur een koffieboom opbracht 1¼ pond per jaar, terwijl het product van een, zelfs slecht verzorgden, boom van een particulier planter 2 pond bedroeg. Gedwongen leveringen hadden een dergelijke slechte uitwerking op den toestand der wouden. Opk, 13·219.

[1] de Jonge, Opk., 9. 233.

[2] G.G aan bewindhebbers, 1747, de Jonge, Opk., 10: 106.

[3] Opk., 11 LXII.

[4] Vergel. Memorie van Mom, Resident v. Cheribon, 1778, Opk., 11: 330.

uit de Nederlanden komen [1]. Er werden eenige weinige predikanten en godsdienstleeraars uitgezonden, maar wat zij uitwerkten was niet veel [2]. Zoo gering was de beschaving uit Nederland naar Java overgeplant, dat de Nederlanders zelve achteruitgingen; zij en hunne kinderen spraken Maleisch en Portugeesch, met uitsluiting van hun eigen taal [3]. Waar onder de Nederlanders zoo weinig vooruitgang was, kon deze bij de inlanders in het geheel niet verwacht worden; een commissie, die in 1803 verslag uitbracht, zeide dat de inlanders na twee honderd jaren van „ommegang met Europeezen" „eenige weinige stappen voorwaards (waren) gegaan in het stuk der beschaving" [4], maar men moet vragen, op welken grond deze milde uitspraak berust.

Het is onmogelijk de geschiedenis der O. I. C. te bestudeeren zonder overtuigd te worden van de waarheid, van hetgeen Adam Smith heeft gezegd omtrent de onvereenigbaarheid van de functies van koopman en souverein in één lichaam. Ik heb reeds gewezen op de fouten, welke uit de tweeslachtige natuur van de Comp[ie] voortvloeiden en zal later op dit punt terugkomen; hier worde alleen opgemerkt, dat van den vroegsten tijd der Comp[ie] af en door haar geheele bestaan heên, de ware oorzaak van haar onvoldoend bestuur is erkend geworden [5]. Mossel,

[1] v. Rees, KP., 241 vv.

[2] In 1810 waren er volgens Daendels slechts zes geestelijken in geheel N. O. I., Opk., 13: 448. Voor het kleine aantal christen inlanders, zie M. L. van Deventer, Gesch., 2: 265.

[3] M. L. van Deventer, Gesch., 2: 259 vv., Kalff, „Van soldaat tot Landvoogd", Ind. Gids, 1897, 2: 1134. De fouten in spelling en taal, die in de rapporten der Nederl. ambtenaren voor den dag komen, getuigen van hun gebrekkige opvoeding. [4] Mijer, Verz., 131.

[5] Vergel. v. Rees, 114, 161, met uittreksels uit Usselincx en met een pamflet van 1622. Pieter van Hoorn, trachtte in zijn „Praeparatoire Consideratiën", 1675, aan te toonen dat koloniën beter bestuurd

blijkens zijn memorie van 1753 [1], zag helder den tweestrijd tusschen 's Comp[ies] belangen als handelaar en als souverein, en ook dat deze strijd een voortdurende bedreiging van haar voorspoed moest zijn; het redmiddel dat hij zich voorstelde was echter slechts een palliatief tegen het kwaad, en noch dit, noch eenig ander was aannemelijk voor bewindhebbers. De uitspraak van Raffles [2] dat de Nederlanders „always have contemplated the prosperity of the Eastern tribes with the inividious regret of a rival shopkeeper, and regarded their progress in civilization with the jealousy of a timorous despot", werd geschreven in 1811, vóórdat hij op Java landde, maar getuigt van de kennis die hij toen reeds bezat van de staatkunde door de Nederlanders gevolgd, en is bevestigd door vele getuigenissen van Nederlanders zelf [3]. Het is waar, wat Veth zegt [4], dat de Comp[ie] eer inhalig dan wreed was; zij verdrukte de inlanders niet met opzet. Verdrukking was echter het noodzakelijk gevolg van een stelsel, waarin oogenblikkelijke winst het eenige doel was, en waarin uitgaven, die geen onmiddellijke voordeelen beloofden, volstrekt verboden waren.

Voor een burger van een hedendaagschen Staat moet 's Comp[ies] stelsel, waarbij de inlandsche hoofden gebruikt werden als werkbazen, om in de steeds klimmende eischen te voorzien, en waardoor de bevolking bijna hulpeloos

werden „door voorname ende genereuse maghten" dan door „coopluieden, alzoo die presente voordeelen te veel najagen en betrachten". Opk., 6. 188. [1] Opk., 10 213, 216. [2] Mem., 76.

[3] De vrees geuit door bewindhebbers (in het uittreksel in de Reus, NOC., 228), dat de Javanen rijk zouden kunnen worden, wordt niet één-, maar vele malen in hunne aanschrijvingen gevonden. Zij gelijkt op de meening van een Javaansch Sulton, dat indien de inboorlingen meer dan het nooddruftige hadden zij het meerdere zouden gebruiken ten nadeele van hun meesters. IJsseldijk, Bedenkingen, 1800, Eindres. 2: Bijl. MM., p. 162. [4] Java. 2: 250.

aan die hoofden werd overgelaten, wel volstrekt laakbaar schijnen. — Was de Comp[ie] niet slechts een bloedzuiger, een nietswaardige parasiet op de inlandsche maatschappij?

Dit is de zienswijze van sommige onderzoekers; die niet één enkelen grond vinden, om het bestaan der Comp[ie] op Java te verontschuldigen [1]. Deze zienswijze is onzuiver; de blik dier onderzoekers reikt niet verder dan de zwerm van misbruiken, welke 's Comp[ies] bestuur met zich bracht, en zij letten niet op het ééne groote voordeel, dat op zich zelf al voldoende was om al het andere goed te maken: de vrede [2]. Bijna elke onmiddellijke onderdrukking zou de Comp[ie] hebben toegelaten, maar haar instinct van zelfbehoud gebood haar nuttelooze oorlogen te voorkomen. Deze oorlogen waren de grootste vloek geweest van de inlandsche maatschappij, en het einde er van kon nog niet worden voorzien, toen de Nederlanders op Java kwamen. Een groot rijk dat door oorlog ontstaan was, stond op 't instorten door meer oorlog, omdat het de inlandsche beschaving niet vooruitbracht en alleen door het zwaard heerschte. De Nederlanders deden werkelijk weinig om oorlog te voorkomen bij het uitbreiden der grenzen van hun staatkundigen invloed, maar binnen die grenzen, handhaafden zij een toestand van vrede, waarvan men tot dusverre niet gedroomd had.

Ik zal niet veel nadruk leggen op beweringen, als die van een Nederlandsch gouverneur in 1792 [3], als zouden de inlanders liever gevestigd blijven in de districten onder onmiddellijk Nederlandsch gezag, dan in die waar een

[1] Alzoo Pierson, KP., 5.

[2] Vergel. Veth, Java, 2: 239; M. L. van Deventer, Gesch., 2· 193. De laatste schijnt mij toe, den voorspoed van het volk en dien van de Comp[ie] met elkaar te verwarren; twee geheel verschillende zaken.

[3] Van Overstraten a. d. G.G., 1792, Opk., 12. 295, 296.

meer onafhankelijk inlandsch bestuur was; onder zekere omstandigheden kan dit mogelijk waar zijn geweest, maar het feit dat de inlanders gestadig uitweken uit de Nederlandsche districten om te ontkomen aan de verdrukkingen welke zij daar ondervonden [1] weerspreekt deze bewering vrij wel. Zooals hierboven werd opgemerkt, deden de Nederlanders weinig om een deel der ergste misbruiken van het inlandsch bestuur weg te nemen, en verergerden zij die zelfs in sommige gevallen.

Ondanks alles, is er een verbetering in den toestand der inlanders in het later deel der 18e eeuw op te merken, indien men Nederlandsch en inlandsch Java vergelijkt. Deze verbetering, die enkel aan den invloed der Nederlanders kan worden toegeschreven, wordt bewezen door de groote toeneming der bevolking. Raffles, die geen vriend van zijne voorgangers in het bestuur was en die wist dat in sommige districten tengevolge van afpersingen volksverloop had plaats gehad, was genoopt te erkennen, dat de bevolking over het geheel onder het Nederlandsch bestuur sterk was toegenomen [2]. In het tijdperk vóór 1755 waren oorlogen, met hun noodlottige uitwerking op bevolking en voortbrenging, bijna gestadig voorgekomen. De Nederlanders droegen voor een deel schuld aan deze oorlogen, maar niet geheel, de inboorlingen

[1] Hierboven heb ik melding gemaakt van het volksverloop ten gevolge van de eischen voor de contingenten; dit was niets ongewoon. 's Compes wijze om soldaten te houden leidde tot een algemeen weggaan uit Madoera. Vergel. Reis van Engelhard, 1803, Opk., 13. 153. Het oostelijk deel van Java, dat over het geheel genomen, al zijn voorspoed aan de Compe te danken had, werd tegen het einde der 18de eeuw gekweld door de vele eischen voor den militairen dienst en toonde eene afneming aan bevolking. Opk., 13: 194. Al deze mijne bewijzen worden door van der Lith de Gids, 1888, 2. 369) gesteund, in zijne bewering dat M. L van Deventer te ver gaat in zijn roemen van de werkelijke weldaden door de Compe gebracht.

[2] Hist., 1. 70 vv.

zouden ook zonder den invloed der Comp^ie gestadig gevochten hebben. In het vredestijdperk dat volgde vermeerderde de bevolking in bijna alle groote deelen van het eiland en in sommige verdubbelde zij zelfs [1].

Een verandering van dien aard beteekent nog niet de hoogste soort van vooruitgang of de afwezigheid van alle misbruiken; zij spreekt de Comp^ie niet vrij voor al wat zij deed of naliet. Indien wij de O. I. C. echter beoordeelen, niet naar Europeeschen maatstaf, maar naar den lagen trap der oorspronkelijke staatkundige organisatie, dan kan door dit eene feit, de toeneming der inlandsche bevolking, haar bestaan als bestuurslichaam gerechtvaardigd worden geacht.

[1] Voor cijfers en bizonderheden, zie M. L. van Deventer, Gesch., 2: 232, 307; de Jonge, Opk., 12: 296, 532; 13: 95, 181. Crawfurd meent dat de bevolking tusschen 1740 en 1810 verdrievoudigde; Hist. Ind. Arch., 2: 430.

IV

JAVA NA DEN VAL DER COMPAGNIE

[Noor. — De uitgave van de Jonge is voortgezet, bevattende de geschiedenis tot 1820, door M. L. van Deventer; een uitvoerige tekst door den bewerker geeft een waardevol overzicht en beoordeeling. Voor de reorganisatie, na den val der Compie, door den Nederlandschen Staat zijn de geschriften van Dirk van Hogendorp en het rapport en charter van 1803, in Mijer's „Verzameling" van gewicht.

De voornaamste bronnen voor het tijdperk van het Britsche bestuur, behalve die vervat in het vervolg op de Jonge, zijn de „Memoirs" van Raffles, bevattende menigte van uittreksels uit zijne brieven, waarvan de uitgave van 1830, in één deel, te verkiezen is, alsmede de stukken, verzameld in Raffles' „Substance of a Minute". S. van Deventer's „Bijdragen tot de kennis van het Landelijk Stelsel" bevatten eenig materiaal voor dat tijdperk en zijn een der voornaamste bronnen voor den tijd van het herstel van het Nederlandsch gezag. Elout's „Bijdragen" vullen deze op sommige punten aan. De beste bron uit de tweede hand, gezaghebbende voor het Britsche tijdperk is Levyssohn Norman. H. E. Egerton „Sir Stamford Raffles", Londen, 1900, is minder volledig en minder nauwkeurig. Drie hoofdstukken van Pierson's „Koloniale Politiek" zijn gewijd aan de geschiedenis van Java, van Raffles tot de invoering van het cultuurstelsel; dit boek kan bizonder worden aanbevolen als een inleiding op de studie van het Nederlandsch bewind.]

Er valt nauwelijks een scherper tegenstelling te denken, dan die welke bestaat tusschen de geschiedenis van Java gedurende de twee eeuwen van 's Compies bestuur, en die der eeuw welke daarop volgde. De eigenaardige macht aan de Compie gegeven, was uitgeoefend met een uitsluiting en eene geheimhouding, welke haar beschermden tegen de krachten, die in de wereld rondom haar vorderingen maakte; maar die haar als 't ware, lieten verstarren

te midden van het ontwikkelende leven der tijden. Het Comp^es bestuur had zich gekenmerkt door een hardnekkig vasthouden aan oude vormen van gezag en beheer, die wel niet elke wijziging uitsloten, maar die veranderingen, wanneer ze kwamen, zóó geleidelijk deden intreden, dat ze nauwelijks op te merken waren. Het verval der Comp^ie ging langzaam en haar val was zelfs niet een plotseling breken, maar eene opeenvolging van veranderingen, waardoor 's Comp^ies macht stuksgewijze aan den Staat overging.

Java werd aldus voor het eerst in aanraking gebracht met het openbare leven in Europa, ten tijde dat de Fransche omwenteling en de opkomst van Napoleon daar de heftigste veranderingen veroorzaakten. Het Nederlandsche Staatsbestuur dat het bewind over de Oost-Indien op zich nam, was niet langer dat van de Prinsen van Oranje, maar dat van de Bataafsche Republiek, en de Gouverneur Generaal die voor het eerst den nieuwen tijdgeest naar Java bracht, richtte zijne brieven tot Koning Lodewijk Napoleon of tot den grooten Keizer zelven. Verbonden met Frankrijk door de oorlogskansen en de staatkunde in Europa, waren de Nederlandsche koloniën onverdedigd blootgesteld aan Groot-Brittannië en een van de laatste Britsche veroveringen was die van Java. Gedurende vijf jaren werd het eiland bestuurd, als een onderdeel van Britsch-Indie, door een Engelschman, Raffles, die in dat korte tijdsbestek veranderingen in het bestuurstelsel trachtte te brengen, die op een omwenteling moesten uitloopen. Zijn werk was nauwelijks meer dan begonnen, toen het eiland weder aan de Nederlanders werd afgestaan; maar er was genoeg gedaan om tot een aansporing voor verdere veranderingen te dienen en om een geheelen terugkeer tot het oude stelsel te verhinderen. Gedurende het eerste tijdperk van het Nederlandsche her-

stel werd Java bestuurd, naar een gemengd stelsel, waarin de gelijkte methoden der O. I. C. werden gebruikt om Java ten behoeve der Kroon op cijns te stellen. Daarop volgde het cultuurstelsel. De revolutionaire beweging van 1848 in Europa bracht Java voor het eerst onder het toezicht der vertegenwoordigers van het Nederlandsche volk en het gevolg daarvan is geweest eene opwekking tot veranderingen, zoo veel omvattend, dat het totaal daarvan, in de laatste vijftig jaren, veel grooter is dan de ontwikkeling gedurende het geheele voorafgaande tijdperk.

Terwijl het passend scheen, in het beknopte bestek van dit boek, het tijdperk der O. I. C. als eenheid te behandelen en de verschillende lijnen van 's Comp^ies^ bestuur en beheer zakelijk samen te vatten, zoo is op de geschiedenis van Java, in de 19e eeuw, een dergelijke methode niet toe te passen, maar is een verdeeling in tijdperken noodzakelijk. Eerst zullen besproken worden de beginselen door den Nederlandschen Staat gehuldigd na de opheffing der Comp^ie^ en de toepassing daarvan op Java tot aan den tijd der Britsche verovering.

Op één punt was er algemeene overeenstemming onder de Nederlanders. De hoofdgedachte voor elk staatsbestuur moest zijn het welzijn van de Nederlanden. Verschillende personen bepleitten veranderingen in het door de Comp^ie^ gevolgde stelsel, in het een of andere opzicht en eischten verbeteringen in de vele verkeerde behandelingen, die de Javanen onder het oude stelsel hadden ondergaan, maar zij grondden elke aanspraak op wijziging, op de belangen der Nederlanders zelve.

„Lotsverbetering van de inboorlingen van dit eiland," schreef een van de vertegenwoordigers der hervormingspartij „ofschoon ontwijfelbaar een overweging van het hoogste gewigt uit het oogpunt der menschelijkheid komt

mij echter voor uit een staatkundig gezigtspunt beschouwd, slechts van ondergeschikt belang te zijn; terwijl mijns bedunkens en met uitzondering van elken maatregel die strijdig is met de beginselen van regtvaardigheid en billijkheid, het zekerste middel, dat kan worden aangenomen, om de strekking eener koloniale verordening of eenige daarin te brengen verandering of wijziging, te beoordeelen is; dat elke kolonie bestaat of moet bestaan ten voordeele van het moederland" [1].

In de redeneeringen van dien tijd komt echter een breeder en meer helder inzicht voor den dag, van hetgeen de Nederlandsche belangen waren, en tevens een erkenning van het feit dat deze in werkelijkheid nimmer konden afwijken van de belangen van het onderworpen volk. Een nieuw element, nl. dat van continuiteit had, bij de vervanging der Comp[ie] door den Staat, zijn intrede gedaan in de betrekkingen tusschen Nederlanders en inboorlingen. Geen enkel lichaam, zelfs niet een zoo machtig en van zoo langen duur als de N. O. I. C. kan zoo vooruit zien, als een staatsregeering, die verwacht zoo lang te leven als het volk, waardoor zij in het leven geroepen is. De Comp[ie] had, door hare begeerte naar oogenblikkelijke winsten aanhoudend gezondigd, ten koste van den voorspoed der bevolking en van eigen welvaart. Het beginsel van gemeenschap van belangen was nu duidelijk erkend en afwijkingen in de toepassing werden onder het een of andere voorwendsel goed gepraat [2].

[1] Raffles, Sub., 280, Memorie v. Muntinghe, 1813; bij drukte hetzelfde denkbeeld uit in zijn rapport van 1817; S. v Deventer, LS, 1: 284. Ik vind in hoofdzaak hetzelfde denkbeeld terug in het rapport der Comm. van 1803, die de Nederl. staatkunde vaststelde, en zelfs in de voorstellen van de beide van Hogendorps, die het uiterste hervormingselement vóór 1800 vertegenwoordigden.

[2] Vergel. Beschouwingen v. Wiese, 1802, Opk., 13: 52, waarin er op wordt aangedrongen, dat het gouv' een staatkundig stelsel zou

Het was echter nog iets anders, het eens te zijn over zekere algemeene beginselen en het uitmaken hoe deze in toepassing te brengen. Het gouvernement stond tegen over de eigenaardige samenkoppeling van handels- en politieke functies in de Comp^ie^ en de groote moeilijkheid was nu, te beslissen welke gedragslijn daarin zou moeten worden aangenomen.

Gedurende den tijd van het verval der Comp^ie^, van 1780 af, was het algemeen gevoelen, dat zij, het koste wat het kost, behouden moest blijven, en dat de monopolie-handel, dien zij genoot, stellig moest worden volgehouden; niemand dacht er aan den handel open te stellen voor particulieren [1]. Zou de Staat nu zelf dat monopolie drijven, zooals de Comp^ie^ het had gedaan, of zou hij het monopolie handhaven ten gunste eener andere Comp^ie^, opgericht op de bouwvallen der oude? Zou de Staat het stelsel der Comp^ie^ voortzetten, gegrond op besturen door middel van de inlandsche organisatie en op contingenten, of zou hij, geheel bevrijd van handelsoverwegingen, ophouden de levering van bepaalde artikelen te vragen, zich losmaken van het steunen op inlandsche hoofden en het bestuur over de massa van het volk zelf op zich nemen? De botsing tusschen de verschillende functiën

aannemen, dat blijvend zou kunnen zijn, door het vereenigen van de belangen en de plichten der ambtenaren. Muntinghe, Rapport, 1817, S v Deventer, LS, 1: 333, 334 legde nadruk op de noodzakelijkheid een stelsel aan te nemen, dat gevolgd zou kunnen worden, ook indien de bevolking van Java vertwee- of drievoudigd zou zijn. Erkenning van de vereenigbaarheid der belangen tusschen Nederlanders en inlanders komt dikwijls voor in het belangrijke rapport en charter van 1803, ofschoon het rapport een staatkunde bepleitte, die op den langen duur er toe moest leiden, dat de inlanders zouden geëxploiteerd worden door hun bestuurders.

[1] Colenbrander, Frankrijk, de Gids 1899, 1: 459, zegt dat er, in de geheele literatuur van dat tijdperk, nauwelijks een tegenovergestelde meening was. Vergel Frank, Ind. Gids, 1888, 2: 1856.

der Comp^e was reeds lang door verlichte ambtenaren als bestaande erkend, en zelfs door hen, die zich voorstelden dat de Staat het stelsel der Comp^ie zou voortzetten; het duidelijkst is zij wellicht uitgedrukt, eenige jaren later in het rapport van een Nederlandsch ambtenaar, Muntinghe, hetwelk hier als den grondslag voor eene algemeene beschouwing van het vraagstuk zal worden gebruikt[1].

Muntinghe maakt onderscheid tusschen twee stelsels, dat van handel en dat van belasting. Het eerste was in het wezen der zaak dat van de Comp^ie, waarin de souverein tevens koopman was, en het bestuur geleid werd door een geest van koopmanschap, waarbij het eenige doel was, zekere handelsgoederen voor de Europeesche markt te verkrijgen. Het eischte de levering van producten, tegen minder dan de marktprijs en kon die alleen bekomen door gedwongen arbeid; ten einde zeker te zijn van de geëischte hoeveelheid arbeid, moest die verkregen worden door middel van de inlandsche bestuursorganisatie, moesten dus de regenten gehandhaafd worden en moest dezen worden toegestaan het volk naar hun believen te behandelen. Onder zulk een regeling waren een geordend bestuur en stelsel van belasting, waarbij vrijheid van personen en zekerheid van eigendom gewaarborgd waren, eene onmogelijkheid.

Bij een stelsel van belasting, daarentegen kon, volgens Muntinghe, de Staat de welvaart der bevolking beschouwen als de eerste voorwaarde van zijn bestaan, haar voorspoed zoeken te bevorderen door haar de grootste vrijheid te laten in het gebruik van haar tijd en in de beschikking over hare voortbrengselen, en haar beschermen tegen elk misbruik van persoon en eigendom door de inlandsche bestuurders. De Staat zou dan in dien voorspoed der in-

[1] Rapport van Muntinghe 1817 S. v. Deventer, LS., 1: 282—283.

landers deelen, door het heffen van rechtvaardige belastingen, die door het volk gemakkelijk zouden kunnen worden opgebracht

Over de keuze tusschen deze twee stelsels, zooals ze hier worden voorgesteld, schijnt weinig reden tot aarzeling te zijn. Dat van belasting komt zoo volkomen overeen met de nieuwere denkbeelden en met de lessen, die uit de geschiedenis van onze staatkundige ontwikkeling zijn te putten, dat het 't eenige aannemelijke stelsel voor de Nederlanders ware geweest. De Engelsche O. I. C. was, bovendien, gedurende de laatste helft der 18de eeuw, reeds vrij dicht tot dit stelsel genaderd.

Ofschoon het duidelijk is dat die Compie een stelsel volgde dat op de Nederlandsche contingenten geleek [1], zoo schijnen de inkomsten uit deze bron, nimmer een zeer belangrijke bijdrage tot het budget te hebben geleverd. Zij verkreeg het grootste deel harer inkomsten, volgens de Diwani Acte van 1765, uit de inlandsche belastingen, welke zij eerst deed innen door inlandsche beambten, maar die zij, vóór het einde der 18de eeuw was begonnen te hervormen en zelf te beheeren. Aan de Nederlanders waren deze veranderingen bekend en zij hadden een denkbeeld van de voordeelen, die de Britten er uit getrokken hadden [2].

De man, die het meest deed om de openbare meening over het vraagstuk der hervorming wakker te maken en om de aandacht op het belastingstelsel te vestigen, was een

[1] Vergelijk de beschrijving door Hunter „Annals of Rural Bengal" second ed., N Y., 1868, 352, van de weefdorpen: uit andere passages blijkt dat de arbeid in deze dorpen gedwongen was

[2] Muntinghe zegt dat nu de onmogelijkheid tot hervorming van de Nederl. Compie op de oude beest van het monopolie waarschijnlijk was (1796) „de instellingen van Britsch-Indië .... algemeen als een model konden worden beschouwd voor de toekomstige wetsbepalingen voor Java." Memorie, 1813, Raffles, Sub., p. 282.

snapte echter naar Britsch-Indië en keerde naar Nederland terug Op zijn terugreis schreef hij een „Berigt van den tegenwoordigen toestand der Bataafsche Bezittingen in Oost-Indien enz.", dat werd openbaar gemaakt, tegen het einde van 1799, en dat — naar gezegd wordt meer ontroering in het moederland veroorzaakte dan werd opgewekt bij de verschijning van „Max Havelaar" in het tijdperk van het cultuurstelsel [1]. Er is verschil van meening over de vraag of van Hogendorp stem heeft gehad in het vaststellen der staatkunde, aanvaard door het gouvernement in het charter van 1803, maar er kan geen verschil bestaan over den invloed, dien zijne meeningen hebben gehad op de overwegingen die tot het charter leidden [2]. Hij openbaarde, tot nu toe bewimpelde, feiten omtrent de werking van het stelsel der Comp[ie] op Java en stelde ter vervanging daarvan een nieuw stelsel voor, dat hij kon verdedigen, met argumenten geput uit zijn eigen ondervinding op Java en op Indië's vaste land [3].

Van Hogendorp oordeelde dat de groote zwakte van het stelsel der Comp[ie] lag in de wijze waarop zij hare

[1] Frank, „Dirk van Hogendorp", Ind. Gids, 1888, 2e 1688. Voor de aangehaalde feiten, zie dit artikel en Sillem, „Dirk van Hogendorp".

[2] Frank, als voren, pp 1689, 1864, en Sillem, 347 vv., 361, zijn geneigd den invloed van D v. Hogendorp te overdrijven Grashuis, „Het Charter van Nederburgh", Ind Gids, 1897, 2 1253 vv kent aan Nederburgh het leeuwenaandeel toe van het charter, ofschoon hij toegeeft dat sommige van v H.'s denkbeelden er in belichaamd zijn. Zijne opvatting dat van Hogendorp eerder een drijver dan een wetgever was, schijnt rechtvaardig.

[3] Deze en de hieronder aangehaalde denkbeelden worden aangetroffen in de „Schets of Proeve over den tegenwoordigen Staat van Java, en ontwerp tot verbetering van dies bestier," vermoedelijk geschreven in 1799 en gepubliceerd in Eindres. 2, Bijl. LL., p 152 vv., en in de „Nadere Uitlegging" gepubliceerd in 1802, in antwoord op een aanval van Nederburgh op v H.'s Bericht.

Er kan niet getreden worden in al de bizonderheden van v. H.'s voorstellen; zij worden aangetroffen in Wiese's rapport van 1802, Opk., 13: 43–139.

bestuursfunctien uitoefende. In een vorig hoofdstuk heb ik melding gemaakt van zijne beschrijving van het feodale stelsel, waardoor leveringen werden geëischt. Het gevolg daarvan was een zoodanige onderdrukking van het volk, dat men kan zeggen, dat het noch persoonlijke, noch eigendomsrechten had en geen belang stelde in het verbeteren van zijn toestand. Noch de Comp^ie, noch de Staat konden hopen, iets goeds te maken van Java's bezitting, voor dat in dezen stand van zaken verbetering zou zijn gebracht. „Eygenbelang is de eenige Drijfveer, die een Mensch tot werkzaamheid kan aanprikkelen, en omdat de Javaan geen Belang heeft, nog kan hebben, om de aarde te beploegen en te bebouwen, meer dan hij voor zijn dringende onderhoud noodig heeft, zo zal ook Java nimmer tot die bloeiende staat kunnen komen, die des zelfs vrugtbaarheijd anders zoude toelaaten, indien men geen middel vond, den Javaan Belang in den Akkerbouw te doen stellen."

„Na mijn oordeel zoude hiertoe het beste middel zijn aan den gemeenen Javaan de Landen in Eijgendom, of wel in Erfpagt af te staan, zo als de Engelschen, in Bengalen, met zeer veel succes beproefd hebben; en alle Heeren Diensten af te schaffen. De Regenten met hunne familles, en aanhang. zouden hier wel het meeste bij verliezen, dan: Salus Populi Suprema Lex, het welzijn van 't algemeen moet boven het Belang van eenige weijnige geprefereerd worden. Egter kan men den Regenten eene billijke schadeloosstelling besorgen, door hun een bepaald jaargeld, en eenige kojangs Rijst, jaarlijks uijt de Generaale contributiën, tot hun Bestaan toe te leggen.

„Men zoude alsdan eene algemeene contributie van Producten in natura van de Landen en een Hoofdgeld van de Persoonen kunnen invoeren. Daarentegen zouden de

Javaanen van alle personeele en Heeren Diensten bevrijd blijven."

Tot ondersteuning van zijn plan kon Hogendorp wijzen op de districten op Java, die verpacht waren aan Chineezen [1]. Waar dezen als belastingpachters, voor de inlandsche bestuurders, op kleine schaal waren opgetreden, hadden zij zich schuldig gemaakt aan de ergste afpersingen, en hadden zij den ondergang veroorzaakt van de dorpen, die in hunne handen waren gevallen. Waar, evenwel, zooals het geval was in sommige deelen van oost-Java, uitgestrekte districten aan hen waren gegeven, die zij voor langen tijd behielden, en waarin zij feitelijk bestuurders waren, daar vonden zij hun voordeel in het medegaan in een hervorming der inlandsche instellingen eerder dan in het misbruik maken daarvan. Zij handelden gelijk kapitalisten, die een helder begrip van het zaken doen hebben; zij onthielden zich van het willekeurig beslag leggen op den tijd van het volk, betaalden voor alle diensten die gevorderd werden en eischten slechts een deel van den oogst. Het geëischte aandeel moge hoog schijnen, maar het was vast, en zoolang de bevolking haar aandeel betaalde, kon zij zeker zijn dat het meerdere voor haar zelve zou blijven, en had zij zelfs vergunning tot erfelijke overdracht van haar gronden. Het gevolg was dat er van alle omliggende streken, volk naar die districten vloeide, zoodat deze, de dichtst bevolkte en de best bebouwde van Java waren [2]. Van Hogendorp meende dat

[1] Nadere Uitlegg., 57—58; Schets 153.

[2] Van Overstraten a. d. G G., 1793, Opk., 12: 315; Verslag v. IJsseldijk, 1799, ib., 12. 548; Reis van Engelhard (met tal van bizonderheden) 1803, ib., 13· 182 vv.; Hopkin's Report (permanence of tenure) 1814, Raffles, Subst., 103.

Een algemeene beschouwing over de Chineesche districten is te vinden bij M. L. van Deventer, Gesch., 2: 297 vv.; Veth, Java, 2: 239 vv. De geschiedenis van de Chin. districten schijnt mij toe een bizonder

door over geheel Java een dergelijk stelsel toe te passen, het mogelijk zoude wezen, als belasting wellicht een tiende van den oogst te kunnen heffen, dat is meer dan hetgeen de Comp^ie door veel drukkender middelen bereikte [1].

Ten einde de inlanders in staat te stellen hun belastingen op te brengen, zou hun grooter vrijheid van planten en van handel moeten worden toegekend, ofschoon het handelsstelsel, hetwelk van Hogendorp bepleitte, ten opzichte van den buitenlandschen handel, den titel van „vrijhandel" dien hij het gaf geenszins verdiende. Niet de Staat zou handel drijven tusschen Nederland en Java, maar dit zou worden overgelaten aan Nederlandsche, en onder bizondere voorwaarden, zelfs aan handelaren van andere natiën. Handel met China en Japan zou, echter, niet worden opengesteld, de specerijenhandel zou nog een strikt gouvernements-monopolie blijven, *en*, een bepaling merkwaardig slecht te rijmen met de algemeene strekking der hervormingen, de gedwongen leveringen zouden gehandhaafd blijven [2].

Dit plan van Dirk van Hogendorp komt — indien wij sommige der ongerijmdheden en beperkende bepalingen er van uitzonderen — vrij nauwkeurig overeen met de grondgedachte der vrijzinnige staatkundige partij in Nederland in de tweede helft der 19de eeuw. Het is echter thans nog niet in zijn geheel verwezenlijkt en het was zoo sterk vooruitstrevend, voor den tijd waarin het werd voorgesteld, dat er zelfs geen sprake van het in toepassing brengen is geweest. De redenen daarvoor zullen aan den dag komen, bij het in beschouwing nemen van eenige der tegenwer-

overtuigend voorbeeld van het voordeel dat het aanwenden van verstandig eigen belang, afgescheiden van elke menschlievende beweegredenen, somtijds kan brengen aan een bedorven staatsbestuur.

[1] Nadere Uitl., 50.

[2] Id., 53 vv.: schema van bestuur, paragr. 3, 6, 7, 20, 21.

pingen, die er in Indië en in Nederland tegen werden aangevoerd; eerst zullen worden besproken de rapporten van drie der voornaamste ambtenaren in Indië, aan wie het „Bericht" door het Nederlandsche gouvernement in handen was gesteld [1].

Terwijl deze ambtenaren het bestaan van misbruiken en de noodzakelijkheid tot hervorming erkenden, waren zij eenstemmig in het verwerpen van Hogendorp's plan. Sommige der tegenwerpingen waren van weinig gewicht, als bijv. deze — te dier tijde meermalen genoemd — dat, n.l. een grooter vrijheid van handel zou voeren tot een rijzing der prijzen, waarvan de inboorlingen voordeel, doch het gouvernement nadeel zou hebben. Van meer gewicht was de opmerking, dat de verandering, die van Hogendorp bepleitte, zoo ingrijpend was, dat zij op een omwenteling geleek, waardoor zou getracht worden in één dag te bereiken, wat menschenleeftijden zou vereischen. Van Hogendorp, zeiden de ambtenaren, beschreef den gemeenen Javaan als een slaaf, en stelde nu voor hem plotseling vrijheid van persoon en eigendom te schenken. Welke waarborg zou er zijn, dat de inlander de hem te schenken rechten zou waardeeren en er een gepast gebruik van zou maken? Het was van algemeene bekendheid dat hij lui en traag was, dat hij — ontslagen van den druk die door de bestuurders van zijn eigen ras op hem werd uitgeoefend — geheel zou ophouden met werken; mogelijk zou hij het land dat hem gegeven werd verkoopen en zou hij dan niet in nog slechter toestand geraken dan te voren? De menschen moesten eerst rijp worden voor de veranderingen, indien men er wil van zou hebben [2].

[1] Opk, 13 „Adviezen omtrent het Bericht van D. v. Hogendorp"; G G Siberg, p. 39 vv; Dir. Gen Wiese, 43 vv.; Raad v. IJsseldijk, 109 vv.

[2] Siberg en Wiese, als voren. 40, 45. Hier moet opgemerkt dat

Het wil ons voorkomen dat van Hogendorp op deze tegenwerpingen een voldoende antwoord zou geven, door te verwijzen naar de belastingen, waarvan hij de invoering voorstelde. Zouden de inlanders daardoor niet gedwongen worden tot werken, even als zij vroeger genoopt waren om voor de contingenten te arbeiden? De inlanders zouden toch zekere betalingen moeten opbrengen, alleen zouden zij dit nu onmiddellijk aan het gouvernement en niet aan de inlandsche bestuurders doen. En hierin ligt nu juist de beslissende tegenwerping, de moeilijkheid om Hogendorp's voorstel uitvoerbaar te maken, en die nog jaren daarna dergelijke plannen zou doen schipbreuk lijden. Het gouvernement kon niets doen zonder de inlandsche bestuurders, en mèt hen kon het geen hervorming invoeren, die een volledige verandering in alle inlandsche bestuursgebruiken zou teweeg brengen. Het gouvernement kon de gedwongen leveringen een belasting noemen en het deed dit ook; Wiese schreef „dat de bij contingenten ingevoerde levering van Landsproducten", „kan en moet als een Landtax worden beschouwd" [1]. Zoolang echter de contingenten werden beheerd als vroeger, blootgesteld aan dezelfde misbruiken, was er geen winst in een naamsverandering alleen. Van Hogendorp schijnt begrepen te hebben dat deze quaestie van beheer het zwakke punt in zijne plannen was en deed al het mogelijke om de moeilijkheid te ontgaan. Hij stelde voor dat het Europeesche bestuur de tusschenkomst der inlandsche instellingen zoo min mogelijk zou gebruiken, dat het echter die instellingen en ook de inlandsche beambten in wezen zou laten, voor

Wiese, in het zelfde rapport, waarin hij het denkbeeld van vrijen arbeid op Java belachelijk maakt, een voorbeeld er van aanhaalt; alsvoren p. 95 Op de Chineesche landen was de arbeid ook vrij. Muntinghe geeft nog andere voorbeelden later S. van Deventer, LS, 1: 289.

[1] Opk., 13: 60.

zoover de „zeden, gebruiken, gevoelens, ja zelfs vooroordeelen van die Volkeren" dit raadzaam zouden maken [1]. De eenige veranderingen zouden zijn de invoering van vaste eigendomsrechten en een billijk belastingstelsel. Deze bescheiden veranderingen tastten echter den wortel van het bestuur aan. Reeds voor het invoeren van zijn stelsel, 't welk voorzichtig zou moeten geschieden, zou er een volkstelling en een kadastrale opneming van het land noodig zijn [2]. De Directeur Generaal vroeg [3] hoe een verdeeling van 400.000 stukken land, verspreid over een oppervlakte die meer dan 200 uren in de lengte beslaat zou moeten plaats hebben; en op die vraag was geen antwoord te geven.

Voor de Indische ambtenaren was de quaestie van hervorming er niet eene die uitgemaakt kon worden door afgetrokken redeneeringen, maar door met de werkelijke toestanden op Java rekening te houden, in het bizonder met het karakter van het volk en met zijn bestuursgebruiken. Zij waren van meening dat aan de eigenaardige misbruiken van het inlandsche bestuur een einde moest worden gemaakt, maar dat een poging om „het leenroerig stelsel omverre te werpen" onuitvoerbaar zou wezen; aannemende dat dit behouden zou blijven, meenden zij dat het contingentenstelsel de eenvoudigste en meest wenschelijke weg zou zijn om de inkomsten te heffen, en beschouwden een monopolie van den uitvoerhandel daarbij noodzakelijk [4].

Of de rapporten van deze Indische ambtenaren van invloed zijn geweest op het bepalen van de staatkunde door de Nederlanders gevolgd, blijkt niet. Bij een besluit van het Staatsbewind der Bataafsche Republiek — d.d.

[1] Nad. Uitl., 34, 49, 56.
[2] Nad. Uitl., 59.
[3] Opk., 13: 50.
[4] Opk., 13. 58, 97.

11 November 1802 — werd een commissie van zes personen benoemd, welke had te onderzoeken en te berichten „aangaande den voet en de wijze, waarop de handel op 's lands bezittingen in Oost-Indië zou behooren gedreven en die bezittingen bestuurd te worden, in dier voege: dat aan dezelve de hoogst mogelijke trap van welvaart, aan den koophandel der republiek het meeste nut, en aan 's lands financiën het meeste voordeel worde aangebragt" [1].

In deze commissie waren, naar het schijnt, de verschillende zienswijzen over de koloniale staatkunde naar billijkheid vertegenwoordigd [2]. Dirk van Hogendorp had er zitting in en tevens een ander voormalig koloniaal ambtenaar, die in de afkeuring van Hogendorp's plan sterk op den voorgrond was gekomen; deze laatste, Nederburgh, is verantwoordelijk voor de bewoordingen van het rapport en het charter, die in Augustus 1803 werden aangeboden en heeft den meesten invloed gehad bij de vaststelling van den vorm er van [3].

Deze commissie stelde in haar rapport de handelsvraag voorop, niet die van bestuur, omdat zij vermeende dat de bestuursvraag zou moeten worden vastgesteld in overeenstemming met het aangenomen handelsbeleid. Daarin hebben wij een aanwijzing voor den nadruk, welken zij op de verschillende deelen der bestuursregelingen wilde gelegd hebben. Na een overzicht van het Comp[ies] stelsel

[1] S van Deventer, LS, 1 5; Myer, 119—225.

[2] Sillem, „Dirk van Hogendorp," 112.

[3] Het in den tekst volgende overzicht is getrokken uit het rapport en het charter in Myer, Verzameling, 117—261.

Er moet worden opgemerkt, dat aan Java, in dezen tijd een gewicht werd toegekend, vér boven al de andere bezittingen. Dir. Gen Wiese wijdde 45 bladz van zijn rapport aan Java en 10 aan de andere eilanden, Nederburgh dacht bijna alleen aan Java bij het ontwerpen van het charter, en wijdde nagenoeg zijn geheele rapport aan dat eiland Vergel Grashuis, Ind. Gids, 1897, 2: 1266.

te hebben gegeven, nam de commissie de voorstellen van van Hogendorp ter hand en verwierp die, meest op dezelfde gronden als die der Indische ambtenaren, wier rapporten boven werden aangehaald. Zij geloofde dat het onmogelijk was aan de inlanders vrijheid in de bebouwing en in de beschikking over hunne producten toe te staan zonder eene wijziging van de inlandsche instellingen, welke zeer gevaarlijke, zoowel politieke als economische gevolgen zou na zich sleepen. De commissie erkende dat vrijhandel en belastingen in geld beter waren voor een Staat dan gedwongen leveringen, onder voorbehoud dat men zulk een beginsel in stand zou kunnen houden, maar indien de wijziging in stelsel voor Java werd aangenomen, voorzag de commissie afneming van den landbouw, groote vermeerdering aan uitgaven voor traktementen, en de onmogelijkheid om de uitgaven door belastingen te dekken. In stede van voordeel zouden de Nederlanders nadeel hebben van het bezit hunner Indische kolonien. De commissie beschouwde van Hogendorp's bewering, steunende op de ondervinding in Britsch-Indië van geen gewicht; zij hield vol dat Java te arm was en de Javanen te achterlijk om hervormingen als die door Lord Cornwallis op Britsch-Indië toegepast met hoop op goeden uitslag in te voeren [1]. Onze taak, zeide de commissie, moet zijn, te onderzoeken wat onder de bestaande omstandigheden moet gedaan worden, niet op een mogelijke toekomst vooruit te loopen. Zij haalde den uitstekenden schrijver van het welbekende werk „The Wealth of Nations" aan, om te bewijzen dat het beginsel van vrijhandel, onder zekere omstandigheden, voorzichtig moet worden toegepast, en zij beval dienovereenkomstig het behoud der contingenten

[1] De commissie ontkende, bovendien, dat de Britten voordeel hadden gehad door hun overgang naar een belastingstelsel. Mijer, 138.

voor de belangrijkste artikelen (koffie en peper) aan, onder voorwaarde dat daarbij misbruiken zouden vermeden worden. Zij stelde zich de vraag of over hetgeen aan koffie en peper zou worden opgebracht, boven hetgeen door het gouvernement geëischt werd, vrijelijk beschikt zou kunnen worden, doch besliste dat het gevaar te duchten van smokkelaars en opkoopers te groot was; de geheele opbrengst dezer artikelen moest aan het gouvernement geleverd worden. De suikerhandel echter zou vrij gemaakt worden.

Met behoud van het contingenten en gedwongen leverantiestelsel deed de commissie een voorstel om de staatkundige betrekkingen tusschen het Nederlandsche bestuur en de inlanders te regelen. De Staat zou bevrijd zijn van vele der handelsbesognes van de Comp'e zooals hieronder zal worden aangetoond, en de commissie stelde nu voor dat de Staat alle krachten zou inspannen een geregeld bestuur te vestigen. Aan het contingentenstelsel werd vastgehouden, echter alleen om zich van de medewerking der inlandsche hoofden te verzekeren en groote inmenging van den Staat in de inlandsche huishouding te ontgaan. De commissie vermeende dat de Nederlanders eerder een „bestuur van toevoorzicht" moesten uitoefenen dan een direct bestuur, zoodat „de inlanders gelaten zullen worden onder het gezag van hunne eigen hoofden, bij hunne eigene zeden en gewoonten, onder hun eigen wetten en rechtspleging". Het gouvernement had zich slechts te wijden aan het stuiten van misbruiken. Een artikel van het charter beval dat de meest geschikte maatregelen zouden worden genomen om „het lot van den gemeenen inlander te verbeteren en te verzekeren, alle onregelmatige en willekeurige Belastingen af te schaffen, en den Landbouw, zooveel mogelijk, aan te moedigen en uit te breiden; de

Inlandsche Wetten, Zeden en Gewoonten zullen bewaard blijven".

In het licht der latere ondervinding schijnen deze twee beginselen, dat de toestand van de gewone bevolking zal worden verbeterd en tevens dat inlandsche wetten en gebruiken zullen worden gehandhaafd, te zamen onbestaanbaar te zijn gebleken; maar tot dien tijd was er nog geen ernstige proef genomen om deze twee tegenstrijdige beginselen te zamen te brengen, en dit voorbehoud kan werkelijk ernstig bedoeld zijn geweest.

Ten opzichte van den buitenlandschen handel schafte het door de commissie ontworpen charter in één artikel alle oude regelingen af. „Met eenige weinige uitzonderingen" zegt het rapport „voorgeschreven door de algemeene belangen van de landsingezetenen zelve, worden alle Europeesche en Indische Handelwaren aan eenen vrijen handel overgelaten." De uitzonderingen waren gegrond op financieele en sociale redenen, en waren van toepassing op gouvernementsproducten (koffie, peper, specerijen), vuurwapenen, opium, rijst en hout. Uitgezonderd den handel in deze verboden artikelen, mochten alle Nederlandsche burgers overal in de Oost-Indien handel drijven en waren alleen onderworpen aan „de Wetten en Reglementen aldaar vigeerende, speciaal met opzicht tot de aldaar geheven wordende Inkomende en Uitgaande Rechten"; schepen van bevriende mogendheden werden te Batavia en andere havens ten westen daarvan toegelaten.[1] De commissie overwoog verscheidene middelen, die door den Staat zouden kunnen worden aangewend bij de beschikking over de producten, die als contingenten in zijne voor-

[1] De handel met China en Japan werd aan bizondere beperkingen onderworpen: ik heb niet beproefd al de details van deze handelsregelingen te omschrijven.

raadschuren kwamen, en besliste dat zij naar Nederland zouden overgebracht worden in gehuurde schepen en dat zij daar openbaar verkocht zouden worden. Deze wijzigingen in de verhouding van den Staat tot den buitenlandschen handel vormen de meest ingrijpende afwijkingen van de voormalige Comp^ies staatkunde.

Indien het rapport der commissie van 1803 verdient gekenmerkt te worden als: „het belangrijkste staatsstuk, dat, tijden en omstandigheden in aanmerking genomen, omtrent onze koloniale staatkunde ooit het licht heeft gezien",[1] dan is dit niet alleen wegens de beteekenis van den inhoud, voor zoover ik dien reeds geschetst heb. In menig opzicht zou de Staat dezelfde stelling innemen als de Comp^ie had gehad; vooral zou dit het geval zijn in de belangrijke quaestie der betrekkingen tusschen Nederlanders en inlanders. Het loslaten door den Staat van de handelsfunctiën der Comp^ie, ofschoon afgedwongen door de overtuiging dat het gouvernement niet met voordeel een handel zou kunnen drijven, waarin een handelslichaam gefaald had, was nog slechts gedeeltelijk een feit geworden. Indien wij het gewicht van het charter afmeten, niet naar hetgeen het uit het oude stelsel behield, maar naar de veranderingen die het aanbracht, dan moet worden opgemerkt dat de grootste nieuwigheden niet op de staatkunde betrekking hebben, maar op het bestuur en de administratie.

De Aziatische Raad, in 1798 ingesteld om de Oostersche bezittingen te besturen, trad niet alleen in de plaats, maar ook in het gezag van de bewindhebbers der O. I. C. en bestuurde feitelijk zooals 't hem geviel. Thans voor het eerst, was er een grondslag van bestuur aan dien Raad voorgeschreven, waaraan deze zich te houden had. Die

[1] M. L. van Deventer in de Jonge, Opk., 13: LIX. Vergel. Mijer, XVII.

Raden konden niet meer, evenals de bewindhebbers vroeger, verordeningen aan den Gouverneur Generaal zenden, zooals 't in hen opkwam; zij hadden zich strikt binnen de aangewezen grenzen te houden en waren aan den Staat verantwoordelijk voor elke overschrijding daarvan [1]. De Staat matigde zich in dit opzicht niet alleen een gezag aan, dat geheel nieuw voor hem was, maar stelde zich ook voor dat zijn gezag in het oosten zou gehandhaafd worden, hetgeen met dat van de bewindhebbers nimmer het geval was geweest. Hij stelde de administratieve regelingen vast volgens de lijnen, die van toen af tot nu toe zijn gevolgd; maakte den Gouverneur Generaal wettig onafhankelijk van zijn raad, zooals deze inderdaad reeds lang was, en regelde opnieuw de rechten en verplichtingen der ondergeschikte ambtenaren. Voorzieningen werden getroffen voor de verbetering der fiscale regelingen en controle. De burgerlijke dienst werd gesloten voor allen die in Nederland geen examen hadden gedaan en nog geen drie jaren als klerk in Indië hadden gediend; die dienst zou in vier klassen verdeeld zijn en drie jaren dienst in één klasse zouden noodig wezen om tot een hoogere te worden bevorderd. Ten slotte werd de eerste voorwaarde voor een eerlijk en nuttig beheer vervuld door de verzekering dat de Staat zoodanige traktementen aan zijne

[1] Grashuis, Ind Gids, 1897, 2: 1264; Consideratien, 1803, Bijl. B, „Instructie voor den Raad der Bezittingen der Bat. Republ. in Azia", art. 1, 14, Mijer, p. 262 vv. Geneigdheid in dezen zin komt reeds in de Nederl. constitutie van 1801 voor den dag. De Louter, Handl., 67. Hier moet aangeteekend, dat niet beproefd zal worden, de veranderingen te schetsen, gedurende het eerste deel der 19de eeuw, in het beheer van het moederlandsch gouverment (den Raad of den minister alleen), dat belast was met de algemeene leiding der koloniale zaken. Veranderingen zijn vrij veel voorgekomen, maar de beteekenis er van is mij ten eenen male ontgaan. Tot aan den tijd van het cultuurstelsel oefende het Opperbestuur in Nederland een betrekkelijk onbeduidenden invloed op den loop der koloniale zaken.

ambtenaren zou toekennen, dat dezen overeenkomstig hun rang zouden kunnen leven zonder afhankelijk te zijn van achterbaksche winsten. In de latere Regeerings-reglementen zijn wijzigingen gebracht in de onderdeelen der Indische organisatie, en er zijn op verschillende tijdstippen groote veranderingen aangebracht in den geest van het beheer, maar de hoofdlijnen van het bestuur zijn gebleven zooals die in 1803 werden vastgesteld [1].

Het belang van het charter van 1803 ligt in het feit dat het de Nederlandsche staatkunde en de denkbeelden van het Nederlandsche bestuur in het volgende tijdperk nauwkeurig uitbeeldt, terwijl het bijbehoorende rapport een inzicht geeft in de redenen, die tot de besluiten leidden. Als werkelijke wet had het charter slechts een kort en onbeteekenend leven. Het werd in 1804 goedgekeurd door het Uitvoerend Bewind van de Republiek. Muntinghe die een ijverig pleitbezorger voor het belastingstelsel was, schreef eenige jaren later [2] dat de publieke meening zeer verdeeld was over de vraag betreffende „de instandhouding van het feodale- en monopoliestelsel" en dat de meening van de Regeering (het uitvoerend bewind) zoover van die der commissie stond „dat in de op het rapport genomen resolutie, de artikelen koffij en peper, met alle andere soorten van produkten aan den vrijen handel en kultuur werden overgelaten". Hetzij deze wijzigingen al dan niet tijdens de goedkeuring van het charter zijn aangebracht [3], zeker is,

[1] Over dit punt en voor verdere bizonderheden zie vooral Grashuis, „Het Charter van Nederburgh." Ind Gids, 1897, 2 vv

[2] Minute, 1813, Raffles, Suc., 283; S van Deventer, LS., 1. 90.

[3] De Louter, Handl. 68, spreekt van eenige veranderingen in het charter van 1803, maar maakt melding van de prijsgeving van het koffie en pepermonopolie, alsof dit voor t eerst in 1806 geschiedde

Mijer, p. XVII, haalt Munthinghe aan zonder naar andere bronnen te verwijzen.

D. W. Schiff. „De Koloniale politiek onder den Raadpens. Rutger, Jan

dat zij werden opgenomen in het Regeerings-reglement, vastgesteld bij besluit van 27 Januarij 1806, onder het bestuur van den Raadpensionaris Schimmelpenninck. Dit reglement had een meer vrijzinnige strekking ook door den nadruk welken het legde op de noodzakelijkheid tot fnuiking der misbruiken bij de gedwongen diensten [1]. De tijdsomstandigheden waren echter van dien aard dat het Opperbestuur in Nederland geen gelegenheid had het charter tot feitelijke uitvoering te brengen op Java, waar de overblijfselen van 's Comp^ies beheer hardnekkig weerstand boden aan iedere verandering Commissarissen werden naar Java gezonden om de nieuwe richting in te leiden, maar zij werden zoolang opgehouden voordat zij Java bereikten, dat zij door Lodewijk Bonaparte, die in Juni 1806 als Koning van Holland optrad, werden teruggeroepen. Koning Lodewijk hief den Raad voor de Aziatische bezittingen op, stelde daarvoor een minister in de plaats en zond in den aanvang van 1807 een Gouverneur Generaal naar Indië om zijn gezag daar te vertegenwoordigen. Hij droeg den nieuwen Landvoogd Daendels op, de quaestie van het contingentenstelsel te onderzoeken, en er verslag over uit te brengen in verband met de beschouwingen der commissie van 1803; middelerwijl moest het status quo gehandhaafd blijven [2].

Met de aankomst van Daendels op Java wordt het brandpunt van belangstelling in de koloniale politiek uit

Schimmelpenninck," Bijdr., TLV., 1864, 2 8: 377 vv geeft een volledig overzicht van de legislatieve geschiedenis van het charter, zonder melding te maken van eenige verandering ten tijde der goedkeuring; de tekst dien hij geeft op pag 386, toont niet de verandering, waarvan sprake is, zoodat moet worden aangenomen dat de verandering eerst in 1806 werd aangebracht

[1] Schiff, KP, Bijdr., TLV., 1864, 2: 8: 385—386.

[2] Daendels, Staat, Bijl. I: Origin stukken, Prep. Mias., N° 1., art. 27 –28.

Nederland naar de Oost verplaatst. Slechts gedurende weinige jaren na den val der Comp[ie] werd de koloniale quaestie in Nederland druk besproken en werden daar maatregelen genomen, die van groot belang waren voor Java. Gedurende een volgende generatie werd het aan de gouvernementen op dat eiland, Nederlandsche zoowel als vreemde, vrijwel overgelaten de instructies uit het moederland te volgen of te verwaarloozen. Het rapport van 1803 [1] had erkend dat het noch mogelijk, noch wenschelijk was den Gouverneur Generaal onder „enge bepalingen" te houden. Terwijl hij strikt onderworpen en verantwoordelijk aan den Raad in Nederland bleef moest hem wegens de bezwaren voortvloeiende uit den afstand en de „aart en geneigdheden van Colonisten" alle noodige macht gegeven worden om het bestuur te voeren. De tijdsomstandigheden noopten zelfs tot grooter vrijheid in het gezag van het koloniaal gouvernement dan in de bedoeling had gelegen.

Daendels had zijne benoeming verworven, niet wegens eenige ondervinding in koloniale zaken, maar als belooning voor militairen en staatkundigen Franschen dienst in de Nederlanden. Niet gebonden door eenige traditie van het Comp[ies] stelsel, toonde hij zich evenzeer vrij van alle inschikkelijkheid voor de vrijzinnige inzichten; hij was een man van geestkracht, die zag dat veel verkeerd ging, en die de zaken snel en krachtig, ja ruw, in orde wilde maken. De gemeenschap met Europa was zoo treurig in dit tijdperk van de Napoleontische oorlogen, dat hij gedurende bijna twee jaren na zijn aankomst op Java geen brief uit het moederland ontving [2], en kort vóór

[1] Mijer. 160.

[2] Hij kwam op Java aan 1 Jan. 1808: den 30 Nov 1809, berichtte hij de ontvangst van de eerste brieven, die eenige dagen te voren waren aangekomen. Opk., 13: 433. In April 1810, deed hij hetzelfde

zijn aftreden beklaagde hij zich bij Keizer Napoleon over „l'abandon criminel, dans lequel le ministère de Hollande a eu la perfidie de laisser cette Colonie depuis mon arrivée" [1].

Het is niet te verwonderen dat hij, onder zulke omstandigheden, weinig acht sloeg op instructies; hij volgde kloekweg zijn eigen denkbeelden, zooals aanstonds zal blijken. Na een kort tijdsverloop volgden de vijf jaren van Britsche bezetting, waarin natuurlijk van eenige leiding van wege het Nederlandsch bestuur nog minder sprake was. De onafhankelijkheid van het eiland kan afgemeten worden naar het feit, dat de commissarissen, die werden uitgezonden om het te besturen na het vertrek der Britten, in 1818 een constitutie voor het Indische gouvernement ontwierpen, die nimmer de koninklijke bekrachtiging ontving, maar die door alle Indische ambtenaren bezworen werd en die als wettig werd beschouwd tot 1827. In dat jaar werd zij weder vervangen door een andere op Java ontworpen door een koninklijk commissaris, doch evenzeer zonder bekrachtiging gebleven; deze nieuwe constitutie had ten doel de onafhankelijkheid van het koloniaal gouvernement te beteugelen, dat een felle veronachtzaming had getoond van de beperkingen die het vorige Regeerings-reglement en de bevelen van den Minister van koloniën, hadden ingesteld.

In dien tijd verlangde het Opperbestuur den band met de kolonien nauwer aan te halen, uithoofde van zijn financieele nooden, en daaruit vloeide in 1830 het cultuur-

voor brieven van Juni, 1809 Ib p. 458. In Januari 1802, had de G.G. een brief welke in Maart 1800 en waarnaar in een brief van Augustus 1800 verwezen was, nog niet ontvangen Ib p 32. Dit was in een tijdperk, waarin goede schepen, bizonderlijk Amerikaansche, de reis van Noord-Amerika of van Europa naar Java in vier maanden deden Ib., p 98.

[1] December, 1810, Opk., 13: 520

stelsel voort. Bij het bereiken van dat tijdstip in ons verhaal, zullen wij weder naar Nederland moeten terugkeeren, ten einde de ontwikkeling der koloniale staatkunde aldaar te verklaren, in dien tusschen tijd moeten de voornaamste invloeden op de ontwikkeling van staatkunde en bestuur op Java zelf gezocht worden.

Een denkbeeld van de toestanden op Java toen Daendels daar aankwam, kan worden verkregen door uit een zijner rapporten [1] mededeeling te doen van een onderzoek door hem op Java's Noord-Oostkust, het belangrijkste gewest van het eiland, ingesteld. Gedurende het achtjarig bestuur van den gouverneur Engelhard waren de uitgaven van het bestuur vermeerderd en waren de openbare belangen en inkomsten verwaarloosd; ontrouw was regel in het beheer van 's Lands magazijnen, en er was schaamteloos geknoeid bij de verpachting van 's Lands Domeinen; beperkende bepalingen op den handel en den invoer van opium waren openlijk veronachtzaamd. De gouverneur zelf, of anderen met zijn medeweten, hadden zich monopolies verzekerd waarvan zij profiteerden; inlanders hadden geen geld ontvangen voor de producten die zij geleverd hadden of waren bedrogen met de gewichten; zij hadden geleden doordien er groot misbruik gemaakt was van de gedwongen leveringen, waartoe zij verplicht waren, en waren in pandelingschap gehouden voor niet noemenswaardige of listiglijk vermeerderde schulden. Noch de gouverneur, noch een der ondergeschikte ambtenaren hadden het noodig geacht die misbruiken te onderdrukken zoolang „slechts niet de excessen door hunne voorgangers gepleegd op eene ongehoorde wijze werden geëxcedeerd." De bizondere politieke

[1] 12 Nov. 1808, Opk., 13 318. Er is geen reden aan de juistheid, in hoofdzaak, van deze beschrijving te twijfelen; zij voegt enkel bizonderheden toe aan het algemeene denkbeeld door v. Hogendorp gegeven.

toestand van het gouvernement der N.O.kust, dat gedurende de 18de eeuw zoo onafhankelijk van den Gouverneur Generaal was geweest, dat deze daar weinig toezicht over kon uitoefenen, zou mogelijk reden kunnen zijn dat misbruiken als door Daendels beschreven zich tot dat deel van het eiland bepaald hadden; andere bewijzen zijn er echter dat zij vrij algemeen over geheel Java voorkwamen.[1]

Het eerste euvel, dat Daendels had onder de oogen te zien, datgene wat hij met het grootste vernuft en de felste kracht aantastte, was de krachteloosheid van en het bederf in de Nederlandsche administratie. Afgescheiden van het karakter der ambtenaren, bevond hij dat de organisatie slecht was. Bestuur en beheer waren „onder elkanderen vermengd", en de hoogste ambtenaren waren met „zoovele niets beduidende zaken overladen", dat zij niet de macht hadden, zoo al de wil, om de handelingen hunner ondergeschikten te overzien en te beteugelen. De raden waren mannen afkomstig van de gouverneursposten op de buitenkantoren; hun opvolgers in die ambten durfden niet te klagen over de oneerlijke praktijken van hun voorgangers, en zij op hun beurt lieten de bestendiging der misbruiken toe. De Directeur Generaal nam beslissingen in belangrijke zaken zonder voorkennis van Gouverneur

[1] Zie „Europeesche zeden op Java in Daendels' tijd", Ind. Gids, 1896, 1: 285–286, geput uit het Indisch plakaatboek van dien tijd. Wij ontmoeten een resident, die de kroonjuweelen van een inlandsch vorst stal, een fiskaal die geld afperste van onschuldige gevangenen, een kapitein van het leger die onderofficieren en manschappen gedurende de oefening in het gezicht sloeg, hen tot huiselijke diensten gebruikte en hun rations tot zijn eigen voordeel verkocht, andere officieren die misbruik van gezag tegenover inlanders maakten en hun eigendom zonder betaling in bezit namen.

In v. Braam's rapport van 1808, „Bijdrage tot de geschiedenis en de kennis van Nederlandsch-Indie in het jaar 1807", TNI., 1863, 1: 2. 23 vinden wij het bewijs van een algemeen gebrek aan ambtenaren, geschikt om hoogere en lagere posten te vervullen.

Generaal en Raden.[1] De gouverneur der N. O. kust handelde als een op zich zelf staand en onafhankelijk souverein en zijn positie dreigde iedere poging tot een algemeene hervorming te niet te doen.[2]

Daendels riep de gouverneur van de N.O. kust terug zonder een opvolger te benoemen en centraliseerde en vereenvoudigde het bestuur te Batavia. Hij breidde de werkelijke kracht van den Gouverneur Generaal aanzienlijk uit, door hem van kleinere beslommeringen te ontlasten. Om zuiverder en nauwkeuriger boekhouding in de burgerlijke en militaire diensten te verzekeren, richtte hij een „generale Rekenkamer" op en voerde een eenvoudiger wijze in van boekhouding[3]. Nieuwe ambten werden geschapen voor de leiding van bizondere diensten, als die voor de koffie aanplantingen en de bosschen. In plaats van de waarnemende ambtenaren, met hun verschillende titels en wijduiteenloopende gezagskringen, werd het provinciale bestuur aan negen prefecten opgedragen, die direct ondergeschikt waren aan den Gouverneur Generaal en diens gezag in de onderscheiden deelen van het eiland vertegenwoordigden. De prefect kon genoemd worden, zooals het geval was met den intendant van het oude régime in Frankrijk, het werkpaard van het gewestelijk bestuur; alle soorten van gezag, staatkundig, administratief, financieel, militair en rechtskundig waren in zijne hand vereenigd, en werden door hem uitgeoefend onder de bevelen van den Gouverneur Generaal[4].

Daendels hervormde niet alleen de grondtrekken der administratie, maar ook de wijze van betaling en bevor-

[1] Daendels, Staat, 4 vv.
[2] Daendels a. d. Min., 20 Maart 1808, Opk., 13· 313.
[3] Meerdere bizonderheden kunnen gevonden worden in Opk., 13· 306 vv., 349 vv.; Staat, 74—80
[4] Bizonderheden in Kleyn, „Het gewestelijk bestuur", 32 vv.

dering der ambtenaren, zoodat een loopbaan, eerlijk en toch met succes in den kolonialen dienst kon worden afgelegd. De eerste stap naar de verwezenlijking van het denkbeeld van Nederburgh en zijn mede commissarissen in 1803, om jongelieden met goede beginselen, tot het intreden bij den kolonialen dienst aan te moedigen, werd genomen, toen Daendels de belasting ophief, welke de Comp[ie] had geheven van de extra winsten der ambtenaren en hij deze winsten verbood en tegelijkertijd vaste en behoorlijke traktementen instelde [1].

In geen tak van bestuur had de Comp[ie] meer behoefte aan hervorming dan in de rechtspleging. De toestanden voor zoover de Nederlanders zelven betreft, waren nog dragelijk; een wetboek gegrond op dat van het moederland was in de 17[de] eeuw ingevoerd, en dit voldeed op zich zelf wel, maar het faalde dikwerf in de toepassing door de afhankelijkheid die de rechterlijke macht van het uitvoerend gezag ondervond en door het droef soort van mannen die als rechters optraden [2]. Het waren vooral

[1] De traktementen der prefecten bedroegen van 10 tot 20000 Rksd. p. jaar. Opk., 13. 322. Daendels beschrijft, ib., p. 393, zijne hervorming in de traktementen der pakhuismeesters, welke vroeger afhingen van fooien en winsten, die den weg voor allerlei misbruiken openden.

[2] Polanen, die zelf vice-president v. d. Raad v. Justitie was, schreef in 1806 dat de gezaghebbenden in het moederland, gedurende de laatste 25 jaren de meest volmaakte onverschilligheid hadden betoond of de justitie op Java „wel, kwalijk, of in het geheel niet" werd beheerd. Opk., 18: 270.

Dat de rechterlijke macht tot op zekere hoogte afhankelijk zou zijn werd als noodzakelijk beschouwd (Vergel. Wiese, ib., 13: 54), en Daendels legde het er op toe, te beletten dat de hoven „desobedient" zouden zijn aan het bestuur. Daendels a. d Min., October 1809, Opk., 13. 428; M. L. van Deventer in Opk, 13 LXXXIX

Wiese schreef (1802, Opk, 13. 53, dat het onmogelijk was geschikte mannen in de rechterlijke macht te krijgen, uithoofde van de niet toereikende traktementen, en Daendels vond de leden van het Hooggerechtshof te Batavia zedelijk en verstandelijk ongeschikt voor hun post (ib., 13: 354).

de inlanders die hierin, even als in andere zaken, het meest leden tengevolge van de schandelijke verwaarloozing door de Comp^ie van alles, waar hare directe geldelijke belangen niet bij betrokken waren. Zij had slechts twee rechtbanken tot de zaken der inlanders. De landraad te Semarang had rechtspraak over de geheele oostelijke helft van het eiland, voor zoover het aan de Comp^ie onderworpen was; misdadigers en getuigen werden honderden mijlen ver vervoerd om in de gevangenis op de jaarlijksche zitting te wachten. Deze raad was samengesteld uit inlandsche regenten, die volgens de inlandsche wetten recht spraken, maar die in alle belangrijke zaken onderworpen waren aan den wil van den Nederlandschen gouverneur [1]. Het college van schepenen te Batavia schijnt vaker vergaderd te hebben, en had niet zulk een uitgebreide rechtsmacht, maar de partijen en getuigen in een geding moesten weken lang wachten en vielen soms als slachtoffers van het ongezonde klimaat [2]. Zooals verwacht mag worden toonden de inlanders weinig neiging om recht bij de Nederlanders te zoeken; integendeel „liever dan eene regtspleging te volgen die hun zooveel bezwaar en moeilijkheid veroorzaakt, verkiezen zij hunne eigene regters te worden en wreken zelve hunne vermeende verongelijkingen; nimmer verschenen zij als getuigen, dan in ketenen voorgebracht" [3]. Daendels nam het eenige middel te baat om in dezen stand van zaken verbetering te brengen door het aantal rechtbanken te vermeerderen, en door ieder prefect voorzitter te maken eener inlandsche rechtbank (Landgericht), waarin alle civiele en crimineele zaken werden

[1] de Reus, NOC., 172.

[2] Mijer, Verz., 185; Daendels, Staat, 15.

[3] Daendels schreef een groot deel der misdaden in de ommelanden van Batavia aan dezen toestand toe. Hij nam bizondere maatregelen in dat district. Opk., 13: 308 vv.

behandeld, tenzij ze van ongewoon belang waren [1].

Bij het bespreken van Daendels' invloed op de administratie van Java blijft nog een belangrijk punt over, n.l. de inlandsche organisatie. Den Gouverneur Generaal was, in den geest van het charter en van de latere Instructie (Februari 1807) opgedragen, het lot van het volk te verbeteren. Er was slechts één weg, waarlangs dit krachtig en goed te doen zou zijn, en wel door de inlandsche besturen te hervormen, die negen-tiende vormden van al wat het volk aan bestuur had. Daendels kende de bestaande gebreken; op een haastige reis over het eiland had hij, spoedig na zijn aankomst, de toestanden waarin het volk verkeerde onderzocht. Van Europeesche zoowel als van inlandsche bestuurders won hij zooveel mogelijk inlichtingen in, o. a. bij een samenkomst waarin acht en dertig regenten zich vereenigden tot het bespreken van het aanhangige vraagstuk [2]. Hij was de juiste meening toegedaan, dat beproefd moest worden de hoofdtrekken der inlandsche huishouding te behouden, maar er hervormingen in te brengen. Evenwel, zelfs Daendels' geestkracht kon weinig uitwerken tegen een sociale organisatie, die eeuwen lang onveranderd bestaan had, die alleen in haar bovenste lagen door de aanraking met de Nederlanders wat gewijzigd was, en die nog jaren daarna zou weerstand bieden aan pogingen tot vervorming.

Op het stuk van de onmiddellijke aanrakingen tusschen Nederlanders en inlanders waren veranderingen mogelijk en werden ook uitgevoerd. Regenten zouden voortaan niet meer de stelling innemen van beschermde bestuurders, maar van gouvernementsambtenaren, met den eeretitel

[1] Opk., 13: 330; S. van Deventer, LS, 1: 27. Daendels vermeerderde ook het aantal hoogere hoven en beval dat de inlandsche rechtbanken tweemaal 's weeks in ieder regentschap zouden zitting nemen.

[2] Staat, 40.

van „'s Konings dienaren"; zij zouden niet langer bij contract, maar als ondergeschikten aan het gouvernement verbonden zijn [1]. Aan de hoven van Soerakarta en Djokjokarta, de onafhankelijkste inlandsche rijken op Java, zouden de Nederlandsche ministers verschijnen met den gouden pajoeng, het teeken van de koninklijke waardigheid, en zouden gedekt blijven in tegenwoordigheid der vorsten [2]. Veranderingen van zoodanig uiterlijken aard waren gemakkelijk ten uitvoer te leggen, maar hadden niet veel meer belang dan in naam. Veel verder reikende veranderingen werden echter voorgenomen; de inkomsten der regenten werden zorgvuldig vastgesteld ten einde het misbruiken van hun recht tot het heffen van belastingen en diensten te voorkomen, en hun werd verboden geschenken te geven of te ontvangen bij gelegenheid van officieele benoemingen. Ondergeschikte inlandsche beambten, zelfs de desahoofden zouden door het gouvernement benoemd worden [3]. De rechten en plichten van ieder ambtenaar werden angstvallig nauwgezet omschreven [4]. Het is jammer dat deze heilzame regelingen eigenlijk niet tot uitvoering zijn gekomen; nu zij niet beproefd werden en er zekere aanwijzingen zijn dat de oude misbruiken gedurende het geheele volgende tijdperk bleven voortbestaan, heeft het weinig nut de plannen van Daendels in dit opzicht verder te bespreken; zij waren meer een uitstalling van beginselen [5].

[1] Opk., 13: 329.

[2] Zie M. L. van Deventer in Opk., 13: CXI, in zijn veroordeeling van deze verordening en in zijn onderzoek naar de, door Daendels beweerde, vernederingen welke vroegere residenten aan de hoven verduurd zouden hebben.

[3] Opk., 13: 328; S. van Deventer, LS., 1: 32 vv.

[4] Zie Kleyn, 44 vv.

[5] Uit Daendels' rapporten krygen wij altijd den indruk dat de hervormingen welke hij zich voorstelde steeds tot een goed einde werden

Nog meer licht wordt geworpen op de zwakte van Daendels' poging om de inlandsche organisatie te hervormen, bij de beschouwing van het door hem gevolgde geldelijk beheer. Uit een document van c. a. zes maanden na zijn komst op Java [1], blijkt dat hij zich heeft voorgesteld te trachten een gouvernements belasting van een vijfde van den oogst in te voeren in Cheribon, dat kort geleden geannexeerd was. De proef is echter nimmer genomen. Van het begin van zijn bestuur af, toonde Daendels een sterke neiging tot het oude contingenten stelsel en vóór het einde van zijn eerste bestuursjaar [2] was hij tot het besluit gekomen dat dit stelsel onder de bestaande omstandigheden onvermijdelijk was. Hij vermeldde als redenen voor de onmogelijkheid van de invoering eener belasting, den lagen staat van den geringen Javaan, „de weinige behoeften die hij kent", de geringe waarde der dagloonen en van den handenarbeid, de kleine sommen gelds die door zijn handen gaan; — alle redenen die

gebracht, en dat de Javanen er hem grootelijks dankbaar voor waren Uit andere bronnen krijgen wij een tegengestelden indruk, en deze bevestigen elkaar doorgaans.

Een denkbeeld van Daendels' eerlijkheid in zijn beweringen kan men krijgen uit de vermelding, hoe hij durfde volhouden (Staat, 115) dat de postweg een groote weldaad voor de Javanen was, terwijl zij er geen gebruik van mochten maken, en de aanleg er van hun een haast ongelooflijke kwelling is geweest. Kleyn zegt dat door den maatregel, de regenten tot ambtenaren te maken, een einde kwam aan de onafhankelijkheid der regenten op Java, maar hij bewijst dit niet. Kleyn geeft een gemakkelijk overzicht van de verordeningen die gemaakt werden, maar hij gaat er niet op door en toont niet in hoeverre zij uitgevoerd werden.

[1] Instructie enz., 19 Juni 1808, S. van Deventer, LS., 1: 38 42. Het document is een stel instructies voor de inlandsche commissarissen, die de belasting moesten opleggen en inzamelen. In de „organisatie" voor Java's N.O kust, September 1808, was een belasting gelegd op gronden in gebruik bij inlanders, die niet tot gedwongen cultures verplicht waren; deze werd opgeheven in Mei 1809. LS., 1: 34.

[2] G.G. a. d. Min., 12 Nov. 1808, Opk., 13: 325.

eerder bemantelen, dan de waarheid erkennen dat geen stelsel kon worden aangenomen, 't welk voor het beheer niet geheel in handen werd gesteld der inlandsche besturen.

Het is onmogelijk uit te maken of Daendels voor zich zelf meende dat deze quaestie van administratie de hoofdzaak was bij het vaststellen van het Nederlandsch financieel beheer, maar dat hij er zich niet over uit liet, omdat hij het onhoudbare inzag van het bepleiten eener hervorming van het inlandsche bestuur op hetzelfde oogenblik waarin hij zou moeten verklaren daarvan afhankelijk te zijn. Welke ook de geheime gedachten van Daendels mogen geweest zijn, over zijne handelingen behoeft men niet in twijfel te verkeeren. Met de zelfde kracht en beslistheid, waarmede hij de misbruiken in de Nederlandsche administratie zocht te keeren, handhaafde hij en breidde hij uit 's Comp^ies fiscaal stelsel en offerde de inlanders en dier besturen op aan de eischen hun opgelegd. Hij bracht eenige hervormingen in de cultures; hij gaf, bijv., den eisch van indigo en katoenen-garens op, die zwaar op de bevolking drukte en den Nederlanders weinig voordeel gaf. Hij ging echter zijn instructie te buiten, door de teelt van een nieuw product, katoen, in plaats daarvan [1] te eischen en toen deze cultuur bleek niet te slagen, vestigde hij al zijn aandacht op de uitbreiding der koffiecultuur. Hij meende dat de slechte toestand, waarin hij die cultuur aantrof, te wijten was aan verwaarloozing door het bestuur [2], maar hij deed weinig om de daarbij heerschende misbruiken te verhelpen en vergrootte die eer door de cultuur over een grooter oppervlak uit te breiden. Hij dwong de Javanen koffie te planten in hunne tuinen en zelfs op de graven hunner voorouders en veroorzaakte door de strengheid zijner maatregelen, het uitwijken van duizenden in-

[1] N. van Deventer, LS., 1: 88. [2] Opk., 13: 319 vv.

boorlingen en de ontvolking van sommige districten [1]. In theorie zouden de planters betaling ontvangen voor de koffie, die zij inleverden, maar de oude misbruiken bij het wegen van het product, bleven bestaan met deze uitzondering dat nu het gouvernement er bij profiteerde in stede van de ambtenaren; en er is niets te vinden, waaruit blijkt dat de inlanders beter hunne betaling kregen dan in vroeger dagen [2]. De uitkomst was in ieder geval dezelfde, — verwaarloozing van de aanplantingen en voortdurende achteruitgang.

Daendels nam eenige heilzame maatregelen, waardoor de rechten, die ambtenaren konden doen gelden op diensten van inlanders voor hun persoonlijk gebruik, beperkt werden. Nederlandsche ambtenaren waren gewoon, hun gezag aan te wenden tot het er op na houden van een groot aantal huisbedienden, en om inlanders als lastdieren te gebruiken voor het overbrengen van koopgoederen, tegen weinig of geen betaling. Daendels verbood deze praktijken en stelde de diensten vast, die rechtens van de inlanders konden geëischt worden: arbeid voor het onderhoud van wegen en kanalen, voor het overbrengen van gouvernements goederen en voor het laden en lossen van schepen. Hij trachtte ook in de inlandsche huishouding in te grijpen ten einde het volk te bevrijden van den dwang om transportdiensten voor hun hoofden te verrichten. Hieruit echter af te leiden, dat Daendels ernstig bedoelde den toestand van het lagere volk te verbeteren zou zeer

[1] Raffles, Sub., 66; S. van Deventer, LS., 2: 192.

[2] Verordeningen als deze van Daendels zijn in den Comp.es tijd ook uitgevaardigd zonder het kwaad te keeren, of de verbetering is al heel langzaam gekomen. De vroegere misbruiken bij de peper en rijstleveringen bleven bestaan (M. L. v. Deventer, in Opk., 13: LXIX), en ofschoon Daendels de gouvernements bemoeienis met de suiker opgaf, schiep hij een rijstmonopolie dat veel drukkender was. Ib., 13: LXXXII, 382.

onjuist zijn; hij bevrijdde de inlanders van deze lasten, om hen nog meer te drukken ten bate van het gouvernement. Hij verkondigt ergens [1] „het (is) een algemeen principe, dat een vermeerdering van belastingen, zoolang zij het vermogen der Ingezetenen niet te boven gaat, tot een opwekking strekt van alle takken van nijverheid en tot vermeerdering van de welvaart van particulieren als van de inkomsten van het Gouvernement". Wat er ook, in het afgetrokkene, voor waars in deze uitspraak moge zijn, toegepast door de inlandsche hoofden, kon het beginsel alleen door matiging, geduld en welwillendheid, hoedanigheden geheel vreemd aan Daendels' karakter, behoed worden voor noodlottige uitkomsten. Hij legde den regenten een geheele reeks drukkende lasten op, welke zij op hunne ondergeschikten overdroegen [2]. Zijn stelsel is beschreven door een zijner ambtenaren [3] als „de krachtigste poging immer aangewend, althans in het beheer van Nederlandsch-Indië, om uit eene bevolking, alleen door dwang en door verpligten arbeid, al datgene te trekken, wat niet alleen tot handel, maar tot publieke werken, tot eene krachtdadige defensie, tot een ruime belooning van alle ambtenaren, en tot eene onbekrompen inrigting van alle departementen van administratie, tot zulk een stelsel behoorende, kan vereischt worden." De meest geruchtmakende zaak, waarin hij zijne macht om diensten te eischen misbruikte, was de aanleg van den grooten postweg, die zich over bijna de geheele lengte van het eiland Java uitstrekte, en dien hij in twee jaren door onbarmhartigen dwang op de inlanders had doen maken [4]. Daendels' opvolger als Gou-

[1] Daendels a. d. Min., August. 1809, Opk., 13: 390.
[2] Zie het overzicht bij van Deventer in Opk., 13: LXVIII.
[3] Muntinghe, Rap., 1817, S. van Deventer, LS., 1: 302.
[4] Daendels geeft verslag aan het opperbestuur (Opk., 13: 315, 335) van de vorderingen aan den weg, maar zegt niets van het ellendige

verneur Generaal schreef spoedig na zijn aankomst aan den Minister van koloniën, dat de inlanders onder Daendels' bestuur zoo gedrukt waren door gedwongen diensten, dat zij stellig ellendiger waren dan ooit te voren [1].

Eenige verontschuldiging voor de volkomen veronachtzaming, door Daendels aan den dag gelegd, van geest en letter der instructies, waarin de door hem aan te nemen gedragslijn tegenover de inlanders was voorgeschreven, kan gevonden worden in de bizondere politieke en handels omstandigheden tijdens zijn bestuur. Vóór zijn komst op Java hadden de Nederlanders zich gedwongen gezien vrijen handel toe te staan aan schepen van vreemde natiën; het was de tijd der Napoleontische oorlogen en er was geen andere weg om de producten, die 's gouvernements inkomsten vormden, aan de markt te brengen, dan de diensten van onzijdige vrachtschepen aan te nemen. De financieele uitkomsten van het tijdperk, tusschen den val der Comp[ie] en de komst van Daendels, waren redelijk goed, en zijn door sommigen zelfs aangehaald om aan te toonen dat de Comp[ie] haar verval eerder te wijten had aan verliezen in den handel dan aan haar territoriaal bestuur [2]. Tegen den tijd van Daendels' komst, echter,

lijden, dat er door veroorzaakt werd. Dit is menigvuldig door latere schrijvers beschreven Money zegt karakteristiek dat de weg was gemaakt „by forced labor at a great sacrifice of life", en merkt daarna op dat de inlanders „bring down daily blessings on Daendels name". Java, 1 : 161.

Hoezeer de vrees voor Daendels nog voortleeft onder de inlanders kan beoordeeld worden door een anecdote in Leclerq „Java", Rev. d. deux Mondes, Nov. 1897, 144, 175.

[1] G.G. Janssens a. d. Min., 21 Juni 1811, Opk., 13: 541.

[2] Rede van Van Alphen, 1825 26, de Waal, NISG., 1 231; Veth, Java, 2. 257. V. Braam's rapport van 1808, „Bijdrage tot de geschiedenis en de kennis van Nederl. Indië in het jaar 1807", TNI., 1863, 1 : 2: 29, geeft een zeer voldoend financieel overzicht over den omloop van minwaardig papieren geld.

begon de uitwerking van het Amerikaansche embargo zich te doen gevoelen; een groote voorraad goederen waarvoor geen markt te vinden was, lag in de pakhuizen opgehoopt [1]. Daendels was daardoor van het begin van zijn bestuur af, in het nauw gebracht, terwijl hij zoo goed als zeker een aanval op het eiland door de Britten kon verwachten. Hij nam zijn toevlucht tot alle soorten van redmiddelen, leeningen en verbeurdverklaringen, de uitgifte van in waarde verminderd papieren geld, en den verkoop aan particulieren van 's gouvernements rechten op den grond [2]. Onder zulke omstandigheden kon hij moeilijk zeer angstvallig zijne eischen tegenover de inlanders beperken.

Door geheel het korte bestek van zijn bestuur heen, toont hij zich meer een opportunist dan een staatsman; want hij nam zijn besluiten naar de oogenblikkelijke behoeften, zonder in de toekomst te zien. Dit geldt vooral voor zijn financieele politiek; hij miste de gelegenheid om te wachten op ontvangsten en daarom keerde hij terug tot de oude middelen om ze dadelijk machtig te worden. Zelfs in de hervorming van het Nederlandsche bestuur en beheer, de duurzaamste en waardevolste weldaad, die hij aan de kolonie bewezen heeft, gaf hij een voorbeeld van willekeur en minachting van wetten, die geheel in strijd waren met het stelsel, dat hij aan zijne onderge-

[1] Daendels a. d. Min., Opk., 13: 455, 468; Jaussaud, Mémoire, ib., p. 515. Wiese schreef in 1802 dat het onmogelijk zou zijn geweest het gouvernement staande te houden gedurende den laatsten oorlog, zonder de specie door de Amerikaansche schepen aangebracht. Ib , p. 91.

[2] Jaussaud, „Mémoire sur le commerce", 1810, Opk., 13: 513 vv.; G G. Janssens a. d. Minister, 1811, ib., p. 539. Het was niets dan grootspraak van Daendels, in 1810 aan den koning te schrijven dat de financien in zoo goeden staat waren, dat instede van op de koninklijke schatkist te zullen trekken, zooals hij gemachtigd was, hij den koning op hem (Daend.) kon laten trekken voor 1.000 000 gulden. Ib., p. 493.

schikten wilde inprenten. Hij gebruikte zijn hooge plaats om kooplieden te dwingen aan het gouvernement te verkoopen tegen door hem vastgestelde prijzen; waardoor andere verkoopers werden afgeschrikt [1]. Bij eene gelegenheid beval hij dat vijf personen, die voor den Raad van Justitie waren getrokken, opgehangen zouden worden, en liet het vonnis voltrekken, niettegenstaande de Raad zich daartegen verzette. Bij een andere gelegenheid deed hij zeven menschen, voormalige ambtenaren, gevangen nemen en streng opsluiten, zonder rechterlijk bevel en zonder klaarblijkelijke reden [2]. Hij weigerde een contract te bekrachtigen, dat door een gouvernementsagent met Amerikaansche handelshuizen was gesloten en doodde daardoor den handel met Amerika [3]. „Le souhait ardent de voir finir une administration qui désolait tout le monde, a fait désirer tant aux Européens qu'aux Indigènes de voir passer la colonie entre les mains de l'ennemie," schreef Daendels' opvolger, Janssens [4].

Het oordeel van onderscheidene schrijvers over Daendels en zijn werk is verbazend uiteenloopend. Door sommigen is hij afgeschilderd als een van de groote hervormers [5].

[1] Jaussaud, „Mémoire", Opk., 13. 518.

[2] „Zeven Bannelingen", TNI, 1860, 22: 2: 146, 148. Een ambtenaar die hem ongehoorzaam was en gebrek aan eerbied toonde werd op Daendels' bevel gegeeseld.

[3] M. L. van Deventer in Opk., 13: LXXXV vv. De Amerikanen ontvingen later schadevergoeding van het gouvernement. M. L. van Deventer, Ned. Gezag, 179.

[4] Aangehaald in Opk., 13: CXXIX. Vergel. G.G. Janssens a. d. Minister, Juni 1811, ib., p. 541. „L'île de Java est très malheureuse... le mécontentement, pour ne pas dire le désespoir, était à son comble... La terreur était si grande, que son impression durait même après mon arrivée: la crainte fermait encore la bouche aux premiers fonctionnaires."

[5] Vergel. Kleyn, Gewestelijk Bestuur, 51 vv.; S. van Deventer, LS., 1: 54, „Daendels heeft den weg gebaand voor Raffles." Pierson, KP, 9, 10, zegt dat Daendels' doel was het oude stelsel te handhaven maar

De neiging in den lateren tijd schijnt in tegengestelde richting te leiden, indien wij althans als een uitdrukking daarvan mogen aanmerken de geschriften van M. L. van Deventer, een van de bekwaamsten der Nederlandsche arbeiders op koloniaal historisch gebied uit den lateren tijd [1]. Sommige van Daendels' handelingen, in het bizonder bij zijn staatkundige betrekkingen tot inlandsche prinsen, liggen buiten de grens van deze studie; voor zoover zijne andere betreft, schijnt het dat hij te hoog wordt aangeslagen, waar van hem gezegd wordt, de Augiasstal der Comp° te hebben schoongeveegd [2], door hervorming van de Nederlandsche administratie. In zijne houding tegenover de groote vraag van het bestuur der inlanders en hun verhouding tot de Nederlandsche schatkist, toont hij een diep besef van de misbruiken en een helder begrip om ze te verhelpen, welke beide te zamen onder gunstiger omstandigheden, zouden hebben kunnen leiden tot werkelijke verbeteringen, maar die hem niettemin niet beletten, inderdaad het stelsel van de O. I. C. voort te zetten en zelfs eenige van dier kwaadste eigenschappen nog te verergeren.

het van misbruiken te ontdoen; hij beoordeelt Daendels meer naar zijne verklaringen dan naar zijne daden en zijn oordeel is te gunstig

[1] Vergel. Opk., 13: LIX, XCIV, CXLI.

[2] De phrase is van Meinsma, NOL., 2: 1: 63.

V

HET BRITSCHE BESTUUR

Tegen het einde der 18de eeuw hadden de Engelschen zich meer en meer van den handel op de Nederlandsche eilanden meester gemaakt; hun sluikhandel nam toe en in 1784 bij den vrede van Parijs, werd de O. I. C. verplicht de vrije vaart in de Oostersche zeeën toe te staan. Op Java begreep men dat de Engelschen wilden trachten vergoeding te zoeken voor het verlies van de Amerikaansche bezittingen door uitbreiding in het Oosten [1]; de gelegenheid deze uitbreiding in wettigen vorm te verkrijgen opende zich door de politieke veranderingen in het Napoleontisch tijdperk in Europa. Toen Willem V in 1795 uit Nederland vluchtte, machtigde hij de Engelschen, de Nederlandsche kolonien voor hem te bezetten, en de meeste daarvan kwamen spoedig daarop onder de Britsche vlag. Batavia werd in 1800 geblokkeerd door een Engelsch eskader en Java werd toen waarschijnlijk alleen nog behoed voor eene verovering, door de afleiding welke de Egyptische onderneming veroorzaakte [2]. Tweemaal in het tijdperk 1803—1811 verscheen een Engelsche vloot voor het eiland en maakte zij vijandelijke demonstraties en 18 September 1811 was de verovering, die zoolang gedreigd had een voldongen feit. Java was niet in een toestand

[1] Secrete Resolutie van G.G. en Rade v. Indië, 1785, Opk., 12: 68.

[2] M. L. v. Deventer in Opk., 13: V. Van Deventer toont in dit werk en in de inleiding op zijn Nederl. Gezag aan dat de verovering van Java lang van te voren beraamd was, voor dat zij feitelijk plaats had.

geweest om ernstig weerstand te bieden aan de Engelsche wapenen. Daendels had eenige verbeteringen, van militair belang, aangebracht door het aanleggen van wegen, forten en havens, maar hij had zulk een ontevredenheid verwekt door zijne willekeurige handelingen, dat het bestuur ernstig ontwricht was, en hij gaf het bewind over met een berooide schatkist en een zwak leger [1]. Zijn opvolger, Janssens, had slechts een „soi disant armée", zooals hij zich uitdrukte, waarbij slechts ééne uit Europeanen samengestelde compagnie van 110 man was; de meesten der officieren waren Indo-Europeanen en de manschappen waren gepreste inlanders, die niet te vertrouwen waren. Een korte veldtocht was voldoende om die bende op de vlucht te jagen. De Gouverneur Generaal schreef dat als hij den laatsten slag gewonnen had, hij niet zou geweten hebben wat te doen; daar zijn laatste hulpbronnen waren uitgeput en hij niet zou hebben kunnen voortgaan met besturen [2].

Java was veroverd door het vereenigd optreden van het Britsche gouvernement en de Engelsche O. I. C., waarbij was overeengekomen, dat de Engelsche betrekkingen met Java zouden ophouden na de vernietiging van het Nederlandsch-Fransche gezag, terwijl Java dan aan de inlanders zou worden overgegeven [3].

[1] Overzicht van Daendels' militaire hervormingen in het artikel „Zeven bannelingen", TNI, 1860, 22: 2: 147. M. L. v. Deventer, Opk., 13 Inleiding, meent dat Daendels voor een groot deel verantwoordelijk was voor de Britsche verovering.

[2] G.G. Janssens a. d. Minister, October 1811, Opk., 13: 546 vv.

[3] De G G van Britsch-Indië ontving van het Geheim Commité der Britsche O. I. C. orders, gedagt. 31 Augustus 1810, den vijand van Java en de andere nederzettingen in de Oost te verdrijven „It is by no means our wish, or that of his Majesty's government, that they should be permanently occupied as British colonies; and that observation applies not only to the unhealthiness of Batavia, but to the general inexpediency of extending our Military Establishments. We merely

De hulpbronnen en de krachten van Java waren nog onbekend in Europa; de Britten schijnen het eiland beoordeeld te hebben naar de ongunstige uitkomsten van de N. O. I. C. en te hebben uitgemaakt dat het voor hen zelven geen verwachting op winst kon geven, maar dat het gevaarlijk was voor hun belangen in het Oosten, indien het onder Fransch bestuur bleef [1]. Aan den leider der Britsche expeditie, Lord Minto, kwam de loslating, die door het gouvernement bevolen was, in een geheel ander licht voor; het verlaten van Java „unarmed to the vengeance and cupidity of the Native Tribes" scheen absolutely because morally impossible" [2].

In Engeland ontwikkelde zich geen tegenstand tegen de tijdelijke bezetting van Java, maar door de vijf jaren van Britsch bestuur heen, bleef de stelling van het gouvernement onzeker, hetgeen een bron van prikkeling was voor Nederlanders en Britten beide. Terwijl het Britsche bestuur het deed voorkomen, alsof 't het eiland alleen zou behouden, totdat het veilig aan Nederland, bij het sluiten van een algemeenen vrede in Europa zou kunnen worden teruggegeven, waren er aanwijzingen dat het van plan was het voortdurend te behouden, zooals het andere Nederlandsche bezittingen behield. Middelerwijl waren de Britsche bestuurders verplicht hunne plannen

wish to expel the Enemy from all their Settlements in those Seas, to destroy all the Forts, Batteries, and Works of defence.. ..; wishing to leave the possession of these Settlements to the occupation of the Natives". M. L. v. Deventer, Ned. Gezag, 4.

[1] M. L. v. Deventer, NG., II vv. Het eiland werd later door Engeland afgestaan „in total ignorance of its value to the Dutch." Raffles, Mem., 286. Hume hield vol, in het debat over het traktaat van 1824, dat de afstand van Java „took place in utter ignorance of the interests of England." Hansard, New Ser., vol. 11, Lond., 1825, col. 1447.

[2] Lord Minto a. het Geheime Commite van de O. I. C., 6 Dec. 1811, M. L. v. Deventer, NG., 5. De laatste woorden zijn in het gedrukte document gecursiveerd, maar ik geloof dat dit door den uitgever is gedaan.

tot uitvoering te brengen met het besef dat zij te eeniger tijd weder zouden moeten weggaan, en dat welke hervormingen zij ook zouden invoeren, deze weer ongedaan zouden gemaakt worden. In Augustus 1814, kwam Groot-Brittannie formeel met Nederland overeen, dat Java en andere bezittingen die in 1803 in Nederlandsch bezit waren geweest, en die sedert door de Britten bezet waren, zouden worden teruggegeven. De uitvoering van deze overeenkomst werd voor eenigen tijd opgeschort, door den terugkeer van Napoleon, hetgeen den Britschen gouverneur van Java de hoop deed koesteren, dat het toch tot een Britsche bezitting zou worden gemaakt, maar tegen het einde van 1815 verlieten de Nederlandsche commissarissen Europa, om bezit te nemen van het eiland en de formeele overgave er van had dan ook plaats in Augustus 1816.

Gedurende het tijdperk van de Britsche bezetting werd Java bestuurd als een deel van Britsch-Indie, ondergeschikt aan het Bestuur te Calcutta. De Gouverneur Generaal van Britsch-Indië, Lord Minto, bleef zes weken op Java, na de verovering, om het nieuwe bestuur samen te stellen en om de te volgen algemeene beginselen vast te stellen. In een proclamatie, die gedurende den veldtocht verspreid was [1], beloofde hij dat de inlanders op denzelfden voet zouden worden behandeld als de inboorlingen van Britsch-Indië, dat de Nederlanders zouden kunnen toegelaten worden tot ambten onder het nieuwe gouvernement, en dat de Nederlandsche wetten, behoudens eenige wijzigingen van kracht zouden blijven. Ten opzichte van 's gouvernements financieele staatkunde stelde de proclamatie in uitzicht, dat het kwellende monopoliestelsel zou herzien worden en dat een ruimer en meer staatkundig beginsel van administratie in overweging zou

[1] 11 September 1811. Raffles, Mem., 103 vv.

worden genomen, zonder dat eenige bizondere belofte gedaan werd. In instructies aan zijne ondergeschikten gegeven, betreffende de bestuursregelingen, noemde Lord Minto het Nederlandsche contingenten stelsel, kortweg slecht, zoodat het zoo spoedig mogelijk moest worden losgelaten en beval hij eene algeheele hervorming van het landelijk stelsel aan, ten einde de ontwikkeling van het inlandsche arbeidsvermogen te bevorderen [1]. Hij meende te kunnen volstaan, met in deze algemeene bewoordingen de staatkunde aan te geven, welke het nieuwe gouvernement had te volgen; het is niet waarschijnlijk dat hij haar in bizonderheden heeft uitgewerkt [2]. De verantwoordelijkheid voor de oplossing van al de belangrijkste vraagstukken betreffende bestuur en staatkunde was overgelaten aan den nieuwen Luitenant Gouverneur Generaal, aan wien een wetgevende macht werd gelaten, waardoor hij feitelijk onafhankelijk bestuurder van Java werd en slechts in naam ondergeschikt aan den Gouverneur Generaal te Calcutta. Deze macht werd, van 1811 tot kort voor het herstel van het Nederlandsch gezag in 1816, uitgeoefend door Thomas Stamford Raffles, die het korte tijdperk van zijn bestuur tot een der belangrijkste in de geheele geschiedenis van Java maakte, door de oorspronkelijkheid en de kracht waarmede hij in de hem voorgelegde belangrijke vraagstukken optrad.

Raffles was de zoon van een koopvaardijkapitein; was geboren op zee en had in zijn eerste jaren niet veel geluk. Op pas veertienjarigen leeftijd werd hij klerk op het Oost-Indische Huis, en onderscheidde zich door zoo veel ijver en bekwaamheid dat hij na tien jaren dienst naar Penang werd gezonden als ondersecretaris in het nieuw gevestigde

[1] Raffles, Mem., 212.

[2] Dit kan worden afgeleid uit zijn brief van Decemb. 1811. M. L. v. Deventer, NG., 9. Norman, BH., 43 weet van geen meer bizondere instructies achtergelaten door Minto.

gouvernement aldaar [1]. Raffles was opmerkenswaardig onder zijne tijdgenooten, niet alleen om zijne werkkracht, die wonderbaarlijk was [2], maar ook wegens zijn wetenschappelijken aard. Hij was eenige Oostersche talen meester en werd spoedig erkend als gezaghebbend in de kennis van de toestanden en de instellingen in de Maleische Staten. Overgeplaatst naar Malakka in 1809, maakte hij van de gelegenheid gebruik inlichtingen in te winnen over de eilanden van den archipel, ging als secretaris van Lord Minto mede naar Java en werd door dezen gekozen als de persoon, die het meest geschikt was, om het bestuur van de nieuwe verovering te vestigen en te leiden.

Het karakter van Raffles is streng gegispt door Nederlandsche geschiedschrijvers, die op meer dan één punt kunnen wijzen, waarin zijn daden niet in overeenstemming zijn met zijne betuigingen, terwijl hem ook dubbelzinnigheid wordt verweten [3]. Er is nooit verschil ge-

[1] Volgens eene lezing, verkreeg Raffles zijn verheffing door een minwaardig huwelijk. M. L. v. Deventer, NGr., VII. Egerton, p. 8 zegt dat Boulger („Life of Raffles", Lond., 1897) dit weersproken heeft. Dit boek is streng beoordeeld door een van de beste Nederl. geschiedschrijvers. Zie Van der Kemp, „De Singaporesche Papieroorlog", Bijdr. T.L.V., 1898, 6: 5: 389 vv. Over de twee echtgenooten van Raffles, zie: Aanteekeningen en opmerkingen van C. Th. van Deventer in de Gids, 1902, 2: 364. Vaar.]

[2] Hij kon zelf een brief schrijven en tegelijkertijd aan twee helpers brieven dicteeren; hij schreef de belangrijke minute van 1814 in den tijd dien drie klerken noodig hadden haar over te schrijven. Mem., p. 210. Hij werkte meer uren per dag in het ongezonde klimaat van Java, dan de meeste menschen in de gunstigste omstandigheden kunnen, en liet zijne ondergeschikten soms ver achter zich op de reizen van 60 à 70 mijlen per dag die hij maakte toen hij de invoering van zijn belastingstelsel naging. Ib., 290, 298.

[3] Vergel. M. L. v. Deventer, NGr., X vv., XXXVIII, XL, L; Veth, Java, 2: 296 vv. Veth zegt dat het oordeel over den mensch gaandeweg minder gunstig is geworden, maar over zijn werk steeds gunstiger, doordien geleidelijk meer bronnen tot onderzoek aan het licht zijn gekomen. Norman, 93 vv., 315, geeft een gunstiger schildering van zijn karakter dan latere Nederlandsche schrijvers.

weest over zijne bekwaamheid of over het groote belang van zijn werk; er waren onvolkomenheden in den opzet en in de uitvoering van zijne plannen, en weinige daarvan werden tot vruchtbaarheid gebracht, ten zij lang nadat hij het eiland verlaten had. Zijn pogingen moeten echter, naar dier richting beoordeeld worden, en naar de breedheid waarmede zij waren opgezet. Raffles was groot, niet door de uitkomsten die hij bereikte, maar door de idealen die hij schiep, en die een kracht voor latere hervormingen geweest zijn. Hij trachtte alleen te doen, in weinige jaren en met de onzekerheid van zijne stelling steeds voor oogen, wat later door anderen in veel ruimer tijdperken is ten uitvoer gebracht. „I have been forced to act, in every measure of importance, on my own responsibility" schreef hij aan een vriend in 1814. Zijne lastgevers in Britsch-Indie aarzelden zich te verwikkelen in de uitvoering der vèr reikende plannen, die te eeniger tijd door het herstel van het Nederlandsch gezag konden onderbroken worden [1]. Hij ondervond van zijne helpers, zoowel Engelschen als Nederlanders, veel steun, zooals hij edelmoedig erkent, maar hij bleef de eenige bron, waaruit hervormingen te voorschijn kwamen; bij anderen vond hij meer veroordeeling dan aanmoediging, en slechts een klein deel van de rustelooze werkkracht die hij zelf ten toon spreidde. In zijne brieven en rapporten wordt herhaaldelijk gezinspeeld op het tijdelijke karakter van zijn bestuur [2]. Beschouwd onder het licht van de zwarigheden, waaronder hij werkte, worden de fouten van Ratfles' loopbaan als Luitenant Gouverneur Generaal kleiner, en zijn niet slagen wordt dan een uitgesteld succes.

Verreweg de belangrijkste verandering, welke Raffles

[1] Letter to Hugh Inglis, Mem., 227
[2] Mem., 205, 226; Subst., 16, 276; M. L. v. Deventer, NG., 51.

in het stelsel van koloniale staatkunde bracht, was de hervorming die hij beöogde in de fiscale betrekkingen tusschen inlanders en Europeanen.

Voor de eerste maal werd een krachtige poging gedaan om het stelsel, dat door Dirk van Hogendorp bepleit, door de commissie van 1803 verworpen en door de reactionaire politiek van Daendels ver naar den achtergrond geschoven was, ten uitvoer te leggen. Het is waarschijnlijk dat aan Raffles de denkbeelden van Hogendorp niet onbekend waren, daar in zijn raad twee Nederlanders zitting hadden, die ze gekend moeten hebben [1]. Er is echter een hemelsbreed verschil tusschen het maken van een plan in het afgetrokkene en de ernstige poging om het ten uitvoer te brengen; en de uitvoering was geheel Raffles' werk. Hoewel Lord Minto een loslaten van het oude contingenten stelsel had aanbevolen, zoo had hij geen bizondere aanwijzingen achtergelaten voor een stelsel dat er voor in de plaats zou komen, en had hij sterk ingrijpende maatregelen eer afgeraden dan aangemoedigd. „On this branch", schreef hij, „nothing must be done that is

[1] In Hist. 1: XXXVIII en p. 301 spreekt Raffles van Hogendorp's bericht „recommending a policy similar to that which we subsequently pursued". Ik herinner mij niet Hogendorp's naam te hebben vermeld gezien in de minuten van Raffles over zijn administratie, en Muntinghe schijnt in zijn memorie van 1813, met opzet vermeden te hebben v Hogendorp's werk te noemen, daar het toch niet aan te nemen is dat hij 't niet zou gekend hebben. Het kan zijn dat Muntinghe de waarde van Raffles' werk niet wilde verminderen. Sillem, „Dirk van Hogendorp" 361 vv., denkt dat Muntinghe en daarna ook Elout teruggehouden worden van het noemen van Hogendorp's naam uit staatkundige beweegredenen; Hogendorp's denkbeelden werden verondersteld een revolutionaire tint te hebben.

Raffles zegt, Subst., 78. „Het was Mr. Muntinghe die mij de groote fouten en het nog grooter bederf van het vorige bestuur aanwees; en het was tengevolge van vertrouwen op zijn meening, en zijn onfeilbaar oordeel, dat ik voor het eerst begreep dat de verandering die gewrocht is, practisch uit te voeren zou zijn.

not mature, because the exchange is too extensive to be suddenly or ignorantly attempted" [1]. Raffles vermeldde dat het door hem aangenomen stelsel, in overweging was genomen na den val van het rijk van Djokjokarta (Juni 1812) [2], ongeveer negen maanden na zijn aankomst; hij had toen een commissie van ambtenaren aan het werk gezet, om de practische uitvoerbaarheid van de verandering te onderzoeken; die commissie bracht een gunstig rapport uit en in October 1813, gaf Raffles eene proclamatie uit waarin de hervormingen, welke hij zich voorstelde in te voeren openbaar werden gemaakt. Hij had in 1812 de meening van het gouvernement te Calcutta gevraagd en was, toen van daar geen antwoord kwam, op zijn eigen verantwoordelijkheid zijn gang gegaan [3].

De overwegingen welke Raffles tot een verandering van stelsel brachten, zijn zoo volledig en zoo bondig in de minuut van 1813 vermeld, dat zij hier zoo goed mogelijk worden weergegeven [4]. „Het verlies waaraan het volk blootstaat door een levering van producten, waarvan de verkoop onzeker is, en waarbij schade en onkosten onvermijdelijk zijn, is een even dringende reden voor eene verandering als de verdrukking van de inboorlingen en de afkeer van den landbouw, die er het gevolg van zijn. Dewijl de regent verplicht is een zekere hoeveelheid geld en producten te leveren en de feodale diensten van het volk daarvoor onbegrensd geëischt kunnen worden, op grond van oude gebruiken, en van den invloed van overoude zeden kan er geen waarborg tegen onderdrukking,

[1] Raffles, Memoir, 212. [2] Subst., 276.

[3] Memoir, 221, brief aan Lord Minto, Januari 1814. Deze moet gekruist zijn met een brief v h. secretariaat v. d. G.G v. 15 Januari 1814, waarin het plotselinge van Raffles' veranderingen werd afgekeurd, en waarin werd beweerd, dat zij niet gemeld waren aan het Calcutta gouvernement. [4] Raffles, Subst., 253 vv.

noch eenige aanmoediging tot vlijt bestaan. Ook de inkomsten van den Staat moeten evenzeer lijden door het aantal tusschenpersonen door wie de producten ingezameld worden, door de uitgaven aan beambten die toezicht op de voortbrenging moeten houden, door de beschadiging van het product zelf, en door de onregelmatigheden en de verleidingen, waartoe het stelsel aanleiding geeft." Raffles meende dat een verandering van stelsel niet alleen moest geëischt worden, als een recht van de inlanders, die tot den laagsten trap van bestaan waren teruggebracht en die van den eenen hoek van het eiland naar den anderen gedreven werden door de verdrukkingen welke zij doorstonden, maar dat eene verandering ook een eisch was voor de financieele belangen van het gouvernement. Zelfs de zaak beschouwende in het licht van Muntinghe's uitspraak „dat iedere kolonie bestaat, of moet bestaan, ten voordeele van het moederland", meende Raffles dat „het uit een financieel oogpunt noodzakelijk was een wijziging in het inkomstenstelsel te brengen, daar overeenkomstig rechtvaardigheid, gezonde staatkunde, en beginselen van Britsch beheer, ontelbare inboorlingen van Java moesten ontheven worden van slavernij en knechtschap" [1]. Daar ik weldra tot de beschrijving van de practische werking van Raffles' stelsel zal komen, is het niet noodig hier in bizonderheden de beweegredenen te vermelden waarmede hij de aanneming er van bepleitte. Klaarblijkelijk stond hem min of meer onbestemd de tegenstelling voor oogen, die er bestond tusschen de toestanden, zooals hij die op Java vond en die welke hij in beschaafd Europa had waargenomen; en overmeesterde hem de gedachte aan de voordeelen van den hoogen trap van beschaving aldaar,

[1] Min. v. 1813, Subst., 254; Min. v. 1814, Subst., 10—15; voor het laatst aangehaalde zie p. 14.

met zijn rechtvaardig bestuur en vrijen ondernemingsgeest, zoozeer, dat hij de bezwaren om het volk van Java op dien trap te brengen uit het oog verloor.

Het voor de hand liggende stelsel dat de meeste verbetering scheen te beloven, was het in Britsch-Indië gevolgde, waarvan de weldaden en de voordeelen aan de ondervinding getoetst waren. Dat stelsel kwam op het volgende nêer [1]:

1°. Algeheele afschaffing van gedwongen leveringen tegen ongeëvenredigde betaling, en van alle feodale diensten, met de invoering eener volledige vrijheid van landbouw en handel.

2°. De overneming van wege het gouvernement, van het onmiddellijk oppertoezicht over den grond, met de inkomsten en pachten daarvan, zonder tusschenkomst der regenten, wier diensten voortaan zouden beperkt worden tot openbare plichten.

3°. Door middel eener matige pacht de inkomsten uit dezen aldus overgenomen grond, naar mate van de omstandigheden, in groote of kleine stukken verdeeld, te regelen.

Men kan zich nauwelijks een meer ingrijpende verandering denken in het geheele bestuursstelsel, dan het in deze weinige regels beslotene. De inlandsche hoofden, die tot dusver het volk bestuurd hadden, zouden voortaan hun macht tot een klein veld beperkt zien; instede van zich zelf te betalen met hetgeen zij van hun ongelukkige onderdanen krijgen konden, zouden zij zoodanige inkomsten van het gouvernement ontvangen, dat het zoowel hun plicht als hun belang zou zijn de nijverheid aan te moedigen en de inwoners te beschermen. Hun plaats als werkelijk bestuurder werd ingenomen door Europeesche

[1] Min., 1813, Subst., 261.

ambtenaren, die een geheel nieuw fiscaal stelsel zouden invoeren en beheeren; het volk zou aan het gouvernement huur betalen, naar Europeesche begrippen, volgens de pachtwaarde van zijn gronden, in stede van, naar inlandsche gewoonte, volgens een warnet van persoonlijke en geheime overwegingen, die een onderzoek van ieder Europeesch bestuur verijdelden. Ten slotte, om alleen de belangrijkste wijzigingen te vermelden, zou het geheele stelsel van indirecte belastingen hervormd worden, in het belang van vrije nijverheid en handel, door het opheffen van binnenlandsche tollen en doorvoerrechten, en door het in eigen beheer nemen van de in- en uitvoerrechten en van de zoutbelasting, die tot nu toe verpacht waren geweest [1].

Het hoofddeel van Raffles' stelstel was de landrente, die al de pachten en diensten door het volk onder inlandsch bestuur opgebracht, zou vervangen, en die, als in Britsch-Indië, de hoofdbron voor de schatkist zou zijn. Raffles liet groote verschillen toe in het bedrag dezer belasting in de verschillende districten van Java, maar meende dat zij in het algemeen, het eene district door het andere gerekend, een betaling in geld zou bedragen overeenkomende met omstreeks twee-vijfde van de jaarlijksche bruto rijstopbrengst van den grond [2]. Dit vormde den grondslag voor het opleggen der nieuwe belasting.

[1] In de schets van Raffles' oorspronkelijke plannen heb ik ingelascht de meeningen uit de minuut van Juni 1813, door middel van het overzicht der veranderingen aangekondigd in de proclamatie van October, 1813, Subst., 173 vv.

[2] Subst., 29, Instructies voor de Commissen in de ooster districten, September 1812; Minuut van September 1813, v. Deventer, NG., 18 vv. feitelijk dezelfde bewoordingen. Hierboven in het hoofdstuk over de inlandsche bestuursinrichting heb ik gewezen, op het groote verschil in de opbrengsten door de inlanders, hetgeen een billijk gemiddelde onmogelijk maakte.

De gronden werden verdeeld in twee soorten, bevloeide (*sawahs*) en droge (*tagals*); ieder soort was weder verdeeld in drie klassen overeenkomstig haar gemiddelde opbrengst; iedere grondklasse had een zeker deel van den oogst op te brengen. Alzoo betaalden *sawah*gronden van de eerste klasse de helft van de geschatte rijstopbrengst, die van de tweede klasse, twee-vijfde, en die van de derde klasse, een-derde; terwijl de droge gronden, in den regel beplant met maïs, minder betaalden tot een-vierde toe als het minste [1]. Raffles wilde aan alle bebouwers van gronden, met verschillend voortbrengingsvermogen, ongeveer hetzelfde laten en het meerdere voor het gouvernement bestemmen. Terwijl deze schaal aan de ambtenaren, die de belasting moesten invoeren, als leidraad werd gesteld, verwachtte Raffles geenszins dadelijk de volle bedragen te zullen doen heffen, en beval dat deze aandeelen alleen als maxima moesten beschouwd worden. Hij verlangde dat de belasting, zooveel mogelijk, in geld moest worden opgebracht en meende dat de invoering eener geldbelasting tot sparen zou leiden, maar hij zag in dat het niet raadzaam was onvoorwaardelijk betaling in geld te eischen. Wanneer de omstandigheden het vorderden kon de belasting in natura worden opgebracht, maar alleen in rijst en niet in de verschillende producten, die de Nederlanders vroeger als contingenten hadden ontvangen.

Het moeilijkste punt bij de invoering der landrente was, te beslissen, met behulp van welke klasse van inlanders de belasting zou geheven en geïnd worden. Om de wijze van uitdrukking van Britsch-Indië te gebruiken, had Raffles te kiezen tusschen het *ryotwari*, het *zamindari* en mogelijke

[1] Revenue Instructions 1814, Subst, 198. De cijfers van jaaropbrengsten, waarnaar de gronden in klassen verdeeld werden, in Soerabaja, in de minuut van 1814, ib, 137 vv.

andere stelsels van heffing. Op grond van eigen onderzoekingen en die van de meeste ambtenaren was hij overtuigd dat er tusschen den souverein en de landbouwers geen klasse was, wier rechten hij had te ontzien. Zooals in hoofdstuk I werd opgemerkt, bezaten de edellieden *(prijahis)* hunne gronden in den regel gedurende het bekleeden van hun ambt of krachtens den wil van den souverein; de gewoonte van erfelijkheid van den titel was niet genoeg doorgedrongen om het Europeesche bestuur te nopen, rekening er meê te houden [1]. Raffles verkondigde daarom, het algemeene beginsel dat de souverein heer van den grond was, en dat dus alleen het Europeesche gouvernement, de plaats innemende van den souverein, eigendomsrecht had op de gronden van het eiland [2].

De eenige redenen, waardoor Raffles zich moest laten leiden bij de keuze der inlanders, welke hem zouden bijstaan, waren die van gemak en van staatkunde; hij bepaalde daarom dat vooreerst niet naar onmiddellijke aanraking met de landbouwers zou gestreefd worden, maar dat de gronden aan de laagste officieele klasse, vertegenwoordigd door de *bekels* en dorpshoofden, zouden verhuurd worden. Hij overwoog dat, hoe meer inlandsche hoofden er zouden

[1] Dit zou alleen van toepassing zijn op de *poesaka* of officieele gronden, maar niet op die welke „op last" waren ontgonnen, welke den inbreng van particulier kapitaal veronderstellen en die zich over groote oppervlakten uitstrekten

[2] Uit dit wets verdichtsel, want, met het oog op het verschil in toestanden in het landbezit in verschillende deelen van Java, is het niets meer — is de term landrente, die tot nu toe gangbaar is gebleven, ontstaan. Het is hier de plaats niet om het recht van de meening, dat de souverein op Java, de werkelijke eigenaar van al het land was, te beredeneeren. Niet vele jaren geleden werd dit, als de uitdrukkelijke meening van het Nederlandsch gouvernement uitgesproken, en is een onderwerp geweest voor uitvoerige bespreking door Nederlandsche wetsonderzoekers. In de practische toepassing schijnt de theorie geen kwaad te hebben gesticht.

staan tusschen het gouvernement en de landbouwers, hoe meer schade en verdrukking er zou zijn, maar hij vreesde tevens de klassen met staatkundigen invloed voor het hoofd te stooten door hen geheel uit te sluiten van het beheer, en droeg de commissarissen, die de belasting zouden invoeren alleen op, de pachten te gunnen aan de, het dichtst mogelijk bij den landbouwer staande personen. Het land zou dan, naar gelang van omstandigheden in grootere en kleinere stukken verdeeld worden; de grootere zouden dan echter beschouwd moeten worden als ontstaan door een toegeven aan een noodzakelijk vergelijk, en als tijdelijk. De pachten werden uitgegeven voor een korten tijd, hoogstens voor drie jaren, opdat het gouvernement de macht zou behouden de instelling te herzien, naar mate zijn kennis van de toestanden of van zijne belangen zoude vermeerderen. In den eersten tijd van zijn landrenteplannen sprak Raffles van het maken eener regeling voor een langeren tijd, zeven of tien jaren, en zelfs voor altijd [1], maar de orders uit Calcutta, waar men den onveranderlijken aanslag kende, waren in strijd met zijn plannen en beduidden hem dat het Opperbestuur daar stellig geen genoegen mee zou nemen [2].

Een aanvang werd gemaakt met de invoering der landrente op den voet van Raffles' minuut en instructies van 1813. De regeling werd gewoonlijk voor een jaar en met de dorpshoofden getroffen. Binnen vier maanden, echter, na den eigenlijken aanvang met de grondregeling, hadden Raffles' denkbeelden zich reeds gewijzigd, en in zijn minuut en instructies van 1814 toonde hij een verklaarde voorkeur voor de *ryotwari* of de persoonlijke regeling. Het is mogelijk, dat Raffles, zooals Norman aanneemt,

[1] Brief aan Hammond, October 1813, Mem., 194.
[2] Brief van Lord Minto aan Raffles, Nov 1813, Ib., 197.

in dien tusschentijd had vernomen van de ryotwari-regeling door het Britsche gouvernement in de Madrasdistricten gemaakt, en dat hij zijne plannen naar deze pas ontvangen berichten wijzigde [1]. De redenen welke hij zelf opgeeft, zijn echter op zich zelf reeds voldoende om de verandering te verklaren. De dorpsregeling, zegt hij [2], „was alleen een schrede, gedaan wegens noodzaak, de onmogelijkheid om in eens een meer gedetailleerd plan in te voeren, en die op het oogenblik dat zij gedaan was, reeds moest beschouwd worden als tijdelijk, en in de richting waarvan niet zou worden voortgegaan, indien, na verkregen meerdere kennis, een meer gewenscht stelsel van behandeling raadzaam zou voorkomen".

„In den tijd, die verloopen is sedert de eerste regeling, werd, door de ernstigste onderzoekingen omtrent al de bizonderheden van de zaken der lands inkomsten, een voldoende kennis verkregen om het gouvernement meer volledig bevoegdheid te geven, het meer gedetailleerde plan in uitvoering te stellen, waarvan een zoo spoedig doenlijke invoering steeds beoogd is".

„De tusschenkomst van pachters wordt voor de toekomst als volmaakt onnoodig beschouwd. Men gevoelt dat zulk een regeling de massa van het volk geheel zou overleveren aan een ontelbaar aantal hoofden, die, hoe goed zij zich tot nu toe ook gedragen hebben, in voorkomende gevallen, een handigheid zouden toonen te bezitten, in mishandelen en verdrukken, waartegen de besturende

[1] BH., 215, Raffles' brief a. Minto, 13 Febr. 1814, Mem., 224 zegt dat hij de ryotwari regeling aannam, zonder kennis te dragen van hare invoering ergens elders, maar in zijne minuut van 11 Febr. 1814 (Subst., 194) verwijst hij naar de ryotwari regeling „zooals zij in Westelijk Britsch-Indie is genoemd (?), waar zij naar het schijnt met voordeel is ingevoerd". Het is moeilijk deze tegenstrijdigheid ten voordeele van Raffles' oprechtheid te verklaren.

[2] Rev. Instructions, 1814, Subst., 193.

macht zich geen evenredige middelen tot voorkoming of herstel zou hebben voorbehouden, en die met de beginselen van een goed bestuur niet bestaanbaar zijn".

„Er is daarom besloten, dat dit stelsel van tusschenpersonen geheel zal worden opgegeven, zullende het gouvernement in de toekomst, door zijn ambtenaren onmiddellijk met iederen landbouwer persoonlijk handelen, en alzoo zelf de belastingheffer zijn".

De groote fout van het Nederlandsche stelsel was, volgens Raffles, „dat geen onmiddellijk toezicht op, noch gemeenschap met het volk was gehouden" [1]; de inleiding van de memorie van 1814, waarin de redenen voor de aanneming der persoonlijke regeling ontvouwd worden, beschrijft in bizonderheden de misbruiken, die reeds ter kennisse van den lezer zijn gebracht. „Het scheen daarom volstrekt noodzakelijk, plotseling tot den wortel door te dringen, en een algemeen eenvormig stelsel in te voeren, waarbij het bestuur in dadelijke aanraking kwam met de bevolking, alle beperking van handel en nijverheid werd opgeheven, de ijdelheid der hoofden werd ontzien, dezen in het bezit werden gelaten van de rechten, aan het feitelijk bezit van macht verbonden, de beginselen van Europeesche wetgeving in overeenstemming werden gebracht met de bizondere landsgebruiken en zeden (adat) — een stelsel, in alle opzichten er op berekend om de ruime hulpmiddelen dezer kolonie te ontwikkelen en de welvaart en het geluk van hare talrijke bevolking te bevorderen [2].

De voordeelen der dorpsregeling waren sterk aanbevolen door een van de Britsche ambtenaren, betrokken bij de invoering der landrente; zij was het stelsel waaraan de bevolking gewoon was [3], en het gemakkelijkst in te voeren en te beheeren; zij eigende zich voor de voorziening in

[1] Min., 1814, Subst., 8. [2] Subst., 21—22. [3] Zie boven, hoofdstuk I.

betrekkingen voor de klasse van inlanders van aanzien die, indien zij opzij werd gezet, gepensioneerde luiaards, vagebonden of gevaarlijke elementen zou voortbrengen [1]. Het voorstel werd terzijde gelegd door Raffles, in weerwil van de groote voordeelen, die het aanbood, omdat het in strijd was met het beginsel van direct bestuur over de inlanders individueel, dat hij had aangenomen. „Onder zulk een (dorps) stelsel was de inzameling der inkomsten ongetwijfeld veel gemakkelijker en zij was dit nog meer toen die inzameling door tusschenkomst van de regenten geschiedde. Maar de inkomsten zijn thans nog verpacht aan een tusschenklasse; de landbouwers komen niet onmiddellijk onder den beschermenden bestuursinvloed; een groot deel der lands inkomsten gaat verloren vóór het de schatkist bereikt; de werkelijke hulpbronnen van het land zijn niet bekend; in 't kort, ofschoon de openbare inkomsten door het ter zijde stellen van den regent, gedeeltelijk mogen zijn verbeterd, en het volk van sommige der meest ondragelijke lasten moge zijn bevrijd, het beoogde hoofddoel, het bevrijden der landbouwers van de onderdrukking hunner hoofden, en het doen stijgen van de werkelijke landsinkomsten, is, onder dit stelsel, verre van bereikt" [2].

Het is de aanneming door Raffles van dit beginsel, van

[1] Rapport van kolonel Adams over de regeling in Soerabaja, Min., 1814, Subst., 113. Crawford, rapport over Kadoe, droug er op aan dat de *bekels* zouden beschouwd worden als permanente pachters en dat de regeling met hen zou gemaakt worden. Indien de *bekels* de tusschenpersonen werden, benoemd door hoogere ambtenaren, om de pachten van de inlandsche huishouding te innen, dan zou dit voorstel op de invoering van het *zamindari* stelsel lijken. Het werd door Raffles verworpen, omdat het *bekel* stelsel een afwijking zou zijn en een ontaarding van de normale organisatie. Andere tegenwerpingen hadden zoowel betrekking op dit stelsel als op dat van de dorpsregeling. Subst., 109, 113, 115.

[2] Subst., 120—121. [Zie M. L. v. Dev., LS., 1·207

onmiddellijke aanraking met de individuen van het volk, zonder de tusschenkomst van meer of minder onafhankelijke inlandsche beambten, die zijne staatkunde als oorspronkelijk stempelt en hem als de leider der nieuwe school van koloniaal bestuur teekent. Ik kan niet Pierson's bewering [1] toegeven, dat de groote nieuwigheid in Raffles' stelsel was de invoering eener belasting, in plaats van handelswinsten, als bron van inkomst. Sommige der contingenten onder het oude stelsel van de inlanders geëischt, vertegenwoordigden, open en klaar, handelsneiging van wege het bestuur, zijnde een poging om de voortbrengende kracht van de inlanders in zekere kanalen te leiden, ten einde zekere waren voor de Europeesche markt te verkrijgen. Er waren echter reeds werkelijke belastingen ook, in het oude stelsel, directe en indirecte. 's Comp^ies rijstcontingent was evengoed een belasting als Raffles' landrente, die ook in natura kon worden opgebracht. De groote en eenige tegenstelling tusschen de oude en de nieuwe middelen van inkomst was het verschil in beheer, waardoor het geheele proces van aanslag en inning gebracht werd onder toezicht van Europeesche denkbeelden van eerlijkheid, zuinigheid en rechtvaardigheid.

De redenen van het niet slagen van Raffles' landrente kunnen onder twee hoofden gebracht worden: ten eerste, zekere fouten in het plan en in de wijze waarop Raffles de invoering er van aanving, waarvoor hij zelf verantwoordelijk was; ten tweede, de onmogelijkheid om, met de hulpmiddelen die hij tot zijn beschikking had, zelfs een volmaakt stelsel van dit soort in te voeren, onder de bestaande inlandsche maatschappelijke toestanden.

De tijden waren ongunstig voor zulk een ernstige her-

[1] K. P., 27; Pierson volgt hier Muntinghe zonder een voldoende blootlegging van diens overwegingen en van de feiten die hij aanhaalt.

vorming als Raffles ondernam, en de onzekerheid dier tijden weerspiegelen zich in een haast en een snelheid van verandering van zijne zijde, welke alleen door slechte uitkomsten gevolgd konden worden. Binnen een jaar was hij van de landverhuur in groote districten gekomen tot de verhuur dorpsgewijze, en overgesprongen tot die aan elken bebouwer van den grond individueel; het eene stelsel voorschrijvende vóór dat het andere nog ingevoerd was [1]. Door het plan van heffing kon het beoogde doel, nl. de pachters van verschillende soorten van grond rechtvaardig te belasten, moeilijk worden bereikt, en werd een onbehoorlijke druk op de armere soorten gelegd [2]. Raffles schijnt bovendien weinig moeite te hebben gedaan om een belastingplan vast te stellen, dat algemeen over het geheele eiland zou kunnen worden ingevoerd; dat, hetwelk hij voor de oosterdistricten voorschreef was, om reden van plaatselijken aard, ongeschikt voor toepassing elders, en hij moest de wijze van heffing te veel aan het persoonlijk inzicht van de heffers overlaten [3]. Het plan om niet een vastgesteld bedrag maar een deel van den gemiddelden oogst te eischen, omdat dit aan het bestuur het maximum van hetgeen het billijker wijze kon eischen scheen te beloven, leidde tot moeilijkheden en misbruiken [4].

Theoretische gebreken in Raffles' plan voor de landrente zijn echter van weinig gewicht, vergeleken bij de

[1] M. L. v. Deventer, NG., XCII. Bruijn, in zijn bericht over Bantam, 1817, zegt dat gronden in de bovendistricten aldaar, verpacht waren aan mij hoofden in 1813, aan desahoofden in 1814 en aan het gewone volk in 1815, ib. 149.

[2] Rapport van de Salis over Pekalongan en Kedoe, 1816. M. L. v. Deventer, NG., 93.

[3] S. van Deventer, LS., I 380, Rapport v. Maart 1818 met opzet, ib., 2 4. Dit leidde tot groote verschillen in den druk van de landrente op verschillende plaatsen.

[4] Rapport v. Hopkins, 1814, Probolingo en Besoeki, subst., 145

wijze waarop het werd vervormd en uit zijn verband gerukt bij de practische toepassing op de inlandsche maatschappij. Toen Raffles zijn memorie van 1814 schreef, waarin hij het stelsel van individueele regeling als het normale aannam [1], had hij voor dezen vorm alleen werkelijke ondervinding opgedaan in districten, die vroeger behoord hadden aan Chineesche pachters. Deze districten waren bizonder geschikt voor zulk een regeling en hij schijnt te zijn aangemoedigd haar algemeen te maken omdat zij daar met zoo'n goeden uitslag was bekroond [2]. Van het oogenblik echter dat Raffles trachtte de individueele regeling over andere deelen van Java uit te breiden, betrad hij een volmaakt onvoorbereid veld en het door hem aangegeven administratieve samenstel viel geheel uit een. Volgens de minuut van 1813 wilde Raffles alleen [3] „de rechtvaardigheid, de uitvoerbaarheid en het voordeel van het nieuwe stelsel" vaststellen en als dit doel bereikt is zeide hij: „zal ik de eer hebben het plan voor te stellen dat bij de aanwending eener geleidelijke en meest gunstige invoering er van mij raadzaam voorkomt te volgen".

De memorie en de instructies van 1814 zijn schijnbaar duidelijker voor wat betreft de bizonderheden der regeling, maar met het oog op het verschil in toestanden, in de inlandsche maatschappij voorkomende, moest Raffles in-

[1] Hij stond uitzonderingen toe voor de practijk der individueele regeling, maar dorpsregelingen mochten alleen voor een korten tijd gemaakt worden en zouden zoo spoedig mogelijk tot den individueelen vorm worden gebracht.

[2] Er is gezegd dat het nieuwe stelsel, toen het werd ingevoerd, in een district van Pekalongan, dat vroeger onder Chineesch beheer had gestaan, een netto opbrengst gaf van bijna het viervoud van het vroeger ontvangene, terwijl de inzameling volstrekt geen moeite veroorzaakte. Raffles Subst., 35, 137. Daarentegen zegt de Sal's in zijn rapport over Pekalongan en Kedoe, 1816, dat een district, vroeger verpacht aan een Chinees, en daarna onderworpen aan de individueele regeling, altijd ten achter bleef. M. L. v. Deventer, NG., 92. [3] Subst., 277.

derdaad de oplossing van de belangrijkste vraagstukken aan zijne ondergeschikten overlaten. Deze mannen, die zooals hij zegt [1]: „in den korten tijd van zes maanden mij in staat stelden een omwenteling te weeg te brengen, waarvan in de twee eeuwen van Nederlandsch beheer nauwelijks gedroomd kon worden", telden te zamen minder dan een dozijn. Die macht was belachelijk onevenredig voor het uitvoeren der plannen, die de heffing en de inning eener belasting van een vier of vijf millioen zielen in zich sloten.

Voor het welslagen van Raffles' plannen moest aan de uitvoering daarvan een soort kadastrale opmeting voorafgaan. Twee jaren na Raffles' vertrek van Java werd in een rapport [2] verklaard dat de opmeting der velden „niet overal was aangevangen, nergens was voltooid, en dat geen vertrouwen kon gesteld worden in de opmetingen waar zij hadden plaats gehad". Sommige districten van Bantam konden niet worden opgemeten, uithoofde van de heerschende onveiligheid [3], en wanneer er iets gedaan was dat kon doorgaan voor een opmeting, berustte deze niet op feitelijke metingen door Europeanen, maar op volkomen onbetrouwbare — uithoofde van de bevooroordeelde bron waaruit zij kwamen — opgaven van inlandsche beambten, bovendien van geen nut, dewijl ze in inlandsche maten, verschillend in ieder deel van het eiland, waren uitgedrukt. Raffles had uitgebreide plannen gemaakt voor de verzameling der noodige gegevens; de residenten zouden worden bijgestaan door landmeters en collecteurs — slechts weinige van dezen zijn er ooit benoemd — bij het samenstellen van een kaart op de schaal van een Eng. duim op de Eng. mijl, welke ongeveer overeenkwam met de

[1] Subst., 74. [2] Rapport van 1818, S. v. Deventer, LS., 1: 380.
[3] M. L. v. Deventer, NG., 148.

hoeveelheid land, waarvoor ieder dorp verantwoordelijk was. In de dorpen zouden blanco formulieren gebruikt worden voor het opteekenen van inlichtingen omtrent bevolking, soorten en opbrengst der gronden, de wijze van bebouwing, enz.[1]. Wanneer de collecteur zich grondig op de hoogte had gesteld van de toestanden en de hulpmiddelen van ieder dorp, moest hij tot de vaststelling der belasting overgaan, niet voor het dorp in z'n geheel, maar voor iederen landbouwer. Zelfs Raffles' vurige geest begreep de noodzakelijkheid eenige grens te moeten stellen aan den ijver der Europeesche helpers, die hij hoopte te verkrijgen, zoodat het dorpshoofd tot gouvernementsbeambte werd aangesteld voor de regeling der belasting onder de personen en bekleed met de verantwoordelijkheid en de macht voor de inning[2]. De collecteur moest een overzicht maken, gegrond op de inlichtingen van het dorpshoofd, waarin niet alleen de geheele belasting door het dorp op te brengen, maar ook de bizonderheden van de heffing zouden voorkomen; vervolgens moest het dorpshoofd de belasting innen tegen een bewijs voor iederen landbouwer, waarin gemeld moesten worden de grondsoort, de aard en het bedrag zijner betaling[3]. Dit alles moest geschieden in een land, waar nauwelijks één dorpshoofd kon lezen en schrijven[4].

[1] Zie de tabellen, geletterd A tot G in Subst., 202 vv.

[2] Waarschijnlijk werd eerst te vergeefs beproefd de regeling in bizonderheden aan Europeesche ambtenaren toe te vertrouwen In Soerabaja, 1815, begon de ontvanger het land onder de bewoners te verdeelen en met ieder van hen een afzonderlijke regeling te treffen: hij had dit in nauwelijks 50 van de 2700 dorpen gedaan, toen hij de onmogelijkheid van de taak begreep en verder de regeling dorpsgewijze maakte S. van Deventer, LS., 1874, rapport van Lawick van Pabst.

[3] Revenue Instructions, 1814, Subst., 197. 212—215.

[4] Rapport van de Bruijn, Bantam, 1817, M. L. v Deventer, NG, 151. De Bruijn zeide dat één inlandsch schrijver voldoende werd geacht voor een district, bevattende vele ver van elkaar gelegen dorpen.

Het is gemakkelijk zich de uitkomst voor te stellen. De individueele regeling bestond slechts in naam; het dorpshoofd daartoe opgeroepen, verschafte de lijst die van hem gevraagd werd, maar stelde die voor de gelegenheid te zamen, en deed geen poging haar tot een getrouw beeld van het dorp te maken of haar te herzien om rekening te houden met veranderingen in de pacht. Een geweldige hoeveelheid beschreven papier werd in omloop gebracht, maar dit had even goed blank kunnen gelaten worden, als bedekt met letters en cijfers, die door weinigen konden gelezen worden en waarmede niemand rekening hield [1].

Nooit was er een stelsel in de uitvoering verder verwijderd van de plannen van den ontwerper dan Raffles' landrente, zooals die inderdaad werd toegepast. Vrij spel werd gelaten aan de willekeur en de onrechtvaardige handelingen, niet alleen van de dorpshoofden maar evenzeer van de Europeesche ambtenaren, die met de beste bedoelingen de ernstigste vergissingen maakten. Verward door de snelheid, waarmede de veranderingen elkaar opvolgden, en geheel onbekend met de inlandsche toestanden, waarop die veranderingen moesten worden toegepast, sloegen zij al de voorschriften van Raffles in den wind, en volgden de manier, om te krijgen wat zij te hooi en te gras van de inlanders halen konden. Raffles beklaagde er zich in 1814 over dat een zijner residenten in belangrijke bizonderheden van zijne voorschriften was afgeweken, dat hij geen opgaven noch ontvangstbewijzen had gegeven, en het stelsel van gedwongen levering en diensten had behouden; alzoo, door twee geheel tegenstrijdige

[1] Rapport van de Suhs, Kedoe, 1816, M. L. v. Deventer, NG., 94. Rapport van Servatius, Cheribon S. v. Deventer, LS., 1, 369. Rapport van 1818, ib., I 381

stelsels met elkaar te verbinden, werd het geheel een en al verwarring, slechts weinig ten bate van het gouvernement en van gering voordeel voor het land [1]. Een Nederlandsch ambtenaar, die de werking van het belastingstelsel in twee residenties naging, berichtte in 1816 [2], dat het niet mogelijk was eenige beginselen te ontdekken, die door den Britschen ambtenaar bij de invoering der belasting gevolgd waren; hij had „bij wijze van gissing" gehandeld. In een gewest [3] was de landrente op zulk een basis ingesteld, dat zij netto 156.000 roepiën had moeten opbrengen; een ander ambtenaar aangewezen de belasting in 1814 te beheeren, kwam tot 399.000; het volgende jaar nam een derde ambtenaar een nieuwen standaard aan en kwam tot het cijfer van 212.000; het werkelijk betaalde bedrag, 1815 1816, was 89.000. De ambtenaren wisten niet welke oppervlakte belastbaar was, hoeveel de opbrengst, of welke de geldswaarde van den oogst was. In Soerabaja was de landrente met 80 pCt. gerezen; de inlanders hadden geen behoefte land onder deze voorwaarden te „pachten" maar werden er toe gedwongen door het gouvernement [4]. Uit hoofde van de ellende in dit gewest benoemde het gouvernement tegen het einde van 1815 een commissie om de werking der belasting na te gaan. Een zoodanige verwarring heerschte er in alle landelijke inkomsten dat het onmogelijk was te bepalen wat betaald was en wat billijker wijze had kunnen betaald worden door de dorpen, veel minder nog door de personen. De landrente werd met 20 pCt. verlaagd en dit zou nog verder gedaan worden. Wanneer echter verminderingen werden toegestaan, zooals in Cheribon en in Soerabaja, dan hadden

[1] Subst , 88. [2] Rapport van de Salis, M. L. v. Deventer NG , 31.
[3] Cheribon, rapport van Servatius, S. v. Deventer, LS., 1 : 366 vv.
[4] Rapport v. Lawick v. Pabst, S. v. Deventer, LS., 1 : 374

daarvan hoofdzakelijk de hoofden en woekeraars voordeel. Raffles' plan voor verlaging in geval van te zwaar belaste inlanders kon niet practisch worden uitgevoerd, en de armen en zwakken betaalden steeds de hoogste belastingen even als onder de oude inlandsche instellingen [1].

Alvorens voort te gaan met het behandelen der geldelijke uitkomsten van Raffles' landrente, zal het goed wezen, zijn staatkunde ten opzichte van het oude stelsel van gedwongen cultures in beschouwing te nemen. Terwijl hij mèt Minto het stelsel veroordeelde, week hij in de practijk van zijne beginselen af. Hij veranderde veel met het doel de contingenten op te heffen; in de contracten met de vorsten van Djokjokarta en Soerakarta, gesloten in 1811, ontlastte hij hen van de verplichting tot het leveren van goederen aan het gouvernement, en verbond hij zich tot het betalen van alle arbeiders door hen verschaft [2]. Hij schreef in de proclamatie van 1813 [3], „Het stelsel van dienstplichtigheid en gedwongen leveringen is algemeen over het geheele eiland afgeschaft geworden", maar in dezelfde paragraaf stond hij toe dat eenige deelen van het oude stelsel voorloopig zouden behouden blijven, en feitelijk ging hij daarmede onveranderd voort. De reden voor deze vele afwijkingen, in strijd met zijn openbaar gemaakte denkbeelden, en met den onbedachtzamen ijver, waarmede hij de invoering der landrente doordreef, was ongetwijfeld de zeer practische overweging dat hij geld noodig had. Totdat de landrente, de groote inkomsten

[1] Elout a. d. Direct. Gener. der Kolonien, 30 Mei 1816, M. L. v. Deventer, NG., 68; Rapport v. v. Lawick v. Pabst; Rapport van 1818, S. v Deventer, LS, 1 381.

[2] Contracten in M L. v. Deventer, NG., 315, 319. Vergelijk een brief v d resident v Buitenzorg, 1812 (niet 1882), ib., 332, voorstellende een vermeerdering in de betaling van arbeiders, die van verre moeten komen om te werken. [3] Subst., 174.

zou hebben opgebracht, die hij er van verwachtte, kon hij zich niet losmaken van de fiscale kunstgrepen zijner voorgangers. Het oogenblik voor de opheffing der gedwongen cultures was echter bizonder gunstig, en Raffles won weinig door ze aan te houden. De belangrijkste cultuur, die van de koffie, was in de eerste periode van zijn beheer een bron van feitelijk verlies voor het gouvernement; hij vond de gouvernements pakhuizen overvol met een product, waarvoor hij geen markt vinden kon, terwijl hij verplicht was de inlanders te betalen voor wat zij verder aanvoerden. Hij dacht er aan deze betalingen te staken en den vrijen aanplant en uitvoer van koffie en andere producten in de ooster-districten toe te staan [1]. De gronden vroeger aangewezen voor de cultuur van uitvoerartikelen, zooals koffie en peper, waren met andere aan de landrente onderworpen en de cultures gingen hard achteruit [2]. In de Preanger-regentschappen, echter, waar de koffie productie vroeger zeer gunstig was geweest, werd de cultuur behouden en deze districten werden uitgezonderd van de invoering der landrente [3]. Raffles zegt dat toen Java aan de Nederlanders werd teruggegeven, hij juist schikkingen maakte om de koffiecultuur ook in de Preanger vrij te maken, maar zoo hij al plannen daartoe had, tot de uitvoering zijn ze niet gekomen. Een andere uitzondering op het belastingstelsel werd gemaakt in de zoogenaamde

[1] Minute v. 1813, Subst., 274, 1814, ib., 66. Minute van September 1813, M L. v Deventer, NG , 22

[2] Voor het verschil in de wijzen waarop de overgang tot het beginsel van het landrentestelsel werd uitgevoerd, in het geval der koffietuinen, zie de Salis in M L. v. Deventer, NG., 89. Het denkbeeld van Raffles, dat de koffieproductie in de Oost, van zelf in stand zou blijven, zonder aandrang is een illusie gebleken; er was geen voordeel in de cultuur te dier tijde.

[3] Norman, BH., 242, zegt dat de inlanders in deze districten meer leden onder Raffles' bestuur, dan zij ooit te voren deden.

blandong-districten, waar de bevolking djatihout voor het bestuur moest hakken en sleepen; er was groote weifeling in de wijze van behandelen dezer districten, en verschillende methoden van boschontginning werden beproefd, maar in het algemeen werd gedwongen arbeid toegepast [1].

Raffles' bestuur schijnt, naar mate de tijd voortging, gestadig gedreven te zijn naar de tradities van de vroegere staatkunde; het werd gaandeweg zoo handelsgezind, dat het door Crawford „ware house keeper" [2] werd genoemd en het maakte den terugkeer tot 's Comp[ies] staatkunde in den tijd van het cultuurstelsel gemakkelijker en geleidelijk door het behoud der belangrijkste cultures tot dien tijd.

Tot kort voor het einde van Raffles' beheer werden uit de koffiecultuur weinig inkomsten getrokken, doordien de handel nog de nadeelen van de oorlogen in Europa en Amerika ondervond. Raffles schreef in 1814 dat hij in dat jaar geen enkele lading had kunnen verschepen [3]. Na dien tijd kwam er verbetering, en indien de cijfers van Raffles vertrouwbaar zijn, dan was er vóór het einde van zijn bestuur een vrij levendige handel tusschen Java en de buitenwereld [4]. Vóór dat Raffles geland was op Java had hij het voornemen te kennen gegeven de ondernemingen te willen beperken van Amerikanen en andere, „handels beunhazen" en „gewetenlooze gelukzoekers" [5]

[1] M. L. v Deventer, NG., 90; Norman, BH., 161 vv Elout zeide dat de boschmaatregelen van de Engelschen het volk verdrukten „tot een ongeregelde behandeling van de bosschen aanleiding gaven en de voordeelen van den lande verminderden", ib., 164.

[2] M. L. v. Deventer, NG., CXVII. Zie dit voor verdere toelichting

[3] Raffles a. d. G G van Britsch-Indie, 6 Oct. 1814, M. L. v Deventer, NG., 47.

[4] De cijfers gegeven door Raffles, Hist., 1: 215, hebben betrekking op schepen en tonnenmaat en toonen niet de toeneming van den werkelijken handel aan, zooals door Norman is opgemerkt, BH, 282 vv.

[5] Mem., 74

die het meest van den handel genoten en die gewoon waren vuurwapenen aan de inlanders te verkoopen. Hij keerde wel niet terug tot de uitsluitings-politiek van de Comp^ie^, maar hij voerde een stelsel in, 't welk geen vrijhandel was, zelfs indien men 't neemt naar de opvatting uit dien tijd. Schepen die niet in Brittannië geregistreerd waren, en Britsche schepen komende van het westen van de Kaap, konden alleen te Batavia handel drijven; de in- en uitvoerrechten waren betrekkelijk laag, loopende tusschen 6 en 10 pCt., maar in sommige gevallen waren begunstigende rechten toegekend, om de Britsche scheepvaart te bevoordeelen [1]. Raffles' belangrijkste daad ten opzichte van den handel was het op gelijken voet brengen der rechten voor de kleinere havens met die voor Batavia en voorts de hervorming van de wijze van inning der rechten, door het verpachten daarvan op te heffen.

Raffles had zeer rooskleurige verwachtingen van een vermeerdering der inkomsten op Java door de invoering der landrente; hij dacht dat zij in sommige districten het tienvoud van de vroegere ontvangsten zou opbrengen [2]. De landrente toonde inderdaad een gestadige vooruitgang in de eerste paar jaren na hare invoering, van iets meer dan 1.000.000 Java roepien in 1814 komende tot bijna 2.500.000 in 1815. Zij vormde slechts een deel, hoewel

[1] Bizonderheden van Raffles' tarieven, vier in aantal, zijn gegeven in Norman, BH., 266 vv., in tabellenvorm. Door het tarief van 1814 betaalden vreemde schepen 15 pCt. ad valorem, terwijl Britsche 10 pCt. betaalden, en er bestond later een neiging om de begunstiging op verschillende wijzen te versterken. M. L. v Deventer, NG., CVII Juist voor dat het eiland aan de Nederlanders werd teruggegeven verlaagden de Britten de rechten, in de hoop er later bij te winnen Norman, BH., 272.

[2] Min , 1813 , Subst , 276 In zijn min v. 1814 (ib , 49) beweerde hij dat deze vermeerdering verkregen was, maar de cijfers die hij daar geeft, kloppen niet met de cijfers van werkelijke ontvangsten en moeten slechts schattingen zijn.

het meest belangrijke, van de gouvernementsinkomsten, die uit een groote verscheidenheid van bronnen vloeiden [1]. Andere inkomsten verminderden, of gingen althans niet vooruit en ofschoon de totaal inkomsten grooter waren dan onder Daendels en zijne voorgangers, zij namen minder toe dan de uitgaven en ieder jaar was er een tekort van verscheidene millioenen roepiën. Raffles schrijft zijn terugroeping, die plaats had kort voor het verlaten van Java door de Britten, toe aan de ontevredenheid in Britsch-Indië en in Engeland, veroorzaakt door zijn beroep op de Bengaalsche schatkist [2]. In zijn geldverlegenheid bood hij niet altijd weerstand aan de verzoeking om papieren geld uit te geven. Zijne uitgiften, geschiedden echter in den vorm van banknoten en schatkistbiljetten, die grootendeels vóór het midden van 1816 waren ingewisseld, en hij trok uit de circulatie meer dan 8.000.000 Rkd. nominaal, van het minwaardige papieren geld door zijne voorgangers op Java in omloop gebracht. Het middel waarmede hij dit resultaat bereikte, is een van de trekken van zijn beheer, die het strengst gegispt zijn; in plaats van het geld geleidelijk uit de circulatie terug te nemen, verkocht hij land, zooals Daendels ook had gedaan, en ontving het papieren geld in betaling. Een landverkoop door het bestuur is op Java niet zoo onschuldig als in de streken der Nieuwe Wereld, want hij sluit een verkoop van arbeidskrachten mede in; de Staat stond daardoor een deel van zijn rechten over de opgezetenen van het land af, en gaf aan den kooper een macht over hen, die tot in den tegenwoordigen tijd een hindernis voor een goed bestuur is gebleven [3].

[1] Zie de tabel in Raffles, Hist., 1· tegenover p. 342, en voor een gedetailleerde beschrijving van de verschillende bronnen van inkomsten M L v. Deventer, NG., XCIX vv., 119 vv., 164 vv.

[2] Raffles, Mem , 284—285.

[3] Ik wensch alleen eenige van de treffende trekken uit Raffles' fis-

Het gebied van de staatkunde verlatende om dat van de administratie te betreden, zijn thans de veranderingen te bespreken door Raffles beoogd en uitgevoerd in de Europeesche organisatie en in het bestuur over de inlanders. „Het zou ondoenlijk zijn melding te maken van de moeilijkheden en hinderpalen die de vestiging van een zuivere en rechtschapen administratie veroorzaakte. Niet alleen moest het geheele stelsel vroeger opgezet door de Nederlanders, worden omvergeworpen, maar een geheel nieuw moest worden ingevoerd, dat even zuiver en vrijzinnig zou wezen als het oude verdorven en bekrompen was geweest; en dit moest ten uitvoer worden gebracht door dezelfde personen, die zoolang zich hadden vetgemest door de groote gebreken van het vroegere stelsel" [1]. Deze woorden mogen verwondering baren, met het oog op de hervormingen, die beschreven zijn, als reeds onder Daendels te zijn uitgevoerd, en zij mogen, als geschreven door Mevr. Raffles, beschouwd worden de fouten die Raffles had uit te roeien, aanmerkelijk te overdrijven. Toch ligt er eenige waarheid in die woorden; een eigenaardige moeilijkheid voor den geschiedschrijver van de koloniale administratie in dit tijdperk is, dat hij leest van voorgestelde of uitgevoerde hervormingen onder een Gouverneur, alleen om van diens opvolger te vernemen dat het werk geheel moest worden overgedaan. Dit is waar zoowel voor Raffles' als voor andere tijdperken; men verkrijgt een indruk bij het lezen van eigen verslagen over aangebrachte

cale staatkunde aan te geven; voor de bizonderheden wordt de lezer verwezen naar Norman, L. M. v. Deventer, NG., Inleiding en C. E. van Kesteren, „Een legaat uit den Engelschen tijd", Ind. Gids, 1884, 2:403 vv; 1886, 1:449 vv., waar hij een uitvoerige beschouwing zal vinden. Raffles herkreeg voor het gouvernement eenige der landen, die vroeger vervreemd waren, maar werd beschuldigd een onwettige persoonlijke winst te hebben gemaakt uit de verkoopen, die hij bewerkte.

[1] Mem., 100

verbeteringen, geheel verschillend van die welke de opvolger daarvan geeft. Waar zoovele goede bedoelingen zoek raakten bij de uitvoering, daar zou het vruchteloos zijn de veranderingen in bizonderheden op te teekenen, en ik zal dan ook slechts trachten een overzicht te geven van de hoofdbedoeling van Raffles' administratief werk. Vooraf moet worden opgemerkt, dat, in weerwil van de poging van den vorigen Nederlandschen Gouverneur Generaal om zijne ambtenaren te verhinderen onder de Engelschen te dienen [1], zij een groot aandeel in Raffles' administratie hebben gehad, en minstens even trouw en werkzaam als de Britsche ambtenaren schijnen te zijn geweest [2].

Ten opzichte van de gewestelijke administratie, was Raffles' hoofddoel een beter bestuur over de massa van het volk te verkrijgen, door de stelling der Europeesche ambtenaren te versterken. Hij verdubbelde bijna het aantal residenten, aan wien die titel nu voor het eerst blijvend werd toegekend; hij wijzigde in verband daarmede de territoriale indeelingen, en zorgde voor een eenvormige onderverdeeling van iedere residentie in afdeelingen onder inlandsche regenten, welke laatste wel niet voleindigd werd in zijn tijd, maar die den grondslag vormde voor de latere verdeeling. De voorschriften die hij voor de residenten samenstelde, drukten zoo goed het eigenaardig karakter van hun machten en plichten uit, dat de Nederlanders na hun herstel in het gezag, die geheel behielden. Een poging werd gedaan, den resident in nauwer aan-

[1] Hij deed hen onder eede belooven geen ambt aan te nemen Minto aan Let Geh Comité der Br. O I. C., 6 Dec. 1811, M. L. v Deventer, NG., 3.

[2] M L v. Deventer, NG., XCIII, noemt zes Nederl ambtenaren, die onder Raffles dienden Hierboven werd reeds opgemerkt dat twee of drie leden van zijn oorspronkelijken raad Nederlanders waren, aan een van hen Muntinghe, erkent hij zeer groote verplichting te hebben.

raking te brengen met de inlanders door hem voor te schrijven geregeld te reizen en verslag uit te brengen, en het volk het recht te geven verzoeken en klachten bij hem in te dienen. De eenigszins vèr strekkende plannen van Raffles tot een uitbreiding van het aantal der Europeesche ambtenaren onder de residenten kwamen niet tot uitvoering door gebrek aan geld; eenige collecteurs werden benoemd, maar in het algemeen bleef de resident met een groote verscheidenheid van functies belast, burgerlijke, militaire, rechtskundige en financieele, en is het niet te verwonderen dat hij in gebreke bleef *al* zijne plichten voldoende te vervullen. Het financieele beheer werd door de Britten gewijzigd, echter niet verbeterd; de Nederlandsche commissarissen vonden „de administratien los en onnauwkeurig", er was „noch contrôle, noch geregelde wijze" van boekhouding [1].

De rechterlijke reorganisatie door Raffles ingevoerd is door een bevoegd beoordeelaar bevonden een van de beste en meest blijvende uitkomsten van het Britsche bestuur te zijn geweest [2]. Raffles haalde een streep door al de vroegere regelingen voor de rechtsbedeeling en maakte nieuwe, rekening houdende met de algemeene beginselen van recht en met de plaatselijke behoeften van Europeanen en inlanders in de verschillende deelen van Java. Hij vond dat er geen verschil gemaakt was in de uitoefening van de politie en de eigenlijk rechtskundige functies; dat er nog altijd misbruiken, die hij schandelijk noemde, in de leiding van het recht waren; en dat de rechtbanken slecht waren georganiseerd. De door hem genomen maatregelen namen niet alle kwaad weg en hij maakte sommige ernstige vergissingen, zooals in de poging om de

[1] Brief van Elout, 21 Juni 1816; M. L. v Deventer, NG , 78.
[2] M. L. v. Deventer, NG., CXXX.

Britsche jury aan de inlanders op Java op te dringen [1]. Het schijnt echter wel zeker dat hij de justitie voor de Europeanen belangrijk verbeterde en grondslagen legde, waaruit zich de rechtsbetrekkingen met de inlanders later ontwikkelden. Hij toonde een ijver in het verzamelen van inlichtingen omtrent inlandsche zeden, die zeer prijzenswaardig was en hij deed een ernstige poging om de inlanders in staat te stellen en hen aan te moedigen om hunne zaken te brengen voor de rechtbanken onder Europeeschen invloed.

De hervormingen, door Raffles in de organisatie der Europeesche ambtenaren op Java doorgevoerd, waren in haar soort niet afwijkende van die welke Daendels vóór hem had beproefd; die veranderingen waren zoo, als iedere man van zaken ze zou hebben aangenomen. en boden geen bizondere moeilijkheid in de uitvoering. Met de plannen van Raffles voor de reorganisatie van het inlandsch bestuur stond de zaak anders. Die plannen waren zoo geheel afwijkende van de staatkunde, door de Europeanen sedert eeuwen gevolgd, en strijdig met de bestaande inlandsche maatschappij, dat zij bijkans een omwenteling verwekten. Zij vonden weerstand in de onwetendheid en de belangen, niet van eenige weinige ambtenaren, maar van een geheel volk. Gedurende de weinige jaren van het Britsche bestuur en te midden van al de afleidingen eigen aan dit tijdperk, hadden ze geen kans tot uitvoering te worden gebracht. Er is geen grooter tegenstelling denkbaar dan tusschen de idealen, welke Raffles omtrent het bestuur van de inlanders koesterde en den werkelijken toestand. Raffles' naam zal altijd voortleven door de krachtige poging die hij deed om zijne idealen te verwezenlijken, maar aan anderen bleef het voorbehouden, uit te voeren

[1] Zie Veth, Java, 2.321, voor een beoordeelend overzicht van Raffles veranderingen in de rechtspleging.

wat hij zich gedacht had; en de weldadige invloed zijner plannen is later meer gevoeld dan in zijn tijd.

Raffles bracht de stelling van de vorsten, die de overblijfselen van het vroegere rijk van Mataram bestuurden, terug tot een schaduw van de onafhankelijkheid die zij vroeger genoten [1]. De moeilijkheden kwamen echter toen hij trachtte zijn invloed op de inlandsche huishouding te doen gelden, en zijn macht werd eerst werkelijk op de proef gesteld toen hij trachtte, het gezag van de gewestelijke gouverneurs of regenten en van hunne ondergeschikten vast te stellen en te beteugelen. De Luitenant Gouverneur had eerst te bepalen hoever hij durfde gaan, dan hoe ver hij kon gaan in het beperken van hunne macht. In de rapporten van Raffles en zijne ondergeschikten, zoowel als van de boven hem gestelden in Britsch-Indië, schemert een zekere schroom door, bij het behandelen van de aanrakingen met de ambtenaren, die de werkelijke bestuurders der inlanders waren, en die een lijdelijk verzet konden wekken of een open oorlog konden doen uitbarsten tegen het Europeesch bestuur, indien zij te hard werden aangepakt [2]. Raffles dacht hun medewerking te winnen door hun een stelling te beloven, die uit een oogpunt van materieele voordeelen, stond boven hun vroegere positie, terwijl hij hoopte dat zij dan van de macht en de voorrechten, waardoor zij in de gelegenheid waren de inlanders te onderdrukken, zouden afstand doen. Zij zouden gouvernements ambtenaren worden, onderworpen aan voorschriften, waarin hun macht en hunne plichten

[1] Bij de contracten van 1811 stond de Sultan toe, dat de Britsche resident als zijn eerste minister zou optreden, en de *Soenan* beloofde zijn rijksbestierder noch te benoemen, noch te ontslaan, zonder toestemming van de Britten. M. L. v Deventer, NG., 316, 317

[2] Vergel. Raffles, Subst., 263 vv., 289, M. L v. Deventer, NG., 29

zorgvuldig waren vastgesteld [1]. Zij zouden vaste traktementen krijgen, in plaats van de inkomsten, die zij zich zelven uit de hulpbronnen van het volk hadden weten te verzekeren.

Hun medewerking zou wellicht langs dezen weg verzekerd zijn, indien het niet noodzakelijk ware geweest, op grond van geldelijke overwegingen, het traktement in geld te beperken tot een *douceur* en voor een groot deel het oude stelsel te behouden, waarbij de inlandsche ambtenaren in land werden betaald. „In het algemeen gesproken", zegt Raffles, moesten zij uit de schatkist worden betaald; „zoo ver als mogelijk" moest het betalen in land opgeheven worden. [2] De invoering van de landrente veroorzaakte voor een oogenblik eene verstoring in de betrekkingen, die tot nu toe bestonden tusschen de heerschende klasse en het volk; gronden die als „apanages" door ambtenaren waren bezeten, om de Nederlandsch-Indische uitdrukking te gebruiken, werden behandeld even als alle andere gronden en verpacht aan de opgezetenen, zonder voorbehoud van eenige rechten voor de ambtenaren, die van de opbrengst hadden geleefd [3]. Het duurde echter niet

[1] Zie als voorbeeld van deze voorschriften „Een instructie voor een inlandsch hoofd uit den Engelschen tijd", Bijdr TLV., 1861, 2·4·134 vv Dit stel voorschriften, gegeven door den resident van Rembang aan den *patih* of den minister eener afdeeling, waarin geen vast regent was, is een document van bijna vier bladzijden Er worden in beschreven, de eigenlijke betrekkingen van den patih, tot het bestuur, in de inning van belastingen enz., en tot het volk, in het bevorderen van zijn physiek en moreel welvaren. De patih kon geen buitengewone belastingen heffen, was begrensd in de hoeveelheid diensten, welke hij kon vorderen, ens.

[2] Subst., 264. De voorgestelde traktementen bedroegen tusschen twee en zeven duizend Spaansche matten per jaar. Min. v. 17 Sept. 1818, NG., 22.

[3] Voorbeelden daarvan in het „Eindresumé", 2: 152, 155. Het rapport van Vos over Pasoeroean, 1816 (M. L. v. Deventer, NG., 108),

lang of de inlandsche ambtenaren hernieuwden hun vroegere betrekkingen met de landbouwers, en Raffles was genoopt deze schikking goed te keuren, omdat zijne middelen niet veroorloofden hun evenredige traktementen toe te kennen [1]. Zoolang de vroegere verhoudingen tusschen de inlandsche ambtenaren en het volk bleven bestaan, was de hoop op eene verandering in het wezen van het inlandsch bestuur ijdel. Raffles vaardigde een bevel uit tot het opheffen der gedwongen diensten, maar hij had geen middelen tot uitvoering er van, en indien hij zijn voornemen volvoerde om een woning-belasting in te voeren, welke in de plaats zou komen van de gedwongen leveringen en diensten, zouden de inlanders vermoedelijk nog zwaarder gedrukt worden dan te voren. Het rapport van 1818 erkent dat voor zoover aan den regent land werd toegekend, de opgezetenen daarvan den regent als hun heer erkenden, dien zij verplicht waren te dienen, overeenkomstig de oude landsgebruiken. De regent maakte een meesterlijk gebruik van zijn macht en de oude afpersingen gingen als vroeger voort [2].

Muntinghe had in zijn memorie van 1813, waarin de politiemacht van de inlandsche hoofden besproken wordt,

indien het als nauwkeurig kan worden aangenomen, bewijst dat met de landrente voor eenigen tijd, verkregen werd, wat men er van verwachtte; hij zegt dat het gewone volk tevreden was, terwijl de adel die gewoon was van het zweet van anderen te leven, de eenige waren die luide klachten aanhieven.

[1] In zijn brief van Januari 1814, Mem., 223, zegt hij dat hij den regenten de keus liet tusschen geld of land, of beide. Het is waarschijnlijk dat de regenten het grootste deel hunner vroegere inkomsten behielden, en daarnevens nu een geldelijk salaris genoten.

[2] S. v Deventer, LS., 1: 383 Het bewijs dat Egerton aanhaalt, om aan te toonen dat gedwongen diensten waren opgeheven overeenkomstig Raffles' bevel is onvoldoende, en zijn bewering dat het landrentestelsel alle regentsvoordeelen ophief „licit and illicit" is onnauwkeurig. Egerton, „Raffles", 91—92. Vergel. M. L v. Deventer, NG, XCVI vv., XCIX.

gevraagd, „wie zal deze politiemagt kontroleeren, met opzicht tot de, onder het vroegere stelsel, gebruikelijke heerendiensten en andere vorderingen?" „Wie zal verhoeden dat de lagere klasse van Javanen hunne regenten denzelfden eerbied, dezelfde onderwerping betoonen, en hem dezelfde diensten en schattingen aanbieden, welke zij bijna als een godsdienstigen pligt meenen te moeten geven en volbrengen?" Wanneer land in groote stukken verpacht werd, was het bijna onvermijdelijk dat het gouvernement dit met de inlandsche ambtenaren regelde; zoo waren de huurders bij de eerste regeling in Soerabaja, hoofden van het regentschap, welke die dorpen vroeger als middel van bestaan hadden gekregen; zij waren begeerig van het bestuur te huren, en wonnen bij de onderhandeling, terwijl de inlanders in hun vroegeren toestand bleven [1]. Het was nutteloos in de regelings-contracten zoodanige voorwaarden op te nemen, als voorkomt in de regeling voor Bantam: „Geen belastingen of diensten van wat soort ook mogen geëischt worden van de opgezetenen" [2].

Muntinghe voorspelde den val van Raffles' belasting- en bestuursstelsel, hoewel hij in de beginselen er van geloofde en een krachtig voorstander er van is geweest in het volgend tijdperk. Hij voorzag ook, dat de individueele regeling niet kon verwezenlijkt worden, en dat het land opnieuw onder het opzicht van de inlandsche ambtenaren zou komen, die weder arbeid en de vruchten daarvan op hun bevel zouden verkrijgen „als onder het dwangstelsel". Het landrentestelsel liet niet alleen de regenten met hun macht onaangetast; het deed ook het gezag der dorpshoofden voortduren, die gekozen of benoemd waren in

[1] Verslag, v Lawick v. Pabst, S. v. Deventer, LS , 1 : 373.
[2] M L. v. Deventer, NG., 17.

een vorige periode en die er naar streefden hun gezag te versterken. De landrente schijnt de voornaamste oorzaak te zijn geweest van de invoering van het communale stelsel in de dorpen, met al zijn gelegenheden voor misbruik en verdrukking. Een rapport, geschreven weinige jaren na de invoering der landrente beschrijft de hoofden als elk voordeel trekkende uit de onwetendheid van de dorpelingen, bij het innen van de belasting; zij noopten sommigen de belasting vooruit te betalen, opdat zij de beschikking over het geld zouden hebben, anderen de belasting tweemaal te betalen, en het volk was hulpeloos aan hen overgeleverd [1]. Volgens een ambtenaar stelde de verplichting tot belasting betalen in geld, het volk in de macht van de welgestelden onder hen, die de rol van kapitalisten aannamen en zonder mededoogen woeker dreven [2].

Raffles had al even weinig geluk met het bekampen van nog een eigenaardig misbruik in de inlandsche in-

[1] Rapport van 1818, S. v. Deventer, LS., 1 : 382.

[2] Rapport van v. Lawick v Pabst, Soerabaja, ib., 373 „de gemeene Javaan verwisselde slechts van heer. Voorheen deed hij dienst voor het gouvernement en voor zijn regent, thans lag hij onder de verplichting, om dit voor den huurder der dessa of geldschieter te doen. Van daar dat ook de meeste Chinezen en voornaamste inlandsche inwoners der stad Soerabaya, konden gezegd worden het land gehuurd te hebben, gelijk de regent en de weinige hoofden die men emploijeerde, aan wie men, in stede van geld, gedeeltelijk hun inkomen aan landerijen gaf, en die over die landen en de volken daartoe behoorende, disponeerden naar welgevallen". Hoewel Raffles niet bepaald betaling in munt geeischt had, had hij er toch sterk op aangedrongen (vergel Min., 1814, Subst., 154; Revenue Instructions, ib., p 200), en zijn ambtenaren beproefden te dwingen tot althans gedeeltelijke betaling in geld Een resident bepaalde dat van een-vierde tot de helft van de belasting bepaald in geld zou worden voldaan. Jourdan, Pasoeroean, Subst., 140. Zie ook Rapt. van 1818, S. v Deventer, LS., 1 382. Een resident berichtte dat hoewel hij niet had kunnen bevroeden, uit welke bron het geld zou kunnen komen, de meeste betalingen in geld en niet in natura waren gedaan. M. L. v. Deventer, NG , 87.

stellingen, de binnenlandsche doorvoerrechten, als met zijn algemeene hervorming. De grootere inlandsche rijken op Java hadden, na hun uitbreiding, niet de belastingen opgeheven, die aan de grenzen der kleinere deelen, waaruit die rijken gegroeid waren, geheven werden; binnenlandsche doorvoerrechten hinderden handel en voortbrenging even als zij dit in Europa tot op den hedendaagschen tijd deden. „De belastingen op den binnenlandschen handel strekten zich over elk artikel van voortbrenging, handenarbeid of vertering uit, wanneer het door het land werd vervoerd; zij werden geheven door bedorven en knevelende agenten, en waren meestal aan Chineezen verpacht. In iedere afdeeling bestond een verschillende wijze van belasten; en het trachten daarin eenige eenvormigheid te brengen, zou al even onmogelijk zijn, als het dwingen tot de daarop volgende inning met eenigen graad van regelmatigheid of nauwgezetheid" [1].

Het bedrag van de binnenlandsche rechten op de doorvoergoederen, werd door een Engelsch ambtenaar geschat op bijna 50 pCt. van de waarde en zal waarschijnlijk nog meer hebben bedragen. Daarbij kwamen dan nog de marktrechten, die geheven werden van de waren, die in ieder dorp, hoe klein ook, te koop werden uitgestald; er was geen andere grens aan die rechten dan een toevallig slecht gedefinieerde adat, en de betaalkracht van den handelaar.

Raffles kondigde de opheffing van de binnenlandsche rechten af en beval dat de marktrechten zouden beheerd worden direct door het gouvernement, in stede van verpacht aan Chineezen, maar zijne verordeningen hadden weinig feitelijke uitwerking. Er is gezegd dat zelfs in Raffles' tijd nog nieuwe tolpoorten zijn opgericht, waar

[1] Raffles, Subst., 135—136.

er te voren geen geweest waren [1], en de oude bleven bestaan met al haar misbruiken [2].

De verklaring van Merkus [3] dat het bestuur door Europeanen, niet alleen „van Java maar ook over den Javaan", in werkelijkheid dagteekent van Raffles is onnauwkeurig, zooals zoo'n algemeene verklaring doorgaand moet zijn. Een enkel man kan niet een groot staatkundig stelsel wegschuiven, wanneer dat stelsel de werkelijke uitdrukking is van de maatschappij waarin het zetelt. In geen geval kon Raffles dit doen onder de vele moeilijkheden van zijn kort bestuur. Het moge genoeg lof voor hem zijn dat hij de taak beproefd heeft, die eerst in menschenleeftijden te vervullen zou zijn, en dat hij manhaftig gewerkt heeft om haar tot vervulling te brengen. Noch zijn eigen fouten, noch die van zijn opvolgers, begaan in het verwezenlijken van de idealen die hij zich voorstelde, veroordeelen zijne plannen. Deze waren gezond en stellig wel toe te passen; indien meer mannen als Raffles hem gevolgd waren, en indien aan hen — niet aan banden gelegd door zelfzuchtige eischen uit Europa — was toegestaan het werk te volvoeren, dan zou Java er tal van jaren van grooten vooruitgang bij gewonnen hebben.

[1] Elout, „Bijdragen", 1851, p. 51.

[2] Vergel. M. L. v. Deventer, NG., 95, over het bestaan van tolpoorten in Kedoe, 1816; Ind. Gids, 1892, 1: 988 vv., een oorspronkelijk document, waarin de misbruiken beschreven worden, 1817—1824; en P. H. van der Kemp, „De economische oorzaken van den Java oorlog", Bijdr. TLV., 1897, 6e 3: 42—48. Onder andere maatregelen door Raffles genomen in het welzijn van het volk moeten nog vermeld worden, zijne bepalingen tot beperking van den slavenhandel en gericht op de opheffing der slavernij. De instelling der slavernij was niet van genoeg gewicht op Java om een opzettelijke beschouwing aan deze bepalingen en het resultaat er van te wijden; zie daarover Norman, BH., 157 vv., M. L. van Deventer, NG., CXXXIV vv.

[3] S. v. Deventer, LS., 2: 286.

VI

HERSTEL VAN HET NEDERLANDSCH GEZAG

Het Britsche bestuur vormt een groote scheidingslijn in de geschiedenis der Nederlanders op Java. Vóór den tijd van Raffles was men nog maar weinig afgeweken van het stelsel der O. I. C. Ook door Raffles was dit stelsel niet geheel losgelaten, en er bleef genoeg van behouden om later den grond te vormen voor de uitbreiding van het cultuurstelsel, dat op een terugkeer naar de oude toestanden wees. De nieuwe beginselen echter, welke verkondigd waren door Dirk van Hogendorp en die Raffles beproefd had in toepassing te brengen, gingen niet meer uit de gedachten; zij herleefden met de verbreiding der vrijzinnige denkbeelden in Europa, en werden de idealen waarnaar de Nederlanders, vooral in den allerjongsten tijd van hun bestuur, gestreefd hebben. Die nieuwe beginselen werden omhelsd door de ambtenaren, die in 1816 uit Nederland werden gezonden om weder bezit van het eiland te nemen, en bezielden de maatregelen, door hen genomen bij het herstel van het Nederlandsch gezag over Java.

De koloniale constitutie van 1815 [1], opgesteld terwijl Java nog door de Britten bezet was, bepaalde dat aan de bewoners van Nederlandsch Oost-Indië de vrije aanplant zou worden toegestaan van alle producten behalve specerijen en opium, dat de gedwongen leveringen, welke de Britten in stand hadden gelaten zouden behouden blijven, doch onderworpen zouden worden aan een toe-

[1] Reglement op het beleid van de Regering, het Justitiewezen, enz., 1815, art. 78—79, Mijer, Verz., 392. Bekendmaking v. d. Direct. Generaal v. koloniën, 1815, M. L. v. Deventer, NG, 54.

komstige regeling. Dit Regeerings-reglement hield in dat de voornaamste verplichting van de inlanders tegenover het gouvernement zou zijn, het betalen eener landrente, in geld of in natura, en dat zij overigens de vrije beschikking zouden hebben over de producten hunner gronden.

De personen, wien de algemeene uitvoering dezer beginselen werd toevertrouwd, en een groot gezag in het vaststellen der bizonderheden was gelaten, waren drie commissarissen, die in 1814 benoemd waren om Java van de Britten over te nemen, en die in 1816 daar aankwamen en hun arbeid aanvingen. Een vierde persoon, die in naam niet deelde in het gezag der commissarissen, maar die inderdaad een grooten invloed op het vaststellen hunner staatkunde had, was de persoon wiens naam reeds hierboven genoemd werd, nl. Mr. H. W. Muntinghe. Zijne diensten werden reeds met dankbare waardeering erkend door Daendels [1] en door Raffles [2]. Hij was ongetwijfeld de Nederlandsche ambtenaar, die het meest bevoegd was richting te geven aan het herstelde gezag en hij was ook eerst genoemd als een der commissarissen, maar later op zijde gezet om plaats te maken voor een uit Nederland benoemde [3]. Als voorzitter van den Raad van Financiën nam Muntinghe een ondergeschikte stelling in, maar zijn practische ondervinding maakte hem onmisbaar voor de commissarissen en het merkwaardige rapport dat hij in 1817 aan hun oordeel onderwierp, en waarin hij aan de

[1] Daendels a. d. Minister, October 1809, Opk., 13:430.

[2] Raffles zei dat hij aan Muntinghe de allerbeste hulp had gehad bij het opzetten van zijn bestuur; dat Muntinghe hem het eerst had gewezen op de gebreken van het vroegere stelsel en hem aanmoedigde het te hervormen Subst., 78.

[3] Meinsma, Gesch., 2:133, denkt dat deze verandering was gemaakt opdat Muntinghe's bekwaamheden meer daadwerkelijk zouden worden benut, en ook omdat er bezwaren waren, een ambtenaar die reeds op Java was, tot commissaris te bevorderen.

staatkunde door Raffles gevolgd, vasthield, werd door hen, met eenig voorbehoud, aangenomen als de uitdrukking der beginselen, die zij te volgen hadden [1].

Geen bestuurders van Java, van vroeger of later tijd, hebben met zooveel moeilijkheden te kampen gehad als de Nederlandsche commissarissen van 1816. Zij waren de erfgenamen van de plannen huns voorgangers tot een volledige verandering van bestuursstelsel, maar vonden die plannen half uitgevoerd en verward door de grootste verscheidenheid in hun feitelijke uitvoering. Raffles had in het eerste tijdperk van zijn bestuur aan een vriend geschreven, „Indien ik mij niet zeker gevoelde dat ik het nieuwe stelsel kan vestigen, voordat ik deszelfs aanneming beproefde, zoo zou ik bij een gedeeltelijke invoering, het gouvernement dat blijvend het eiland moet besturen, in de war brengen en kwellen" [2]. Het gevaar van een mengsel van stelsels, oud en nieuw, was voorzien door Muntinghe, die in zijn memorie van 1813 schreef [3], „de gedeeltelijke vergunning tot vrijen handel en vrije kultuur bij het voortduren van het feodale stelsel in het algemeen, is een bespottelijk privilegie, dat van geen de minste uitwerking zijn kan op de invrijheidstelling van het volk in het groot; noch op eenig voordeel voor het gouvernement, boven hetgeen een stelsel van monopolie zal aanbieden. Het blijkt inderdaad te zijn de voortzetting van het oude stelsel; het kan niets anders voorspellen dan eene herhaling van dezelfde verliezen en teleurstellingen, welke het te voren heeft opgeleverd, en de gedeeltelijke

[1] Dit rapport, dat in z'n geheel is afgedrukt in S. van Deventer, LS., 1: 281 355, en waaruit ik reeds vele aanhalingen deed, wordt door Pierson (KP., 45) gehouden, voor de uitdrukking, met voldoende nauwkeurigheid, van de overwegingen die de staatkunde van de commissarissen gevormd hebben.

[2] Raffles a. Marsden, Januari 1813, Mem., 206.

[3] Raffles, Subst., 287.

bevrijding, die het der bewoners van Java aankondigt, zal steeds eene bevrijding in naam blijven."

Het mengsel van stelsels, dat Raffles en Muntinghe beide hadden willen afwenden was er; het was inderdaad onvermijdelijk dat de overgang van het eene stelsel tot het andere, het gevolg had dat beide te zamen, oud en nieuw, naast elkaar werkten. De commissarissen hadden nu de bestaande verwarring weg te nemen; de beste te kiezen uit maatregelen, die alle slecht leken; te beslissen wat het meest practisch was, al hun geestkracht aan te wenden, en al de spaarzaamheid te betrachten, die door de omstandigheden geboden werd. Zij vonden het beheer hoofdzakelijk in handen van Engelschen, die hulpvaardig en bereidwillig waren, maar niet lang in dienst konden gehouden worden; zij vonden de Nederlandsche ambtenaren, die door de Britten in dienst waren gehouden, bevooroordeeld tegen de veranderingen, welke hen op den achtergrond hadden gedrongen, en de nieuwe ambtenaren, die door hen benoemd werden, waren onbedreven en onwetend, niet in staat hun nauwkeurige inlichtingen te geven over toestanden of hen te helpen bij de hervormingen [1]. Het ergste van al was, dat zij een ledige schatkist en een voortdurend te kort vonden. Zij moesten hun bestuur beginnen met het trekken van wissels op Nederland om aan de Britten de betalingen te doen, die bij de overgave van het eiland behoorden; zij moesten geld opnemen tegen 9 pCt. en waren toen nog niet in staat de traktementen van den burgerlijken en militairen dienst voluit te betalen [2].

Het gewichtigste punt van staatkundig beheer, dat door

[1] S. van Deventer, LS., 1:259 vv. De lof aan de ambtenaren door Elout toegezwaaid in zijn afscheidsrede, „Bijdragen", 1851, moet met eenig voorbehoud worden aanvaard.

[2] S v. Deventer, LS., 268.

de commissarissen moest worden vastgesteld, „de groote en teere quaestie" zooals Muntinghe haar noemde, was de houding welke ten opzichte van de landrente zou worden aangenomen; de beslissing over dit punt was de keuze tusschen vrijen en gedwongen arbeid als grondslag voor hun stelsel. Er is genoeg gezegd over de feitelijke werking van Raffles' belasting, dat het den lezer duidelijk zal zijn dat de commissarissen haar niet zonder aarzeling of voorbehoud zouden aannemen. Zij was niet alleen onvolledig in hare beginselen, maar volstrekt verward in hare werking; ten gevolge van het onvoldoende van de Europeesche bestuursmacht, had zij in geen enkel opzicht het karakter behouden, dat Raffles haar had willen geven; zij was ontwricht, doordien zij vervormd was om pasklaar gemaakt te worden voor de inlandsche huishouding, en toonde in hare werking alle gebreken van het vroegere inlandsche stelsel [1]. De belasting was niet alleen onbillijk, maar ook krachteloos; er ontbrak een van de eerste eischen van een goede belasting aan, nl. dat het gouvernement in staat zou zijn haar opbrengst te schatten en het geschatte bedrag te innen; de commissarissen bevonden dat de opbrengsten in de schatkist droppelden, met een grooten achterstand, en belangrijk beneden de bedragen, die verwacht waren [2].

De commissarissen bepaalden er zich vooreerst toe, inlichtingen te vragen van de ambtenaren op het terrein over de oogenblikkelijke werking van de belasting. Toen de rapporten daarover binnen kwamen, bleek het, dat

[1] Ter kenschetsing van de onvoldoende werking van de landrente, bp hetgeen reeds is aangehaald, zie de rapporten van 1816 en 1817, M. L. van Deventer, No. 86, 150 vv. S. v. Deventer, LS., I 376.

[2] Zie de cijfers betreffende de toestanden in 1816, uit het rapport van 1818, S. v. Deventer, LS., I 378. Pierson KP., 42, zegt dat de achterstanden 1815—1817, tot 2.000.000 gulden beliepen.

de grootste verscheidenheid van meening onder de residenten heerschte, hetgeen te verklaren is, ten deele door hun persoonlijke vooroordeelen, maar in grooter mate nog, door het feit dat de belasting in geen twee afdeelingen op dezelfde wijze werkte. De resident van een gewest meende dat de bevolking nog niet rijp was voor een belastingstelsel; hij beweerde dat de overhaaste invoering van de landrente een vermindering van voortbrenging en zelfs van bevolking ten gevolge had gehad [1]. De resident van Tegal meende dat de belasting schadelijk, ja verderfelijk was voor de inlanders, en in haar werking hoogst schadelijk voor het gouvernement [2]. Daarentegen sprak een ander resident van „den verbaazenden spoed, waarmede het land zoo in meerdere cultivatie als volkrijkheid nu sedert vijf jaren is toegenomen" tengevolge van het nieuwe stelsel. [3] Behoudende ambtenaren erkenden de fouten in de werking van het belastingstelsel, maar meenden dat deze in verloop van tijd door verbeteringen in het beheer zouden kunnen worden hersteld en bevalen voortgang aan in de hoop op toekomstige ontwikkeling [4].

De commissarissen hielden naar het laatste inzicht over, dat de belasting in beginsel goed was, maar onderhevig aan groote onregelmatigheid in haar werking; zij beslisten in het laatst van 1816, dat de belasting voorshands onveranderd zou gehandhaafd worden, maar dat getracht zoude worden haar beheer te verbeteren [5]. Muntinghe's

[1] Rapport van de Salis, Pekalongan en Kedoe, September, 1816, M. L v. Deventer, NG., 84.

[2] Rapport van Januari 1817, S. v. Deventer, LS., 1:370.

[3] Rapport van Vos over Pasoeroean, September 1816, M. L v. Deventer, NG., 105.

[4] Rapport van Servatius, Cheribon, Maart 1817, S. v. Deventer, LS., 1:369; Id. van de Bruijn, Bantam, 1817, M. L. v. Deventer, NG., 161.

[5] Van der Capellen a d Direct. Gener. v. Koloniën, 15 October 1817, M. L. v. Deventer, NG., 204; S. v. Deventer, LS., 1:271.

rapport, waaraan zij in het algemeen hunne goedkeuring hechtten, gaf een doorloopende teekening van vrijzinnige beginselen als grondslag van hun staatkunde. Het gouvernement zou in de eerste plaats afhankelijk zijn van belastingen, bizonderlijk van de landrente, die behouden en verbeterd zou worden; en alle handelsaangelegenheden, zouden beschouwd worden als eerst in de tweede plaats in aanmerking komende. De inlanders zouden alleen vrijwillig en tegen volle betaling werken, en opdat zij de middelen zouden hebben hunne belasting te betalen, zouden zij de vrije beschikking houden over hunne personen, hunne eigendommen en de vruchten van hun arbeid [1].

De commissarissen maakten ijverig gebruik van al den tijd, dien zij op Java doorbrachten om de landrente op op een practischen en blijvenden voet in te richten. Zij erkenden de bezwaren van hun taak en namen haar met een passende bescheidenheid ter hand; zij verzamelden inlichtingen door persoonlijk onderzoek en door tusschenkomst van hunne ondergeschikten; zij beraadslaagden er zorgvuldig over en zetten de uitkomsten van hun onderzoek om in regelingen, die, hoewel bij wijze van proef ingevoerd, zoo goed bij de toestanden pasten, dat ze gedurende menschen leeftijden konden behouden blijven. Wij zijn het ten volle eens met de waardeering van een hedendaagsch financier Mr. N. G. Pierson [2]. „Ik geloof dat niemand een meer dan oppervlakkigen blik kan werpen op den wetgevenden arbeid der Commisarissen Generaal, zonder een groote bewondering op te vatten voor de mannen, die dezen arbeid hebben volbracht. Hij getuigt van zaakkennis, van ernstig overleg, van scherpzinnigheid

[1] S v. Deventer, LS.. 1·335; de zes artikelen waarin Muntinghe zijne beginselen uiteenzet, zijn hier kort samengevat en verschikt.
[2] KP., 30.

vooral. Een weldoordacht plan lag aan de geheele regeling ten grondslag, en waar de middelen nog ontbraken om dit plan zóó uit te voeren, als men het wenschte, daar beproefde men geen onmogelijkheden, maar stelde zich tevreden met voorloopige maatregelen, terwijl men de noodige voorschriften gaf om te zorgen, dat later verstandige definitieve maatregelen konden genomen worden".

De besluiten van 1818 en 1819, waarin de uitkomsten van de beraadslagingen der commissie zijn nêergelegd, en die tot in 1870 bij het landrente stelsel goldden en het zelfs na dien tijd nog beheerschten, brachten de volgende belangrijke wijzigingen in het stelsel, zooals het door Raffles was achtergelaten [1].

In de eerste plaats zou de poging, de belasting individueel op de inlanders te leggen losgelaten worden, doch zoude zij aan de dorpen worden opgelegd. In één opzicht teekent dit een afwijking van de idealen van Raffles, die geleid was tot de individueele regeling, op grond van zijn overtuiging dat zoolang eenig inlandsch hoofd, zij 't ook het laagste, het dorpshoofd, de oplegging en de inning der belasting controleerde, het volk bloot zou staan aan uitzuiging. Er is zeker waarheid in Raffles' opvatting, zooals bewezen kan worden door overvloedige voorbeelden van onrechtvaardigheid en verdrukking in de Javaansche dorpen in de jongste tijden. Het denkbeeld, echter, dat deze zwakke plek in het belastingstelsel voldoende zou zijn, de werking van de belasting schipbreuk te doen lijden en het gouvernement zou nopen de individueele regeling aan te nemen, al was die ook voorgesteld door

[1] De tekst dezer regelingen zijn gedrukt in S v Deventer, LS., 356—360, 400—407, en kort samengevat bij Pierson KP, 43 vv; de overwegingen welke comm^es leidden tot deze veranderingen zijn gegeven bij Elout, „Bijdragen", 1851, 31 vv.

een ondergeschikt ambtenaar uit dien tijd, is niet juist gebleken [1]. Daarentegen, werden de commissarissen geleid door eene overweging, die voor hen van het grootste practische belang was, nl. deze dat het dorpsstelsel, het administratief werk voor de Europeanen ontzaglijk verlichtte doordien een groot deel daarvan op de schouders der inlanders werd gelegd. Het was eenvoudig onmogelijk voor de commissarissen in het aantal ambtenaren te voorzien, dat noodig zou wezen om de individueele heffing en inning der belasting ten uitvoer te leggen; werd echter de dorpseenheid, als belasting betalende in de plaats gesteld van de afzonderlijke individuen, dan werden de moeilijkheden heel wat minder. Het moge hard schijnen, de inlanders op te offeren aan de dwingelandij van dorpswanbeheer, de voorwaarden voor hen zouden toch altijd nog beter zijn dan in vroeger tijden, toen regenten en hun ondergeschikten nog bovendien hun deel hadden in de afpersingen, en de commissarissen beschouwden klaarblijkelijk het stelsel van dorpsgewijze aanslag als tijdelijk en bestemd om mettertijd plaats te maken voor de individueele belasting [2].

[1] De Bruijn drong in zijn rapport over Bantam, 1817, sterk aan op de individueele regeling, uithoofde van de kansen op misbruiken in elk ander. „Wellicht zoude men bij verhuring der landen aan de Dorpshoofden voor een tijdlang, met weinig moeite en kosten, aanzienlijke sommen kunnen innen; doch deze voordeelen kunnen met geen mogelijkheid duurzaam zijn, daar dezelve aan het algemeen belang zouden in den weg staan, en de bronnen opdrogen waaruit een aanhoudend voordeel voor het land moet voortvloeien, terwijl dit systema tevens ook strijdig zoude zijn met het gemanifesteerde gevoelen van het Gouvernement, dat het onmiddelijk voordeel van 's Lands Kas niet den eenigen grond oplevert voor de doelmatigheid eener belasting." M. L. van Deventer, NG., 160.

[2] Paragraaf 1 van het besluit van CC GG schreef voor dat het dorpsstelsel zou behouden blijven „zoo lang de landen niet behoorlijk gemeten, geklassificeerd en gewaardeerd zullen zijn." S v Deventer, LS., 1 : 401.

Een tweede belangrijke verandering in de landrente, nauw verwant aan de eerste, was het loslaten van eenig vast beginsel van heffing, en de regeling dat het bedrag door ieder dorp te betalen, in overleg met het dorpsbestuur zou vastgesteld worden, dat is, bij overeenkomst. Raffles' poging om zijn belasting te doen steunen op het algemeene beginsel dat land van een zekere hoedanigheid een zeker aandeel van zijn opbrengst zou betalen, was gebleken geheel onuitvoerbaar te zijn; en had, even als al zulke regelingen, die een schijn van billijkheid hebben zonder zeker te zijn van haar uitvoering, eerder misbruiken in de hand gewerkt dan gestuit. De wijziging noopte tot eenige overwegingen, waarmede de ambtenaren rekening zouden hebben te houden bij het vaststellen van de overeenkomst met het dorpsbestuur voor de belasting van een jaar: den aanslag en het zuiver bedrag van vorige jaren, de vermoedelijke gesteldheid van het gewas tijdens de overeenkomst en verdere omstandigheden, voor ieder dorp in het bizonder, die invloed zouden hebben op den aanslag. De commissarissen gaven bij deze door hen aangenomen wijze van heffing der landrente alle pogingen tot het stellen van vaste regelen voor de landrente heffing op, maar zij schiepen een stelsel zoo plooibaar dat het de inlanders behoedde voor uitputting, zoo al niet voor onbillijkheid, terwijl de uitvoerbaarheid uit een bestuurs oogpunt kan afgemeten worden naar de gestadige vermeerdering der opbrengsten. Ten slotte, stonden de commissarissen aan de inlanders toe, de belasting in geld of in natura te betalen, zooals zij verkozen, en voorkwamen daardoor alle gevaar dat de bevolking in handen zou vallen van inlandsche woekeraars, wat ingeval van een eisch tot betaling in geld het geval zou kunnen zijn [1].

[1] Na 1827 moest een deel der belasting in geld worden betaald.

De commissarissen hadden geen instructies ontvangen tot het afschaffen van de gedwongen cultures, die door Raffles behouden waren, en toonden een natuurlijken tegenzin, om, terwijl het landrentestelsel nog in het stadium van proef was, een bron van inkomst op te geven, die met de openstelling van den handel van gewicht was geworden [1]. In hun rapport van 1818 bestreden zij het denkbeeld dat geheel Java uit den aard der zaak aan het zeltde stelsel onderworpen zou moeten worden, en onthielden zich van het uitspreken hunner meening over het raadzame van het behoud der gedwongen koffiecultuur in de Preanger-regentschappen, totdat zij meer volledig omtrent de werking van de landrente zouden zijn ingelicht [2]. Pierson beschuldigt de commissarissen van „inconsequentie" en stelt de misleiding van de beweegredenen, waarmede zij hun handelwijze zochten te rechtvaardigen in het licht, maar zijne veroordeeling schijnt te streng met het oog op de moeilijkheden, waaronder de commissarissen te werken hadden [3]. Het is niet billijk te zeggen, zooals hij doet, dat het stelsel van cultures, òf goed òf slecht was, geheel aan te nemen of te verwerpen. Uit een Europeesch gezichtspunt was alles op Java, in dien tijd, meer of min slecht. Het stelsel van gedwongen cultures had sommige kanten, die het bizonder vatbaar maakte voor misbruiken; bij het beoordeelen van de handelwijze der commissarissen in dien tijd kan men bezwaarlijk de groote gebreken van het cultuurstelsel, zooals zich dit later uitbreidde, voorbijzien, noch den invloed vergeten, dien het behoud van de koffiecultuur op die uitbreiding

[1] Koffie had nooit zulke hooge prijzen opgebracht als in den tijd van de commiss^en het geval was. Een pikoel werd verkocht bij het einde der Britsche periode voor $ 7.50; in 1818 voor $ 17 tot $ 20. M. L. v Deventer, NG., CLXII. [2] S. v. Deventer, LS., 1:393.
[3] KP, 40 vv.

heeft gehad. In den tijd gedurende welken de commissarissen aan den arbeid waren, was echter een ander groot deel van 's gouvernements inkomstenstelsel in het bizonder aangewezen voor hervorming; zij konden niet alles tegelijk doen, en het mag hun nauwelijks verweten worden dat zij hun werkkracht bijna uitsluitend aan dit onderwerp wijdden, en dat zij andere hervormingen uitstelden, totdat zij dit eene tot een goed einde hadden gebracht. De commissarissen stonden vierkant de meening voor, dat het moederland ten volle recht had op alle inkomsten, die van de inlanders verkregen konden worden zonder schending hunner rechten op vrijheid en bescherming. „Ook de edelmoedigheid heeft hare grenzen" [1]. Bovendien schijnt de koffiecultuur te dier tijde, begrensd tot de, het best voor hare toepassing geschikte, deelen van Java, betrekkelijk weinig druk te hebben uitgeoefend [2]. De commissarissen behielden daarom de gedwongen koffiecultuur in de Preanger, doch onthieven de bevolking van sommige der belastingen haar door Raffles opgelegd [3]. Zij hielden ook vast aan het stelsel van gedwongen dien-

[1] Comm. Gen a. d Direct. Gener v Kolonien 23 December 1817, M. L v. Deventer, NG., 228

[2] Piccardt, CS, 55 zegt dat er een hemelsbreed verschil van meening is over den invloed van de gedwongen koffiecultuur in de Preanger. Sommigen meenen dat zij weinig drukte; anderen beschrijven de bevolking als verarmd; hij acht 't onmogelijk een meening over het onderwerp te vestigen. Er waren inlandsche opstootjes tegen verdrukking, 1817 1819, maar deze schijnen veroorzaakt te zijn door de verkeerde handelingen der Britten bij de hervorming, van zekere algemeene misbruiken, door het inlandsche bestuur uitgeoefend, en toonen geen verband met de koffiecultuur. Vergel M. L v. Deventer, NG., CLXVI, vv., 180, 183

[3] Zij voerden zelfs de koffiecultuur in, in een district van het oosteinde van Java, waar zij te voren niet bestaan had, maar v. Deventer meent dat dit geschied is op grond van staatkundige overwegingen; NG., CLIV. Veth denkt aan andere redenen; Java, 2· 340.

sten in de bosschen, doch met eenige nieuwe bepalingen om misbruiken te voorkomen [1].

De commissarissen hadden niet alleen te beslissen over het voortbestaan der gedwongen koffiecultuur waar zij door de Britten behouden was, maar zij hadden ook de regelingen te herzien, welke de Britten voor de koffiecultuur in andere deelen van het eiland gemaakt hadden. Vier uitvoerbare plannen waren hun voorgelegd in het rapport van den Raad van Financiën over dat onderwerp [2]. Ten eerste kon het gouvernement de inlanders dwingen koffie te planten en het product tegen zeer lage prijzen in te leveren, zooals door de O. I. C. was gedaan, en zooals later onder het cultuurstelsel zou geschieden; ten tweede kon het gouvernement gedwongen cultuur èn levering eischen, maar den inlanders dagloon betalen, in stede van hun belooning naar de hoeveelheid van het ingeleverde product te berekenen; ten derde zou het kunnen afzien van den gedwongen arbeid of van de betaling van dagloonen in de koffietuinen, maar een billijke prijs voor het product bieden, doch dan eischen dat het aan niemand anders zou verkocht worden; ten slotte, zou het de gronden aan de inlanders kunnen overlaten en van dezen alleen eischen het opvolgen van zekere bizondere regelingen omtrent de aanplanting van koffieboomen, waardoor het bestaan der cultuur verzekerd zou zijn, en verder den inlanders ook de vrije beschikking over het product van hunne tuinen kunnen laten, wanneer zij daarvoor een billijke belasting hadden betaald. Het laatste dier plannen, het meest vrij-

[1] Dat deze bepalingen onvoldoende waren bleek in 1821 uit het feit, dat een 500tal inwoners van de dorpen, onderworpen aan het *blandong* stelsel naar Semarang kwamen, om opheffing daarvan te vragen; het bestuur was niet in staat hen te verstrooien, door de beloofde straffen, en moest toegeven wat zij eischten. Baud, Pro Mem., 1829, S. v. Deventer, LS., 2:191. [2] M. L. v. Deventer, NG., 189 vv., CLI vv.

gevige, werd door commissarissen aangenomen. Bij een besluit van 1817 verhuurde het gouvernement de koffietuinen aan de dorpsbesturen voor den tijd van zes jaren, onder voorwaarde dat ieder jaar nieuwe tuinen zouden worden aangelegd, in oppervlak overeenkomende met een vijfde van de oude. De inboorlingen hadden een belasting of een huur te betalen, afwisselende tusschen het een derde of de helft van het product, afhankelijk van de hoedanigheid der tuinen; over het meerdere zouden zij dan vrijelijk kunnen beschikken, terwijl het gouvernement zich bereid verklaarde dat meerdere tegen een zekeren prijs te koopen. Wie nieuwe tuinen wilde aanleggen kon de koffiecultuur daarop drijven tegen betaling eener belasting van twee-vijfde van den oogst. Indien de inlanders weigerden de koffietuinen onder deze voorwaarden te huren, stelde het bestuur zich voor, die tuinen voor zijn eigen rekening te doen behandelen tegen dagloon [1].

In de samenstelling van de Europeesche administratie hielden de commissarissen zich in hoofdzaak aan de schikkingen, zoo als zij die na de hervormingen van Raffles vonden. Sommige zijner veranderingen werden ingetrokken [2], maar de commissarissen beijverden zich in het algemeen het beheer verder uit te strekken en de plannen van Raffles tot uitbreiding van het aantal ambtenaren te verwezenlijken. In tegenstelling met de stipte spaarzaamheid die onder het Britsche bestuur was toegepast, werd het aantal ambtenaren, naar het schijnt niet altijd met een daarmede overeenkomende vermeerdering van nut, nog

[1] Ik volg het overzicht van het besluit in Pierson KP, 39; S. v. Deventer, LS., 1·274 vv, geeft alleen uittreksels

[2] Zoo, bijv., de proef om een jury in te voeren en verscheidene andere regelingen van rechtskundigen aard; Veth, Java, 2: 338; Elout, „Bijdragen" (1851), 21 vv.

al sterk uitgebreid [1]. De aandacht van commissarissen was natuurlijk gevestigd op de versterking van het personeel bij „de administratie, kollekte en kontrôle der landrenten," dat in het Britsche tijdperk zeer onvoldoende was geweest; zij benoemden nieuwe ambtenaren en brachten splitsing in den werkkring van verschillende ambten [2].

Zij drongen aan op beter gehalte der uit Nederland te zenden ambtenaren; van de, in Indië aanwezigen verklaarden zij, dat ze in veel opzichten onbekwaam voor hun werk waren [3]. De behoefte niet alleen aan mannen van karakter en bekwaamheid, maar ook van bizondere opleiding voor den Indischen dienst kwam meer en meer aan den dag, naarmate het gouvernement zijn hervormingswerk uitbreidde en meer inzicht kreeg in de moeilijkheden daarvan en in de wijze waarop zij te verhelpen zouden zijn. „De kennis der inlandsche talen, de kennis

[1] Vergel. de beschrijving en de beoordeeling van de administratieve veranderingen in M L. v. Deventer, NG , CXLvv. Eenige jaren later werd verklaard dat 3.000.000 p jaar kon bezuinigd worden op de uitgaven voor oorlog en publieke werken, en dat hetzelfde gold voor den burgerlijken dienst, ib , CXLIII.

[2] S. v Deventer, LS., 1 . 391, 396 vv

[3] De Direct. Gener. v. d. Kolonien schreef in 1816 „De lust om naar de Indien te vertrekken blijft aanhouden, en het getal van requestranten is groot." M L. v. Deventer, NG., 130; tegelijkertijd klaagden de comm^en over de hoedanigheid van de mannen, die voor den burgerlijken dienst werden uitgezonden, en vroegen „geene personen uit te zenden dan de zoodanigen, die voor het minst proeven van *geschiktheid om kunde te verkrijgen*, hebben gegeven", S v. Deventer, LS., 1 : 262. Een der comm^en schreef in den zomer van 1817 aan den Direct. v. Kolonien, dat verbetering onmogelijk was zoo lang Indie beschouwd werd als „het land, van hen, die men in Nederland kwijt wilde zijn", voor dronkaards en dergelijken, als toen het geval was; M L v Deventer, NG, CXLIV, 185. Van Alphen meent, dat er duidelijk bederf was onder de Nederl. ambtenaren in den tijd van de comm^en, waardoor zij rijk werden ten koste van de inlanders. „Onze kennis van Indie", de Gids, 1867, 1 : 517. Elout, maakt in zijn rapport van 1819, „Bijdragen" (1851), 71, melding van ambtenaren, die Daendels had willen ontslaan, maar die nog steeds aan waren gebleven.

der inlandsche gebruiken en instellingen, en de waardeering van het karakter en van de nuttige hoedanigheden der inlandsche bevolking, vermeenen wij dan ook aan Uwe Excellentiën te mogen voordragen, als onontbeerlijke vereischten in alle ambtenaren, welke, in het vervolg, met de perceptie der landelijke inkomsten zullen worden belast. En van de bekwaamheid van deze ambtenaren, zijn wij van oordeel, dat grootendeels de goede en geregelde werking van een stelsel van belasting zal moeten afhangen" [1]. Er werd in dien tijd een aanvang gemaakt met de oprichting van instellingen, waar ambtenaren de kennis konden verkrijgen, die van hen geëischt werd. In 1818 werd te Semarang een militaire school opgericht, waar jongelingen zouden worden opgeleid voor den dienst in het leger, de marine en bij den waterstaat, terwijl daarbij tevens gelegenheid zou worden gegeven, aan zes jongelingen, geen vaste élèves der militaire school zijnde, het onderwijs in de Javaansche taal in die school bij te wonen [2]. Het volgende jaar werden schikkingen gemaakt waarbij jonge mannen toegevoegd werden aan de residenten in verschillende deelen van Oost-Indië, om door tusschenkomst van leden van den inlandschen adel, de talen te leeren en zich op de hoogte te stellen van de instellingen, en tegelijkertijd werd aan ondergeschikte ambtenaren van den gewestelijken dienst opgedragen zich te bekwamen in de taal van de afdeeling waarin ze geplaatst waren, zóó dat ze daarvan een vaardig gebruik zouden kunnen maken, en met bedreiging van vermindering hunner bezoldiging, als zij zich niet daarop toelegden [3].

De gewestelijke administratieve dienst werd in stand ge-

[1] Rapport van 1817, S v. Deventer, LS., 1:338, 273.
[2] S. v. Deventer, LS., 2:41. Deze school werd in 1826 opgeheven.
[3] Ib., 42.

houden zooals Raffles dien had ingericht, maar met de veranderingen die daarin noodig werden geoordeeld. De resident van Soerabaja berichtte [1] dat op het eiland Madoera, 't welk in naam behoorde tot het door hem bestuurde gewest, maar inderdaad was overgelaten aan het inlandsch bestuur, moord, roof, en brandstichtingen gestadig vermeerderden; de commissarissen maakten daarop het eiland tot een afzonderlijke residentie. In Bantam, aan het andere einde van Java waren de toestanden even slecht, en het gewest werd in 1819 van de daar heerschende anarchie bevrijd door een hervorming, bereikt door een aanzienlijke vermeerdering van Europeesche en inlandsche ambtenaren [2]. Klachten uit andere deelen van het eiland werden verholpen door uitbreiding van personeel en ontslag van onvertrouwbare ambtenaren [3].

Een vermeldenswaardige trek van het hier behandelde tijdperk is de verandering in de houding van het gouvernement tegenover de inlandsche ambtenaren. Een van de residenten schreef in 1823 [4] dat menig Europeesch ambtenaar, vermeende dat, na de invoering der landrente, het in het algemeen belang zou zijn het aantal inlandsche beambten te verminderen, en „hun aanwezen eindelijk geheel te doen ophouden"; de ondervinding had echter juist geleerd, dat zij onmisbaar waren, dat de Europeanen do inlandsche gemeenschap niet zonder hen konden bereiken. Sommige residenten trachtten hardnekkig, het zon-

[1] November, 1817, M. L. v. Deventer, NG., 208.

[2] Rapport van Tobias, 1819, S. v. Deventer, LS., 2:30. Als een voorbeeld van de toestanden in Bantam, omstreeks den tijd van het Britsche bestuur, haalt de resident een geval aan van een Oosterschen gelukzoeker, die zijn vlag beoosh, belastingen hief, en als een bestuurder optrad, geen drie paal van des Sultan's verblijfplaats Ib., 26 noot.

[3] Rapport, 1818, S. v. Deventer, LS., 1:391, twee regenten en een districtshoofd worden ontslagen. Voor de vermeerdering zie ib., 2:72 vv., passim.

[4] S. v. Deventer, LS., 2.73.

der de diensten der regenten te stellen, maar het gouvernement zag de noodzakelijkheid van dezen in, en deed wat het kon om zich van hun goede diensten te verzekeren. Het nauwkeurig vaststellen van de stelling der regenten, zonder hun te veel, noch te weinig macht te geven, was een teere zaak, maar zij moesten althans beschermd worden tegen vernedering door de residenten, en zij behoorden „werkende raderen van het bestuur" te worden. [1]. Bij een reglement van 1820, vastgesteld na het vertrek van de commissarissen, maar klaarblijkelijk in den geest hunner voorschriften, werden de rechten en plichten der inlandsche regenten omschreven. Iedere poging om een overzicht te geven van de 46 artikelen van dit reglement zou tot te groote uitvoerigheid leiden, maar de geest van den maatregel kan worden aangegeven, door één paragraaf aan te halen: „In zaken, welke het inlandsche bestuur aangaan, zijn de regenten de vertrouwde raadslieden van den resident, die hen als zijn jongere broeders zal behandelen" [2].

In de strekking van deze, even als van de meeste andere regelingen door de commissarissen gemaakt, werd uitgegaan van de eenigszins afgetrokken denkbeelden van Raffles, doch werden deze meer practisch uitgewerkt. Door het verkeerde denkbeeld op zij te zetten, dat de Europeanen in staat waren zich geheel van de leiding der zaken meester te maken, kon van de macht der inlandsche ambtenaren gebruik gemaakt, en kon deze beteugeld worden, zooals anders niet het geval zou kunnen zijn geweest. Er was later aanleiding genoeg om de residenten aan deze bepalingen te herinneren; [3] in weerwil echter van menige inbreuk, werden zij voldoende in acht genomen

[1] Brief van Van der Capellen, 1820, S. v. Deventer, 2: 55 vv.
[2] S. v. Deventer, LS., 2:61. [3] Ibid., LS., 2:67 vv., 78.

en een nieuwe geest van samenwerking in het bestuur te brengen en de macht van het gouvernement te versterken.[1]

Men kan het gevaar niet miskennen, dat voortkomt uit de blijvende erkenning van de macht der regenten: de misbruiken van het cultuurstelsel volgden zoo spoedig, en staan in zoo duidelijke betrekking tot deezen geweldigen uitbouw van macht door de Europeesche ambtenaren, dat het moeilijk is de daad der commissarissen billijk te beoordeelen. Ik ben geneigd het er voor te houden, dat die latere misbruiken voortsproten uit de verandering in richting van het gouvernement na 1830, en dat deze niet noodzakelijk aan de daad van de commissarissen geweten moeten worden. De vroegere neiging van de residenten om de regenten te vernederen en op zij te zetten moge uit beter bron dan naijver of domheid zijn voortgekomen, maar ik ben overtuigd dat zij een ongelukkige was, omdat zij een slechte uitwerking had.

Onder de regenten stonden de hoofden der districten, waarin het regentschap verdeeld was, welke laatsten de bevelen ontvingen van regent en resident beide, en aan wie hoofdzakelijk politiediensten, het bijleggen van kleine geschillen en het doen van onderzoek voor hunne meerderen waren toevertrouwd[2]. Onder aan de ambtelijke hiërarchie stonden de dorpshoofden, die de schakel vormden tusschen het gewone volk en het bestuur; zij hadden

[1] Chailley Bert, Java, II., houdt hand aan voor de meening dat deze maatregel den steun van de regenten gedurende den Java-oorlog verzekerde. De nieuwe eerzucht bij inlandsche ambtenaren door 's gouvernements staatkunde gewekt kan beoordeeld worden naar den wedijver naar titels en onderscheidingen, welke sedert dien tijd toenam. Verg. S. van Deventer, I.M., II: 70.

[2] Voor de stelling van den *demang*, of *wedono* en zijne helpers de mantri's zie Kleyn, Gouv. Staat., 89 vv., die een overzicht geeft van het besluit van 1819 (Ind. Stbl. Nº 20).

te berichten over de dorpstoestanden, waren verantwoordelijk voor de orde onder de bevolking en voerden de bevelen van de boven hen gestelde ambtenaren uit [1]. Terwijl de commissarissen en hunne opvolgers, het aantal tusschenin staande ambtenaren uitbreidden, was er geen gelegenheid voor hen een proef te nemen met een vermeerdering van het aantal dorpshoofden, die in den een of anderen vorm bijna in iedere gemeente werden gevonden. Door een publicatie van 1819 werd gepoogd, de vrije verkiezing der hoofden door de dorpsbewoners onder goedkeuring van den Nederlandschen resident te verzekeren [2].

Even belangwekkend, doch feitelijk niet van zóó veel gewicht, voor de uitbreiding van en de regelingen omtrent de inlandsche ambtenaren waren nog zekere maatregelen gericht tegen bizondere misbruiken in de bestaande huishouding [3]. De belangrijkste daaronder betrof de wijze hoe de inlandsche hoofden voor hun diensten zouden betaald worden. De poging van Raffles om bezoldigingen in geld in te voeren en de mislukking daarvan zijn reeds vermeld. De gebreken van het inlandsche stelsel van betaling door afstand van gronden, waren onder de aandacht van commissarissen gebracht en waren door hen erkend [4]. In de voorloopige bepalingen door hen in 1818 gemaakt trachtten zij de inkomsten, die een ambtenaar van

[1] Kleyn, 93 vv. [2] S. v. Deventer, LS., 1 : 414.

[3] Ik moet echter opmerken, dat de beide vorstendommen en de Preanger-regentschappen van al deze veranderingen uitgezonderd werden.

[4] De resident van Rembang stelde in 1817 voor dat de betaling aan de inl. hoofden geheel in geld en verhoogd zoude worden. S. v. Deventer, LS., 1 : 277. De comm^en geven in hun rapport van 1818 toe, dat het volk in oost-Java even als vroeger zuchtte onder den last van gedwongen diensten. „Afstand van het land bevat, in de denkbeelden van den Javaan, noodwendig in sich afstand van volk; immers van diensten door het volk, dat die landen bewoont, aan den vruchtgebruiker van dat land te bewijzen;" ib., 1 : 383.

zijne gronden kon heffen, te beperken tot een bedrag overeenkomende met de gouvernements landrente, en in een besluit van 1819 hieven zij elke betaling „in land" op [1]. In een ander deel van dat zelfde besluit werd den inlandschen hoofden van hoogeren rang verboden „middelijk of onmiddelijk eenigen handel te drijven" op straffe van het verlies hunner ambten; dit zou de nadeelen van ambtelijken woeker moeten verhelpen, voor zoover een besluit iets in dit opzicht zou kunnen uitwerken zonder den economischen invloed van Europeesche kooplieden. Ten slotte, waakte weer een andere publicatie tegen het misbruik dat er, oogluikend en door hare dorpsbesturen vrees aan te jagen, van de bevolking gemaakt werd, door aan de dorpen het recht te ontnemen, als gemeenschap contracten te sluiten, en door te eischen dat ieder contract individueel gesloten en door den resident ingeschreven zou moeten zijn, om bindend te wezen [2].

Ik sprak hierboven van deze drie hervormings maatregelen, als zijnde meer belangwekkend dan gewichtig. Zij toonen dat de commissarissen een inzicht hadden in sommige van de ergste misbruiken, waaraan het, aan hunne hoede toevertrouwde, volk onderworpen was en leggen getuigenis af van hun verlangen om de gebreken te verbeteren. Het waren echter uiterst moeilijk in uitvoering te brengen maatregelen. Om ze vasten voet te doen verkrijgen was het een eisch dat Europeesche denkbeelden omtrent behoeften en rechtvaardigheid zouden doordringen tot de meest afgelegene deelen der inlandsche

[1] S. v. Deventer, LS., 1:412 413. De traktementen van de regenten in geld, zooals die in 1820 waren vastgesteld, verschilden in de onderscheidene deelen van Java; de meeste bedroegen van 10 tot 20.000 gulden p. jaar; ib , 2 60, noot.

[2] S. v. Deventer, LS., 1:408. Daendels had deze praktijken ook reeds verboden.

huishouding. Het is duidelijk gebleken dat zij, in het tijdperk onmiddellijk volgende op de aanneming er van, werden verkracht en dat het gouvernement niet in staat was de overtreders te straffen [1]. Indien de staatkunde en de opvattingen van de commissarissen onveranderd waren overgegaan op hunne opvolgers in het bestuur, dan zouden deze heilzame regelingen meer en meer ingang hebben gevonden; zij verloren echter haar kracht toen het cultuurstelsel werd ingevoerd en werden alle later ingetrokken om de uitvoering van dat stelsel mogelijk te maken.

Het tijdperk van het bestuur der commissarissen duurde minder dan drie jaar. Zooals ik in het voorafgaande heb aangetoond, werd het gekenmerkt door een ernstige poging, om de mooist denkbare idealen voor het bestuur over de inlanders, voor zoover die uitvoerbaar waren, te verwezenlijken. Zekere trekken van de staatkunde der commissarissen, waarvan nog geen melding werd gemaakt, zullen nu beschreven worden in verband met hun latere ontwikkeling. Een beknopt overzicht van de algemeene beginselen, waarnaar de commissarissen handelden, en waarvan zij de leiding aan het toekomstige gouvernement overlieten, kan gegeven worden door een aanhaling uit

[1] De resident van Rembang schreef in 1823 dat inlandsche hoofden hun salarissen trokken en hun gronden tevens behielden, „terwijl ook Europeesche personen en ambtenaren tegen betaling der landrenten, dessa's onder zich hadden gehouden" S. v. Deventer, LS , 2 75.

Het gouvernement maakte een einde aan dit laatste misbruik voor één geval in 1824 (ib., 2·85), maar niemand weet, hoe vele gevallen voorkwamen, die niet bekend werden, wanneer, zooals hier, de resident zelf de overtreder was en de zaak vrijwillig onder de aandacht van het bestuur bracht. De resident van Japara berichtte in 1823 dat hij, met al zijn ander werk, geen onderzoek kon doen naar al de misbruiken door inlandsche hoofden begaan; het onderzoek was van den eenen op den anderen ambtenaar verschoven; ib , 2:81 vv. S. v Deventer zegt dat hij alleen eenige weinige voorbeelden van de vele misbruiken van het inlandsch bestuur in zijn tijd geeft. Een aantal hiervan zijn verzameld door Van Soest, KS., 1:142 vv.

een rede uitgesproken door den Commissaris Elout, tot zijne opvolgers, toen hij Indië in 1819 verliet. „Het Vaderland heeft aanspraak op een ruim genot van de voordeelen, welke deszelfs buitenlandsche bezittingen opleveren; gij zult dus daartoe medewerken. Maar het Vaderland verlangt niet dat de bevolking dier bezitting bij uitsluiting tot de bezorging van die voordeelen worde dienstbaar gemaakt; het wenscht en wil, dat zij zelve daarin haar deel erlange; gij zult ook dit beginsel nimmer uit het oog verliezen. Het Vaderland wil nog meer: het staat ook aan vreemden toe, dat zij vruchten in onzen tuin plukken, mits zij onzen grond niet omwroeten, noch met onkruid bezaaijen; gij verzorgt hun het eerste, en waakt tegen het laatste" [1]. Daar de Gouverneur Generaal, aan wien de hoofdleiding der zaken nu werd toevertrouwd, Baron van der Capellen, zelf een van de commissarissen was geweest, kon men verwachten dat aan den geest van hun staatkunde zou worden vastgehouden, en de hervormingen zouden worden geleid in de lijnen die zij hadden aangewezen.

Het nieuwe bestuur handhaafde de maatregelen voor de heffing en de inning der landrente, die door de commissarissen als voorloopig waren ingesteld, en breidde hunne toepassing uit over nieuwe streken, als de gelegenheid daarvoor gunstig was [2]. Tot aan den tijd van de invoering

[1] Elout, Bijdr. (1851), 5.

[2] De landrente werd ingevoerd in nieuwe streken, verkregen door huur van inlandsche vorsten, en in deelen van het gouvernementsdomein waar te voren andere stelsels waren toegelaten. S. v. Deventer, LS., 2; 59 vv. Zelfs in het hart van het gouvern^{t} gebied waren op verschillende overwegingen vrijstellingen van de landrente toegelaten. Zoo was in Cheribon een dorp vrij van de belasting, op voorwaarde dat het per dag vier man zou leveren om een gevangenis te bewaken; in 1826 ontsloeg het gouvern^{t} dit dorp van die verplichting, doch onderwierp het aan de gewone belasting; als resultaat kon het gouvern^{t}

van het cultuurstelsel vermeerderde de opbrengst van de landrente gestadig, zooals kan blijken uit de volgende cijfers, die de werkelijke netto opbrengsten in guldens geven: [1]

1818	3.259.933	1824	5.436.348
1819	3.876.221	1825	5.293.792
1820	4.012.228	1826	6.128.668
1821	4.418.814	1827	5.803.449
1822	4.997.771	1828	5.493.416
1823	5.413.530	1829	5.972.706

Het beheer van de belasting was echter nog zeer onregelmatig. De commissarissen waren genoopt geweest, door gebrek aan fondsen, de ambtenaren te overhaasten bij de inning van 1818, ten nadeele van de beginselen die zij hadden aangenomen [2], en het is wel bewezen dat gedurende het geheele, nu in beschouwing genomen, tijdperk, die beginselen in het algemeen door de residenten en de ontvangers veronachtzaamd zijn. In sommige afdeelingen trachtten de ambtenaren, naar het schijnt, een individueele regeling voort te zetten [3], die door de commissarissen was losgelaten voor het dorpsstelsel, terwijl in andere afdeelingen, de belasting opgelegd werd, niet aan de dorpen ieder afzonderlijk, maar aan een groep van vijf of meer dorpen, onder een inlandsch hoofd. Het is waarschijnlijk

politiebeambten aanstellen (huren) om te doen wat de dorpelingen van te voren hadden gedaan, en bleef er nog een belangrijk bedrag over van de belasting opbrengst van het dorp; ib , 2 : 103. Bij het uitbreiden van de landrente over nieuwe streken, volgde het bestuur niet altijd de algemeene beginselen door comm^en aangegeven (verg. LS., 2 : 90 92), maar de afwijkingen schijnen niet van veel practisch belang te zijn geweest

[1] S. v Deventer, LS., 2 : 129. Andere tabellen toonen betrekkelijk kleine verhezen door kwijtscheldingen, enz. De uitwerking van den Java oorlog komt na 1825 voor den dag.

[2] Ibid , 1 : 396. [3] Zoo in Kedoe, 1819, S. v. Deventer, LS., 2 : 11.

dat deze laatste afwijking ten doel had, het plan van de commissarissen om den invloed der inlandsche hoofden te verminderen, te verijdelen; indien een man een contract sloot voor de belastingen van een geheel district, zou hij onvermijdelijk groote politieke macht in dat district verkrijgen en zou het moeilijk zijn hem te beletten daar misbruik van te maken [1]. De onafhankelijkheid en het willekeurige karakter van de handelingen der residenten, worden toegelicht door het geval van den resident van Soerabaja, die, zonder het gouvernement te raadplegen, de wijze van heffing in zijne residentie veranderde en een groote vermindering in de opbrengst van de belasting veroorzaakte [2]. Een rapport van 1823 meldt [3], dat de invoering en het beheer der belasting in de residentie Rembang onvolledig geschiedde, dat de aanslag der landrente niet was geschied volgens de voorschriften der Regeering en de inning menigmaal met geweld had plaats gehad.

[1] LS., 2:580; dit is gebleken in Kedoe door een bericht van 1833. Een proef in 1837 genomen om dezen toestand te veranderen, is waarschijnlijk mislukt, want uit een rapport van den Directeur der Cultures van 1844 blijkt dat hij nog bestond; ib., 3:79, 198. De schikking schijnt haar reden te moeten vinden in lang bestaande instellingen in de inlandsche huishouding.

[2] De vermindering bedroeg in een jaar meer dan 400.000 gulden, omstreeks een-dertiende van de gezamenlijke belasting opbrengst over geheel Java. De resident beweerde dat het grootste deel van deze vermindering te wijten was aan een mislukking van den oogst, en dat het overige, omstreeks 150.000 gulden, ontstaan was door een kwijtscheldíng van de lasten der bevolking, welke noodzakelijk waren om hare uitwijking te voorkomen. Het gouvernement weigerde echter deze uitvluchten aan te nemen en berispte den resident wegens zijn grenzenlooze minachting voor instructies. S. v. Deventer, LS., 2:123 vv. Van Deventer, ib., 2:14 toont aan dat sommige der rapporten van de belasting ontvangers, strekkende om aan te toonen volgens welke beginselen de belasting geadministreerd was, niet als een beeld van de werkelijke toestanden kunnen aangenomen worden; dit waren ambtelijke documenten, het papier niet waard, waarop zij gedrukt waren.

[3] S. v. Deventer, LS., 2:75.

Dit moge genoeg zijn om aan te toonen, dat de practische toepassing van de landrente nog vol fouten was. Het waren echter fouten, die te verwachten waren bij een eerste invoering van een nieuw stelsel van onderhandelen met de inlandsche huishouding door een nog niet geregelde Europeesche administratie; die fouten bedierven echter niet de beginselen, waarop het stelsel berustte, noch sloten de hoop op verbetering uit, indien de Nederlandsche ambtenaren slechts hun kennis door ondervinding vermeerderden.

Te oordeelen naar de meest practische waarneming, de betalingen aan de schatkist, had de belasting een goeden uitslag, en was er alleen tijd noodig om de middelen te vinden, tot het stuiten van de gebreken in hare werking. In de jaren even vóór 1830, toen de landrente moest plaats maken voor het cultuurstelsel als hoofdbron van inkomst, was het Indische bestuur juist bezig met onderzoekingen en voorbereidingen, die het in staat zouden stellen de fouten der belasting te overwinnen. Het was aangevangen met de oprichting van een dienst om de kadastrale opmeting voor te zetten, en het had een commissie benoemd om de hervorming der belasting ter hand te nemen, toen het uitbreken van den Javaoorlog van 1825 en het tusschen beide treden van het opperbestuur, de uitvoering van die plannen verhinderde [1]. Onder den druk van het opperbestuur werd het cultuurstelsel ingevoerd, en daarmede begon een langdurig tijdperk van terugkeer tot de beginselen der O. I. C., dat alle plannen tot hervorming op den achtergrond drong.

Reeds in het tijdperk volgende op het vertrek der commissarissen in 1819, valt er in Indië een neiging te bespeuren tot terugkeer naar de staatkunde der Comp.e, of-

[1] S. v. Deventer, LS., 2: 113 vv.

schoon die toen niet sterk genoeg was om tot een openlijke opoffering van het belastingstelsel aan die staatkunde te doen komen, en zij ook niet tot het cultuurstelsel zou geleid hebben zonder den invloed van het opperbestuur. Zulk een neiging tot terugkeer was natuurlijk, in aanmerking genomen dat vele Indische ambtenaren waren gevormd onder het oude stelsel, dat dit gedeeltelijk behouden was door de commissarissen en dat de uitbreiding er van gemakkelijk was en voordeelig scheen.

Volgens Merkus, die uitstekend in de gelegenheid was uit zijn ambtelijke stelling, de daden van het bestuur waar te nemen, is er nooit eenige ernstige poging gedaan om de regelingen die de commissarissen in het besluit van November 1817 hadden opgesteld, voor de „vrije" koffiecultuur practisch in toepassing te brengen. „De koffietuinen aan de dessa's opgedrongen zijnde bestaat er geen zweem van vrijwillige overeenkomst tot bewerking"; „nimmer is het, om die reden te pas gekomen, de tuinen voor gouvernements rekening te doen bewerken.... in geval geen dessavolken genegen mogten bevonden worden de huur vrijwillig te aanvaarden"; „nimmer is de waardeering der boomen in goede, middelbare en slechte.... tot stand gekomen, en bij gevolg nimmer de heffing van 's gouvernements aandeel dienovereenkomstig gedaan"; „in stede van de betaling, hetzij in geld of in natura, naar de keus van den planter te ontvangen...., is hij steeds verpligt geworden *geld* op te brengen". „Met één woord, de hoofdbepalingen van het door kommissarissen-generaal aangenomen stelsel, zijn nimmer in werking gekomen; het hoofddoel daarbij beoogd: vrijwillige arbeid en beschikking naar keus over het produkt, is ten eenenmale gemist" [1]. De ambtenaren lieten voor den vorm aan de

[1] Merkus, „Koncept-voorstel", 1832, S v. Deventer, LS., 2:504.

inlanders de vrije beschikking over den oogst, nadat het aan het gouvernement verschuldigde betaald was, maar zij deden dit onder zulke beperkingen dat de inlanders er weinig aan hadden. Ambtenaren weigerden bij den inkoop van het product de prijzen te betalen, welke het besluit van 1817 hun voorschreef, en de inlanders waren genoodzaakt hun oogst aan particuliere opkoopers te verkoopen tegen vijf cents per kati, terwijl verondersteld werd dat het gouvernement drie en twintig cents bood [1].

Er is beweerd dat de tenietdoening van de, door de commissarissen ontworpen, vrijzinnige koffieregelingen het werk was van de gewestelijke ambtenaren; het schijnt dat er geen besluiten door het Indische bestuur zijn uitgevaardigd waardoor tot die buitenwerking stelling machtiging werd verkregen, maar wel mag worden aangenomen dat zij door het centrale bestuur door de vingers is gezien en in de hand gewerkt. De aanval op het vrije cultuurstelsel, dat de commissarissen hadden willen invoeren, geschiedde langs een omweg; het gouvernement hief niet officieel de vrije koffiecultuur op, maar maakte de ten uitvoerlegging er van onmogelijk, door een van de noodzakelijke voorwaarden van haar bestaan te verhinderen. De geheele theorie van het belastingstelsel, zoo als die door Dirk van Hogendorp en anderen was onder woorden gebracht, sloot in zich een zekere vrijheid van binnenlandschen handel, waardoor de inlanders in staat zouden zijn de grootste belooning voor hun arbeid te verkrijgen, in de gelegenheid zouden komen hooger be-

[1] Woordenboek van N I, 2:173. Naarmate de koffieprijzen op de wereldmarkt rezen, eischte het gouvernement al grooter en grooter betalingen ter vervanging van de koffie levering S. v. Deventer, LS., 1, 276 noot. In sommige gewesten nam het bestuur betaling in natura aan, maar zelfs in den tijd van Merkus rapport van 1832, eischte het in vele residenties nog geld. LS., 2:506.

lasting te betalen en tezelfder tijd tot grooter welvaart zouden geraken dan vroeger het geval was. Ten opzichte van een belasting, opgebracht in natura, van een der stapelproducten van de inlandsche markt, zooals de rijst, was deze overweging van niet veel gewicht. Indien echter de inlanders werden aangemoedigd of gedwongen zich gelegen te laten liggen aan de voortbrenging van een artikel als koffie, waarvan de waarde bijna geheel afhing, van de vraag er naar bij den uitvoerhandel, was het van het grootste belang dat zij in nauwe betrekking werden gebracht met de uitvoerhandelaren en dat zij in staat werden gesteld hun oogsten onder de gunstigste omstandigheden ter markt te brengen. De handelsorganisatie onder de Javanen was echter zoo weinig ontwikkeld, dat zij weinig ten deze meewerkte en wanneer de voortbrengers zich alleen op haar moesten verlaten bij de beschikking over hun koffie, zouden zij alle gelegenheid tot een ruime winst, in geval van een groote vraag naar koffie in Europa verliezen. Zij vielen in handen van hunne ambtenaren en van de woekeraars uit hun streek, Chineezen, Mooren, en halfbloed Europeanen, die hen zonder mededoogen uitkleedden en al de voordeelen van de cultuur in den zak staken. Uit een rapport van den resident van Pasoeroeran, aangehaald door Merkus [1] zal blijken welke toestanden het gevolg waren: „De handel der Malangsche koffij (het rijkste distrikt van geheel Java in dit artikel, de Preanger-regentschappen niet uitgezonderd) is thans in handen van twee, hoogstens van drie kooplieden van Pasoeroean, die zich in den zoogenaamden koffijtijd naar-Malang begeven, om zorg te dragen, dat aan de door hen aangegane kontrakten voldaan wordt. Deze kooplieden sluiten, maanden te voren, kontrakten met Inlanders,

[1] „Koncept-voorstel", S. v. Deventer, LS., 2:505—506.

Arabieren en ook Chinezen, om hun binnen een zekeren bepaalden tijd, meestal de maanden Julij, Augustus, September en October, tegen prijzen van f 7,— tot f 10,—, zekere hoeveelheden koffij te leveren. Bij het aangaan van deze kontrakten werden zulke aanzienlijke voorschotten gegeven, dat ze dikwijls met de gestipuleerde prijzen, gelijk staan, en dit dan onder beding, dat, wanneer de gekontrakteerde koffij niet op den bepaalden tijd zal geleverd worden, de kontraktant of leveraar verpligt zal zijn, elke tekortkomende pikol met f 20,— koper te rembourseren. De zoogenaamde djoeragans, gedachte kontrakten aangegaan en de aanzienlijke voorschotten op die wijze ontvangen hebbende, plaatsen een voornaam gedeelte daarvan in den handel van lijnwaden en andere artikelen, of wel voldoen daarmede hunne koopzucht, en niet zelden worden deze sommen grootendeels verteerd vóór dat de koffij moet gekocht worden. Deze djoeragans, in allen gevalle, zijn niet de opkoopers der koffij, maar sluiten wederom mondelinge overeenkomsten met mindere opkoopers, ook wel met de hoofden der dessa's; op welke wijze het dikwijls gebeurt, dat vijf, zes tot acht en meer personen in zoodanige transaktiën begrepen zijn. Zij geven niet dan zeer zelden aan den geringen dessaman voorschotten, maar koopen van hem de koffij om die na zooveel maanden te leveren. De inlander, die niet gewoon is vooruit te zien, maar bij het tegenwoordige leeft, verkoopt alsdan onverschillig zijn koffij tegen f 4, en f 5,— kopergeld (de pikol), zich weinig bekreunende over den meerderen prijs, „welken zij na weinige maanden zal waardig zijn."

De toestanden waren niet overal dezelfde, maar in vele streken van Java, waren zij even slecht als in dit beeld van Malang geschetst; Merkus geeft het volgende voorbeeld als een werkelijk beeld van die toestanden. „Eene

dessa, waarvan het produkt berekend wordt op 30 pikols koffij, wordt aangeslagen voor de waarde van twee-vijfde gedeelten, of 12 pikols, uitmakende, volgens den vastgestelden prijs in het jaar 1831, à f 17, de pikol, f 204,—. Gesteld nu dat het dessahoofd de koffij verkoopt tegen f 8,— en de opbrengst daarvan eerlijk brengt ten voordeele van zijne ondergeschikten, zoo zullen er ontvangen worden f 240,—, of f 36,— meer dan de belasting bedraagt, en zoo zal de dessa voor iederen pikol genieten f 1.20; terwijl ingeval het dessahoofd, ten gevolge van oneerlijkheid of andere omstandigheden, niet meer verantwoordt dan f 6,— per pikol, of f 180,—, de dessa verpligt zal zijn f 24,— meer te betalen dan zij voor haar produkt bekomt; welke zij dan door andere middelen dan met de koffijkultuur zal moeten vinden" [1].

Voor een ieder, die onderzoek heeft gedaan naar de toestanden in een onontwikkelde industrieele samenleving, zal het duidelijk zijn dat de hier geschilderde gebreken, voor een groot deel zijn toe te schrijven aan de onwetendheid van het volk zelf en dat een volkomen uitroeiing dier misstanden alleen verkregen zal worden, wanneer de massa van het volk zal zijn opgevoed tot een zeker peil van kennis en overleg. Het zal echter ook duidelijk zijn, dat het eenige zekere middel, 't welk het gouvernement zou kunnen aanwenden om de misstanden te verhelpen, zou zijn het opwekken van mededinging onder de kooplieden, waardoor de voortbrengers althans eenigermate tegen hun eigen domheid beschermd zouden zijn. Het was echter onmogelijk, 't zonder inlandsche of oostersche handelaren te doen en zoolang dezen, tusschenpersonen zouden blijven, zou het te vergeefsch zijn een algeheele verbetering te verwachten; maar het gouver-

[1] „Koncept-voorstel", l. c.; S v. Deventer, LS., 2:507

nement zou ten minste de vestiging op het eiland van Europeesche kapitalisten en kooplieden kunnen aanmoedigen en verbetering kunnen verwachten, voor zoover hun invloed zich zou verbreiden. Wetten tegen deze misstanden zouden even machteloos zijn, als menschlievende predicatién; het gouvernement zou voor zijne tusschenpersonen, mannen van zaken moeten kiezen, die voldoende waren ingeleid in de Europeesche zeden en gebruiken, dat men van hen zoude kunnen verwachten, dat zij begrepen hun eigen belangen te behartigen door eenige zorg voor de voortbrengers te hebben en dezen, voor zoover zij konden, een billijke belooning voor hun werk te verzekeren. De quaestie van kolonisatie, die tot nu toe altijd verwaarloosd was, zoolang er niets of weinig voor de kolonisten te doen zou zijn, verkreeg een nieuw gewicht, wanneer werd overgegaan van een stelsel van gedwongen arbeid onder inlandsch beheer, tot een stelsel van belasting beheerd door het gouvernement. Het was ondoenlijk een Europeesch financieel stelsel in te voeren zonder het op een Europeesche wijze van zaken doen te gronden, en het was onmogelijk op Europeesche wijze zaken te doen zonder aanwezigheid van Europeanen.

Het zou de bespreking onnoodig ingewikkeld maken, indien hier de beweegredenen voor en tegen het toelaten op het eiland van Europeanen, als planters, met een blijvend recht op de gronden, werden bijgebracht; de quaestie van landverkoop aan Europeanen kan geschikter in beschouwing worden genomen, in verband met de omtrent 's lands domeinen in later tijd gevolgde staatkunde. Het is zeker niet ten bate van den voorspoed van Java, dat Europeanen onherroepelijke rechten zouden hebben op den grond en uitgebreide macht over de inlandsche landbouwers, maar wel is het nuttig dat zij vrijen toegang tot de

onderscheidene deelen van het eiland hebben, en iedere gelegenheid om zich de producten, niet de personen, der inlanders te verzekeren.

Vóór het tijdperk der commissarissen, 1816—1819, was er slechts weinig gelegenheid geweest voor Europeanen om zich op Java te vestigen. Raffles, die de vrijzinnige beginselen door Dirk van Hogendorp uitgesproken, had aangenomen en toegepast, was er niet in geslaagd ze ten volle uit te voeren; niet alleen verbood hij het verhuren van land aan Europeanen, maar hij legde, door lastige beperkingen,[1] ook aan hunne vestiging in het binnenland als kooplieden hinderpalen in den weg. Muntinghe stond een grootmoediger opvatting voor, althans in de vergunningen, welke hij geneigd was aan Europeesche planters toe te staan, ofschoon hij er sterk op aandrong dat geen afstand van gronden aan hen zou worden gedaan, tenzij onder zorgvuldige beperkingen, waardoor de rechten der inlanders gewaarborgd zouden zijn[2]. De regelingen die ten slotte door de commissarissen werden aangenomen waren doorgaand vrijzinnig. Het recht van vestiging kon verkregen worden van den Gouverneur Generaal, onder geen meer drukkende voorwaarde dan het afleggen van een eed, dat de wetten zouden in acht genomen worden; dit recht sloot in zich de vrije keuze van de plaats, waar de verzoeker zich wilde vestigen en het beroep dat hij zou willen uitoefenen. De commissarissen maakten het tot een plicht van het Indische bestuur, den landbouw uit

[1] M. L. v. Deventer, NG., CXLV; Min., 1813, Subst., 270. Hij beschouwde de toestemming aan Europeanen tot het huren van landen als „altogether unadvisable on every account".

[2] Rapport van 1817, S. v Deventer, LS., 1:282—283, 345 vv. Vele zijner beperkingen op toekenningen van land werden in het vrijzinnige tijdperk na het cultuurstelsel aangenomen. Elout „Bijdragen", 1851, rapport van 1819 bespreekt zeer breedvoerig de voorwaarden waaronder Europeesche planters zouden kunnen worden toegelaten.

te breiden, door de toekenning van gronden en de toeneming der Europeesche bevolking te bevorderen en zij stonden toe aan personen die nijverheidsondernemingen wilden vestigen, de noodige overeenkomsten betreffende gronden en persoonlijke diensten met de inlanders te sluiten [1]. Het ontluiken van een geregelde nijverheid is op te merken in het vroegste deel van der commissarissen bestuur, toen een resident, als een voorbeeld van hetgeen door vrijen landbouw en handel bereikt kon worden, berichtte, dat een eenvoudig, doorzettend fabrikant in Pekalongan, in een jaar een grooter bedrag aan indigo had verwerkt, dan ooit te voren over geheel Java in dien tijd was voortgebracht [2]. Vele verzoeken tot het toekennen van woeste gronden werden tot het gouvernement gericht en de vooruitzichten van de vorderingen op nijverheidsgebied schenen langs de nieuwe lijnen bizonder schitterend.

Baron van der Capellen, echter, de nieuwe Gouverneur-Generaal scheen wel, na het vertrek zijner mede-commissarissen, overmeesterd te zijn door een reactionairen geest. „Men staat verbaasd," schrijft Pierson over het tijdperk na 1819 „over het onverstand, de bekrompenheid, die de Indische Regeering toen aan den dag heeft gelegd". Van der Capellen deed, gedurende de zeven jaren van zijn bestuur, geheel alsof de beginselen, waarvan de toepassing aan hem was toevertrouwd, niet bestonden en keerde stap voor stap naar het oude stelsel terug. Onder het voorwendsel, van bescherming der inlandsche bevolking, werkte het gouvernement de vestiging van Europeesche planters tegen „deze laatste beschouwende als parasitische planten, die de voedende sappen des booms

[1] Reg. Regl, 1818, art. 92 vv., 106, 111, Mijer, Verz., 420 vv.; M. L. v. v. Deventer, NG., CXLVI vv.

[2] Rapport van de Salis, Sept. 1816, M. L. v. Deventer, NG., 88

verteeren, zonder vruchten op te leveren. Van 1819 tot 1826, ondervonden de Europeesche landhuurders of ondernemers, dan ook geenerhande aanmoediging. De aangehaalde bepalingen van het regeeringsreglement, bleven voor hen een doode letter, en de teelt van suiker, van indigo, en al wat een fabriekmatige bereiding, dus ook de aanwending van kapitaal vordert, ging te niet. Die van koffij, voor zooveel Europeanen daarmede gemoeid waren, verminderde ook, doch daarentegen verkregen die koffijtuinen eene grootere uitbreiding, welke, als uitzonderingen op den algemeenen regel, door de Javanen aangelegd werden op hoog bevel" [1].

Een publicatie van 1821 verbood aan alle Europeanen handel te drijven in de Preanger-regentschappen (een koffijdistrict), of zich daar op te houden, zonder schriftelijke vergunning van den resident, en beperkte, het opslaan van pakhuizen of het vestigen van handelsetablissementen door Europeanen of andere vreemdelingen op eenigen afstand van de middelpunten van gewestelijk bestuur tot dezelfde voorwaarde [2]. Het besluit

[1] Geheim rapport, Minister aan den Koning, 17 Maart 1831, S. v. Deventer, LS, 2:182. Rapport v. d. Minister a. d. Koning, 13 Mei 1828, Elout, „Bijdragen" (1851), 130 vv. De cijfers van de suikeropbrengst, gegeven in Woordenboek van N. I., 3;464, toonen een groote terugval in het tijdperk van het Nederlandsch herstel, maar een snelle toeneming in suiker uitvoeren na 1826.

[2] Veth, Java, 2:346—347. Het besluit werd nog strenger gemaakt in 1823, id., 2:354. De wijze waarop het besluit werd toegepast kan blijken uit het geval met een Chinees, Tan Hogoan, die te Japara een gelegenheid had geopend voor den aankoop van koffie van het volk. Spoedig nadat het besluit was afgekondigd, verschaften de gouv" ambtenaren zich toegang tot den winkel van den Chinees, verdeelden de koffie onder het volk, en trokken weg met de boeken. De Chinees deed te vergeefs moeite om de koffie terug te krijgen; hem werd gezegd, dat hij zich in een bijna verlaten streek gevestigd had, vèr van 's gouv" politie bewaking, en dat hij „een dier schadelijke speculanten was, die zorgvuldig dienen te worden geweerd", S v. Deventer, LS., 2·132 vv.

beoogde in naam de inlanders tegen afpersingen van handelaren te beschermen, maar moet beschouwd worden als een van die geneesmiddelen welke een ongemak, alleen door het dooden van den patient kunnen verhelpen; zelfs als men wil toegeven, dat vreemde handelaren zich schuldig maken aan afzetterij, dan zou het volk toch altijd beter af zijn onder dezen, dan hulpeloos overgelaten aan de inlandsche woekeraars. Een sterke reden, die achter het besluit verscholen zat, was de naijver die het gouvernement reeds voelde tegen de mededinging van Europeesche particulieren in den koffiehandel zelfs in een tijd toen aanplant van- en handel in koffie in naam nog vrij waren en toen het gouvernement de inlanders nog dwong voor den afzet van hun product gebruik te maken van handelaren.

Men kan den geest, waarnaar het bestuur in dit tijdperk handelde, leeren kennen uit het geval met een Nederlander, de Wilde, die met bizonder veel geluk een groote koffieaanplanting, op gronden in de Preanger beheerde, welke gronden in den tijd van Raffles door het gouvernement in vollen eigendom waren verkocht, en waarop het geen recht had zijn handelsbeperkingen toe te passen. Het bestuur eischte niettemin, dat alle koffie afkomstig van de onderneming, tegen een lagen vasten prijs aan het gouvernement zou verkocht worden, en toen de Wilde van een bezoek aan Nederland in 1821 terugkeerde met een koninklijk besluit, waarin bepaald was dat althans de voor zijn koffie te betalen prijs zou verhoogd worden, weigerde het Indische bestuur eenvoudig het besluit te erkennen, onder voorwendsel, dat de Wilde den Koning met valsche voorstellingen had misleid. Indische ambtenaren lieten niets ongebruikt om de Wilde te kwellen wegens zijn aanmatiging, tot dat hij en zijn mede-eigenaren

genoopt waren, den ongelijken strijd te eindigen door de aanplanting aan het gouvernement te verkoopen [1].

Een van de ernstigste klappen toegebracht aan de opleving der inlandsche nijverheid met behulp van Europeanen, was een besluit van 1823, waarbij aan Europeanen het sluiten van huur-contracten in de vorstenlanden Soerakarta en Djokjokarta verboden werd. Deze staten, de overblijfselen van het rijk van Mataram, hadden nog de oude inlandsche instelling behouden, waarbij ambtenaren geheel bezoldigd werden met „ambtsvelden", gronden, waarvan zij het vruchtgebruik hadden. Die ambtenaren beheerden niet zelven die gronden, zooals hierboven werd opgemerkt, maar onderverhuurden ze, en in dit tijdperk hadden zij in vele gevallen Europeesche planters als huurders. Europeanen konden een veel hooger huur betalen dan inlanders, omdat zij zich niet vergenoegden, met de vroegere soorten en wijzen van bebouwing, maar de teelt van stapelproducten voor den uitvoer bevorderden, waarvan zij zich een groote winst konden verzekeren. Dit stelsel werkte zeer gunstig voor de inlandsche ambtenaren en de planters beide, en hoewel ongetwijfeld de mogelijkheid tot het maken van misbruik van het gewone volk aanwezig was, schijnt het niet aan twijfel onderhevig dat dit beter af was onder de Europeesche huurcontracten dan onder het inlandsche régime [2]. Het gouvernement kon geen deugdelijke beweegredenen voor het verbod der huurcontracten te berde brengen; de eigenlijke reden kon dan ook niet openlijk worden erkend, ofschoon deze nu en dan voor den dag kwam, zooals in een rapport waarin van de Europeesche planters ge-

[1] Veth, 2:352 vv. Een beroep op het Opperbestuur gaf geen herstel van onrecht. Vergel. Elout „Bijdragen" (1851), 169—170.

[2] Vergel. Veth, 2:343 vv.; Van Deinse, „De toestand in de Vorstenlanden", Leiden, 1887, p. 70; Pierson, KP., 63; v. Soest, KS., 1:113.

zegd werd, dat zij de koffievoortbrenging met een groote vermeerdering „bedreigden". Het bestuur was teruggekeerd tot de naijverige houding der O. I. C. en wilde geen nijverheid toelaten, hoezeer deze ook tot de welvaart van het volk zou hebben bijgedragen, zoolang zij de onmiddellijke belangen van de schatkist ook maar eenigermate scheen te treffen [1].

Het verbod veroorzaakte zware verliezen aan de contractanten, die zich in vele gevallen voor tal van jaren verbonden hadden, en die aanzienlijke bedragen in de zaak hadden vastgelegd; terwijl het zulk een verwarring in de binnenlandsche huishouding der vorstendommen veroorzaakte, dat het als een der oorzaken van den Javaoorlog van 1825—1830 wordt aangemerkt.

Tijdens den duur van dezen oorlog trachtte Commissaris-generaal, Du Bus de Ghisignies, sommige van de door van der Capellen begane vergissingen ongedaan te maken. Du Bus was een welgemeend voorstander der vrijzinnige beginselen, en gunstig gestemd voor de aanmoediging van Europeesche immigratie, maar hij werd verhinderd tot eenige uitkomsten van blijvend gewicht te komen door den oorlogstoestand op Java en door de tegenkanting van den Koning. Wat hij deed en wat hij zich voorstelde te doen, beide, gingen zonder iets na te laten, bij het cultuurstelsel ten onder. Zooals in het volgende hoofdstuk zal worden aangetoond, was dit stelsel hoofdzakelijk te wijten aan de bizondere toestanden in het moederland en gedeeltelijk aan de uitwerking van den Javaoorlog op de Indische schatkist. Van der Capellen maakte de invoering van het stelsel gemakkelijk, zoo niet onvermijdelijk door de reactionaire, door hem gevolgde, staatkunde, en hij draagt grooter verantwoordelijkheid voor

[1] Veth, 2:349; Pierson, KP, 66.

de fouten van het volgende tijdperk, dan een van de Nederlandsche bestuurders, die aan dit tijdperk voorafgingen.

Bij het schetsen der geschiedenis van de Nederlandsche staatkunde in het Oosten, is het soms niet mogelijk plotselinge overgangen van het eene onderwerp naar een ander te vermijden. Het voor de hand liggende vervolg op de beschrijving der gouvernements handelingen in de derde decade der 19de eeuw, zou moeten zijn het verhaal van de invoering en verbreiding van het cultuurstelsel. Alvorens daartoe over te gaan, echter, is het noodzakelijk een onderwerp te behandelen, dat slechts een weinig in verband staat met de binnenlandsche toestanden van Java en de meer huishoudelijke vraagstukken, die thans besproken zijn; dat onderwerp betreft den buitenlandschen handel en het handelsbeleid.

Bij het herstel van het Nederlandsch gezag onder de commissarissen in 1816, was het tarief van in- en uitvoerrechten, zooals dat door de Britten ten slotte was vastgesteld, gedurende eenigen tijd onveranderd gehandhaafd. Dit tarief had echter in 1815 en in 1816 nog eene wijziging ondergaan, ten einde den Britten, die de verandering van gouvernement zagen aankomen, lage rechten en gelijke voorrechten met de Nederlanders ook na die bestuurswijziging te verzekeren; dit was een legaat waarvoor het nieuwe bestuur maar weinig dankbaar kon zijn [1]. De Nederlandsche handel herleefde slechts langzaam na het herstel van den vrede in Europa in 1815, terwijl de Amerikaansche en de Britsche kooplieden den handel, dien zij gedurende het voorloopige tusschen tijd-

[1] Volgens de cijfers in Norman, BH, 267, waren de algemeene rechten op goederen van buitenslands ingevoerd van 10 tot 6 pCt. verlaagd; waarschijnlijk waren de differentieele rechten, in 1815 vastgesteld, nog voor alle andere dan Nederl. en Britsche schepen geldende

vak met Java begonnen hadden, aanhielden en uitbreidden. Deze vreemde handelaren verdienden hun voorspoed, omdat zij studie maakten van de behoeften der inlanders, wat de Nederlanders nooit hadden gedaan; door stapelproducten ten bate van de inlanders in te voeren verdienden zij veel geld en wisten zij ook voor de retourladingen hooger prijzen te bieden, en verdrongen zij den Nederlander zelfs in den uitvoerhandel [1]. De Nederlanders zagen zich, naar het zich liet aanzien, beroofd van de voordeelen, die zij gehoopt hadden zich te verzekeren door het bezit van hun Oostersche koloniën en kwamen weldra in verzet. De Koning, op wien de aankomst te Amsterdam van een Amerikaansch schip, dat een lading koffie regelrecht naar Amsterdam bracht, „een zeer onaangenamen indruk" had gemaakt, nam zich stellig voor maatregelen te nemen om den handel tegen de aanmatigingen van de Amerikanen te beschermen; dergelijke maatregelen werden ook gevraagd door de kamers van koophandel te Amsterdam en te Rotterdam, die aandrongen op een differentieel recht van 20 tot 25 pCt. of zelfs meer om de Nederlandsche scheepvaart te helpen [2]. Het Regeerings-reglement van 1815 had als leidraad voor de commissarissen het beginsel aangenomen, dat Nederlandsche schepen en ladingen minder zouden betalen dan vreemde [3], en dit beginsel werd

[1] M. L. v. Deventer, NG., CLXIV. Jaussaud schreef in zijn „Mémoire sur le commerce", 1810, de Jonge, Opk., 13 517, „la consommation des denrées d'Europe est assez bornée Cinq ou six cargaisons suffisent pour en approvisionner le pays et faire tomber considérablement le prix." Terwijl de vreemde handelaren hun handel uitbreidden door hun verkoopen aan de inlandsche bevolking, kon de Directeur Generaal van Koloniën, den Koning, als middel tot vermeerdering van den Nederlandschen handel, alleen verwijzen naar de eischen tot benoodigdheden van wege het gouvernement M. L. v. Deventer, NG., 201.

[2] Directeur Generaal v Koloniën a. d Commissarissen Generaal, 25 Sept. 1817, M L. v Deventer, NG., 200.

[3] Art. 87, Mijer, Verz., 394

in 1818 ten uitvoer gelegd in een tarief, dat van de vreemdelingen het dubbele der rechten, betaald door de Nederlanders, eischte, 12 tegen 6 pCt. Nog meer bescherming werd het volgende jaar door een koninklijk besluit verleend, waarbij alle voortbrengselen van Nederlandschen oorsprong, naar Java gebracht met Nederlandsche schepen, van alle rechten werden vrijgesteld [1]. In weerwil van al deze voorrechten voor den Nederlandschen handel, werd minder dan een-derde, aan waarde, van de invoeren in Java, in 1819 door de Nederlanders aangebracht, die slechts 43 schepen op een totaal van 171 lieten binnenloopen [2], en Crawfurd, wiens boek in 1820 uitkwam, kon van de Amerikanen spreken, als zijnde „in fair possession of by far the most valuable part" van den handel op Indië [3]. Nederlandsche fabrikanten en kooplieden bleken vooral ten achter in den handel van stukgoederen, welke alleen de massa der invoeren voor de inlandsche markt vormden, en waarin de Engelschen bijna het monopolie hadden gehad. Door een publicatie van het Indische bestuur van 1824, in het leven geroepen „ten einde de ondernemingen der vaderlandsche fabrikanten zooveel mogelijk aan te moedigen en te ondersteunen", werden alle katoenen en wollen goederen, vervaardigd in vreemde landen bewesten de Kaap de Goede Hoop, onderworpen aan een recht van 25 pCt. op de

[1] N. P van den Berg, art. Rechten, Encycl. N. I., 3:379

[2] Rede van Van Alphen, zitting 1825 1826, de Waal, NISG., 1: 228. Van de invoeren tot een totale waarde van f 5 885.083, voerden de Nederl slechts 1 843.144 in, tegen de Engelschen 3.378.406. Van de schepen waren 62 Engelsche en 50 Amerikaansche. Van Alphen's overzicht van de tarieven geschiedenis van dit tijdperk stemt niet in alle opzichten overeen met dat van v d. Berg, maar de twee rekeningen schijnen elkaar eer aan te vullen dan tegen te spreken.

[3] Hist., 3 : 289 Hij geeft een belangwekkende bespreking van de relatieve voordeelen der Engelschen en Amerikanen.

getaxeerde waarde, met een recht van 10 pCt. daar boven, te zamen dus 35 pCt., indien zij werden ingevoerd uit eenige vreemde bezitting beoosten de Kaap [1]. Deze regelingen, die in het bizonder gericht waren tegen den Engelschen handel in stukgoederen, waren in strijd met de bepalingen van het verdrag dat onmiddellijk daarna met Engeland gesloten werd, waarbij iedere staat beloofde dat de kooplieden van den anderen staat, in de Oostersche bezittingen, niet meer zouden betalen dan het dubbele der rechten, geëischt van de burgers van den eigen staat, of niet meer dan 6 pCt. wanneer de goederen voor de burgers van den eigen staat geheel vrij waren. Eerst jaren daarna, echter, en eerst als gevolg van gestadige protesten uit Engeland, werd het tarief in overeenstemming met het verdrag gebracht [2].

In een voorgaand hoofdstuk werd melding gemaakt van het bijna algemeene gevoelen, in den tijd der O. I. C. in zwang, dat de handel met de Indiën beter gedreven werd door een groot lichaam dan door particulieren individueel. Toen de oude Compagnie was opgeheven, was de vraag, een andere maatschappij in hare plaats in het leven te roepen, gedurende eenigen tijd, van geen practisch belang, daar alle handel tusschen Nederland en Java geheel had opgehouden; en toen de Nederlanders het eiland in 1816 herkregen, was de handel eenigen tijd lang in handen van particuliere kooplieden. Het gevoelen echter, dat een groot lichaam beter in staat was dan eenig individueel

[1] Van den Berg, Encycl., NI., 3:379. De aanval op de vreemde stukgoederen door middel van bizondere differentieele rechten was in 1823 begonnen. Van Alphen, NISG., 1·233.

[2] De tekst van het verdrag van 1824 wordt aangetroffen bij de Waal, NISG., 1·79. Het was van toepassing op schepen en op goederen, ib., 150. Met uitzondering van een korten tijd, werd het op Java niet ten uitvoer gelegd tot 1836, toen eigen stukgoederen belast werden met 12½ pCt. en vreemde met 25 pCt. Van den Berg, p. 380.

persoon, voordeelig handel te drijven en de winsten voor het moederland te verzekeren, was nog niet dood. Het was geuit door een, in zoo menige opzichten, vrijzinnig denkend man als Muntinghe, die de vestiging van een groot handelslichaam voorstond, indien het slechts niet het monopolie en de souvereine macht bezat, die zoo noodlottig voor de O. I. C. waren geweest; en het leidde in 1824 tot de instelling van de „Nederlandsche Handelmaatschappij" [1].

De inleiding van het koninklijk besluit waarbij dat lichaam werd opgericht, geeft de volgende redenen voor de instelling er van: de handel met Nederlandsch-Indië had niet beantwoord aan de verwachtingen van de handelaren, die er in betrokken waren, die handel was „nog grootendeels levendig gehouden door den bijstand en de hulp der Regeering, in het verschaffen van transporten en vrachten, terwijl deze hulp zelfs in de laatste tijden door vele handelaren als niet genoegzaam geoordeeld is". Indië en Nederland beide leden onder de ontstentenis van dezen handel; middelen moesten worden gevonden om dit te herstellen en aan Nederland de voordeelen ter verzekeren „waarop haar rang onder de Volken, de ligging van haar grondgebied, en de belangrijkheid van hare volkplantingen haar aanspraak geven." Deze middelen moesten evenwel niet, „op het voorbeeld van sommige andere volken" gezocht worden „in uitsluitende verbodstelsels", maar „in een krachtige en welbestuurde vereeniging van toereikend vermogen, en gemeenschappelijken arbeid", „met behoud van vrije vaart voor elke Nederlandsche vlag en alle andere met Nederland bevriend."

De Maatschappij was opgericht „tot aanmoediging van nationalen handel, scheepvaart, visscherijen, land-

[1] Rapport van 1817, S. v. Deventer, LS., 1:303, 286.

bouw, fabrijken en trafijken" [1]. Het is niet onwaarschijnlijk, met het oog op den bijgeloovigen eerbied waarmede de O. I. C. zoolang was aanschouwd, dat de Nederlanders werkelijk geloofden, dat de Maatschappij in vervulling zou kunnen brengen, al wat van haar verwacht werd en al hetgeen, gewone kooplieden hadden gefaald te doen. Hoe er ook gedacht moge worden over de deugdelijkheid van de argumenten, die moesten aantoonen dat het algemeen welzijn bevorderd zou worden, stellig werd de Maatschappij beschouwd als een goede kapitaalbelegging. De Koning, die haar eenvoudig door een besluit in het leven riep, teekende voor een-derde van het oorspronkelijk voorgestelde aandeelen kapitaal in, en waarborgde aan de overige deelnemers een winst van 4½ pCt.; het publiek schreef, op den eersten dag dat de gelegenheid tot inschrijven geopend was, voor bijna het negenvoud van het overblijvende twee-derde in, en het aandeelen kapitaal werd daarop aanzienlijk uitgebreid om aan de wenschen van het publiek te gemoet te komen [2].

De Maatschappij zou geen bizondere voorrechten genieten, zooals met de O. I. C. het geval was geweest. Er werd nadruk op gelegd, dat zij geenszins zou beproeven zich een monopolie te verzekeren, of gedwongen cultures aan de inlanders zou trachten te doen opleggen; zij zou slechts winsten maken als een gewone handelaar en zou de schepen welke zij noodig had huren, niet zelve schepen in bezit hebben. Het hoofdvoordeel, hetwelk de „arti-

[1] de Waal, NISG, 1 · 104; „Artikelen van overeenkomst", N° 65, ib., 114.

[2] Het kapitaal was oorspronkelijk vastgesteld op f 12 000 000, met het recht op uitbreiding tot f 24 000 000; de Koning nam f 4 000.000 aan aandeelen De inschrijvingen beliepen meer dan f 69 000 000, en het kapitaal werd daarop uitgebreid tot f 37.0 0 000. Zie N P. v d Berg, art „Handelmaatschappij", Encycl, NI., 2 · 10; ook voor meerdere bizonderheden.

kelen van overeenkomst" haar gaven, was de kans op de contracten met het gouvernement, en tot aan den tijd, waarop het cultuurstelsel zijn invloed deed gelden, leed de Maatschappij schade.

VII

HET CULTUURSTELSEL: STAATKUNDE

[Noot. Voor het tijdperk van het cultuurstelsel is S. van Deventer's „Bijdragen" de voornaamste bron. De bescheiden, die er in zijn opgenomen, werden eerst in het Tijdschrift voor Nederl. Indië en daarna verzameld en afzonderlijk uitgegeven; een „alphabetisch overzicht van het werk", voor personen en zaken, werd, voor beide uitgaven, bewerkt door J. Boudewijnse en gepubliceerd in de „Bijdragen" TLV., 1867, 3:2·411 534. E. de Waal gaf parlementaire redevoeringen en andere officieele bescheiden over koloniale zaken van 1814 tot 1848 uit. Het Woordenboek is van waarde voor de statistische gegevens, die het bevat. Onder de uitgaven van niet zoo overwegend belang voor dit onderwerp, is wellicht Pierson's boek het bondigst en meest pakkend. Van Soest's Geschiedenis geeft tal van bizonderheden, waaronder sommige uit bronnen die ik niet heb kunnen raadplegen. Piccardt's Geschiedenis vormt een geschikt overzicht uit alle andere gegevens. Andere geschriften over het cultuurstelsel worden in den tekst besproken.]

In het vorige hoofdstuk werd een stand van zaken op Java beschreven, verkeerende in onstandvastig evenwicht; een mengsel van beginselen en toepassingen, die niet met elkaar overeen te brengen waren, een toestand die na verloop van tijd plaats zou moeten maken voor een geregeld en hecht stelsel. Het drijven van de commissarissen naar vrijzinnige opvattingen was onder van der Capellen te niet geloopen, en was gevolgd door een beweging teruggaand naar de O. I. C.; deze beweging was blijkbaar nog niet zoo ver gegaan of zij zou gestuit en gekeerd kunnen zijn door van der Capellen's opvolger Du Bus de Ghisignies, die een verklaard voorstander was van de vrijzinnige beginselen door Raffles en de commissarissen gehuldigd. De hervormingsplannen van Du Bus

werden echter nimmer ten uitvoer gebracht. Tijdens dit hachelijk tijdstip in de ontwikkeling van het Nederlandsche staatsbeleid veroorzaakten ernstige gebeurtenissen op Java en in Nederland, een terugkeer naar de staatkunde der Comp[ie], die van nu af bijna gedurende een menschenleeftijd brutaal zou blijven standhouden.

Zoowel op Java als in Nederland waren de oorzaken van dien terugkeer van financieelen aard. Op Java lag de fout niet aan de landrente, wier opbrengst in het tijdperk 1818—1829 bijna verdubbeld was. Andere maatregelen van het Indische bestuur hadden minder gunstige gevolgen, en daar men de uitgaven steeds had laten toenemen, zonder dat er zorg was gedragen meer middelen daartegen over te stellen, keerde de balans, die tot aan 1820 gunstig was geweest, in dat jaar om en brachten de volgende jaren een te kort [1]. Dit zou op zich zelf niet zóó ernstig geweest zijn, dat een vèr reikende verandering van staatkunde daarvan het gevolg had moeten zijn; door een weinig omzichtigheid van de zijde van het Indische bestuur zou dit wel terecht gekomen zijn. Er begon zich evenwel een nieuwe en zeer ernstige geldnood te doen gevoelen, door het uitbreken, in 1825, van den oorlog met Dipo Negoro, een familielid van den Sultan van het leenvorstendom Djokjokarta [2]. Het stelsel van

[1] Het gouvernement was niet gelukkig met den zoutaanmaak, en beging een misslag door de overtollige uitgifte van papieren geld; andere oorzaken, waaronder een verlaging van de koffieprijzen, brachten te zamen het te kort op ongeveer f 1.000.000, op een begrooting van omstreeks 20.000.000 aan inkomsten. De Waal, NISG., 1 : 165 166.

[2] De oorzaken van dezen oorlog waren van economischen, zoowel als van staatkundigen en godsdienstigen aard, maar ik moet my hier bepalen, tot het eenvoudig vermelden van de gevolgen, en den lezer voor volledige inlichtingen, verwijzen naar de artikelen van P H. van der Kemp in de Bijdr. TLV., 1896 en 1897, en naar de verslagen van Elout in TNI., 1864, 2· deelen 1—2; als ook „de Java Oorlog", door P. J. F. Louw.

leenen, om het tekort te dekken, waartoe men reeds vóór het uitbreken van den oorlog zijn toevlucht had genomen, door het sluiten van eenige leeningen onder zeer ongunstige voorwaarden, moest nu worden voortgezet, en tegen 1830 was het Indische gouvernement belast met een schuld van meer dan f 30.000.000 en een rentenlast van over de f 2.000.000. Beide, kapitaal en interest, waren gewaarborgd door het Opperbestuur in Nederland [1].

Intusschen was de Regeering in Nederland zich meer en meer gaan verontrusten over de financieele omstandigheden van hare Oostersche bezittingen. De zuidelijke provinciën toonden van den aanvang af een afkeer, voor de Nederlandsche koloniën mede bij te dragen [2] en de Koning, die deze koloniën bijna als zijn particulier bezit kon beschouwen, uit hoofde van de macht door de grondwet hem daarover gegeven, scheen slechts bezorgd dat zij een last zouden worden voor de koninklijke schatkist. Raffles die in 1817 het middagmaal bij den Koning gebruikte, gaf als zijn indruk: „dat, niettegenstaande de Koning zelf en zijn eerste minister het goede schenen voor te hebben, zij *te* sterk naar winst, en vooral *onmiddellijke* winst schenen te verlangen, dan dat eenig vrijzinnig stelsel onder hun leiding tot uitvoering zou kunnen komen.... De Koning beklaagde er zich over dat de koffiecultuur verwaarloosd werd, en drukte zijne bezorgdheid uit, dat hij spoedig geld zou moeten overmaken; en terwijl hij toegaf dat de ontwikkeling waarschijnlijk groote voordeelen zou opleveren, en hij mij verzekerde, dat het onder mijn

[1] Piccardt, CS., 70; Pierson, KP, 69.

[2] De Direct. Gener. v. Kolonien schreef Oct. 1816, aan de Commissarissen, dat de leden der zuidelijke provincien, in den Staatsraad en in de „Wetgeving" zich sterk tegen alle koloniale uitgaven kantten, en dat de Koning zuinig was; hij had voor 1817 om een „petitie' van f 22.000.000 gevraagd, doch slechts 12.000.000 met moeite gekregen. M. L. v. Deventer, NG, 182.

bestuur ingevoerde stelsel zou worden doorgezet, hield hij tevens staande dat het noodzakelijk was den handel te beperken, en zoodanige verordeningen te maken, dat de handel en de winsten er van uitsluitend aan het moederland verzekerd zouden zijn" [1]. Het is niet bewezen, dat de Nederlandsche Regeering in den eersten tijd na de weder in bezitneming van Java verder ging, dan het aandringen op zuinigheid bij het Indische bestuur, dat zij zou getracht hebben de staatkunde in bizonderheden te leiden [2].

Na de oprichting in 1824 van de Handelmaatschappij, echter, begon de Koning meer onmiddellijk belang in de kolonien te stellen; als voornaamste aandeelhouder en waarborger harer dividenden, voelde hij de verliezen, een gevolg van de slechte zaken, die de Maatschappij in de eerste jaren maakte, zwaar op zich drukken; hij verloor daardoor verscheidene millioenen.

In de Nederlandsche volksvertegenwoordiging had zich een tegenstand ontwikkeld tegen een koloniale staatkunde, die den Staat met de noodzakelijkheid van het steunen eener zwakke bezitting scheen te bedreigen, en men vreesde dat de begrooting voor 1829 door de Kamers verworpen zou worden, tenzij de verzekering zou kunnen gegeven worden, dat Nederlandsch-Indië in een toestand zou worden gebracht, waardoor het zijn verplichtingen zou kunnen nakomen. De tijd was alzoo rijp geworden voor een in-

[1] Raffles aan Marsden, 27 Juli 1817, Mem., 289—290.

[2] De Direct. Gener. v. Koloniën schreef in Augustus 1817, aan de Commissarissen, dat het noodig was hen er van tijd tot tijd aan te herinneren, dat de Koning verwachtte, dat de Indische bezittingen niet alleen in hare eigen behoeften zouden voorzien, maar dat zij de aan haar gedane voorschotten zouden terug betalen M. L. v. Deventer, NG., 187. Een koninklijk besluit van 1825 bevatte 23 artikelen, waarin zuinigheid aan het Indische bestuur werd aanbevolen. S. v. Deventer, LS., 2·97.

grijpen, door het moederland in het financieele beleid over Indië.

De man, die de moeilijkheden van den toestand onder de oogen zag, en de gelegenheid tot handelen aangreep, was de Luitenant-Generaal Van den Bosch, die 's Konings vertrouwen gewonnen had door in Oost- en West-Indië bewezen diensten in militaire en administratieve betrekkingen, en die nu beloofde het koloniale vraagstuk te zullen oplossen. Hij werd tot Gouverneur Generaal benoemd in 1828, nam het bestuur over de koloniën op zich in den aanvang van 1830, en van dat oogenblik af tot 1839, toen hij genoopt was als minister van koloniën af te treden, beheerschte hij de Nederlandsche politiek in het Oosten met een feitelijk onbeperkte macht. Zijn opvolger als minister van koloniën, Baud (1840—1848) was in zijn school opgevoed en zette eenvoudig het stelsel van Van den Bosch voort.

Van den Bosch' plan was een openlijke terugkeer tot de toepassing van het oude Comp^{ies} stelsel. Hij bracht de, reeds zoo lang besproken, quaestie omtrent de betrekkelijke voordeelen van gedwongen en vrije cultuur op nieuw te berde. Het vraagstuk was echter ten gevolge van de financieële verplichtingen, die op Oost-Indië drukten, van karakter veranderd; het Opperbestuur kon niet langer, als tot nu toe, de uitkomst van den strijd tusschen voor- en tegenstanders met gelatenheid afwachten, maar moest in den kortst mogelijken tijd het stelsel invoeren, dat de beste geldelijke uitkomsten beloofde. Terwijl de Regeering erkende dat het voortbrengend vermogen van Java, onder het vrijzinnige stelsel, zooals dit door Du Bus de Ghisignies werd voorgestaan, zou kunnen vermeerderen, was zij tevens overtuigd dat dit slechts langzaam kon werken en zij had dringend behoefte aan on-

middellijke winsten [1]. Van den Bosch, die juist uit West-Indië was teruggekeerd, toen hij over de zaak werd geraadpleegd, en die daar gelegenheid had gehad te zien wat door slavenarbeid kon worden voortgebracht, was overtuigd dat de voortbrengende kracht van Java nimmer met die van West-Indië zou kunnen wedijveren, zoo lang de Javanen vrijgelaten werden het land te bebouwen, zooals zij dat verkozen [2]. Toen hem in December 1828 naar zijne meening werd gevraagd, veroordeelde hij het stelsel van vrije cultuur, en meende dat, „de inrigtingen der voormalige Oost-Indische Kompagnie, waarvan gedwongen kultures en leverantiën de hoofdzuilen waren, de voorkeur verdienden" [3].

Van den Bosch wees op al de zwakke punten in de practische toepassing der landrente; hij toonde aan dat die belasting aanleiding gaf tot misbruiken door de inland-

[1] Geheim Rapport van den minister aan den Koning, 17 Maart 1831, S v. Deventer, LS, 2·181 vv. Aan den minister, die deze beschouwingen den Koning aanbood, scheen ook nog een ander punt van gewicht; hij zag geen middel, geld naar Nederland over te maken, en betoogde de noodzakelijkheid, de betaling van de schulden van Java te waarborgen in den vorm van producten geschikt voor den uitvoer

[2] Van der Hoek, de schrijver van een boek, in 1829 te Leiden uitgegeven, vergeleek de voortbrenging van Java (voor den uitvoer) met die van koloniën, waar de landbouw door slavenarbeid werd gedreven, bevond dat de slaven slechts één-achttiende van het aantal der Javanen vormde, doch dat zij vijf of zes maal meer voor den uitvoer voortbrachten dan de bevolking van Java, zoodat hij tot het besluit kwam, dat onder het bestaande stelsel het werk van één slaaf opwoog tegen dat van honderd Javanen. S. v. Deventer, LS, 2:105.

[3] S v Deventer, LS., 2.184. Dit is aangehaald in het ministerieele rapport van 1831, hierboven genoemd. Ik betreur 't, dat ik niet in de gelegenheid ben geweest, de vroegere rapporten van v. d. Bosch, afgedrukt in Steyn Parvé's verzameling, te gebruiken. Voor de beoordeeling van de bestaande instellingen door v d. Bosch heb ik geput uit zijn in Maart 1831 geschreven nota, die afgedrukt is in S v Deventer, LS., 2:227—278. Voor den vorm van het plan zooals het oorspronkelijk is voorgesteld, moest ik afgaan op Van Soest, KS, 2:43 vv getrokken uit het rapport van v d Bosch van Maart 1829. De hoofdlijnen van het plan zijn waarschijnlijk zonder wijziging herhaald in v. d. Bosch' rapport van 1834, Bijdr. TLV., 1863(64), 2 7:426 vv.

sche hoofden, en op de inlanders lasten legde, die zij niet in staat waren te dragen; beweerde dat gedwongen diensten onder het landrentestelsel, in stede van te zijn opgeheven, veelvuldiger werden geëischt dan vroeger; en hield staande dat in de halve eeuw eindigende in 1805, onder het Comp[ie] stelsel geen ernstige rustverstoringen hadden plaats gehad, terwijl zich in het tijdperk tusschen 1805 en 1830 negen opstanden of oorlogen hadden voorgedaan. Behalve deze laatste vergelijking, die niet overeenkomt met de feiten, en die in ieder geval zijn gevolgtrekking niet rechtvaardigde, bracht hij nog een andere te berde, waaruit scheen te blijken, dat de inlanders de districten waar nog gedwongen cultuur werd toegepast, verkozen boven die waar de landrente geheven werd. Ter wederlegging van de pleiters voor vrije cultuur en kolonisatie, wees hij met nadruk op den omvang van het grondbezit op communalen grondslag, onder de inlanders, en overdreef de moeilijkheden uitvoerproducten van zulk een land te verkrijgen [1]. Het zou vruchteloos zijn hier alle beweegredenen, welke hij aanvoerde om een verandering in de staatkunde te rechtvaardigen, te herhalen; zij groeiden aan tot een algemeene acte van beschuldiging tegen het belastingstelsel, dat inderdaad genoeg aanleiding tot gisping aanbood.

Het plan van het cultuurstelsel, zooals Van den Bosch dit in 1829 voorstelde, komt in 't kort op het volgende neer: In stede van aan het gouvernement een zeker deel van hunne oogsten af te staan, zouden de inlanders een zeker deel van hun grond en werktijd ter zijner beschikking stellen. De inkomsten zouden dan niet bestaan in rijst, die bijna overal werd verbouwd en die voor het gouvernement van betrekkelijk weinig waarde was, maar

[1] S. v. Deventer, LS., 2, pp. 255, 241, 229, 245, 244.

in uitvoerproducten, geteeld onder het beheer van gouvernements contractanten, op de gronden die door de opheffing der vroegere belasting vrij zouden komen.

Volgens het plan, zouden de inlanders slechts een-vijfde van hun grond geven, in stede van twee-vijfde van hun voornaamsten oogst; de Regeering stelde zich verder voor, verliezen ten gevolge van mislukking van oogsten te vergoeden, indien deze niet onmiddellijk aan de landbouwers te wijten zouden zijn, en beloofde bovendien een zeker klein bedrag aan de inlanders te zullen betalen voor de producten, die zij zouden leveren. De Regeering hoopte op die wijze de beschikking te krijgen over producten geschikt voor uitvoer naar de Europeesche markt, waarvoor zij dan prijzen hoopte te maken, tot een bedrag grooter dan hetgeen aan de inlanders en de contractanten zou betaald worden, te zamen met de kosten van beheer. Aan de inlanders stelde zij toeneming van voorspoed en een lichteren belastingdruk in uitzicht, als een gevolg van de meer volledige aanwending hunner krachten onder de vooruitziende leiding van Europeanen. De arbeidstijd die vroeger door zorgeloosheid en onwetendheid, in ledigheid en met de verbouwing van eenig goedkoop of overtollig product verkwist was, zou goed aangewend, een product van groote waarde voor de wereldmarkt kunnen verschaffen, terwijl de inlanders in de daaruit voortvloeiende winsten zouden deelen. Van den Bosch verdedigde zijn plan niet alleen om de voordeelen die alle partijen er uit zouden trekken, maar ook door verwijzing naar de vroegere geschiedenis en naar den aard der inlandsche instellingen, op grond waarvan het niet alleen onstaatkundig maar ook onrechtvaardig zou zijn, zich nog langer aan de landrente, als grondslag van de staatsinkomsten, vast te klampen [1].

[1] Vergel. Van Soest, KS., 2:44; Pierson, KP., 88. Voor een scherpe

Voor iemand, die niet bekend is met de feitelijke werking van het cultuurstelsel in het tijdperk na de invoering er van, en die niet weet dat het stelsel eigenlijk een voortzetting was van een reeks van misbruiken, die van de vroegste tijden der O. I. C. bestaan hadden, kon het plan vervat in Van den Bosch' voorstellen veel aantrekkelijks hebben. Het stelsel is inderdaad zoo dikwijls beoordeeld naar de verklaring van beginselen door den stichter er van, veel meer dan naar zijn practische toepassing, dat het vrij algemeen en soms zeer uitbundig geprezen is. Indien men een Engelsch boek opneemt, waarin het cultuurstelsel besproken wordt, dan is de kans zeer groot dat men er een lofspraak over vindt; men zal den indruk krijgen dat het een zeer goed stelsel was, en zich niet kunnen begrijpen dat het in onze verlichte eeuw ooit opgegeven is. In een Duitsch boek over koloniale politiek zal men het stelsel even zeer met aandoenlijken eerbied behandeld zien en oprecht leedwezen zien betuigen dat het heeft opgehouden te bestaan. Alleen in Nederlandsche boeken, geschreven door hen, die de meest diepgaande

beoordeeling van v. d. Bosch' kennis van de toestanden op Java, bizonder van de inlandsche instellingen, waarover hij met zoo'n gemakkelijke zekerheid schreef, zie Veth, Java, 2:409—411. Deze werkelijk gezaghebbende voor inlandsch Java houdt 't er voor dat al de bewijsgronden van v. d. Bosch, gegrond op verwijzing naar inlandsche instellingen, den stempel dragen van te zijn bijgebracht „pour le besoin de la cause" zonder dat met de werkelijke toestanden rekening is gehouden. v. d. Bosch was in het begin der eeuw tien jaren op Java geweest als officier in het leger, en had bij zijn terugkeer in het vaderland een boek over de Nederl. kolon. bezittingen uitgegeven, maar zijn kennis van de inl. huishouding was niet meer dan oppervlakkig.

Muntinghe had, in zijn rapport van 1817, zijn wrok geuit over de wijze waarop 's Compies contingenten stelsel was voorgesteld als „een aloude adat" der inlanders en haar als „het zachte juk" aan de kaak gesteld. Zie S. v. Deventer, LS., 1 : 315. Het contingenten- en het cultuurstelsel beide waren gegrond op inlandsche instellingen, maar waren hen van boven af opgelegd en waren meer Europeesch dan inlandsch in hun aard.

kennis van het stelsel in zijn feitelijke toepassing hebben, zal men het doorgaand veroordeeld vinden; in latere jaren, sinds het vraagstuk der gedwongen cultuur losgemaakt is van de staatkunde, is er voor zoo ver mij bekend geen enkele stem tot verdediging van het stelsel meer gehoord.

Het doel van dit hoofdstuk is nu, aan te toonen dat het cultuurstelsel niet den goeden naam verdient, dien het zoo lang gehad heeft; het zal echter niet misplaatst zijn hier een verklaring te geven hoe het gekomen is, dat het zoo algemeen gunstig beoordeeld is. Bijna al de lofuitingen op het stelsel kunnen worden teruggebracht tot één bron, een boek van een Engelsch rechtsgeleerde, J. W. B. Money, dat in 1861 in Londen werd uitgegeven onder den titel „Java; or How to manage a Colony." Na een vierjarig verblijf te Calcutta vond Money dat zijne vrouw voor hare gezondheid eenige afleiding noodig had, en koos hij Java voor een zomerreisje in 1858 „meer omdat hij vernomen had dat het een prachtig eiland was, met een heerlijk klimaat, gemakkelijk te bereizen en met een opera, dan met de bedoeling om nuttige kennis op te doen door een onderzoek naar het Nederlandsche koloniale stelsel." Hij verstond geen Nederlandsch en ook geen der inlandsche talen, en verkreeg de inlichtingen, die hij later in zijn boek verwerkte, meest op jachtpartijen en dergelijke tochten, waar hij te zamen was met ambtenaren, planters en Javaansche grooten. Het zal later blijken dat de personen van die standen, goede redenen hadden den waren stand van zaken op Java te verhelen, en stelselmatig alleen de gunstige zijden van het bestuursstelsel dat zij volgden op den voorgrond te brengen.

Money had Britsch-Indië verlaten te midden van den daar woedenden opstand, toen de Engelschen hun houvast schenen te verliezen en een dreigende toekomst te

gemoet te gaan. Hij meende op Java de oplossing van de Indische quaestie te vinden, en wijdde zijn boek aan den lof van het Nederlandsche stelsel ten nadeele van alles wat Britsch was.

De maat van zijn lofspraak kan het best beoordeeld worden naar eenige uitspraken in zijne inleiding.

Het cultuurstelsel, zegt hij, had in vijf en twintig jaren na de invoering „de inkomsten verviervoudigd, de schulden afbetaald, het jaarlijksch tekort omgezet in een groot jaarlijksch overschot, den handel verdrievoudigd, de administratie verbeterd, misdaad en rechtsgedingen verminderd, vrede, veiligheid en overvloed aan het volk gegeven, de belangen van Europeanen en inlanders vereenzelvigd, en nog meer wonderbaarlijks, een Oostersche bevolking bijna verdubbeld, en aan tien millioen menschen van een overheerscht Mohammedaansch ras tevredenheid geschonken met het bestuur van hun vreemde overheerschers. Het echt Engelsche doel, de godsdienstige en intellectueele opheffing van den inlander, was er niet mede bereikt, maar door de Nederlanders ook niet gewenscht. Maar deze weldaden waren alle verkregen door middelen, die niet alleen zeer goed vereenigbaar waren met dat doel, maar er onwillekeurig naar leidden, en hebben zulk een vaster en natuurlijker grondslag voor toekomstige verbetering gelegd als immer door eenige onzer opvoedende en zendingspogingen in Indië bereikt is".

Tijdens het verschijnen van Money's boek, had het cultuurstelsel reeds grond verloren, maar de staatkundige voorstanders er van in Nederland bestreden elke verandering en gebruikten het boek als een strijdmiddel. Daardoor genoot het de eer van een gezaghebbende wederlegging van zijn fouten in een ministerieele mededeeling aan de Tweede Kamer. Ofschoon Money beweerde dat hij

zijne statistieken aan gezaghebbende bronnen ontleend had, bleek bij onderzoek dat in sommige door hem gegeven tabellen niet een enkel cijfer overeenkwam met de officieele opgaven en aan het koloniale departement zocht men te vergeefs naar de bronnen zijner statistieken [1]. Zijn boek is geheel onbetrouwbaar.

Moneys' boek had een succes dat overeenkwam met de buitensporigheid zijner beweringen en met het gewicht van het onderwerp. Iemand in Jamaica, waar het arbeidsvraagstuk, even als in alle tropische landen, dringend was, herdrukte een deel er van „daar het althans eenige meeningen uitspreekt, leidende naar ruimere staatkundige inzichten, die bij ons toepassing kunnen vinden, maar nog niet erkend zijn [2].

[1] T. J. Hovell Thurlow, Report on Java and Dependencies in Rep of H. M Sec of Embassy, 1868, V, VI, Lond., 1869, pp. 337, 392. Vergelijk de beoordeeling van het boek in „Woordenboek van Nederl. Indie, 2·269, waar het een „schoone schildering" genoemd wordt: de schrijver zegt dat M zijn gunstige indrukken van Java verkregen heeft bij harddraverijen en hertenjachten, en dat hij anders zou geoordeeld hebben, als hij langer gebleven was en meer gezien had In een Belgisch overzicht aangehaald door v. Hoevell („Eene stem uit den vreemde...", TNI., 1861, 23·2:349) wordt aangenomen dat M.'s cijfers juist zijn, maar zijne oordeelvellingen waren „bijna altoos onjuist". Een Nederlander die vele jaren op Java verbleef, zoowel in ambtelijke als in particuliere betrekking, zeide dat hij M.'s boek niet ten einde had kunnen lezen, zoo vol als het was van „onwaarheden en scheeve voorstellingen". TNI, 1875, 2:1:125 Geen mensch, die bekend is met de feitelijke toestanden op Java, zooals zij ons uit onbetwistbare bewijzen bekend zijn, kan den minsten eerbied behouden voor M.'s gezag, als hij diens boek gelezen heeft. Ik begon een lijst van zijne dwalingen op te maken, maar bevond dat die zoo uitgebreid zou worden, dat ik 't heb opgegeven.

De naam W. J. Money komt voor in een verzoekschrift aan het bestuur op Java in 1828; deze was lid in het Britsche Parlement, en medebezitter van gronden op Java, die in 1812 verkocht waren, maar ik weet geen verband tusschen hem of zijn opvolger, William Taylor Money en den schrijver van het boek. Zie het „Advies van den Raad van State" 22 Dec. 1828, in Elout, Bijdragen, 1874, pp. 134, 140.

[2] „Cultivation in Java, being an account of the culture system at

De consul der Vereenigde Staten te Batavia beval het boek aan het Amerikaansche gouvernement, dat toen in den secessieoorlog gewikkeld was, aan als een stelsel beschrijvende, dat het eiland gezegend had en een weldaad voor de wereld zou zijn; hij zeide (onjuist) dat de slavernij op Java, door het cultuurstelsel was afgeschaft en meende dat het stelsel zou kunnen worden toegepast op de vrijgelaten slaven in de Vereenigde Staten [1]. Het is mij niet bekend of er ergens op de wereld een poging is gedaan om het cultuurstelsel in te voeren, maar de goede naam dien Money er aan gegeven heeft leefde zelfs nog voort nadat het was afgeschaft, en is later herhaaldelijk in andere boeken weêr opgehaald [2].

Het is de moeite niet waard lang stil te staan bij de bizonderheden van het oorspronkelijke plan door Van den Bosch ontworpen en wel om deze reden, dat bedoeld plan nergens tot consequente uitvoering is gekomen.

present pursued in that island and its beneficial results; extracted from Money's „Java, or How to manage a Colony", with an introductory preface by W W. A., showing the suitability of the system for this island". Kingston Jamaica; voorbericht gedagt. 1 Jan. 1862 Een afdruk (copy?) van het boek is in de Boston Public Library

[1] U. S Commercial Relations, 1862, report of Diehl, p. 279 vv

[2] Engelsche schrijvers over het cultuurstelsel volgen Money onvoorwaardelijk, zooals Ireland in „Tropical Colonization" of geven blijk van zijn invloed, als Miss Scidmore in haar boek over „Java" en Miss Kingsley in „West African Studies". Wallace stemt met de gevolgtrekkingen van Money's „excellent and interesting work" in, „Malay Archipelago", 105. Boys, „Some Notes on Java and its Administration by the Dutch", Allahabad, 1892, is een onafhankelijke studie van waarde, maar maakt geen gebruik van het werk van Nederl. geschiedschrijvers en beoordeelingen.

Het naslaan van de werken van Roscher, Hasse en Geffcken zal doen zien dat al deze schrijvers het cultuurstelsel onbehoorlijk gunstig beoordeelen. Fransche schrijvers zijn meer onafhankelijk. Het boekje van Hough, „Dutch Life in Town and Country", N Y., 1901, p. 271, zegt dat het cultuurstelsel „zeer goede resultaten had, vooral op Java en Madoera", en dat de toestand der arbeiders onder particuliere planters niet zoo goed is als die was onder de gouvernements cultures.

Iemand die vele jaren in ambtelijke betrekking op Java verbleef, zeide dat hij er nooit „een *beginsel* in werking (had) gezien"; alles was afwisseling, er was geen eenvormigheid [1]. De zeden en instellingen van het Oosten zijn te oud om in haar geheel door de grillen van westersche wetgevers gewijzigd te worden; zij vormen de wetten en de wetten vervormen niet haar. Een onderdeel van zulk een stelsel kan te eeniger tijd ter uitvoering worden gelegd, maar niet veel meer dan dat; stellig zou het plan niet eenvormig in toepassing te brengen zijn, in zijn onderdeelen zou het gewijzigd worden, en op verschillende plaatsen zou het een verschillende gedaante aannemen.

Van meer gewicht dan het plan zelf, was de geest waarin het zou worden toegepast, want deze zou de feitelijke werking van het stelsel beheerschen, hoe ook het logische papieren voorschrift moge wezen. Van den Bosch was een toongever geweest voor liefdadige ondernemingen in Nederland, en hij stelde het cultuurstelsel voor, als een groote maatregel van liefdadigheid, bestemd om de bevolking op te heffen en op te voeden. Zijne verslagen zijn vol van liefelijke phrases, waarin hij de noodzakelijkheid betoogde, van het beschermen der inlanders tegen misbruiken en het bevorderen hunner welvaart. „Zoo lang wij" schreef hij in zijne memorie van 1834 [2], „de Javanen niet aanmerken en bejegenen als onze kinderen, en te hunnen opzigte niet getrouwelijk al die pligten vervullen, welke op ons als hunne leidsmannen en beschermers rusten, zullen onze inrigtingen bestendig botsingen onder-

[1] Van Vleuten, „Belasting in arbeid en belasting in geld op Java", de Gids, 1872, 3:213.

[2] „Memorie van den Commissaris Generaal", gedrukt in Bijdr, TLV., 1863, 2:7.391. Voor beweringen van dezelfde kracht in vroegere rapporten zie in de bescheiden bij S. v. Deventer, LS, 2:191, 249, 264 268, enz.

vinden en het doel, dat wij ons voorstellen, niet worden bereikt, maar bestendig op teleurstellingen uitloopen". De geschiedenis van het stelsel dat Van den Bosch invoerde, was bestemd op een treffende wijze de waarheid van dergelijke beweringen te bevestigen, maar of hij er zelf eenig vertrouwen op had, mag wel betwijfeld worden. Wij vinden naast deze betuigingen, in de rapporten van Van den Bosch, te veel berekeningen betreffende de vermeerdering der staatsinkomsten, te veel herinneringen aan het veroverd zijn van Java, te veel vergelijkingen met de voortbrenging op de eilanden van West-Indië, waar nog slavernij bestond, om te gelooven dat hij de welvaart der inlanders werkelijk ernstig ter harte nam.

Hij was naar Java gezonden met een beslist doel, nl. geld te maken voor het Nederlandsche gouvernement, en zelfs indien hij geneigd zou zijn geweest, de inlanders bij het bereiken daarvan te sparen, dan zou hij daarin verhinderd zijn door den drang uit Nederland. In het eerste jaar van het cultuurstelsel vermeerderde hij de opbrengst der uitvoerproducten op Java tot een waarde van f 3.000.000, ten koste van groote persoonlijke inspanning, die zijn gezondheid ernstige schade deed; maar daardoor verscherpte hij slechts den trek naar inkomsten bij de Nederlanders, bevredigde dien geenszins. Toen de minister in Nederland, in antwoord op voorstellen van den Landvoogd, in 1832 te kennen had gegeven dat in stede van de in uitzicht gestelde f 8.000.000 met ruim f 5.000.000 genoegen zou genomen worden, had Van den Bosch daarentegen zijne toezeggingen reeds tot f 12.000.000 verhoogd en hoewel hij blijde zou zijn geweest als hij met het lagere cijfer had mogen volstaan, zoo werd hem dit niet geoorloofd [1]. Toen zijn opvolger als Gouverneur Generaal in

[1] S. v. Deventer, LS., 2.350, 529. Niets is treffender in de eerste

1834 verklaarde, dat het de grootste inspanning zou kosten, f 10.000.000 over te maken, zond Van den Bosch zelf, toen minister van koloniën, tot bescheid dat uit den oogst van 1836, f 18.000.000 moest gezonden worden en zooveel meer als met mogelijkheid te verkrijgen was [1]. Van den Bosch schreef dat de Landvoogd in Indië niet in staat was te weten wat de Nederlandsche belangen eischten! In de drie jaren 1836—1838 ging de Nederlandsche Regeering een schuld aan van f 236.000.000, gewaarborgd door de Indische inkomsten [2]; en de nood, door te verwachten rentebetalingen belette zelfs te denken aan eenige verlaging der eischen aan Java gesteld. Slechts één krachtige reden lag aan de invoering en de handhaving van het cultuurstelsel ten grondslag, nl. het verlangen inkomsten te verkrijgen voor de Nederlandsche schatkist. Vrome wenschen, de inlanders wel te doen, mogen in den aanvang ernstig gemeend zijn, na slechts weinige jaren ondervinding met het stelsel konden die slechts gehuicheld wezen en in ieder geval kwamen zij nimmer aan hun welvaart ten goede. Dit feit, moet bij het oordeelen over het cultuurstelsel nooit uit het oog worden verloren; de geest van het bestuur doortrok het stelsel en maakte het veel slechter dan 't had behoeven te zijn.

Om het cultuurstelsel goed te begrijpen, moet het ontdaan worden van het masker dat 't van den aanvang af droeg en moet het in al zijn naaktheid beschouwd worden. Al de lijnen van het oorspronkelijke plan, die in botsing kwamen met de afwerping van inkomsten werden bijna van den

verordeningen en verslagen van het cultuurstelsel, dan de nadruk op de „dringende noodzakelijkheid" geld te maken; tusschen de regels of duidelijk gezegd, leest men overal dat er, het koste wat het kost, geld moest zijn. Vergel. LS., 2:148, 152, 186, 267, 274, enz.

[1] LS., 2:776. [2] LS., 3:42.

beginne af verlaten. Van den Bosch trachtte nu en dan het te doen voorkomen of zijn stelsel zich op vrijheid in stede van dwang grondde; en inderdaad, indien het aan de inlanders de voordeelen beloofde, welke hij beweerde dat het deed, zou er weinig reden zijn hen tot het aannemen er van te dwingen. De indigo- en suikercultures waren, voor den vorm, eerst door contracten met vrije arbeiders in werking gesteld, maar zeer spoedig was zelfs van den schijn van vrijheid afgezien [1]. Van den Bosch had eerst voorgesteld slechts een-vijfde van den grond voor cultures te bestemmen, overeenkomstig hetgeen hij eene inlandsche adat noemde. In Juli 1830, noemde hij dat eene billijke belasting; in Augustus van hetzelfde jaar zeide hij overtuigd te zijn, dat het niet moeilijk zou wezen, een-derde te nemen [2], en inderdaad nam hij het aandeel dat hem beliefde, zelfs de helft of alles. Hoewel, volgens de eerste theorie, de bevolking slechts ongeveer een-vijfde van haar arbeidstijd aan het gouvernement zou geven, zal het later, uit getuigenissen, die ik zal aanhalen, blijken, dat er geen grenzen waren aan de haar gestelde eischen. Van den Bosch had voorgesteld, dat het gouvernement de verliezen ten gevolge van misgewas zou dragen; dit werd niet gedaan.

Door grond en diensten voor de gouvernements cultures te geven, zou de bevolking vrijgesteld zijn van de land-

[1] Reeds in Augustus 1831, spreekt v. d. Bosch van inlanders, die indigo en suiker planten „bij overeenkomst of bij designatie", op onbeteekenende uitzonderingen na, waren alle cultures van den aanvang af gedwongen. Merkus, Nota Februari 1831, toont aan dat het volk geen verschil kende tusschen contract en bevel en dat „overeenkomsten" tusschen bestuur en inlanders slechts in naam bestonden S. v. Deventer, LS., 2, 221. Baud erkende in 1834 het bestaan van misbruiken en dwang, wanneer er werd afgeweken van de „vastgestelde beginselen", ib., 2 611.

Er was geen „vast beginsel" maar winst voor den Staat.
S. v. Deventer, LS., 2: 157.

rente; in vele gevallen had zij de cultures te drijven en tevens de landrente te betalen [1].

Gedurende den tijd van zijn werking werd het cultuurstelsel voor de verbouwing eener lange lijst van producten gebruikt. Het gouvernement nam proeven met koffie, suiker, indigo, thee, tabak, kaneel, cochenille, peper, zijde, katoen, enz. en liet de producten, die na een uitgebreide proef bleken geen winst te belooven, van de reeks vervallen. Uit een financieel standpunt waren koffie, suiker en indigo de eenige producten die steeds van gewicht bleven. Het stelsel werd in verscheidene eilanden van den archipel in gang gezet, in Menado, op Sumatra's Westkust en op Java, maar Java was steeds het voornaamste ondernemingsveld. Zelfs op Java, echter, werd het stelsel slechts gedeeltelijk toegepast; de particuliere landen, die door het gouvernement in vollen eigendom waren verkocht, en de beide vorstendommen op Java, waren niet onderworpen aan de werking er van. De districten waar de gedwongen levering van producten nimmer was afgeschaft, zelfs niet onder het vrijzinnige bestuur van Raffles en zijne opvolgers, werden natuurlijk in het veld van het nieuwe stelsel betrokken en het werd ook verbreid over andere streken, waar de omstandigheden voor de teelt van uitvoerproducten gunstig schenen te zijn. Het gouvernement nam proeven met streken, zoo goed als met aanplantingen. Er moet echter worden opgemerkt, dat het stelsel nimmer op de geheele bevolking beslag legde, zelfs niet in de districten

[1] Voor deze en andere verschillen tusschen theorie en practijk van het cultuurstelsel, zie Vitalis, „Misbruiken in de administratie op Java", TNI., 1851, 13:2:248 vv; Van Soest, KS, 3:165 vv., Veth, 2:411, Pierson, 88 vv Er werden, dit is waar, ook een aantal pogingen om misbruiken te verhinderen beproefd, verg. S. v Deventer, LS., 2:410, 646, 701, 704. Deze hadden echter betrekking op minder belangrijke onderdeelen in de werking van het stelsel, en raakten niet de werkelijke bron van het kwaad.

waar het werd ingevoerd; in het tijdperk tusschen 1840 en 1850 toen het z'n grootste uitbreiding verkreeg, omvatte het nog maar een klein gedeelte van de totale oppervlakte [1].

Alvorens over te gaan tot eene bespreking en beoordeeling in bizonderheden van de werking, zal het gepast zijn hier het voornaamste economische zwakke punt in de theorie van zijne voorstanders aan te wijzen. Money, indien wij hem als woordvoerder mogen nemen, zegt [2]: „Waar, zooals in Indië, het kapitaal en de grond in het bezit zijn van het overheerschte inlandsche ras, en het verstand alleen het deel is van de overheerschende Europeanen daar zullen de gewone menschelijke drijfveeren een hinderpaal zijn voor de samenwerking van verstand en kapitaal, tot het productief maken van den grond.

Daarentegen zal de uitkomst in alle opzichten weldadig werken op de voortbrengende kracht van den inlandschen arbeid, wanneer deze geleid wordt door Europeesche kennis en bijgestaan door het kapitaal dat in Oostersche landen alleen door Europeesche regeeringen in voldoende mate kan worden aangebracht en met voldoende verstand kan worden gebruikt." Indien eenig gouvernement zooveel kennis en verstand heeft dat het de zaken van een persoon beter kent, dan hij zelf, dan kan Money's bewering waar zijn. Indien wij echter het woord onwetendheid, voor de woorden kennis en verstand in Money's bewering in de plaats stellen, dan wordt het besluit juist anders.

Bij het in werking stellen van het cultuurstelsel had het

[1] In 1839 waren ongeveer achthonderdduizend gezinnen aan het stelsel onderworpen, dat is meer dan de helft der bevolking van de districten waar het was ingevoerd. In 1845 omvatten de cultures ongeveer 5.5 pCt. van het totaal bebouwde land (Van Soest, 3·167), in 1854—57 ongeveer 3.2 pCt. van al de bouwgronden der inlandsche bevolking. Woordenboek, 1:647.

[2] Money, Java, 1:318.

gouvernement noodzakelijk zich naar een algemeen meer of minder afgetrokken plan te richten. Door de verantwoordelijkheid voor de productie op zich te nemen, trok het 't beheer aan zich en behandelde het land bijna alsof dit een reusachtig schaakbord ware, met vakken voor thee, koffie, suiker, indigo en peper. Van den Bosch zelf was overtuigd dat de ondervinding, die te putten was uit de geschiedenis der gewassen, welke reeds op Java werden geteeld, niet voldoende zou zijn, het gouvernement bij de uitbreiding der aanplantingen er van tot gids te strekken; en bij het aanwijzen der bebouwing met nieuwe en nog niet beproefde gewassen moest het gouvernement geheel zelf weten te handelen. Voor den individueelen planter was een ambtenaar in de plaats getreden, een ambtelijke landbouwer, wiens werkelijke bezigheid was het omgaan met paperassen en niet met landbouw. In 1832 werd bepaald „dat de produktie voor de Europeesche markt op het eiland Java, zou worden gebragt op eene bepaalde geldswaarde per ziel" [1]. Deze eisch werd nimmer herhaald, maar de opvatting, die er zoo duidelijk uit blijkt, bleef steeds dezelfde. De inlanders werden aangezet tot het planten van gewassen in streken, waar grond, klimaat, of hoogte daarvoor, dikwijls ongeschikt waren; hun werd een taak opgedragen, die onmogelijk uit te voeren was en zij werden daaraan gehouden nadat de onmogelijkheid die te volbrengen, reeds lang gebleken was; en altijd droegen zij de schade, voortspruitende uit de vele abuizen in de gouvernements berekeningen, welke misoogsten ten gevolge hadden; na weinige jaren van ondervinding was het reeds duidelijk dat het gouvernement niet zeker kon zijn van winsten indien 't zelf de leiding hield en dus verantwoordelijk bleef voor zijne mistastingen.

[1] S. v. Deventer, LS., 2:680.

Door eene aanhaling uit een rapport, in 1834 opgemaakt door den Gouverneur Generaal, na een inspectiereis, zullen de fouten aan den dag komen, die een noodwendig aanhangsel van het cultuurstelsel waren [1]. „De suikerteelt was vergezeld gegaan van een reeks van teleurstellingen, waartoe gebrek aan kennis, eene slechte verdeeling der werkzaamheden, en eene onoordeelkundige keus voor de plaatsing van het voornaamste suiker-etablissement, de aanleidende oorzaken waren. Dat etablissement had noch eene genoegzame uitgestrektheid goede gronden, noch bosschen voor den aankap van brandhout, in deszelfs nabijheid; geen wegen waren door de suikervelden aangelegd, om de transporten te bevorderen, en het riet moest *bij mansdragten* naar de molen worden gebragt. Nadeelige resultaten voor den fabrikant, en drukkende bezwaren voor de planters, waren hiervan de gevolgen."

In deze aanhaling wordt de geschiedenis van het cultuurstelsel naar waarheid blootgelegd; maar het onderwerp is zoo belangrijk en de gegevens voor de verduidelijking er van zijn zoo veelvuldig, dat ik het nog in bijzonderheden zal bespreken. Ik zal eerst de verschillende gewassen behandelen, waarmede een proef werd genomen, en dan aantoonen hoe in het algemeen de pogingen, om die te verbouwen mislukten en hoe hevig de begane ververgissingen op de inlanders drukten. In de gevallen waarin de cultuur, den tijd van proefnemingen overleefde, zullen de offers door de inlanders gebracht, voor dat het zoover gekomen was, moeten worden vermeld; en ten slotte moet de uitwerking van het stelsel op de hoedanigheid van de voortgebrachte oogsten, als laatste zuiver economische quaestie besproken worden.

[1] Rapport v. 23 Aug. 1834, S. v. Deventer, LS, 2: 634. Dit uittreksel beschrijft de toestanden in Tegal.

De proeven voor de invoering van nieuwe gewassen werden soms op zoo'n kleine schaal en onder zulke omstandigheden genomen dat de inlanders er niet ernstig door getroffen werden [1]. Gewoonlijk echter, eischte het bestuur van de inlanders uit een zeker district een deel hunner gronden en van hun arbeid, om die te gebruiken voor de verbouwing van eenig nieuw gewas, en liet dan het al of niet geven van eenige belooning afhangen van het, al of niet toevallig, slagen. Een rapport van 1834 vermeldt dat op een aantal verschillende plaatsen proeven werden genomen met de verbouwing van thee, maar dat deze tot toen, weinig uitkomst hadden gegeven; in 1841 werd die cultuur nog steeds gedreven, maar met schade voor de inlanders en weinig voordeel voor het gouvernement [2]. De zijdecultuur scheen, voor zoover de proeven tot 1834 genomen waren, geen toekomst te hebben; toch besliste de Regeering in dat jaar, dat de inlanders de aankweeking van moerbeziénboompjes moesten ter hand nemen, en dat zij betaald zouden worden slechts naar verhouding van de zijdeopbrengst die zij zouden verkrijgen [3]. De kaneelcultuur was ingevoerd, door de inlanders te dwingen voor armzalig kleine loonen te arbeiden; zij werd gedurende meer dan twintig jaren lang gehandhaafd, otschoon, zooals Money vernam, de kaneel zoo slecht be-

[1] Proeven met de katoencultuur werden gewoonlijk genomen op de erven of in de tuinen van Europ. of inl. ambtenaren, en sommige gewassen werden beproefd in den Plantentuin te Buitenzorg S. v. Deventer, LS., 2 744, 745.

[2] S. v Deventer, LS., 2:626; 3:124. In 1841 werd bericht, dat de éénhonderdduizend theebeesters in Japara „voortdurend slechte resultaten afwierpen"; dat de gezinnen die in de cultuur betrokken waren zwaar werkten, doch weinig belooning genoten en dat er tien op de vijftig waren uitgeweken. Waarschijnlijk is een gouv^t besluit (ib., 2: 737 dat proeven met thee zouden worden genomen met gehuurde arbeidskrachten, niet in uitvoering gekomen.

[3] Ibid., 2:627, 738.

taald werd, dat geen particulier planter zich aan de teelt wijdde [1]. Hetzelfde was het geval met andere cultures, die van het tooneel verdwenen, met een lange nasleep van misslagen; het gouvernement zelf verloor geld bij de proeven, en de inlanders waren altijd de slachtoffers [2].

Zelfs de gewassen, welke in het latere tijdperk, de steunpilaren van het stelsel bleven, hielden zich staande ten koste van een groot aantal misslagen. Bij de koffiecultuur, waren deze fouten, hoe overtalrijk ook, niet zoo ernstig, daar die heesters gewoonlijk geteeld werden op gronden, die te voren, toch niet door de inlanders gebruikt waren. Suiker en indigo, daarentegen, verplaatsten de inlandsche voedingsgewassen, en brachten daardoor zelfs het volksbestaan in gevaar, indien de gewaagde proeven er mede, verkeerd uitliepen. „In sommige landstreken waren de resultaten der suikercultuur zóó ongunstig, dat die aldaar moest worden ingetrokken" [3]. In eenige deelen van Java werd suiker door de inlanders geplant en verwerkt, zonder eenige bestuurstusschenkomst en met

[1] Ibid, 2 : 741; Money, 1 : 44, 172. Money zegt dat het gouvernement de cultuur aanhield ten genoege van de goed betaalde inlanders, doch met verlies voor zich zelf; zelfs indien hij in andere zaken de waarheid zegt, dan is het nauwelijks te gelooven, dat hij het hierin doet.

[2] Verdere bizonderheden over de cultures van minder belang (tabak, peper, enz.) te vinden bij van Soest en de bescheiden in S. v. Deventer, LS.

[3] Zie S. v. Deventer, LS., 2 : 696 vv., en het rapport van Baud's inspectie in 1834. Baud bevond dat de inlanders veel verloren bij de gouv' proefnemingen in de suiker, en drong op een verandering in het stelsel van betalen aan, maar ik heb geen bewijs gevonden, dat dit geschied is. Ib., 2 : 654, 670. „Indien het gewas niet tot rijpheid komt, of verbrandt of weg regent, vóór dat het riet rijp is, en daardoor vóór de schatting der opbrengst, ontvangen de landbouwers niets voor hun arbeid. Eigenbelang leert hun dus, zorg te dragen en voorbehoedmiddelen te nemen tegen ongevallen." Money, Java 1 : 116. Eigenbelang zou den inlanders leeren weg te loopen van een gouvernement dat hen noopte suiker te planten onder zulke omstandigheden, waarbij het klaarblijkelijk van den aanvang af op mislukking moest uitloopen.

volledig goeden uitslag,[1] maar het gouvernement slaagde niet waar inlanders dit wél deden, om redenen in de bovenstaande aanhaling aangewezen. Indigo was een gewas waarin de verhouding tusschen mislukkingen en goede uitkomsten nog meer in het oog vielen; toen Baud in 1834 zijn inspectiereis maakte, bevond hij dat de noodwendige voorwaarden tot slagen, bij de indigocultuur zoo algemeen verwaarloosd waren, dat het noodzakelijk was de geheele werkwijze te hervormen[2]. De fout school dikwijls in onoordeelkundige keuze van grond, soms eenvoudig in administratieve zorgeloosheid. In 1831 werden duizenden menschen in een zeker district opgeroepen, om land geschikt te maken voor de verbouwing van indigo; toen die arbeid was afgeloopen, bleek 't dat de indigostekken ontbraken; en eerst twee maanden later, toen de grond met onkruid was volgegroeid, kwam het indigozaad van Batavia aan; het volk kon daarop het werk op nieuw beginnen[3].

Volkomen mislukkingen van de pogingen, de inlanders te dwingen tot de verbouwing van gewassen konden vooral bij de invoering van het stelsel verwacht worden, en kwamen dan ook vooral in de eerste tijden voor; toch ontbraken zij in geen enkel tijdperk van zijn geschiedenis geheel en al; zij vergezelden iedere uitbreiding eener cultuur, en kwamen voor bij lang gevestigde cultures, als de grond was uitgeput door aftapping van alle teelkracht voor gewassen zooals indigo en tabak. Eene cultuur, al was zij kwijnende en de bevolking tot grooten last, werd echter niet licht „mislukt" verklaard.

[1] S. v. Deventer, LS., 2·653.

[2] In een residentie raadde hij de opheffing van alle indigofabrieken aan; in een andere waren reeds acht van de zeventien groote fabrieken verlaten en met vier andere zou dat spoedig het geval zijn, dergelijke toestanden kwamen in de andere residenties voor. Vergel. S. v. Deventer, LS., 2 624, 629, 636, 640.

[3] Van Soest, KS., 2:129.

Een treffende trek van het cultuurstelsel zooals het op Java beheerd werd, was zijn onrechtvaardigheid als middel van staatsinkomst; het verdeelde de lasten zoo ongelijk, dat het vele inboorlingen op de grens van den ondergang bracht, dat anderen het gemakkelijk droegen en nog anderen er volstrekt niets van merkten. Het is niet noodig hier de belasting naar draagkracht te verdedigen als een juist beginsel van iedere belasting; hoe men ook over dat beginsel denke, een zoodanige ongelijkheid van last, als de toepassing van het cultuurstelsel kenmerkte zal niemand verdedigen.

In de eerste plaats was er onderscheid tusschen het volk onderworpen aan de gewone belastingen en dat onderworpen aan het cultuurstelsel. Men heeft begroot, dat de suikercultuur tweemaal meer werk eischt dan de rijstcultuur die aan de oude landrente onderworpen was [1]. Dan was er geen eenvormigheid binnen de grenzen van het stelsel zelf; plaatselijke ambtenaren legden eischen op naar hun believen, zonder te letten op algemeene beginselen [2]. Sommige inlanders hadden slechts één cultuur te verzorgen, anderen twee of zelfs meer [3]. Verschillende cultures belastten het volk met zeer ongelijken druk. De indigocultuur was bizonder drukkend, daar zij een ontzaggelijke hoeveelheid zorg en arbeid eischte; en inlanders van de indigodistricten weken uit naar andere afdeelingen waar alleen koffie en suiker werden verbouwd [4].

[1] Piccardt, CS., 83.

[2] Zie voor bewijzen hiervan S. v. Deventer, LS., 2:578, 636. Het is nuttig hierop te wijzen met het oog op de geschiedenis der landrente.

[3] Van Soest, KS., 3·171.

[4] S. v. Deventer, LS., 3·83, Rapport van 1839. Baud bevond in 1834 dat de koffiecultuur indirect vooruitgegaan was door de indigocultuur; de dorpshoofden deden „met een zeldzame aanstrenging" koffie planten, uit vrees dat ze anders indigo te planten zouden hebben; ib., 2:625.

Bovendien waren er, binnen de perken van iedere cultuur op zich zelve, zulke verschillen in de eischen van het bestuur en in de geschiktheid van de inlanders, dat sommigen van hen betrekkelijk in goeden doen waren, terwijl anderen, bij dezelfde cultuur ingedeeld, bijna behoeftig waren. Als een voorbeeld worden hier vermeld, de bedragen door een indigo plantend gezin ontvangen in de genoemde residenties en jaren: [1]

	Cheribon	Pekalongan	Besoeki
1854	f 8,40	f 4,35	f 13,80
1855	4,83	2,30	7,39
1856	7.40	5,05	8,98
1857	6,96	2,94	8,81
Gemiddeld	f 6,90	f 3,66	f 9,74

De opbrengst van suiker per jonk van 2000 vierk. roede was in 1833 in verschillende residenties als volgt: 6, 36, 28, 14, 7, 24, 8, 36, 64, 48 [2]. In de koffiecultuur waren de verschillen even groot [3]. Het bestuur hield weinig rekening met het verschil in vruchtbaarheid van den grond en de geschiktheid voor verschillende gewassen. Wanneer de koffie niet goed wilde gedijen, waar het bestuur gelast had dat zij geplant zou worden, zooveel te slechter voor den inlandschen planter. Het gouvernement betaalde in

[1] Woordenboek N I., 1·525. Ik heb onderdeelen weggelaten. De verhouding van gezinnen tot beplante oppervlakte verschilde al even sterk en zonder merkbare reden; vergel. ib., p. 524.

[2] S. v Deventer, LS , 3:2

[3] Terwijl een gezin in Japara 252 koffieboomen moest onderhouden, had een gezin in Cheribon er 1184 voor zijne rekening. Woordenboek N. I., 2:177. Statistieken uit de zelfde bron (ib., 1:666) toonen aan dat in 1854—1857 meer dan de helft van de residenties met het jaarlijksche gemiddelde in den koffieoogst van 2,11 pikol behaalden en daaronder waren er vijf die onder een pikol bleven. Zie Pierson KP , 138 voor een tabel van de bedragen door een gezin ontvangen voor de koffie in verschillende residenties, in het beste jaar, het slechtste en het gemiddelde in de twaalf jaren 1853—1864.

den aanvang verschillende prijzen voor een zelfde product, naar mate van de streek, maar zooals Van den Bosch' opvolger zeide,[1] het scheen „uit een financieel standpunt bedenkelijk" f 7,50 te betalen, voor iets dat men elders voor f 3, - kon bekomen, en men neigde nu naar een eenvormigen prijs, dicht bij den laagsten. Het gouvernement, even als de oude O. I. C. verlaagde de betaling, dien het voor de producten gaf, wanneer de prijzen in Nederland daalden, zonder te letten op de behoeften van den planter[2].

Waar zulke verschillen bestaan in de betalingen van het gouvernement aan de inlanders, als beschreven zijn, is het duidelijk dat algemeene gemiddelden niet geschikt zijn om den werkelijken stand van zaken af te schilderen. Door gemiddelden zou de toestand der groote massa des volks, die zeer weinig, ja soms zoo goed als niets, voor het gebruik van haar grond en haar arbeid ontving, niet uitkomen. De klasse van deze soort is van veel grooter belang dan de eenvoudige cijfers zouden aanwijzen. De Staat kan toelaten dat al zijn onderdanen arm zijn, maar hij kan er slechts zeer weinigen geheel verongelukt zien; geen overdaad van voorspoed van enkele klassen, kan de algeheele behoeftigheid van andere vergoeden. Voor elk tijdperk van het cultuurstelsel nu kan een klasse dezer laatste soort worden aangewezen en werkelijk schijnt het bestaan daarvan een noodzakelijk kenmerk van het stelsel te zijn[3].

Terwijl het gouvernement gedurende een zeker tijdperk tengevolge van het cultuurstelsel winsten behaalde, won het alleen door zich feitelijk alle voordeelen toe te eigenen,

[1] S. v. Deventer, LS., 2.625.

[2] Piccardt, CS., 114; S. v. Deventer, LS., 3:188 vv. Voorstrekte eenvormigheid in de betaling voor de oogsten schijnt nooit bereikt te zijn.

[3] Om dit te bewijzen zou ik naar de menigte voorbeelden in de verschillende deelen van Van Soest, KS. moeten verwijzen

en door de inlanders alle verliezen te doen dragen. Het zou nooit zijn overschotten verkregen hebben, indien het aan de inlanders een behoorlijk loon naar arbeid had betaald. Het stelsel van loon naar product vereenzelvigde den inlander met het slagen of het mislukken van het gewas, dat hij verbouwd had; en alles hing er voor hem van af, of het zaad in goeden of in slechten grond viel. Soms viel het in goeden grond en tierde welig op. In Pasoeroean waren de opbrengsten zoo groot, dat de landbouwer de gouvernementsbetaling kon gebruiken om arbeiders te huren, en na dezen een billijk loon te hebben betaald zelf nog wat overhield. Dit is echter geen rechtvaardiging van het stelsel; dit eischte dat de cultures moesten verbouwd worden op redelijk goede gronden en op dezulke konden de opbrengsten, op den langen duur, niet voorzien in de gouvernements-uitgaven, de gouvernements-winsten en dan nog genoeg overlaten, om al de arbeiders een behoorlijk levensonderhoud te verschaffen.

Behalve het gewaagde dat er gelegen is in het aannemen van een algemeen gemiddelde om een denkbeeld van de levensomstandigheden der Javanen onder het cultuurstelsel te geven, is er nog een moeilijkheid, die bijna een onmogelijkheid wordt, nl. een gemiddelde te kiezen, dat nauwkeurig genoeg is om aannemelijk te zijn. Wij zouden daartoe moeten weten, hoeveel de inlander in doorslag van het gouvernement ontving, wat hij in den vorm van grond en arbeid gaf, en welke ontheffingen van andere belastingen, zijne indeeling bij het cultuurstelsel hem verzekerden. De elementen van dit vraagstuk zijn te veelvuldig en te moeilijk vast te stellen voor een voldoende oplossing. Indien een hedendaagsch schrijver [1] zegt dat

[1] Anton, „Neuere Agrarpolitiek der Holländer auf Java" in Schmoller's Jahrbuch für Gesetzgebung, 1899, 23: 1341.

den inlander, onder het cultuurstelsel een dagloon verzekerd was, ongeveer gelijk aan dat, hetwelk hij overal zou kunnen krijgen, waar Europeesche mededinging het niet omhoog gedreven had, dan ben ik genoopt te gelooven dat die schrijver zijn gezag ontleent aan den een of anderen lofredenaar van het cultuurstelsel, en dat hij zich niet vertrouwd heeft gemaakt met de feitelijke toestanden onder dat stelsel. Het is moeilijk zelfs het bedrag vast te stellen, dat het gouvernement aan de inlanders uitbetaalde.

Van regeeringszijde is beweerd dat zij groote sommen betaalde, maar na een critisch onderzoek zijn deze heel wat te groot voorgesteld gebleken [1]. Gedurende het grootste gedeelte van het tijdperk werden de inlanders met in waarde verminderd, kopergeld betaald [2]. De inlander was bovendien niet zeker te krijgen, wat het gouvernement hem toegedacht had [3]. Indien wij echter de cijfers aannemen, die door een der beste geschiedschrijvers over het cultuurstelsel gegeven zijn [4], en die het gemiddelde loon van een gezin, ingedeeld bij de cultures, aanwijzen, als bedragende van tien tot twintig gulden per jaar voor de belangrijkste gewassen, dan zijn wij nog niet veel verder. De uitgestrektheden

[1] Vergel. Van Soest, KS., 3 : 78. Baud's cijfers nl. f 20.000 000 betaald aan de inlanders zijn teruggebracht tot ongeveer f 12 000 000.

[2] Vergel. S v. Deventer, LS., 2 . 729, Money, 1 : 127.

[3] Vergel. S v. Deventer, LS., 3 · 85, Rapport v. 1837. De inlanders ingedeeld bij een suikerfabriek waren f 59 000 ten achteren. Uit een onderzoek bleek dat zij van den beginne af, oneerlijk waren behandeld, en dat als zij behoorlijke betaling hadden gehad, hun achterstand slechts 22 000 zou bedragen hebben. Inlanders ingedeeld bij de suikercultuur moesten 18 maanden op uitbetaling van loon voor hun arbeid wachten; intusschen leefden zij van geld, geleend tegen 240 pCt per jaar. „Iets over de misbruiken van inlandsche hoofden op Java", TNI., 1854, 16 · 1 : 36. Ook andere misbruiken bij de betalingen zijn daar vermeld.

[4] Van Soest, KS., 3 : 167.

land, waarop in verschillende streken en tijden, beslag werd gelegd loopen sterk uiteen, en de Europeesche ambtenaren kenden die dikwijls zelve niet. De hoeveelheid geleverde arbeid is evenmin te bepalen; men zou zich sterk vergissen, indien men wilde afgaan op de opgaven van Van den Bosch, voor wat aangaat de hoeveelheden grond en arbeid, die hij dacht te benutten; alle latere gegevens bewijzen dat zijne plannen van den aanvang af, uit het oog zijn verloren.

Indien wij de schatting van een gezaghebbende uit lateren tijd, als zuiver kunnen aannemen, nl. dat de koffiecultuur, in doorslag, „minstens negentig dagen" arbeid van den inlander heeft geëischt [1], dan kunnen wij zeker zijn, dat de andere cultures in het algemeen meer dan dat hebben gevorderd. Het zou niet moeilijk zijn talrijke voorbeelden van nog grooter hoeveelheid tijd, zelfs bij de koffiecultuur, te vinden; slechts één geval, uit een rapport van 1835 wil ik aanhalen, waaruit blijkt, dat de inlanders aan die cultuur en aan andere diensten, 225 dagen in het jaar moesten besteden, tegen eene vergoeding van minder dan vijf cents koper per dag [2].

Aannemende dat het mogelijk ware, het, door een gezin, gemiddeld aan geld ontvangene, en aan grond en arbeid gegevene, vast te stellen, dan zou het nog de vraag blijven in hoeverre het cultuurstelsel den inlander op andere wijzen verlichtte, in het bizonder in hoeverre het hem van andere belastingen onthief. De moeilijkheid van de beantwoording dier vraag zal straks duidelijk worden. Ik geloof niet ver bezijden de billijkheid te gaan, indien tegenover het voordeel van mogelijke onthefFingen, de vermeerdering van andere lasten (heerendiensten), die met het cultuurstelsel samenhingen, gesteld worden; en indien

[1] Woordenboek, 1:661. [2] S. v. Deventer, LS., 2:726.

dat gedaan wordt, dan is mijn indruk dat de inlanders, onder het cultuurstelsel, zelfs in doorslag genomen, zeer ver bleven van het ontvangen van een „billijk loon" [1].

Een andere factor in den toestand der inlanders onder het cultuurstelsel, die aan een statistisch onderzoek ontsnapt, is de druk hun opgelegd, bestaande in het geven van hun arbeid, of het brengen der producten hunner gronden op de plaats door het bestuur daartoe aangewezen. Bij de poging, een nieuw stelsel van voortbrenging, in één slag, in te voeren, in plaats van de natuurlijke ontwikkeling er van af te wachten, stuitte het gouvernement op bezwaren, die niet zoo gemakkelijk door bevelen of bepalingen waren te bedwingen. Tijdens de eenvoudige maatschappelijke huishouding op Java had slechts weinig binnenlandsche handel bestaan, de wegen waren er van zeer primitieven aard, en de bevolking woonde verspreid. Het gouvernement ondervond daardoor groote moeilijkheden bij het vervoer van producten van de eene streek naar de andere, maar de last die het gouvernement daarvan had, was uitermate klein, in vergelijking met de opofferingen, die van de inlanders geëischt werden. Zuinigheidsoverwegingen leidden het gouvernement tot het oprichten

[1] Deze indruk is bevestigd door alle cijfers, die ik gezien heb en die de som (in koper), welke het gouv^t voor gedwongen arbeid per dag betaalde, aanwijzen Vergel S. v. Deventer, LS., 2 432, 1831, 10 cents voor transport; p. 605, 1834, 8 cents voor vervoer van balken; p. 766, 1835, 15 cents voor het werken aan de versterkingen van Semarang. Voor eene vergelijking met deze cijfers, moet opgemerkt worden, dat de gemiddelde betaling voor vrijen arbeid op Java in dit tijdperk geschat wordt op ongeveer 25 cents per dag (Woordenboek, 1.661, Report of H. M. Secr of Embassy, Loud, 1863, VI 143). Gelpke schatte het inkomen van een gezin op Java in doorslag op f 150 per jaar (J de Kock, Twee Stelsels, de Gids, 1888, 2·469) De Javanen, als zij spraken over de gouvernements betaling voor de cultures waren gewoon te zeggen, „het is zoo licht, dat de wind 't wegblaast". Als voorbeelden van een lage betaling in een betrekkelijk later tijdperk van het cultuurstelsel, zie TNI, 1873, 2 1:163.

van zoo weinig mogelijk pakhuizen en fabrieken, en bijgevolg behoorde een groot district, tot het gebie dier inrichtingen. Van den Bosch stelde zich in 1830 voor dat de aanvoer van suikerriet slechts over een „matigen" afstand van omstreeks zeven palen zou plaats hebben [1]. Zelfs wanneer deze afstand niet overschreden werd, zou de vergoeding, die het gouvernement voor het vervoer van producten bood, verre van voldoende zijn. Baud was op zijn inspectiereis genoopt te erkennen, dat indien eene betaling van vijftig cents, door het gouvernement vastgesteld als passende betaling voor „het vervoeren van het benoodigde riet voor een pikol suiker", als ruim voldoende zou mogen worden beschouwd „wanneer het transport in het groot en uit een vereenigd fonds wordt bewerkstelligd"; het een zeer geringe betaling was voor de vijf of zes vrachten, van een inlander die geen eigen vervoermiddelen bezat [2]. Wanneer uitgeputte velden voor de beplanting, in de suiker- en indigocultures, werden afgeschreven, werden de oorspronkelijke afstanden aanzienlijk vergroot. Voor twee indigofabrieken moest de helft der inlanders hunne producten, dertig palen ver en meer vervoeren; voor een andere hadden sommige inlanders een afstand van bijna tachtig palen af te leggen [3]. Om het verspreid liggen der suikervelden te verhinderen, werd

[1] De gewone afstandsmaat in de Nederlandsche verslagen van dit tijdperk is de *paal*, overeenkomende met 20 minuten gaans of ongeveer een mariniemijl. Vergel. Encycl. NI., 2:472, art. Maten

[2] S. v. Deventer, LS., 2·628. In 1835 bleek uit een onderzoek dat in de Preanger, inlanders, bij de koffiecultuur ingedeeld, die genoodzaakt waren karren en buffels te houden voor het vervoer hunner koffie naar de gouv' pakhuizen, in sommige gevallen een tocht van ongeveer zestig mijlen heen en terug hadden te maken, waarmede drie weken gemoeid waren, en waarvoor zij een betaling ontvingen van slechts f 10 koper. Voor de lage betaling van inlanders, bij het vervoer van suikerriet in een veel later tijd, zie TNI., 1854, 16:1:37.

[3] S. v. Deventer, LS., 2:624, 710.

op eens op al het land nabij de suikerfabriek beslag gelegd voor den rietaanplant, terwijl de verder afliggende gronden voor de rijstvelden werden aangewezen; het riet behoefde nu zoo ver niet gebracht te worden, maar onder de, aan de fabriek verbonden, inlanders, waren er die 's nachts naar hun werk en weer terug moesten over een afstand van verscheidene palen, terwijl zij in vele gevallen een even grooten marsch te maken hadden om hun rijstvelden te bereiken. Zelfs nog in 1866 bleek het dat een bevel, waarbij werd verboden koffieaanplantingen verder dan vier palen tachtig minuten gaans) van de woonplaatsen der inlanders te hebben, niet kon worden opgevolgd zonder de koffieproductie groote schade te doen; het werd dan ook binnen het jaar weêr ingetrokken [1].

Er is genoeg aangevoerd om te bewijzen dat, in weerwil van alle beloften, door den grondlegger van het cultuurstelsel gedaan, het een stelsel van gedwongen arbeid was. Het kon niet zonder dwang gehandhaafd worden, omdat het gouvernement de cultuur van gewassen in stand hield, die niet tegelijkertijd winst aan de schatkist en een billijk loon aan de arbeiders kon bezorgen. De verwachting dat de uitvoerartikelen een behoorlijke betaling voor den aanplant, waar ook aangelegd, zou verzekeren, bleek ijdel, en indien de planter een particulier, in stede van eene Regeering ware geweest, dan zou de arbeid in vele, zoo niet in de meeste, districten gestaakt zijn.

Met een zoo geringe betaling en met de vele kansen dat een verwijderd toezicht hen niet zou bereiken, verloren de inlanders allen prikkel voor den arbeid. Wrokkend ver-

[1] Van Soest, KS., 2: 228; Pierson, KP, 156. De mannen moesten somtijds hunne gezinnen voor drie of vier maanden verlaten om op verwijderde suikervelden te arbeiden, en konden bij hun thuiskomst vrouw en kinderen „van gebrek omgekomen" of vertrokken vinden „Iets over de misbruiken", TNI., 1854, 16: 1-36.

richtten zij hun werk en zij deden niets om zich te bekwamen of om schade te vermijden in den arbeid, die van hen geëischt werd. De opbrengst der gouvernementswas veel minder dan die der vrije cultures [1]. En behalve het verlies in hoeveelheid en hoedanigheid, te wijten aan het gebruik van gedwongen arbeid, kwam er nog achteruitgang van het product bij in de pakhuizen onder het gouvernements monopolie. Of het bestuur de bewerking in eigen beheer deed uitvoeren, of haar aan contractanten toevertrouwde, in beide gevallen ontbrak de prikkel tot mededingen en de uitslag was steeds dezelfde, een product van minwaardige hoedanigheid [2].

[1] De cijfers bevestigen den indruk, ontvangen bij het lezen der vroegere geschiedenis van het contingentenstelsel, dat de hoeveelheid minder en de hoedanigheid slechter waren dan bij de vrije cultures Baud bevond dat de gouv^{t} suikercultuur, onder de gunstigste omstandigheden, een product gaf minder dan de helft van hetgeen door vrije inlandsche planters werd gemaakt S. v Deventer, LS, 2. 654. Iemand die eenige jaren als indigoplanter op Java verblijf hield, zeide dat de gouv^{t} indigocultuur 5 pond opbracht, waar de particuliere 20 gaf, hij bespreekt de oorzaken., Q v. Ufford, „De indigoteelt in de vorstenlanden van Java", de Econ., 1860, 184 vv, 188. De opbrengst van peper in vrijen arbeid geteeld was het twee- of drievoud van die der gouv^{t} cultuur „Over de Gouvernements peperkultuur op Java." TNI., 1862, 24: 340—341 De gouv^{t} koffiecultuur gaf niet alleen een kleiner opbrengst (drie-vierde volgens een schatting), maar een van mindere hoedanigheid, en op Java bleef de koffieboom in minder goede gronden maar iets meer dan de helft van den tijd leven, dien de boom op Ceylon haalde, waar deze op dergelijke gronden stond, doch goed verzorgd werd Pierson, KP, 155 vv

[2] Zie in het algemeen Van Soest, KS., 2: 139, 215; Woordenboek N.I., 3: 627. Velen der contractanten waren ondegelijk en onwetend, vooral in den aanvang; de suiker die het gouvernement van hen moest aannemen geleek soms modder, en belangrijke hoeveelheden werden ieder jaar afgekeurd als ongeschikt voor het vervoer naar Europa. S. v. Deventer, LS, 2·701. De gouvernementsondernemingen brachten zulke slechte indigo op dat de prijzen in Europa daalden; volgens het Woordenboek (1·522), kwam er later verbetering In 1842 stond de Regeering aan de contractanten toe, een deel van hun product op de vrije markt te verkoopen, onder voorwaarde dat zij aan het gouvernement, tegen de lage vastgestelde prijzen, suiker van betere hoe-

Het voorbeeld der voormalige O. I. C. volgende, werd het gouvernement onvermijdelijk gedreven in de richting van handelsmonopolie. Zelf voortbrenger, was het verplicht, mededingers met naijver aan te zien, en genoopt tot een vijandige houding tegenover allen, inlanders zoowel als Nederlanders, die voor eigen rekening de voortbrenging van uitvoerartikelen ter hand namen. Vóór de invoering van het cultuurstelsel verkondigde Van den Bosch dat het geenszins zijn voornemen was het beginsel van vrijen handel en vrije beschikking over den arbeid in Indië af te schaffen, maar dit alleen indirect te willen wijzigen, ten einde Java tot een gepaste markt voor Nederlandsche fabrikaten te maken, waartoe dan de voortbrenging door Europeanen en inlanders zoude worden aangemoedigd [1]. Deze bewering, evenals de meeste andere door Van den Bosch geuit, was goede lectuur voor de voorstanders van vrijzinnige beginselen, maar van geen practische uitwerking. Wat de inlanders aangaat, trachtte het gouvernement hen aan hunnen grond te verbinden, voor zoover als het daartoe in staat was, door vroegere regelingen in stand te houden, welke de vrije ontwikkeling van den arbeid in den weg stonden. De inlanders werden aan een goed uitgewerkt en drukkend passenstelsel onderworpen, met het doel hen aan hun werk onder het cultuurstelsel te houden, maar dat in de practijk voortdurend ontdoken werd [2]. Niet aan de gedwongen cultuur onder-

danigheid zouden leveren; deze vergunning tot gedeeltelijke vrijlating had het gevolg dat de fabriekanten zich op betere behandelingswijzen toelegden. Pierson, KP., 112.

[1] V. d. Bosch aan Elout, 15 Juni 1829, S. van Deventer, LS., 2·615

[2] Zie „Afschaffing van het passenstelsel," TNI., 1863, 1:2:236 vv. Het stelsel had zijn ontstaan te danken aan politieverordeningen tot het vergemakkelijken van het gevangen nemen van misdadigers. Het was zeer ondoelmatig Van der Wijck toonde aan dat het tot gevolg had dat tegenover een misdadiger, die tengevolge van het passenstelsel

worpen inlanders hadden niet het recht vrijelijk over hunne producten, in mededinging met de gouvernements cultures te beschikken [1].

Ten opzichte van de Europeesche planters hield de staatkunde der Regeering zich, voor zoo ver den wettelijken vorm betreft, voorloopig aan de beginselen van het voorafgegane vrijzinnige tijdperk. Het Regeerings-reglement van 1827 legde aan het gouvernement de verplichting op de toekenning van gronden aan Europeanen aan te moedigen en uit te breiden, en het reglement van 1830 hield aan dit vrijzinnige beginsel vast. Dit was echter volstrekt onvereenigbaar met den geest van het cultuurstelsel en werd van den aanvang af door de Regeering veronachtzaamd. Onafhankelijke planters hadden een slechten naam bij de Regeering, als „particulieren" en „fortuinzoekers" en werden feitelijk van het eiland geweerd. Onder Baud, den opvolger van Van den Bosch als Gouverneur Generaal, werden eenige perceelen woesten grond aan Euro-

werd aangehouden, twintig onschuldigen gedurende twee honderd dagen gevangen hebben gezeten. Onder het cultuurstelsel werd het gebruikt om uitwijking van volk te verhinderen en om onafhankelijke planters moeite te bezorgen in het verkrijgen van arbeiders. Volgens een besluit van 1838, werden vagebonden, aan wien geen bepaald misdrijf kon ten laste worden gelegd, te werk gesteld in „etablissementen van landbouw"; inlanders, die niet alle van hen geëischte diensten verrichtten, werden onder deze verordening onwettig gestraft. S. v. Deventer, LS., 3 177.

[1] Bij een besluit van 1833 werd aan inlanders verboden koffie te verkoopen, zelfs voor het gebruik binnen de grenzen van de afdeeling waar ze geproduceerd was. Later werd aan de residenten eenige vrijheid gelaten tot het regelen van zulke verkoopen; maar daar zij door hun persoonlijke belangen (cultuur percenten) tot strengheid gedreven werden, hadden zij weinig neiging vrijstellingen te verleenen. S van Deventer, LS., 2 564—565. De maatregelen door een ambtenaar genomen tegen inlanders, die voor hun eigen rekening suikerriet plantten, toonen dat het gouv' niet alleen den verkoop, maar ook de aanplanting tegenwerkte van artikelen, die met zijn monopolie mededongen; ib., 3: 189.

peanen verpacht, maar het reglement van 1836, ademde een anderen geest, en de Regeering besliste in 1840, dat de verhuur van gronden aan particuliere personen, voor het planten van koffie, suiker en indigo geheel zou eindigen, en dat voor andere cultures geen verhuur zou worden toegestaan zonder de bizondere vergunning van den minister van koloniën [1]. Europeesche planters konden alleen gewassen in mededinging met de staats cultures verbouwen op de „particuliere landen" die buiten het gouvernements arbeidsveld vielen, en daar nog alleen onder den druk eener willekeurige ambtelijke tegenwerking. Een gevolg daarvan was dat het aantal Nederlanders die geheel onafhankelijk buiten den gouvernements dienst stonden, zeer klein was, slechts zes honderd en acht over geheel Java en Madoera, in 1856, op een totale Europeesche bevolking, buiten de militairen, van ongeveer twintig duizend. In hetzelfde jaar waren er minder dan honderd buitenlanders (niet Nederlanders) in winstgevende zaken betrokken. De Britsche consul schreef in 1868 aan zijne Regeering, dat, onder het bestaande stelsel, alle particuliere ondernemingen afhankelijk waren van den persoon van den Gouverneur Generaal, van zijne macht tot het verleenen en intrekken van gouvernements contracten, vergunningen tot nederzetting, enz. „Negen millioen gulden, naar Java overgemaakt om te worden vastgelegd,

[1] Van Soest, 3 72 vv ; Pierson, KP, 102; de Louter, 605. Money, 1 : 136 vv is geheel onjuist. Volgens Ward in zijn rapport over den vooruitgang van Neder. O I Rep. of H. M. Sec of Embassy, Londen, 1863, VI 145, , wisselde het aantal verhuurcontracten door het gouvernement gesloten, in 1858 1860, af tusschen 38 en 41. Pogingen om Java open te stellen voor Europeesche kolonisatie misukten, S van Deventer, LS, 3 190; „Kolonisatie in Neerlands Oost-Indië," de Ecom, 1858, Bijblad, 309 vv Het hoofdstuk in Money over de behandeling van Europeanen 2. 169 vv. geeft vele bizonderheden, waaruit de naijver blijkt, waarmede de Regeering aan hare voorbehoedmiddelen vasthield

werden gedurende het vorige jaar naar Holland teruggezonden, ten gevolge van het gevoel van onzekerheid voor de toekomst, en het voortdurend gemis aan goede zekerheid, dat de overhand begon te nemen" [1]. Het zal niet noodig zijn, de slechte uitkomsten, voortvloeiende uit deze uitsluiting van Europeesche ondernemers nog eens in het licht te stellen; het onderwerp is in een voorgaand hoofdstuk reeds behandeld.

De neiging der Nederlanders, in het tijdperk van het cultuurstelsel, terug te keeren tot de gewoonten der voormalige O. I. C. kwam ook voor den dag op het punt van den buitenlandschen handel. Reeds werd in een vorig hoofdstuk gewezen op de oprichting der Nederlandsche Handelmaatschappij; dit handelslichaam, waarin de Koning een voornaam aandeelhouder was, heette oorspronkelijk bestemd om den handel met de Oost in de hand te houden, meer door zijn groot kapitaal en zich aangematigden economischen voorrang dan door bizondere of openbare voorrechten. In de eerste jaren stelde het zijne oprichters te leur; met de invoering van het cultuurstelsel echter verkreeg het een nieuw leven; bijna alsof het een wettige erfenis aanvaardde, ontving het een groot aandeel in het handelsmonopolie. In de vrijzinnige periode van het herstelde Nederlandsche gezag was het gewoonte geworden, de gouvernementsproducten, voor zoover dit voordeel beloofde, op Java te verkoopen, en was er een levendige handel ontstaan in de producten der gouvernements- en der vrije cultures, waarin vreemdelingen, vooral Engelschen en Amerikanen een belangrijk aandeel hadden ge-

[1] Thurlow's report of 1868, p 418. De statistieken zijn ontleend aan het Woordenboek, 1:599—601. Zie aldaar, 1.680, een voorbeeld van de wijze waarop particuliere planters door staatkundigen invloed werden in de war gebracht.

nomen. Onder het cultuurstelsel had het gouvernement de voortbrenging van het grootste deel der uitvoerproducten in zijn macht; het sprak van zelf dat het zou trachten den handel in deze uitvoeren tot zijn eigen onderdanen te beperken, en met het oog op den half officieelen aard van het handelslichaam, is het niet te verwonderen dat dit een monopolie verwierf. Door het zoogenaamde consignatiestelsel verkreeg het uitsluitend 't recht de producten der staatscultures naar Nederland te vervoeren, waar die voor gouvernements rekening verkocht werden. Het trad alzoo op als een geldinstituut, dat het gouvernement in zijn nijverheidsondernemingen steunde, en geld voorschoot op de producten zoodra die ontvangen waren, ofschoon het die eerst een jaar daarna kon verkoopen. Het handelslichaam benutte de ondervinding van zijn voorganger en maakte gebruik van gehuurde schepen; het sloot zeer voordeelige overeenkomsten met de Regeering en het maakte groote winsten aan interest en commissieloonen; het behoeft nauwelijks te worden gezegd, dat deze voordeelen werden behaald ten koste van het algemeen belang. De handelsagent van de Vereenigde Staten te Batavia schreef in 1855 dat „de handel hier, zoowel de Nederlandsche als de vreemde wordt verpletterd door het reuzenmonopolie, bekend onder den naam van „Handelmaatschappij", die door haar groot kapitaal en haar bij contract verworven voorrechten, elke particuliere onderneming doodt" [1].

[1] U. S. Commercial Relations, quarto, 1857, 3: 186. Voor bizonderheden over dit onderwerp zie de artikelen van N. P van den Berg in de Encycl. v. N I.; Consignatiestelsel, 1: 379 vv.; Handelmaatschappij, 2: 9 vv

VIII

HET CULTUURSTELSEL: BESTUUR

Het vorige hoofdstuk was voornamelijk gewijd aan een onderzoek naar de staatkunde der Nederlandsche Regeering gedurende het tijdperk van het cultuurstelsel. Het woord „staatkunde" beteekent natuurlijk staatsbeleid, maar in dit geval was het doel van het gouvernement zoo zuiver fiscaal, dat de beschrijvingen en beoordeelingen in dat hoofdstuk vooral van economischen aard waren; de aandacht werd hoofdzakelijk gevestigd op de vlekken van dien aard in het stelsel en op zijne materieele uitkomsten. Om volledig te zijn moet thans de geschiedenis der Nederlanders op Java in dit tijdperk, uit een ander standpunt beschouwd worden en wel uit dat van den bestuurder meer dan van den financier. Het zal noodig zijn het eigenaardige aan te teekenen van den geest, de methoden en de gevolgen van het bestuur in dit tijdvak, en het verband op te sporen tusschen dit eigenaardige en het stelsel zelf. Er kan geen scherpe lijn tusschen staatkunde en bestuur getrokken worden: vele onderwerpen zouden even goed onder het eene als onder het andere hoofd behandeld kunnen worden, maar zelfs een scheiding in het ruwe schijnt beter dan in 't geheel geen.

Het eerst zal aan de orde zijn eene beschrijving van de inrichting, die het stelsel had op reeds bestaande instellingen tot het verschaffen van inkomsten. Bij het begrijpen der handelwijze, door de Nederlandsche Regeering gehecht

gedurende de werking van het cultuurstelsel, is het van belang dat de lezer zich het reeds vermelde feit herinnere dat de gouvernements cultures slechts aan een deel, en wel het kleinste, der inlandsche bevolking waren opgelegd. Ten einde zich inkomsten te verzekeren van de menschen die vrij waren van de gedwongen cultures, had de Regeering zich te houden aan de gewone vormen van belasting, zooals die zich onder een voorafgaand beheer hadden ontwikkeld.

Ten opzichte nu van de belangrijkste dier belastingen, de landrente, doet zich een tweeledige vraag voor; ten eerste, in hoeverre waren de inlanders die aan de gedwongen cultures onderworpen waren daarvan vrijgesteld; ten tweede, hoe werd zij toegepast op en in hoeverre uitgestrekt over de inlanders die er aan onderhevig waren. In het oorspronkelijke plan was bedongen dat de inlanders hun grond en hun arbeid voor de cultures zouden geven in plaats van landrente te betalen, en door het Regeeringsreglement was dit deel van het plan gewaarborgd [1]. Toch vinden wij, in werkelijkheid, dat de landrente nog bleef bestaan voor de inlanders ingedeeld bij het cultuurstelsel, althans in zooverre dat zij als de richtsnoer voor hun betalingen werd genomen. Door aan het gouvernement grond en arbeid te geven waren zij niet van alles af; zij moesten zooveel voortbrengen door middel van de hun opgelegde werkzaamheden, dat ze aan het gouvernement evenveel opbrachten, als zij vroeger aan belasting van hunne rijstvelden hadden betaald. Het gouvernement speelde met hen het spelletje „kruis of munt", waarbij dan echter bepaald werd, bij kruis winnen wij en bij munt verliest

[1] Van der Poel, „Nota", 1850, S. v. Deventer, LS., 3:279 haalt Staatsblad, 1834, n° 22 aan, waarbij kwijtschelding van de landrente werd toegestaan aan allen die bij de cultures waren ingedeeld.

gij: zoodat de Javaan altijd het kind van de rekening was.

In het rapport van Baud's inspecteurs treffen wij mededeelingen aan als het volgende [1].

Hij bevond dat in vijftien districten van Cheribon, de inlanders in staat waren, slechts 53 pCt. van hun landrente te betalen, door middel van de voortbrengselen hunner indigoculturen. Deze districten leverden, meer in het bijzonder beschouwd, uit hare indigo-oogsten de volgende bedragen in percenten der landrente die zij zouden moeten opbrengen.

5	districten	minder dan	30	pCt.	der	landrente.
3	-	- -	50	-	-	-
2	-	- -	80	-	-	-
4	-	meer dan	100	-	-	-
1	district	- -	200	-	-	-

Zeer dikwijls werd van de geheele landrente vrijstelling verleend, of ook wel van het verschil tusschen de bedragen, die de inlanders naar den maatstaf der oude landrente verschuldigd waren en de feitelijke opbrengst der culturen, berekend naar de waarde door het gouvernement er voor in rekening gebracht [2]. Het is echter duidelijk dat het gouvernement er op aanbield, de inlanders te mogen tot betaling van hetgeen zij vroeger hadden opgebracht en van zooveel meer, als mogelijk was van hen te krijgen. Statistisch vast te stellen hoeveel kwijtschelding van belastingen de, in de culturen betrokken, inlanders verkregen is niet wel mogelijk: kwijtschelding werd slechts door het kleinste deel der ambtenaren toegepast en dan nog met mate: het moet als zeker worden geacht dat velen, waarschijnlijk zelfs de meesten der in-

[1] v. Deventer, I.S., I, 650. Dit geschiedde na het in Staatsbl. n° 22 bepaalde

[2] Vergel. v. Deventer, I.S., I, 654, 656, 750.

landers, den dubbelen last van cultures èn belastingen droegen [1].

Van meer belang in dit verband is de bespreking der landrente, die was opgelegd aan de inlanders welke vrijgesteld waren van de gouvernementscultures. Het cultuurstelsel deed op de ontwikkeling dezer belasting vooral op een negatieve wijze zijn invloed gevoelen, daar het de aandacht der ambtenaren te veel naar de gedwongen cultures dreef, waardoor die van de landrente werd afgeleid en alzoo de oude misstanden daarbij bleven bestaan. Van den geest der Regeering, tijdens het cultuurstelsel, zou men verwachten dat getracht zou worden ook uit de landrente meer inkomsten te trekken; werkelijk vallen er krampachtige pogingen van ambtenaren te constateeren, om de opbrengsten dier belasting te vermeerderen, dikwijls met een overhaasting, die onmenschelijk zou geweest zijn, als de poging geslaagd was. De lijdelijke tegenwerking van de inlandsche maatschappij belette echter plotselinge veranderingen, en het door de landrente opgebrachte bedrag groeide ongeveer in dezelfde mate aan als in het voorafgaande tijdperk [2].

Het beheer en de inning der belasting waren zoodanig in handen der inlanders zelven, dat het bestuur haar bedrag niet kon regelen, noch haar werking kon nagaan; en zeker

[1] Woordenboek NI, 3:486—487 geeft statistieken over de landrente in de suikervelden, met betrekking tot de voortbrenging en de gouvernementsvergoeding Zie v. Soest, 3:189 vv., voor voorbeelden van willekeurige handelingen van ambtenaren, die landrente oplegden op gronden die in de cultures betrokken waren Beeker, „Het particulier landbezit op Java", de Gids, 1863, 1 23 haalt voorbeelden van Krajenbrink aan over de dubbele heffing van cultures en landrente

[2] Volgens de cijfers in de „Memorie van den Directeur van cultures" (S v. Deventer, LS., 3:191) was de opbrengst der belasting in millioenen guldens in de jaren 1833 tot 1841 als volgt 7,3, 7,4; 7,6; 8,0; 8,2, 8,6; 9,3; 9,9 Vergelijking met de opbrengst van 1818—1829 ib., 2:129) toont geen verandering van belang in de schaal van toeneming.

kon het dit niet doen, terwijl het al zijn aandacht aan de uitbreiding der cultures wijdde. Het Europeesche personeel dat met den aanslag der landrente belast was bleek volstrekt niet opgewassen tegen zijne taak [1].

Uit onderzoekingen, nu en dan gehouden, bleek dat de belasting op een geheel onstelselmatige wijze werd geheven, dat alles aan het toeval werd overgelaten; op verschillende plaatsen werden verschillende wijzen van heffing gevolgd. Sommige gronden geschat op 319 bouws, waren werkelijk 460 groot; andere opgegeven voor 492 bouws, 719. Het aandeel van het product door het gouvernement aan landrente ontvangen, bedroeg in de eene residentie 12 pCt., in een andere 28 pCt., in een derde 33 pCt. Dit beteekent echter niet dat het gewone volk feitelijk niet meer dan dat betaalde.

De *penatoes* in Kediri, inlandsche beambten die aan het hoofd stonden van groepen bestaande uit vijf of meer dorpen, namen „niet zelden van de bevolking de helft der produkten in natura als belasting, zich het meerdere, dat (zij) boven den aanslag hieven, toeëigenende" [2]. In 't kort, al de misbruiken van vroeger bleven bestaan. Enkele pogingen werden gedaan om het stelsel in onderdeelen te wijzigen [3], en in 1844 stelde de Gouverneur Generaal Merkus een algeheele hervorming voor, maar in dat tijdperk werd niet genoeg aandacht aan het on-

[1] Hierover en over de volgende feiten in den tekst, zie het verslag v. d. assist. resident Clignett, 1836, S. v. Deventer, LS., 3:45 vv.

[2] „Memorie v. d. Direct. v. Cultures", S. v. Deventer, LS., 3:198 (c^{a} 1844).

[3] Een koninklijk besluit van 1842 beval dat de landrente in eenige deelen van Java in geld zou geïnd worden, maar het duurde tot 1859 eer gepoogd werd dit besluit in uitvoering te stellen. S. v. Deventer, LS., 3:85, 186, 188. Sommige wijzigingen werden aangebracht in andere en minder belangrijke belastingen; zoo werden de drukkende lasten op markten en winkels, in 1851, opgeheven.

derwerp gewijd om tot eenige belangrijke uitkomsten te geraken, en de geheele quaestie der landrente werd, tot later, ter zijde gelegd.

Terwijl het cultuurstelsel niet tot eenige noemenswaardige vermeerdering der van inlanders geheven geldelijke belasting bijdroeg, zoo leidde het wel tot een groote uitbreiding van de vraag naar diensten in arbeid, buiten en behalve die voor de eigenlijke cultuur. Deze vraag kwam uit verschillende oorzaken voort, van de zijde der Europeesche en inlandsche ambtenaren, beide opkomende voor openbare en bizondere belangen. De Regeering stond elke uitgave van gereed geld met weerzin toe, en deed de uitvoering van alle noodzakelijk gebleken openbare werken, zooals versterkingen, wegen en bruggen, en dergelijke verrichten door middel van gedwongen arbeid van de inlanders, die daarvoor een onbeteekenende betaling erlangden. Ambtenaren vonden het in hun persoonlijk belang, de aandacht van hunne meerderen te vestigen, op het gedwongen gebruik maken der inlanders tot het aanleggen van wegen, het bouwen van steenen pasanggrahans en het verfraaien der steden; en door deze betooning van ijver werd een ontzaggelijke hoeveelheid arbeid verspild, zooals aanstonds zal blijken. Bovendien rekenden zij er op, voor een deel ten koste van de streek te leven, 't zij te huis, 't zij op reis zijnde, door gebruik te maken van de voortbrengselen en de diensten der inlanders [1]. In sommige afdeelingen bedroeg het werk alleen

[1] Zie een overzicht van de uitwerking van het cultuurstelsel op de vermeerdering van lasten van verschillenden aard door de gedwongen diensten in Van der Poel's „Nota", 1849, S. v. Deventer, LS., 3:259 vv. Hij zeide dat het stelsel feitelijk tot slavernij voerde. Een lijst der, door het gouv^t geëischte, diensten, een denkbeeld gevende van haar groote verscheidenheid, wordt aangetroffen in „Opgave van alle diensten die van rijkswege verrigt werden in het Regentschap van Bangil van 1825 tot 1843", Bijdr. TLV, 1862, 2:6:216—220.

aan wegen en bruggen reeds meer dan al de diensten die vroeger door het inlandsche bestuur gevorderd werden en het eindgevolg van het cultuurstelsel met al de eischen die het vergezelden werd geacht een honderdvoudige vermeerdering van lasten te zijn [1]. Terwijl aan de inlandsche ingezetenen der hoofdplaats Cheribon was toegestaan „alle heerediensten, buiten de grenzen zijner dessa of kampong" voor drie gulden per jaar af te koopen, betaalden de landbouwers in een van de districten eener andere residentie datzelfde bedrag per maand voor hun vrijstelling en er wordt gezegd dat er gevallen zijn geweest, waarin de afkoopprijs zestig gulden per jaar bedroeg [2]. Er waren mannen, die zoo bezet waren met gedwongen diensten, dat zij soms niet veel meer dan een dag in de week voor zich zelven hadden. Een Nederlandsch ambtenaar schatte dat minstens een-vierde van den werktijd der inlanders werd ingenomen door verplichte diensten [3]. Veel van het werk, in het bizonder dat aan de versterkingen moest worden uitgevoerd ver van huis en onder buitengewoon ongezonde omstandigheden. Er gaat een, wel is waar niet geloofwaardig, verhaal, maar dat niet zou zijn blijven voortleven als er niet een kern van waarheid in verscholen

[1] Rapport v d. Inspect. d Cultures, 1855, Eindresumé, 3. Bijage K. I, p 147 Een denkbeeld der bezwaren aan het werk aan de wegen verbonden is gegeven in Van Sevenhoven's „Nota", 1834, S v. Deventer, LS , 2 · 724.

[2] S. v Deventer, LS., 2 : 480, 763 ; Van Soest, KS., 3 : 180. Het moge hier herinnerd worden, dat naar een globale schatting, 150 gulden het bedrag is, dat voor een gezin jaarlijks benoodigd was

[3] Een Pessimist, „Indische toestanden", TNI., 1873, 2 : 1 : 131 Hij stelt de volgende herziening voor van het vierde gebod, als gebruikelijk voor het Nederl. gouvernement. „zes dagen zult gij voor u zelven of voor mij werken; en van het werk dat gij voor u zelven verricht, zal ik een vierde nemen, en van het werk, dat gij voor my verricht, zal ik twee vijfden nemen, maar den zevenden dag zult gij uw meester dienen; die dag zal mij geheel toebehooren."

was, dat nl, toen het fort te Gombong gebouwd werd, in den tijd van het cultuurstelsel, de inlanders die voor dat werk werden aangewezen, steeds bevel ontvingen de noodige lijkkleeden mede te nemen [1].

Wat den beoefenaar der geschiedenis van Java in dit tijdperk vooral moet treffen is de armzalige krachteloosheid in de uitvoering van openbare werken door inlanders onder bestuurs toezicht en de nutteloosheid van veel werk dat zij verrichtten. Neem, als een voorbeeld uit de werkelijkheid, de beschrijving van het opwerpen van een dijk; een troep van twaalfhonderd man arbeidden, één-derde met schoppen, een-derde met houweelen, en de overblijvenden sleepten hout aan; toezicht op hun werk werd gehouden door een honderdtal inlandsche hoofden, vergezeld van hunne bedienden, muzikanten, dansmeiden en tromslagers. De menschen werkten zonder geschikte gereedschappen; niet meer dan een-vijfde kub. meter per dag ieder uitgravende en de aarde van de eene plaats naar de andere dragende in mandjes van een halven kub. voet inhoud. De hoofden die het toezicht hielden over het werk waren daartoe volstrekt niet berekend; zij gingen niet na wat hun mannen eigenlijk uitvoerden zoolang dezen maar in beweging schenen te zijn; soms werd aarde des morgens naar ééne plaats gebracht en des nachts er weer van daan gehaald. Er was geen behoorlijke regeling; bruggetjes waren zoo nauw dat een honderd man gestadig op elkaar moesten wachten; de menschen waren zoo opgehoopt dat er slechts een op de tien eigenlijk kon werken. Deze menschen werkten meer dan drie maanden en ontvingen geen vergoeding [2]. De latere geschiedenis van dien dijk is mij

[1] Korevaar, Ind. Gids, 1891, 2 2176.

[2] Thurlow's Rapport, 1868, p. 366 vv. Volgens het rapport van 1849 vond het bestuur, zelfs wanneer het eenig loon voor gedwongen arbeid

niet bekend, maar dergelijke openbare werken van grooter omvang mislukten meermalen volkomen, door gebrek aan bevoegde ingenieurs en geschikt toezicht. Een poging om een kanaal te graven van de rivier Serajoe naar de baai van Tjilatjap, mislukte doordat een onmogelijke richting was gekozen; een andere richting werd nu genomen, maar de moeilijkheden veroorzaakt door het inzakken van de oevers noopten tot het verlaten van dit tweede kanaal, en ten slotte werd de gemeenschap verkregen door een derde. De arbeid voor een ander kanaal was geheel te vergeefsch door dergelijke oorzaken [1]. Het werk op last der bestuursambtenaren verricht, was dikwijls volmaakt nutteloos. Een resident kwam op de gedachte heggen langs de boorden der wegen te laten aanleggen; zijn opvolger liet ze uittrekken en vervangen door steenen muurtjes; een derde resident wilde langs de wegen in zijn gewest, afgewerkte houten omheiningen hebben, die altijd mooi wit gehouden moesten worden. Intusschen stond het bestuur niet toe dat de inlanders voor hun karrenvervoer gebruik maakten van den goed onderhouden postweg, maar eischte dat zij daartoe parallelwegen onderhielden, die natuurlijk heel wat minder bruikbaar waren [2].

Thans komende tot een breeder onderwerp, het algemeene karakter van het Nederlandsche bestuur in dit tijdperk, moet worden toegegeven, dat het zeer moeilijk is zich, over den invloed van het cultuurstelsel, een oordeel te vormen, dat in alle opzichten voldoet. Het is niet moeilijk

betaalde, het geleverde werk zoo slecht, dat het geld bespaard zou hebben door een hooger loon aan vrije arbeiders te betalen. TNI, 1860, 22:2.167.

[1] S v Deventer, LS., 2:647, 652, 733.

[2] Van Soest, KS., 3.178, 187. Indien wij „Max Havelaar" kunnen gelooven, dan waren de in gedwongen arbeid gemaakte „bergwegen" dikwijls slechts breede paden, en niet te gebruiken bij regen weder, wegens den modder.

de fouten van het bestuur in dit tijdperk vast te stellen; S. Van Deventer's verzameling van bescheiden biedt een ruim en volmaakt vertrouwbaar materiaal; de ambtelijke verslagen, die zij bevat, zijn geschreven door mannen, die niet alleen een grondige persoonlijke kennis hadden van de feiten, welke zij beschreven, maar die ook in de meeste gevallen voorstanders van het stelsel waren, en in ieder geval het best hun eigen belangen dienden, door de toestanden zoo gunstig mogelijk voor te stellen. De moeilijkheid zit dan ook niet in het vaststellen der feiten, maar in het maken van gevolgtrekkingen daaruit. Er ligt een gevaar in de poging, de bestuurstoestanden onder het cultuurstelsel te vergelijken met die in voorafgaande tijdperken, en uit de fouten, waarvan het bekend is dat ze na 1830 bestonden, af te leiden dat het bestuur in den tijd van dat stelsel veel slechter is geworden. Ik ben echter geneigd te gelooven, dat deze tegenstelling in de toestanden vóór en nà 1830 door sommige schrijvers overdreven is. Bij het lezen der geschiedenis vóór 1830 ergert men zich dikwijls, dat de schrijvers geen der bestaande misbruiken kenden of er niet over wilden schrijven; indien wij over de vroegere tijden inlichtingen hadden, even uitgebreid en met een even rondborstig naar waarheid zoekend doel opgesteld, als wij in Van Deventer's verzameling aantreffen, dan zouden wij mogelijk de bestuursfouten onder het cultuurstelsel niet zoo ongemeen vinden. Het schijnt het veiligst, niet te trachten aan te toonen dat het bestuur na 1830 sterk achteruit is gegaan; het zal voldoende zijn wanneer bewezen wordt dat het slecht was en dat het in latere tijden sterk verbeterd is.

Een ander, wellicht bedenkelijker gevaar is de neiging, aan het cultuurstelsel, als een bizonder middel om de staatsinkomsten te verhoogen, alle bestuursfouten toe te

schrijven, die gedurende zijn werking voor den dag kwamen. Het stelsel draagt reeds genoeg verantwoordelijkheid voor de economische fouten, die er aan vast zaten; vele der staatkundige fouten hadden even goed kunnen bestaan onder elk ander stelsel van inkomsten; de laatste kwamen niet voort uit het stelsel zelf maar uit den geest die er toe dreef en het handhaafde, de wensch naar meer inkomsten voor de Nederlanders ten koste der Javanen.

Baatzucht bestuurde het Nederlandsche gouvernement, even als zij de O. I. C. had beheerscht. De staatkunde was niet in alle opzichten zóó kortzichtig als zij geweest was; de gezaghebbenden in Nederland waren bereid tot uitgaven, indien de bestuurders op Java goede uitzichten op onmiddellijke geldelijke winsten konden aantoonen. Vrijzinnige toepassingen bij de uitbreiding van het cultuurstelsel werden toegestaan, ofschoon het koloniale bestuur niet altijd, zelfs voor dit doel, kon bekomen wat het noodig had en beperkt werd op eene wijze, die op de uitwerking een belemmerenden invloed had [1]. Voor andere voorstellen, echter, voor hervorming van de bestuurs administratie en van het belastingstelsel, kon niets worden verkregen; de moederlandsche gezaghebbenden schreven een zuinigheid voor, die bijna kortzichtige gierigheid was. Baud gelastte in 1836, even voor dat hij Java verliet een onderzoek ten einde tot een hervorming der landrente te geraken, maar tegelijkertijd drong de minister van koloniën op „gestrenge spaarzaamheid" aan, zoodat niets kon ondernomen worden [2]. In 1841 berichtte de Landvoogd in een schrijven naar het moederland, over mis-

[1] Een staatsblad van 1840, aangehaald door van Soest, 3:96 schijnt kenschetsend; de ambtenaren werden aangemaand om gedrukte formulieren te sparen, „welke zij gevoegelijk konden schrijven". Van Soest heeft een aantal voorbeelden van gouvernements karigheid verzameld.

[2] S. v. Deventer, LS., 2:754; 3:25.

bruiken, die in het bestuur over de inlanders bestonden en over zijne machteloosheid, daarin zonder geldelijke uitgaven verbetering te brengen. Baud, thans minister van koloniën geworden, had met zijn ambt, ook zijn gezichtspunt veranderd. Hij antwoordde den Gouverneur Generaal in een vertrouwelijk schrijven: „De boog is hier te lande bij voortduring sterk gespannen. Ik kan en mag niet adviseeren tot het verlaten van een stelsel, welks strekking is: om ruime bijdragen uit de koloniale geldmiddelen te verzekeren en te verhoeden dat die boog kome te barsten". Hij verbood elke vermeerdering van uitgaven, die niet strikt noodig waren. Hij kon niet, zooals hij zeide, ter wille „van het geriet van eenige weinige" ambtenaren, toestemming geven tot het verlaten van „het eenige stelsel, waardoor Java blijven kon de kurk waarop Nederland drijft" [1]. Nog eens, in 1846, toen de Gouverneur Generaal aandrong op hervorming der landrente op den grondslag van Merkus' voorstel, antwoordde de minister dat het wenschelijk, maar niet uit te voeren was; het zou te veel ambtenaren, te veel geld kosten [2].

De welvaart der inlanders telde niet mede in de gouvernements berekeningen, en feitelijk werd er niets voor hen gedaan. Uit de eerste algemeene begrooting voor Nederlandsch-Indie, die van 1840, blijkt dat van de algemeene uitgaven alles, op een onaanzienlijk bedrag na, besteed werd aan den Nederlandschen militairen en staatkundigen invloed en aan middelen voor de fiscale eischen. Het departement van „financien, koophandel en kultures" kostte meer dan 30.000.000 gulden en dat van oorlog bijna 7.000.000; „algemeen bestuur en politie" kostte 3.500.000; daarentegen was een som van omstreeks 500.000 toegestaan voor het „departement van justitie" en een nog

[1] S. v. Deventer, LS., 3: 122. [2] Ib., LS., 2: 222.

kleiner bedrag voor de hoofden: „landbouw, eeredienst, kunsten en wetenschappen" te zamen [1].

Money vond Europeesche scholen en zendelingen op Java, maar allen onder gouvernements toezicht en zorgvuldig binnen bepaalde perken gehouden. „Zij houden zich hoofdzakelijk bezig met de half-bloeds en met de vreemde oosterlingen in de havenplaatsen; maar in het binnenland zijn de inlanders feitelijk verstoken van elk onderwijs op Europeesche leest en wordt er tegen mogelijke pogingen door de zendelingen aangewend tot hun bekeering gewaakt" [2]. De reden daarvoor, even als voor bijna alle lijnen van het Nederlandsche beheer in dit tijdperk, was het vermijden van uitgaven, alzoo begeerte naar winst; de staatkundige redenen, die Money veronderstelt, kwamen eerst in de tweede plaats in aanmerking.

Money gispt de Engelschen, wegens de invoering op Java, tijdens hun bestuur, van een stelsel van administratie te kostbaar voor de, in industrieelen zin, nog niet ontwikkelde maatschappij en billijkt op dien grond de invoering van het cultuurstelsel [3]. Dit onderwerp is reeds in een vorig hoofdstuk besproken, waar ik trachtte aan te toonen, dat de behoeften van Nederland, meer dan die van Java tot het aannemen van het cultuurstelsel voerden; ik verwijs er nu alleen naar van wege de tegenstelling, waarin het de houding der Regeering tegenover de administratie

[1] Zie de cijfers in de Waal, NISG., 3: 10 11. Vergelijking met de cijfers van 1834 doet zien dat er weinig verandering is in de toekenning van iets voor de beschaving. Onderwijs komt in 't geheel niet op de begrooting voor. Het verzoek van een ambtenaar, in 1835, om dertig gulden koper per maand voor het onderwijs der inlanders in zijn gewest, werd geweigerd. S. v. Deventer, LS., 2: 776 noot.

[2] Money 1: 45. Dit is een van de weinige punten in de Nederlandsche staatkunde, die door Money veroordeeld zijn. Hij meende dat de Engelschen het meest vasten voet hadden in Indië door de verbreiding van het onderwijs. Vergel. ib., 2: 159. [3] Money, Java, 1: 99.

op Java voor en na 1830 doet uitkomen. Na 1830 verzekerde het gouvernement zich vermeerdering van inkomsten niet alleen door tot voortbrenging te dwingen, maar ook door beperking van uitgaven, zelfs voor de noodwendigste zaken. Een gevolg daarvan was, dat het aantal administratieve ambtenaren te klein was voor het werk onder het cultuurstelsel, en dat dezen dikwijls onbekwaam en onbetrouwbaar waren. Het gouvernement was bereid het aantal landsdienaren verbonden aan het departement der landelijke inkomsten te vermeerderen, terwijl het weigerde eenige uitbreiding te geven aan het korps besturende ambtenaren [1]. De Europeesche bestuurders, die gerekend konden worden, te moeten waken voor de algemeene volksbelangen hadden ieder een zeer uitgestrekt gebied om toezicht over te houden; zelfs met de beste bedoelingen zouden zij onmogelijk voldoende zorg aan die belangen kunnen besteden [2].

[1] In 1833 was v. d. Bosch bereid twee controleurs te benoemen, voor de hulp in het beheer der culturen, terwijl hij den resident, een assistent weigerde. Dit was kenschetsend voor het tijdperk. Vergel. v. Deventer, LS, 2: 589

[2] Als een voorbeeld moge het volgende dienen; een administratieve afdeeling, Demak, had een oppervlakte van 1000 vierk. palen, met een bevolking van 230.000 zielen. Een Europeesch controleur was belast met het geheele bestuur over de inlanders, en had ook nog andere diensten daarenboven. Het gouvernement weigerde hem een helper te geven. Het lijden der inlanders in deze afdeeling in 1849–1850 is spreekwoordelijk geworden. Zie [Van Hoëvell] „Een voorbeeld van de bescherming der inlandsche bevolking op Java", TNI., 1855, 17: 2: 82 Toen het cultuurstelsel in de residentie Kediri werd ingevoerd, werd een district met een bevolking van 9000 menschen, door een eenvoudig inlandsch beambte (mantri-aris,, op een traktement van 30 gulden 's maands, alleen geholpen door een tweetal politie oppassers, bestuurd. Nota v. Hasselman, 1846, S. v. Deventer, LS., 8: 226. Een voormalig ambtenaar zeide, dat diefstallen voortdurend onder de inlanders voorkwamen. Het werd als iets gewoons aangenomen dat een welgekleed inlander, zijn voorspoed aan het een of andere onwettige bestaan te danken had; acht man van wie het algemeen bekend was, dat zij alleen van diefstallen leefden, woonden nabij zijn ambtelijke verblijfplaats Het kwaad kon niet gestuit worden, omdat het beheer

Wanneer ten slotte misstanden aan het licht kwamen, en ten laste werden gebracht van de bestuurders, dan konden zij hetzelfde zeggen, wat eens een der Landvoogden zei, „Ik heb het niet geweten. Mijne bevelen zijn niet opgevolgd" [1].

De geest van het Opperbestuur in Nederland drong in de koloniale administratie door, zooals trouwens steeds het geval zal zijn, en op eenige weinige gunstige uitzonderingen na, begonnen de ambtenaren te denken dat niets er op aankwam, zoolang de inkomsten maar ruim waren. De meesten van hen aanvaardden het cultuurstelsel zonder tegenstreven; de geringe wederstand, dien zij mochten toonen werd te niet gedaan door het groote aanzien dat Van den Bosch genoot, en weldra was alle tegenkanting van de baan [2]. Mannen die in hun hart vrijzinnig waren, zooals Van den Bosch' opvolger, Baud, werden door enge beperkingen gebonden en verontschuldigden de door hen gevolgde richting door den „drang van omstandigheden" in het moederland [3]. De ambtenaren begrepen spoedig dat hun loopbaan afhing van de financieele figuur, die hunne afdeelingen maakten [4],

der justitie zoo zwak was: in eene afdeeling, die zich over ongeveer tachtig mijlen van de eene grens tot de andere uitstrekte, zou slechts een landraad zijn, en misdadigers werden zelden aan de justitie overgeleverd TNI., 1873, 2: 1: 136.

[1] TNI., 1855, 17 2 76.

[2] Vergel. S. v Deventer, LS., 3: 182, 197. 3. 1, 4. Een raadslid, Merkus, bood een memorie van tegenwerpingen aan (zie zijn Nota v. 1831, ib , 2: 219 vv.), maar achtte het wenschelijk spoedig daarop een verlof aan te vragen, en nam zijne betrekking op Java daarna niet weder in.

[3] Ib., 2: 615, 617. In Elout, Bijdragen, 1861, Inleiding, is een brief van Baud afgedrukt, geschreven in 1851, met de bedoeling zijn verandering van houding te rechtvaardigen; oorspronkelijk had hij behoord tot de voorstanders der vrije cultuur; maar hij had een gemoedsverandering ondergaan, ten gevolge van de behoefte aan uitvoerartikelen.

[4] De resident van Pekalongan werd ontslagen en op wachtgeld gesteld in 1833, omdat de indigocultuur in zijn gewest zoo weinig had opgebracht. V d. Bosch schreef: „dat de betrekking van resident alleen

zij wijdden slechts al hun aandacht aan de opdrijving der inkomsten, en ergerden de Regeering maar niet met redeneeringen over het lijden der inlanders [1].

Een werkdadig middel de ambtenaren belang te doen stellen in het welslagen der gouvernementscultures en hen aan te sporen de opbrengst te doen stijgen was het, door Van den Bosch ingevoerde stelsel van cultuurpercenten. De Regeering stond nl. een zekere premie of commissieloon toe op het product, dat verdeeld zou worden onder de ambtenaren, die de cultures beheerd hadden [2]. In den lateren tijd van het stelsel werd meer dan 1.000.000 gulden per jaar, in dezen vorm van percentage, uitbetaald;

kan worden vervuld door zoodanige ambtenaren, die den wil en de geschiktheid bezitten, om het aangenomen stelsel van kultures in te voeren, en ter bevordering der belangen van den Javaan en van het gouvernement te doen strekken". S v Deventer, LS, 2· 574 In een ander geval, in het eerste tijdperk van het cultuurstelsel (1832—1833, waarin het bleek, dat de bevolking leed door al te groote uitbreiding der cultuur, en door andere misbruiken te wijten aan onbekwaamheid der ambtenaren, werd de resident met ontslag bedreigd en een ondergeschikt ambtenaar in rang verlaagd. S. v. Deventer, LS., 2: 410 vv. In latere tijden, toen de onmogelijkheid van het vereenigen der belangen van inlanders en gouvernement, meer duidelijk gebleken was, hadden de ambtenaren in dit opzicht niet meer zooveel te verduren Ondervinding leerde hen, dat zij den toestand voor de inlanders niet behoefden te verergeren, zoolang aan de eischen der regeering kon voldaan worden Van Soest geeft voorbeelden van ambtenaren, die bizonder bevorderd werden, wanneer over hen bericht was aan de regeering, dat zij de inlanders hadden uitgeput door het werk. KS, 3· 171.

[1] Met het voorbeeld hunner chefs voor oogen, is het niet te verwonderen, dat administratieve ambtenaren hunne verslagen vervalschten en over onaangename voorvallen heen hepen Dekker (MH., 2· 43 45) zegt dat dit voortdurend geschiedde. Hij haalt een rapport als kenschetsend aan, aanvangende „In het afgeloopen jaar is de rust rustig gebleven".

[2] Bijvoorbeeld, in de sukercultuur, gaf het gouvernement den resident 10 cents per pikol, en gaf bovendien per pikol een som van 44 cents, verdeeld als volgt, 16 aan de ondergeschikte Europ. ambtenaren; 8 aan de kerken; 10 aan de inspecteurs, 10 aan de inl. hoofden.

Van Soest, 2· 77. Het bedrag en de wijze van betaling wisselde in verschillende tijden af.

sommige residenten zagen door dit middel hun inkomsten verdubbeld of meer dan verdubbeld [1].

Een verderfelijke prikkel werd alzoo aan het geheele staatsbeheer gegeven, ten einde de belangen der ambtenaren aan de opbrengst der gouvernements cultures te verbinden. Niets kon meer uitwerking hebben om de vurig verlangde uitkomst te bereiken, maar tevens kon geen plan worden uitgedacht, dat met meer zekerheid de oogen der ambtenaren blind zou maken voor hunne werkelijke ambtsplichten. Zij werden uit den werkkring van openbare dienaren gerukt en tot beheerders en opzichters van plantages gemaakt. Zoo lang zij elk jaar op een mooie opbrengst konden wijzen, maakte de Regeering geen aanmerkingen op hunne handelingen.

Noch in de opleiding der ambtenaren, noch in de regeling hunner loopbaan door bevordering, nam de Regeering eenigen maatregel, die als tegenwicht kon dienen tegen den slechten invloed, dien haar fiscale staatkunde op hen moest hebben. In karakter en bekwaamheid stonden zij op een laag peil. Verschillende verordeningen, die ten doel hadden een geschikte opleiding voor de hoogere rangen te verzekeren bleven onuitgevoerd, en een werkelijke hervorming van den burgerlijken dienst werd tot aan de omwentelings periode na 1860 uitgesteld [2]. In 1846, toen eene hervorming der landrente in behandeling was, oor-

[1] Piccardt, CS., 137; v. Soest, 3 169. Money zegt dat sommige residenten f 1200 tot f 1500 boven hun salaris ontvingen I 126. (Het traktement der residenten bedroeg 12000 tot 15000 gulden. Er is beweerd dat toen het gouv^t de emolumenten verlaagde in de indigocultuur en vaste salarissen instelde, de ambtenaren zorgeloos werden en sommigen van hen volkomen onverschillig. Vitalis, Misbruiken, TNI., 1851, 13.2 250.

[2] Zie Lowell, „Colonial Civil Service". N.Y., 1900, 114 vv. (Een beschrijving van de regelen, waarop de benoemingen in den burgerlijken dienst gegrond waren, worden aangetroffen in Money, I^e 190 vv., maar zij treedt niet in beoordeeling, en er wordt geen rekening gehouden met de feiten.

deelde een met verlof in Nederland aanwezig ambtenaar, dat een hervorming als de voorgestelde, niet ten uitvoer kon worden gelegd door de soort landsdienaren, als toen Java bestuurden. Onder de ondergeschikte ambtenaren, door wie de hervorming zou moeten worden uitgevoerd, waren eenige ijverige en ondervindingrijke mannen, maar ook een zeer groot aantal „zeer onbedreven sujetten", die niet eens het gewicht van de zaak zouden inzien, en die volmaakt ongeschikt waren, de inlichtingen te verzamelen, waarop een billijk belastingstelsel zou kunnen gegrondvest worden [1]. De minister schreef naar Java, dat de hervorming moest worden uitgesteld, niet alleen uithoofde van de kosten die zij na zich zou sleepen, maar ook van wege de onbekwaamheid der ambtenaren. Java moest wachten, zeide hij, tot een tijd, welke hij hoopte dat niet ver af zou zijn, waarin het opheffen van bezwaren en ongelijkmatigheden, van zelf en zonder eenig algemeen en bepaald onderzoek volgen zal, naarmate de kennis van taal en volk meer algemeen zal zijn geworden onder onze ambtenaren [2]. Uit eene andere bron is af te leiden dat een aanzienlijk aantal ondergeschikte ambtenaren min of meer overwicht op de Javanen hadden, maar zij waren, zooals hierboven werd opgemerkt, zedelijk en verstandelijk ongeschikt [3].

Gunstbetoon speelde nog altijd een belangrijke rol bij benoemingen en bevorderingen. Voortdurend moesten ambtenaren worden overgeplaatst, om plaats te maken voor anderen die onbekwaam waren, en geen andere aanbe-

[1] Nota v. Hasselman, 1846, S v. Deventer, LS, 3: 231

[2] Minister aan G.G., October, 1846, S v. Deventer, LS., 3. 221.

[3] Nota, 1852, S. v Deventer, LS., 3: 322. Het verslag zegt dat de opzieners der landelijke inkomsten (thans de controleurs) jong waren, bijna allen geboren op Java, en niet zelden van gemengd bloed Ik zal nog eens op hen terugkomen bij het behandelen der misbruiken bij het inlandsch bestuur.

veling hadden dan de familiebetrekking met of de bescherming van hoog geplaatste landsdienaren of aristocratische Bataviasche familiën. Geschikte mannen werden in ondergeschikte stellingen in de bestuurs centra gehouden, omdat de boven hen gestelden hen daar goed konden gebruiken, terwijl onbedreven mannen een plaats bij het gewestelijk bestuur erlangden, omdat men van hen ontslagen wilde zijn; van dezen werd gezegd dat ze, „goed genoeg voor het binnenland" waren [1]. De gevolgen die uit zulke handelingen moesten voortvloeien, zijn geschetst in de loopbaan van een man, die zijn ongeschiktheid voor den burgerlijken dienst, als secretaris eener residentie getoond had, maar die voorspraak had van hooggeplaatsten en die tot assistent-resident werd benoemd; om plaats voor hem te maken werd een geschikt man, naar een minder begeerde post overgeplaatst; de assistent-resident had tot opdracht de belastingen in 1851, waarvan eenige waren afgeschaft, weder in te voeren. Hij verhoogde de belasting op het bedrijf in één jaar tot het zesvoud van vroeger en bracht, met de grootste willekeur, ingrijpende veranderingen aan in het grondbezit der bevolking, opdat ieder een even groot stuk zou hebben; het volgende jaar werd hij verplaatst en er werd beproefd, al het kwaad dat hij gesticht had ongedaan te maken [2].

Europeesche ambtenaren genoten niet alleen cultuur-

[1] Vitalis, „Misbruiken in de administratie op Java", TNI., 1851, 13: 2: 250, 261, 265. De schrijver was zelf ambtenaar en wellicht ontslagen. Ik ken geen andere reden om zijn getuigenis te wantrouwen. Hij noemt de residenten onwetend en onverschillig en zegt dat er sinds 1836 geen directeur van cultures was geweest, die een voldoende en feitelijke kennis had van de werking van het stelsel.

[2] „Wat de Javaansche maatschappij al niet verdragen kan", TNI., 1861, 23: 2: 287 vv. Ik vermoed dat dit artikel geschreven is door Van Hoëvell, die in het algemeen zijn artikelen in het Tijdschrift niet teekende.

percenten, boven hunne traktementen, maar ook menige onwettige inkomst; niet gebreideld door eenig nauw toezicht, veronachtzaamden zij de gouvernements voorschriften en leefden van het land en den arbeid der bevolking, die zij besturen moesten. Zij volgden het voorbeeld, hun door het cultuurstelsel gegeven en eischten arbeid en producten van het volk, voor niets of voor een klein bedrag. Zij reisden door het land met den luister en het gevolg van kleine oostersche despoten en brachten soms dagen en weken in wellustige genoegens door in de pasanggrahans, — alles op de kosten der inlanders [1].

De inlandsche hoofden op Java hebben altijd meer neiging getoond, de ondeugden hunner Europeesche bestuurders over te nemen, dan dier deugden, en zij vertoonden, zooals te verwachten was, de slechte uitwerking der voorbeelden hun gedurende den tijd van het cultuurstelsel gegeven.

De uitwerking was te meer schadelijk, daar als een gevolg van het stelsel, een zeer daadwerkelijke machtsvermeerdering hun was toegevallen. De Nederlanders hadden nooit meer dan den zoom der inlandsche maatschappij op Java aangeraakt; zij hadden van buiten af, door tusschenkomst van de Javaansche hoofden bestuurd en slechts deze laatsten hadden de kennis, noodig voor het toezicht houden op de inlanders onder de verschillende plaatselijke

[1] Zie de bizonderheden in Van Soest, KS., 3: 177 vv Het losbandige leven van sommige residenten is beschreven door Vitalis, Misbruiken, p. 249, en deze geeft voorbeelden van het misbruiken der hoofden voor de zelfzuchtige bedoelingen van ambtenaren Van Hoevell, „Batig Slot", TNI., 1850, 12: 1: 139 haalt een ondervindingrijk ambtenaar aan, die vertelt dat een Europeesch ambtenaar, by het doen bouwen van een gouvernementswoning alleen de Europeesche materialen betaalde, arbeid, steenen, hout, kalk, pannen, enz. werden kosteloos door de bevolking geleverd Ik laat schandalen als gevonden kunnen worden in Max Havelaar onbesproken.

toestanden. De Nederlanders wisten wel wat zij noodig hadden, toen zij het cultuurstelsel invoerden, maar zij moesten gebruik maken van de tusschenkomst der inlandsche hoofden, om dat te verkrijgen; aan dezen werd alles overgelaten, zoodra er sprake was van onmiddellijke aanraking met de inlanders zelven of met de dorpshoofden, wanneer er een taak moest verdeeld worden of iets dergelijks. Zelfs de mindere Europeesche ambtenaren, de controleurs, waren voor hun inlichtingen afhankelijk van de mededeelingen der inlandsche hoofden, en moesten de uitvoering hunner bevelen evenzeer aan dezen overlaten [1].

Money [2] spreekt van de „verschillende grenzen voor ieder ras aangewezen, overeenkomstig hun bizondere verlangens — winst voor den Europeaan, macht voor den inlander" — en in dit geval beschrijft hij nauwkeurig het gevolg, waartoe het cultuurstelsel leidde. Van den Bosch stelde voor, de gehechtheid van de inlandsche besturende klasse, de regenten, te waarborgen door hun de stelling en het aandeel in de bestuursmacht te geven, die zij gehad hadden vóór dat de Nederlanders en de Engelschen hen tot den rang van ambtenaar hadden teruggebracht. Om hun aanzien te verhoogen werden zij opnieuw tot half onafhankelijke bestuurders gemaakt, met toekenning van grondbezit — ambtsvelden —, ten einde hen te voorzien van verplichten arbeid en producten even als onder het oude régime, en met een inlandsche lijfwacht, sterk genoeg om „krachtdadig, ter bewaring der openbare rust mede te werken, doch te zwak om daarvan misbruik

[1] Nota, 1852, S. v. Deventer, LS., 3: 327; H. van Alphen, „Kennis van Indië", de Gids, 1867, 1: 493, zegt, dat de administrateur van een suikerfabriek meer omtrent het volk vernam, dan een controleur, in een derde van den tijd. Inlanders waren altijd wantrouwig tegenover ambtenaren en wanneer zij iets vertelden, dan bewimpelden of verdraaiden zij waarschijnlijk de waarheid. [2] Java, 1: 47.

te duchten." Daarvoor in ruil hadden zij het bestuur met hun kennis en hun invloed bij te staan tot het verkrijgen van hetgeen de bevolking moest opbrengen [1]. Eerst meende de Regeering het ambtelijk grondbezit te beperken tot de hoogste klasse van inlandsche hoofden, de regenten, maar velen van de ondergeschikte hoofden wisten zich in tijds dergelijke voorrechten te verzekeren [2]. De schenking van land sloot in zich het recht belastingen te heffen van de opgezetenen; het Nederlandsche gouvernement deed afstand van zijne rechten en gaf het volk over aan de hoofden. Men kan zich de gevolgen voorstellen. De controleur van Demak beschrijft deze, zooals die zich in zijne afdeeling voordeden. Het jaar nadat de schenking had plaats gehad, kwam de bevolking van het betrokken dorp tot hem en smeekte bevrijd te worden van de lasten door den regent haar opgelegd; het volgende jaar verscheen zij met hetzelfde verzoek. Hij kon echter niets doen, en in weerwil

[1] Een overzicht dezer staatkunde geeft Van Soest, Kb, 2: 82 vv; bizonderheden geeft S. v Deventer, LS., 2: 141, 201, 249. Merkus, Nota, 1831, (ib, 2: 211) begunstigde het stelsel van bezoldiging in land, ofschoon hij de nadeelen erkende. Eene verontschuldiging was het feit dat het stelsel van traktementen in geld nooit volledig was toegepast, het was algemeen bekend dat de regenten de inkomsten van vele gronden genoten.

[2] Volgens het oorspronkelijke voorstel konden alle inlandsche hoofden schenkingen in land in stede van geld ontvangen; S. v Deventer meent dat de Regeering het stelsel alleen op de regenten toepaste, omdat zij van de andere klassen niet zooveel hulp noodig had. Als bewijs dat alle inlandsche hoofden deel hadden in de landschenkingen, zie LS., 3: 183, een schenking aan een ondergeschikt hoofd, 1843, van „een of meer desas", om van zijn goeden wil zeker te zijn; ib, 3: 162, eene opgave van „appanage" velden in Probolinggo, 1857, waaruit blijkt dat mindere hoofden een groot aandeel daarin hadden. Het oude misbruik van het verpachten der dorpsinkomsten kwam weêr terug; in een geval pachtte een Nederlander de landrente van een dorp, en maakte die veel drukkender. Eindres, 2: 228, noot c Andere gevallen van deze slechte praktijk, waarin Chineezen, Europeanen, zelfs ambtenaren, als belastingpachters optraden, worden gegeven door S v. Deventer, LS., 2: 644.

[illegible] Regeering [illegible] misbruik [illegible] weigerde hij [illegible] gebruik van te maken.²

[illegible] de onmiddellijke [illegible] werd: [illegible] voor een tijd. [illegible] van den Bosch aan het hoofd van het bewind [illegible] waren zij toegestaan geweest, en het is bekend dat zelfs toen zij op papier waren afgeschaft, de gebruiken die met het stelsel samenhingen steeds werden toegepast. Ik zou meenen dat de openlijke erkenning van haar bestaan vooral van gewicht was, als eene aanwijzing van den algemeenen geest, die de Regeering bezielde, van dien verlangen zich van alle verantwoordelijkheid voor de welvaart der inlanders te ontheffen, zoolang de schatkist maar gevuld werd. Deze geest bezielde het staatswezen en drong op de meest slinkse wijze in alle deelen der Europeesche en inlandsche administratie door. Een van de meest in het oog vallende bewijzen van dien geest was de karigheid betoond in de regeling der traktementen voor de ondergeschikte inlandsche ambtenaren. Deze bezoldigingen waren niet alleen onvoldoende om goede diensten van hen te kunnen vergen, maar zij waren zelfs niet voldoende om hen te doen leven naar den stand, volgens welken inlanders der hoogere klassen gewoon waren te leven. De ambtenaren

¹ S. v. Deventer, I, 8, 2: 488 vv.

² Zie de beschrijving van dit geval bij Van Hoëvell, „Het bezoldigen van inlandsche hoofden in nadeele der bevolking", TNI., 1857, 19: 1: 287. Met een algemeene beoordeeling van het stelsel.

vulden het hun ontbrekende natuurlijk aan door afpersingen van de inlanders; en het bestuur, gedwongen de noodzakelijkheid daarvan te erkennen, kon hen niet binnen zekere perken houden [1]. Na de beschrijving, die gegeven werd van de misbruiken onder het inlandsche bestuur en na de voorbeelden, die bijgebracht zijn om aan te toonen, welke vrijheden zelfs Europeesche ambtenaren zich tijdens het cultuurstelsel veroorloofden, behoeven de verdrukkingen door de inlandsche hoofden niet in den breede verhaald te worden. Iedere eisch van het Europeesch bestuur werd verhoogd, wanneer deze door hunne tusschenkomst werd gedaan; zij vertienvoudigden de eischen, welke het bestuur hun toestond van de diensten der bevolking te vorderen [2]. Een Nederlandsch ambtenaar beschrijft hoe zij niet alleen het volk rijst als belasting lieten opbrengen, maar hoe zij in dat voornaamste voedsel in het groot handel dreven, zich verrijkende door de nooddruften van het volk in tijden van gebrek, en het nutteloos met werk overladende, totdat er bijna hongersnood ontstond [3].

[1] Toen Baud zijn inspecties maakte, 1834, bevond hij dat al de districtshoofden van Cheribon (met een inkomen van f 25 per maand) onwettige middelen gebruikten om hun inkomen te vermeerderen, het bestuur liet dit oogluikend toe. S. v Deventer, LS , 2· 632 Toen v. Deventer zijn verzameling uitgaf (1865), was het traktement van deze ambtenaren in vele gevallen nog f 25. De bestuursgeest in dit tijdperk wordt toegelicht door het feit, dat, althans in een geval, ten einde de suikercultuur te bevorderen, de gewone inlandsche beambten werden ontslagen en vervangen door Chineezen die in zulk een betrekking uitmuntende bloedzuigers zullen geweest zijn. LS., 2· 635. Zie in het algemeen, over de onvoldoendheid der traktementen, het rapport van den resident van Semarang, 1852, afgedrukt in TNI., 1865, 3: 1: 131–138. („De belasting in heerediensten en landrenten op Java"). In het zelfde deel komt een uittreksel voor van een Batav. nieuwsblad, waarin gezegd wordt dat een districtshoofd, het drievoud van zijn traktement (f 50) zou behoeven om behoorlijk te kunnen leven; ib., p. 252. [2] Van Alphen, „Kennis enz.", Gids, 1867, 1: 494.

[3] Zie de beschrijving in TNI., 1855, 17: 2: 79 vv.; S. v. Deventer, LS., 3: 185 De assistent resident was onbekwaam en niet in staat om de misbruiken tegen te gaan.

Een ander ambtenaar, die een krachtig werktuig is geweest voor het aanbrengen der eindelijke hervorming, verklaarde, dat hij persoonlijk wist van drie en twintig gevallen, in eene maand, waarin de inlanders door den regent beroofd waren van hunne buffels [1]. Al waren ook de landrente en zelfs de cultuurdiensten in eenig district redelijk, dan zouden de inlanders nog tot volkomen gebrek zijn gebracht door mannen van hun eigen ras.

Nederlandsche ambtenaren legden een bizonderen eed af, waarbij zij beloofden de inlanders tegen hun eigen hoofden te beschermen, maar zelfs wanneer zij ijverig en bekwaam waren, konden zij weinig uitrichten tegenover de zelfzuchtige ongevoeligheid van het gouvernement. Volgens een ambtelijk rapport, uit den lateren tijd van het cultuurstelsel [2], wedijverden de ondergeschikte Europeesche (of Indo-Europ.) ambtenaren, in den aanvang hunner loopbaan, met elkander in het opsporen van misbruiken door inlandsche hoofden begaan, deels uit plichtbesef, deels uit „allerkwalijkst geplaatsten hoogmoed en natuurlijke vijandige gezindheid jegens de inlandsche regenten en hoofden". Het bestuur had toen zooveel klachten te onderzoeken, dat het zijne ambtenaren aanbeval minder ijver te betoonen; dezen vervielen toen in een ander uiterste, en lieten de klagers onverhoord voor hun deuren zitten, tot ze van honger weg moesten, of zonden hen weg met bedreigingen. Het werd spreekwoordelijk dat de Regeering eerder tien residenten zou ontslaan dan één regent en iedere verontschuldiging werd aangegrepen, om onaangename voorvallen, die tot rustverstoring konden leiden, te stuiten. De loopbaan van den schrijver van Max Havelaar, die, met al zijn fouten een naar verbetering strevend ambtenaar was, toont hoe ontmoedigend de pogingen waren,

[1] D. Dekker, MH. [2] Nota, 1852, S. v. Deventer, LS., 3: 323.

om het onrecht aan het gewone volk aangedaan te herstellen [1]. De onverschilligheid van de Regeering was te ernstiger, omdat een werkelijke klacht, tegen een inlandsch hoofd zoo uiterst moeilijk te bewijzen was. De gewone desaman was met angst vervuld als het er op aankwam tegen zijne meerderen te getuigen en de inlandsche hoofden trokken allen eene lijn, om de misbruiken in stand te houden [2].

Bij het schetsen van de werking van het Nederlandsche bestuur, tijdens het cultuurstelsel, zijn wij nu genaderd tot de laatste schakel in den keten van instellingen, het dorpsbestuur. Deze schakel, de laagste en de aan Europeanen het minst bekende, was tevens de belangrijkste; het dorpsbestuur was het middel waardoor alle bevelen van Europeesche en inlandsche ambtenaren den gewonen desa man bereikten. „Wij kunnen op den Javaan niet anders dan door tusschenkomst van hetzelve werken" schreef een Nederlandsch ambtenaar [3]. Gegeven de schaarsche bezetting der ambtelijke rangen, waardoor aan ieder ambtenaar, zelfs aan de lagere inlandsche, een uitgebreid gebied met een talrijke bevolking ondergeschikt waren,

[1] Dekker's geschiedenis, verteld in MH, moge in bizonderheden overdrijven, maar het feit blijft, dat hij gedwongen werd den dienst te verlaten, wegens het aandringen op het straffen wegens onwettige handelingen van een inlandsch regent. (D. D. werd naar Ngawi overgeplaatst, omdat hij in zijne afdeeling met weinig takt en bezadigdheid optrad, en vroeg daarop zijn ontslag. Vert.).

[2] Zie in „Een voorbeeld....." TNI., 1855, 17: 2: 87, een verhaal van de wijze waarop de inlandsche hoofden zorgden voor ambten voor hunne betrekkingen, en daartoe bonden vormden. Er wordt een voorbeeld gegeven van een regent, die vier keer in zes jaren een districtshoofd deed vervangen, tot hij eindelijk zijn zwager daartoe benoemd zag.

Het is wonderlijk dat Money (1: 228) spreekt van het eerlijk houden der inlandsche hoofden „door de openbare meening".

[3] Mem van Van Sevenhoven, 1840, LS, 3: 105. Het voorstel van den resident van Cheribon, 1838 (ib., 3: 92) „om de dorpsbesturen in zijne residentie te verkleinen en, zoo mogelijk, geheel af te schaffen", was onuitvoerbaar.

werd het dorpsbestuur het gewichtigste administratieve werktuig: achter dat bestuur stonden als 't ware millioenen menschen, die nauwelijks ooit een ambtenaar van eenigszins hoogen rang zagen.

Van ééne inwerking op de inwendige dorpshuishouding door het cultuurstelsel, kan met stelligheid gesproken worden, omdat de sporen daarvan thans nog duidelijk zijn te ontdekken. Het bestuur kon zijn plannen tot verandering van aard en bedrag der voortbrenging op Java, alleen tot uitvoering brengen, als het de landelijke bevolking bereikte, en om tot die klasse door te dringen moest het van de dorpshuishouding gebruik maken; met de individueele landbouwers kon het niet onderhandelen. Er bestond een drang van boven, aan het communaal landbezit vast te houden en het uit te breiden ten koste van dorpelingen, wier grond individueel en erfelijk bezit was geworden; het dorp streefde er naar alle gronden, die het bekomen kon, onder het dorpsbeheer te brengen, ten einde te kunnen voldoen aan de bestuurseischen. Individueele rechten verdwenen met de vermindering der individueele belangen en van den vrijen arbeid der dorpsbewoners. In weerwil van een overvloed van woeste gronden, hoopte de bevolking zich op in de dorpen, ten einde de lasten onder meer gezinnen te verdeelen, en het aandeel in grond van ieder gezin werd kleiner en kleiner. Uit een onderzoek naar het grondbezit in de residentie Cheribon bleek dat het ontginningsrecht daar vroeger nagenoeg algemeen was, en dat overblijfselen van individueele en erfelijke bezitsrechten daar bijna overal te vinden waren, maar dat die toestand voor een groot deel vernietigd was door de invoering van de suiker- en indigo cultures, en had plaats gemaakt voor het communaal bezit. In een aantal dorpen verklaarden de bewoners dat hun voorvaderen de

rijstvelden in particulier bezit hadden gehad, maar dat deze op last van het gouvernement tot communaal bezit waren gemaakt. Uit een later onderzoek (1878) in hetzelfde gewest bleek dat communaal grondbezit het meest zich had staande gehouden in de districten, waar de suikercultuur werd gedreven [1].

De Nederlandsche fiscale staatkunde beroerde niet alleen het inlandsche grondbezit, den natuurlijken grondslag voor alle dorpsinstellingen, maar evenzeer het dorpsbestuur,

[1] Communaal grondbezit op Java is niet een oorspronkelijke instelling zooals door Laveleye en anderen is verondersteld; het moet ontstaan zijn door een wijziging in het individueel bezit ten gevolge van bestuursinvloeden en gelijkt van toen af op de Russische mir (vergel Simkhowitsch, „Die Feldgemeinschaft in Russland", Jena, 1898 Terwijl dit, naar mijne meening, sedert de openbaarmaking in het Eindresumé van het breed geleide onderzoek, voor onvoorwaardelijk zeker kan gehouden worden, zoo zijn er toch sommige punten in het ontstaan van het communaal bezit nog duister.

De landrente werkte met het cultuurstelsel samen, tot het doen ontstaan der verandering; de fiscale eischen van het gouvernement, zoowel die in den vorm van belastingen als van cultures, waren de wijziging aanbrengende kracht. Het is hier de plaats niet om de zaak in bizonderheden te behandelen; deze behoort meer tot de geschiedenis van instellingen in het algemeen. Voor de in den tekst voorkomende beweringen, zie Van Soest, 1 : 145; Gelpke, „Het Dessabestuur op Java," Ind Gids, 1879. 2 140: Veth „De cultuurwet", de Gids, 1866, 1: 287—290; Van Gorkom, „Regeling der landrente", de Gids. 1879, 8· 50 Verdere bizonderheden en verwijzingen in Pierson, 144 vv De Regeering toonde hoegenaamd geen eerbied voor bezitrechten van inlanders, wanneer deze in den weg stonden aan een hervorming, die geschikt zou zijn om uitvoerproducten te verschaffen De bewoners van een dorp moesten indigo planten op de gronden van een ander tenzij de eigen bevolking haar land daartoe wilde afstaan. Bijna ieder dorp had *enclaves* in de gronden van een ander dorp, toen van Gorkom daarover schreef, oude inwoners verklaarden dat dit het gevolg was van de indigo cultuur. Wanneer een dorp geen grond geschikt voor de indigo cultuur had, werden elders gelegen stukken land daarvoor aangewezen, en die laatste bleven dan het eigendom van het dorp Zie voorbeelden daarvan in Eindresumé, 2· 65, 72, 186, 200, Bijl M. p 55. Het blijven voortbestaan van het communaal grondbezit en het verstrooid liggen der gronden van een dorp zijn thans nog groote hindernissen voor de voortbrenging en voor het beheer.

dat door Baud genoemd was: „het palladium der rust van Java" [1]. De dorpshoofden verkregen een vermeerdering van macht, met de toeneming der fiscale eischen: hun kennis van plaatselijke toestanden was voor Europeesche en inlandsche ambtenaren beide onmisbaar, en maakte hen tot opperste scheidsrechters bij de verdeeling der belastingen en werktaken. Zij deelden ook in de percentages en premiën door het gouvernement ingesteld om den ijver in het opbrengen der inkomsten te prikkelen [2]. Over het geheel, echter, schijnt het districtshoofd de laatste in den hierarchischen trap van ambtenaren te zijn geweest, die de belangen der schatkist vertegenwoordigde en die door zijn aandeel in het beheer mede winsten maakte. De dorpshoofden daarentegen stonden als 't ware aan den rand der kloof tusschen de Nederlandsche en de inlandsche belangen, en de vermeerdering aan macht en emolumenten, welke het stelsel hun deed toevallen, vergoedde hun niet het onzekere van de stelling waarin zij verkeerden, doordien zij toch ook weer met de landbouwende bevolking vereenzelvigd werden. Indien het dorp niet opbracht, al wat er van geëischt werd, dan werd het dorpshoofd gestraft [3].

[1] Baud a. d. G.G., 1840, S. v. Deventer, LS., 3:94.

[2] Vergel. S. v. Deventer, 2:721 (koffie); 750 (landrente).

[3] In S. v. Deventer, 1:419, is een statistisch overzicht gegeven van het aantal dorpshoofden, die in een residentie, gedurende 1836—1840 gestraft zijn; de cijfers voor de verschillende jaren toonen een gestadige toeneming, 68, 154, 222, 281, 275. Van Soest, 3:196 vv., zegt dat het cultuurstelsel werd gehandhaafd als „een stelselmatige terreur" door alle soorten van straffen. Zij wisselden af van eenvoudig arrest en opsluiting in het blok gedurende veertien dagen, tot geesseling en barbaarsche oostersche pijnigingen. Mannen werden gedurende een dag aan een paal gebonden met het gezicht naar de zon; werden, gebonden aan de staart van een paard, voortgesleurd, werden een geheelen nacht in het water gehouden, enz. Pierson noemt het „kostelijke" humor, wanneer een resident die, na verhaald te hebben van menschen gebonden aan een bamboe met het aangezicht naar de zon, zegt dat „in weerwil van deze handelingen" de tegenzin tegen het

In het vrijzinnige tijdperk, dat aan de invoering van het cultuurstelsel vooraf ging, was als beginsel aangenomen dat de dorpen volmaakt vrij zouden zijn in het kiezen hunner hoofden, en dat de verkiezingen door den resident, alleen om bizondere redenen en onder goedkeuring van den Gouverneur Generaal konden worden vernietigd. Na omstreeks 1840 werd ontslag, de gewone straf voor dorpshoofden, die er niet in slaagden op te brengen, wat het gouvernement eischte. Het recht van vrije verkiezing werd daardoor niets dan een vorm, en spoedig werden dorpshoofden, zij die aan hun Nederlandsche meerderen, geschikte werktuigen toeschenen, of die bereid waren voor het ambt en de kans op winst, die het voor een niet angstvallig werkverdeeler aanbood, te betalen. Er ontstond een „handel in dorpshoofden". Ik haal aan uit het rapport van den inspecteur der cultures, Van der Poel, 1850 [1]. „Langs dien weg zijn tot dorpshoofden gekozen, allerlei slag van menschen, welke, voor het meerendeel ondersteund door het openbaar gezag, wel in staat zijn de bevelen te doen uitvoeren, maar bij de minste botsing onbekwaam worden; omdat zij, niet behoorende tot die klasse van menschen welke voor het dorpsbestuur op Java als het ware opzettelijk geboren schijnen te zijn, geen moreelen invloed hebben. Veel wordt voorbij gezien, bijaldien een dorpshoofd slechts goed zorg draagt voor de Europeesche kultures, en daar het niet zelden gebeurt, dat het aandeel in de kultures van een dorp de krachten van de opgezetenen verre te boven gaat, maar het werk

stelsel niet gekeerd werd. Baud verbood het gebruik van de rotan tot bestraffing der dorpshoofden zonder gerechtelijke machtiging, maar het verbod, hoewel nog eens herhaald, had geen uitwerking. Het gebruik van rotanslagen, werd door Van de Putte — behalve voor veroordeelden — in 1865 afgeschaft.

[1] S. v. Deventer, LS., 3 : 283 vv.

niettemin goed afloopt en de tevredenheid der Europeesche ambtenaren verwerft, zoo valt het gemakkelijk te begrijpen dat de hoofden van zulke dorpen begunstigd worden. Deze gunsten nu, bestaan niet in belooningen in geld, geschenken of eerbewijzingen; maar zeer eenvoudig in een strafwaardige toegevendheid voor overtredingen, dewijl het daardoor dikwerf gebeurd is, dat de dorpshoofden de landrente voor de helft of twee derde gedeelten (300 of 400 gulden) te zoek gemaakt hebbende, zij daarvoor alleen van hunne bediening ontzet werden, om na verloop van twee of drie jaren, onder een anderen naam, weder aangesteld te worden".

In een ander rapport [1], aansluitende aan dat van Van der Poel wordt gezegd dat drie-vierde der van ouds bekende klasse van dorpshoofden verdwenen was, en dat het ambt nu bekleed werd door personen van de laagste volksklasse die alle straffen, behalve de doodstraf ,hadden ondergaan. De bevolking had de poging om zich goede dorpshoofden te verzekeren opgegeven, en vond het verstandiger zich te schikken en een deel van het geld machtig te worden, „bestemd voor omkooping der stemmen."

Het is niet wel mogelijk de juiste uitwerking van het cultuurstelsel op de betrekkingen tusschen de dorpshoofden en de desalieden en die van deze laatsten onderling, te beschrijven; zij zullen nooit bekend worden, dewijl zij bij de Nederlanders uit dien tijd niet bekend waren. Het

[1] S. v. Deventer, LS., 3: Bijl. D., p. 327. Vergelijk met deze mededeelingen, die welke gegeven zijn door een gewezen ambtenaar in TNI, 1873, 2: 1. 134. Hij meende dat de lagere klassen door het ontstaan van nieuwe hoofden wel niet verlicht werden, maar zij konden zich troosten, dat thans de familieleden der vroegere traditioneele dorpshoofden nu ook dezelfde lasten te dragen hadden als zij; de nieuwe toestand had echter het nadeel dat de leden der oude patriarchale families tegen hen werden ingenomen en hen niet meer zouden helpen in tijden van nood.

Opperbestuur in Nederland had geld noodig en zond slechts order naar Java, producten te leveren, steeds meer producten te zenden. De aansporing werd langs de verschillende ambtenaren overgebracht, totdat zij ten laatste den inlander bereikte, die de producten leverde, maar beneden een zekere lijn konden de Nederlanders den loop van zaken niet meer volgen, of nagaan. Zij konden dien aandrang, en nog heviger, herhalen, wanneer zij moesten wachten op den verlangden terugslag, maar zij konden de drukking op de inlanders zelven niet bepalen.

Uit hetgeen bekend is van den aard der dorpsbesturen, moet het waarschijnlijk worden geacht, dat de gevallen van onrecht en verdrukking door de werking van het cultuurstelsel, die ter kennis der Nederlanders en op papier werden gebracht, niets waren in vergelijking met de dwingelandijen en de afpersingen van kleine beambten, van betrekkelijk welgestelden, van dorpsklieken, afgespeeld binnen de grenzen der dorpen en die nooit tot de buitenwereld zijn doorgedrongen. „De kleine man klaagt nooit", zeide een getuige bij een in 1850 gehouden onderzoek, toen hem gevraagd werd waarom de grove misbruiken, die ontdekt waren, niet eerder ter kennis van het bestuur waren gebracht. De inlander droeg zijn lijden in stilte, en het was hoofdzakelijk door onwillekeurige openbaringen van zijn ellende, door hongersnood en pestilentie, door vlucht uit het land, dat het gouvernement de fouten van het stelsel ten volle leerde inzien.

De sluier die de werking van het stelsel bedekte werd van tijd tot tijd door den een of anderen ijverigen ambtenaar opgelicht, en het beeld dat zich dan vertoonde schijnt altijd hetzelfde te zijn geweest — bederf en verdrukking. Het dorpshoofd maakte gebruik van zijn macht, voor zoover het dit in zijn eigen belang durfde; het deelde

er wel van mede, maar alleen aan de welgestelden. De belastingen en diensten drukten hoofdzakelijk op de armere klassen; de opbrengst der geleverde producten kwam voornamelijk in handen van hen die invloed hadden, maar die geen arbeid hadden verricht. De weinige bezittingen van den dorpsbewoner, die niet aan de eischen van zijn nietig bestuur voldeed, werden verkocht; zelfs op zijn vrouw en kinderen kon beslag worden gelegd, tot werken in het huis van den dorpsdwingeland, zoodat hij verlaten achterbleef, gekweld door ijverzucht en gedreven tot misdaad [1].

[1] Het schijnt niet noodig de kwellingen onder het dorpsbestuur in bizonderheden te beschrijven. Materiaal daarvoor kan gevonden worden vooral in het derde deel van S. van Deventer's Bijdragen, LS., (78, 105, 258 vv., 266 vv., 283, enz.) Zie ook Vitalis „Misbruiken in de administratie op Java", TNI., 1851, 13:2:246 vv.; en „Een voorbeeld van de bescherming..." TNI., 1855, 17:2:80.

IX

HET CULTUURSTELSEL: HERVORMING

Het hoofddoel beoogd met de invoering van het cultuurstelsel was bereikt, en ieder jaar werd een batig saldo naar het Opperbestuur in het moederland overgemaakt, dat spoedig de verwachtingen, zelfs van den stichter, overtrof. Het nauwkeurig bedrag van het overschot zal nimmer bekend worden, want sommige der statistieken werden vervalscht en andere ontbreken; er is echter eene schatting, van een der beste gezaghebbenden op financieel gebied in Nederland, N. G. Pierson, loopende over het belangrijkste deel van het tijdvak waarin het stelsel werkte, die als dicht bij de waarheid komende kan worden aangenomen. Die schatting begroot de winst per jaar op f 22.300.000 in het tijdvak van 1840 tot 1874, een totaal overschot alzoo van ongeveer f 781.000.000 [1]. Meer dan

[1] Pierson, KP, 148. Voor eene beoordeeling der door de Regeering gepubliceerde cijfers als voorstellende de winsten door het cultuurstelsel gemaakt, zie Piccardt, CS., 93; „De financieele resultaten van 's Gouvernements landbouw en handel", TNI, 1853, 15:2.1 -7; „Over de Gouvernements pepercultuur op Java", TNI, 1862, 24:2:335 vv.; v. Rees, Hervorming, Ind. Gids, 1885, 1:741.

De cijfers door verschillende schrijvers gegeven, wijken sterk af, naar mate van het gekozen tijdvak, en van de wijze waarop de regeeringsstatistieken worden uitgelegd. C. Th. van Deventer, „Een eereschuld", de Gids, 1899, 3:253 grondt zich op de voorafgegane studies van de Waal en N. P. van den Berg, eene schatting volgens welke het feitelijke overschot der staatsinkomsten voor het tijdvak 1831—1868, f 498.000.000 zou zijn.

Het Indische batig slot stelde de Nederlanders in staat, de renten-

vier-vijfde van het geheele bedrag sproot voort uit één product, de koffie, en van de overige cultures, die f 142.000.000 opbrachten komt alleen f 115.000.000 van de suiker. Het is duidelijk dat het stelsel, als zoodanig niet goed werkte zelfs met betrekking tot dat eene punt, het zuivere overschot. Het kon cultures invoeren, maar het kon deze niet in stand houden, tenzij die zoo bizonder geschikt waren voor de natuurlijke gesteldheid des lands en voor de behoeften der markt, dat de voordeelen van den grond en het klimaat, de nadeelen van gedwongen arbeid en de kosten van gouvernementsbeheer overtroffen. Het gouvernement verloor feitelijk, gedurende tal van jaren, op verscheidene gewassen [1]; en het voordeeligste product, de koffie bracht zoo veel op, niet door goed eigen beheer, of door goede verbouwing vanwege den inlander, maar tengevolge van de veranderde koffieprijzen in Europa, waarop het in geen enkel opzicht invloed kon oefenen [2].

Er is beweerd, dat dit groote overschot, eer betaald

last van hun schuld met twee-vijfde te verminderen, en honderd milhoen aan spoorwegen te besteden. Piccardt, CS., 154.

Piccardt toont aan dat de Nederlanders zijn aangespoord tot het aangaan van schulden, door de batige sloten uit de Oostersche bezittingen. Ib., 105.

[1] Reeds sprak ik over de verhezen der inlanders. De regeering deed hen den slag der niet geslaagde pogingen dragen, maar verloor zelf op de voorschotten voor zaad en arbeid, op het kapitaal gestoken in fabrieken, enz De meeste kleinere cultures waren bronnen van verlies, zoowel voor het gouvernement, als voor de inlanders. (Veth, de Gids, 1869, 1 : 113).

[2] In 1848 verkocht het gouvernement de koffie voor f 13,30 de pikoel, in 1856 voor f 32,04; na aftrek van de onkosten bleef er f 3,71 winst tegen f 22,75. Woordenboek, 1 : 422 Met de toeneming van de hoeveelheid verkochte koffie, maakte het verschil van 1 cent per pond een jaarlyksch verschil van meer dan f 1.000.000 inkomst. (Thurlow's Report, p. 371). Veth toont aan dat de koffieoogst verminderde in hoeveelheid en in hoedanigheid, zoolang deze zulke groote toevoegingen aan de staatsinkomsten bijbracht. „Phases der bestrijding van het koloniale stelsel", de Gids, 1869, 1 : 113.

werd door den Europeeschen verbruiker van de ingevoerde producten, dan dat het op de inlanders van Indië drukte [1]. Die bewering behoeft niet ernstig in beschouwing te worden genomen. Ik toonde reeds aan dat de staatsinkomsten verkregen werden ten koste van niet te berekenen afpersingen en ellende, geleden door het onderworpen volk. Het zou niet noodig zijn dit punt nog eens aan te roeren, indien de voorstanders van het cultuurstelsel niet zoo aanhoudend en met kracht, ten voordeele van het stelsel, hadden beweerd, dat Java werkelijk in voorspoed was vooruitgegaan gedurende de werking er van, en indien er in deze bewering niet een kern van waarheid school, die den onderzoeker waarschijnlijk op een dwaalspoor zou kunnen leiden.

De vraag die beantwoord moet worden is tweeledig; ten eerste òf Java welvarender is geworden in het tijdvak 1830—1860; ten tweede of de welvaart aan de werking van het cultuurstelsel kan worden toegeschreven. De tweede vraag het eerst ter hand nemende, moet worden toegegeven dat de gouvernements cultures geen moeilijkheden gaven aan ieder individu, dat er aan onderworpen was. Indien eenige van de drukkende zijden van het stelsel hervormd waren, en wanneer het ware toegepast op die deelen van Java, welke bizonder geschikt waren voor de verbouwing der producten, die de Regeering eischte, dan zouden de inlanders er eerder bij gewonnen dan verloren hebben [2]. Pierson heeft aangetoond dat het stelsel in som-

[1] The (English) Economist, Oct. 1861, p. 1127; Money, Java, 1: 45—50 Al wordt dit door mij ontkend, zoo beweer ik natuurlijk niet, dat differentieele en beschermende rechten den Nederlandschen verbruiker niet schaadden.

[2] Dit schijnt het geval te zijn geweest in sommige der oostelijke residentien onder de hervormde suikercultuur. Zie Vitalis, Misbruiken, p. 252. Dit bewijs is te meer van waarde omdat Vitalis een bittere tegenstander van het stelsel in het algemeen was, en omdat het door

mige deelen van Java werkte als een gewone belasting in geld, nl. daar waar de landbouwers, daglooners in dienst namen om het werk voor hen te doen, en in sommige gevallen meer van den Staat ontvingen, dan zij aan loonen betaalden [1]. Terwijl het nutteloos zou zijn te ontkennen dat het cultuurstelsel hier en daar voordeelen aanbracht, zoo heb ik reeds aangetoond dat het in zijn algemeene toepassing drukkend was; en zelfs in de gevallen, waarin de inlanders voordeel hadden bij een cultuur, daar was altijd eenig gevaar, dat de een of andere omstandigheid dat voordeel zou doen keeren en de cultuur een bron van ernstige moeilijkheid eerder dan van winst voor den Staat zou maken [2]. Indien alle gevallen waarin de inlanders bij het cultuurstelsel voordeel hadden, worden in rekening gebracht, en indien alle tegenwerpingen, welke tegen de theorie van het stelsel kunnen te berde gebracht worden, buiten rekening worden gelaten, dan schijnt de opheffing er van door de Nederlandsche Regeering ten volle gerechtvaardigd alleen reeds wegens de bekende misstanden, die het in de economische en staatkundige huishouding te weeg gebracht.

Toegevende, evenwel, dat het cultuurstelsel slecht was, zoo kon Java niettemin in het tijdperk van zijn bestaan, toch wel in welvaart zijn toegenomen. Zooals in een vorig hoofdstuk werd opgemerkt, was het gedeelte, voor den

een inlandsche bron bevestigd wordt. (Eindr., 2·266, Besoeki; de cultuurdiensten waren daar niet drukkend). Het bewijs van Hasselman (Nota, 1846, S. v. Deventer, LS., 3:226) is niet zoo overtuigend, voor de toestanden in Kediri.

[1] KP , 139.

[2] Wallace, Malay Archip., 251, haalt de bewoners van Menado aan, als hebbende veel voordeel gehad van het cultuurstelsel. Zij werden in het debat over de Nederl. begrooting in 1893 aangehaald, als ernstig lijdende onder den teruggang der koffiecultuur, en het gouvernement moest geld toestaan, om hen te helpen. (De Louter, Handleiding, 388).

landbouw geschikte land, dat door de gouvernements cultures werd ingenomen niet meer dan een-twintigste van het geheel. De lasten der staatscultures mogen tot een zekeren omvang ook overgebracht zijn op inlanders, die er niet onmiddellijk aan onderworpen waren, zoo kunnen dezen toch hunne economische stelling hebben behouden of verbeterd. Indien wij de toeneming der bevolking, als een ruwe maatstaf van welvaart aannemen, dan schijnt het cultuurstelsel weinig invloed, ten goede of ten kwade, op de vermeerdering in aantal te hebben gehad. De bevolking ging voort in aanwas, evenals iedere Oostersche bevolking zal aangroeien, wanneer de vrede door een Europeesch bestuur verzekerd wordt en wanneer maagdelijke gronden voor bebouwing aanwezig zijn. Een Nederlandsch ambtenaar schreef omstreeks 1800, „Bijna in alle deelen van dit schone eiland liggen, uit mangel aan volk, geheele streeken vruchtbaren grond woest en braak." Raffles zeide dat in zeven-achtste van Java de grond geheel onontgonnen of maar half bebouwd was, terwijl de bevolking van het overblijvende achtste leefde [1]. Het land bleef onbebouwd door de schuld van de inlandsche staatkundige toestanden. Onder zulke omstandigheden behelsde de bewering eens reizigers, met betrekking tot een der Oost-Indische eilanden, ook waarheid ten opzichte van Java; kinderen werden meer beschouwd als een bron van inkomsten dan van uitgaven; en de noodzakelijkheid tot het onderhouden van een gezin, was geen hinderpaal voor vroeg trouwen [2]. De bevolking

[1] Wiese over het „Bericht", de Jonge, Opk., 13: 87; Raffles, Hist., 1: 119; Dirk v. Hogendorp, Schets, 1799, Eindr. 2 Bijl., LL., 154.

[2] A. S. Bickmore, „Travels in the East Indian Archipelago", N.Y., 1869, p. 278. Het is blijkbaar niet rechtvaardig de bevolkingstoeneming op Java en op Ceylon met elkaar te vergelijken, zoo als gedaan is om de weldaden van het cultuurstelsel te bewijzen. De grond van Ceylon is arm in vergelijking met dien van Java. Zie Sir Samuel W. Baker, „Eight Years' Wanderings in Ceylon", Phila., 1869 Boys

ging daardoor voort met toenemen, tijdens het cultuurstelsel, zooals het vroëger onder het Nederlandsche bestuur het geval was geweest en ongeveer in dezelfde mate [1].

Indien wij meer wenschen te kennen dan het eenvoudige zielencijfer van Java op verschillende tijden, en vragen hoe de economische toestand der individuen was, en of de levensstandaard voor- of achteruit ging, dan vinden wij de beoefenaren der statistiek gereed ons een antwoord te geven. Statistisch materiaal echter is, zooals be-

erkent dat de buitengewone vruchtbaarheid van Java de voornaamste reden is, waardoor de Javanen onder het cultuurstelsel konden tieren. Java, 68.

[1] Bleeker bevond dat de bevolking van 1795 tot 1830 toenam van 8.500.000 tot 7.000.000, terwijl in een gelijk tijdvak, onder het cultuurstelsel, 1830—1865, de bevolking van 7.000.000 tot 14.000.000 toenam. „Nieuwe bijdragen tot de kennis der bevolkingsstatistiek van Java", Bijdr. TLV., 1869, 8: 4: 453. Andere tabellen van den zelfden schrijver toonen aan dat het cultuurstelsel weinig invloed op den aanwas der bevolking in haar geheel had. Uitzonderingen op de normale toeneming worden aangetroffen zoowel vóór als gedurende het cultuurstelsel. In het tijdvak van den Javaoorlog, 1824—1830, bedroeg de vermeerdering slechts 1,82 pCt. per jaar; gedurende 1845—1850, een tijd van epidemiën (voor een deel te wijten aan de werking van het stelsel), was de jaarlijksche toeneming slechts 0,21 pCt.; ib., „Over de bevolkingstoename op Java", TNI., 1863, 1: 1: 193. Leclerq, „Java et le système colonial des Hollandais", Revue d. deux Mondes, Nov. 1897, 144: 185, zegt dat er talrijke bewijzen zijn voor het verband tusschen het stelsel en den aanwas der bevolking, maar hij geeft geen verklaring van zijne bewering. Pierson, KP., 75, gelooft dat het communaal bezit, dat ten deele een uitvloeisel was van de gouvernementscultures, „een veel te sterken prikkel" gaf aan de uitbreiding der bevolking. Ik heb geen andere aannemelijke reden kunnen vinden, waardoor het stelsel den aanwas der bevolking, die er aan onderworpen was, bevorderd zou kunnen hebben. Van Soest, KS., 2: 129 geeft treffende voorbeelden van den invloed daarvan in een anderen zin, en Wallace, Malay Archip., 264, geeft onwillekeurig den indruk dat de gedwongen cultures de langzame vermeerdering in Menado veroorzaakten. Materiaal voor een dieper gaand onderzoek naar de toeneming der bevolking in verschillende streken, kan gevonden worden in Bleeker's opstellen in TNI., van 1863 en Bijdr., TLV., 1867 en 1869, maar de behandeling van dit materiaal, in verband met de cultuurstatistieken zou een uitgebreide verhandeling vereischen.

kend, zelfs in een hedendaagschen Staat, misleidend; maar het is nog minder voldoende als grondslag voor bewijzen, wanneer het betrekking heeft op een half middeneeuwsche maatschappij, als die van Java. Voor zoover het te vertrouwen is, toont het een teruggang in den toestand van den inlander individueel tegen het midden der 19de eeuw, maar het verklaart ons volstrekt niets omtrent den invloed, dien het cultuurstelsel op dien teruggang gehad heeft [1].

Indien de vraag naar den algemeenen toestand van Java terzijde gelaten wordt, is het niet noodig op statistieken te steunen om de uitwerking van het cultuurstelsel te teekenen. De gedwongen diensten bleken duidelijk in vele deelen van het eiland een ondragelijke last te zijn. In spijt van de belemmeringen van bestuurs zijde begon er een volksverloop plaats te hebben van de streken, waar het stelsel was ingevoerd, naar de gouvernements streken waar het niet werkte en naar de particuliere landen. Goedbevolkte streken verloren de helft of twee-derde van haar bevolking ten gevolge van uitwijking. De residentie Japara verloor in het eerste halfjaar van 1841 alleen over de tweeduizend menschen, die aan den druk der gedwongen diensten ontsnapten. In sommige dorpen bleef alleen het dorpshoofd over [2]. Degenen die in hun woonplaatsen bleven leden ten gevolge van hongersnood en pestziekte, toe te schrijven aan verminderden leeftocht. Aan de inlanders wer-

[1] Zie in het bizonder de statistische artikelen van W. Bosch, TNI, 1857, 19:1·365 vv.; 19:2·348 vv.; de Economist, 1860, 343 vv.; TNI, 1865, 3:1 257 vv.; 1868, 2 1:21 vv Dit laatste werd geschreven als antwoord op een artikel van Pierson, de Econ., 1867, 315, waarin deze toegaf dat de welvaart onder het cultuurstelsel vermeerderde, maar niet noodzakelijk ten gevolge daarvan Bosch tracht de verarming der inlanders te verklaren door statistieken per hoofd van belastingen en van het verbruik van rijst, zout, stukgoederen, enz. Bosch geeft minstens genoeg feiten om Money's beweringen bestat te wederleggen, Java, 1:308 vv.

[2] Overzicht bij Van Soest, KS., 3:204 vv.

den geen gronden genoeg gelaten om voedingsgewassen te kweeken, en hun werd geen loon gegeven om voedsel te koopen. Doordien het gouvernement vroeger over de velden moest beschikken voor het suikerriet, waren de landbouwers genoopt rijstsoorten te planten die vroeger rijp werden, maar deze gaven een kleiner oogst en een van slechte hoedanigheid. Velen waren gedwongen te leven van wilde wortelen en kruiden, — en om de zaak te verhelpen stelde de Regeering zich voor, ook de rijstcultuur, tot een gedwongene te maken. Tijdens den hongersnood van 1849 op 1850 stierven op midden-Java meer dan een-derde van een millioen menschen, in een van de rijkste streken der wereld, die nu een bevolking huisvest welke in aantal verdubbeld is [1].

Het is merkwaardig dat nimmer gewapend verzet tegen het stelsel voorkwam. Van tijd tot tijd kwamen de inlanders op de een of andere plaats tegen de bestuursafpersingen op, maar zij waren niet bij machte een geregeld verzet aan te kweeken en trokken eenvoudig aan het kortste eind door het toonen van weerstand. Zooals de Gouverneur Generaal in 1834 genoegelijk opmerkte [2], „De hebbelijkheid

[1] Ik verwijs nog eens naar Van Soest, KS., 3:206—222, voor een overzicht van de opvolgende hongersnooden. Men kan nauwelijks van een bestuursambtenaar verwachten, dat hij het verschil tusschen rijstsoorten zal kennen; *oryza sativa* levert een 35-voudigen oogst, maar heeft 8 of 9 maanden noodig om rijp te worden; terwijl *oryza praecox* in 5 of 6 maanden rijpt, maar slechts 18-voudigen oogst oplevert. Scheuer, „Mark en dessa", 159. „Pessimist", beschrijft in TNI., 1873, 2:1:130 de hongersnooden van 1858 en 1862, waarvan hij ooggetuige was. Het volk leefde maanden lang van gadoeng wortelen, een plant van de Yamswortel familie, die vergiftig is, als zij niet goed wordt toebereid; de honger dreef velen er toe, den wortel te eten, voor dat deze geschikt was als voedsel.

[2] Baud's Rapport, S. v. Deventer, LS., 2:677. Hij verwees naar een oploop onder de suikerplanters te Soerabaja en zeide verder: „Of het den ambachtsheden der stad Kotta, wel aangenaam is, om voor een geringer loon dan bij particulieren kan verdiend worden, bijna aanhoudend in de gouvernements etablissementen te *moeten* werken, meen

van onderwerping en gehoorzaamheid, zoo bijzonder eigen aan de Javanen, maakt hier te lande vele zaken mogelijk, die elders met groote moeijelijkheden zouden te kampen hebben".

Van al deze zaken was te dier tijde in Nederland feitelijk niets bekend. Geen bestuursonderneming was ooit zoo verschoond van openbaar toezicht, of zoo ongebreideld door het openbare oordeel, dat de regeeringen in het rechte spoor houdt, als het cultuurstelsel. De minister van koloniën was de eenige man in Nederland, die den werkelijken stand van zaken in de Oost kon kennen, en deze was alleen aan den Koning verantwoordelijk, in het vaststellen der koloniale staatkunde, zonder zelfs te denken aan volks- of parlementairen tegenstand. Toen Raffles de overgave van Java aan het Nederlandsche bewind zag aankomen, schreef hij aan Lord Minto [1] dat hij hoopte, dat de Javanen onder het Nederlandsche bestuur even gelukkig, zoo niet gelukkiger, als onder het Engelsche zouden zijn. „Ik zeg gelukkiger, omdat Java voor Holland van meer belang kan zijn dan het ooit voor Engeland zou kunnen wezen". Zijn denkbeeld dat aan Java meer werkelijke aandacht zou worden gewijd door het kleine land, bleek een begoocheling. De Nederlandsche grondwet van 1815 erkende niet het beginsel van verantwoordelijkheid der ministers tegenover de wetgevende macht; de Staten-Generaal werden gekozen onder een zeer beperkt kiesrecht en hadden een nauw begrensde macht. De Nederlanders hadden geen gelegenheid belangstelling te toonen in hunne

ik in twijfel te moeten trekken" maar hij vond het „uit een financieel oogpunt" bedenkelijk, de dagloonen te verhoogen Er was ook een opstand in Pasoeroean in dien tijd; ib 2 · 583. Voor de beschrijving van latere opstootjes, zie ib., 3 : 131 en Pierson, KP , 122—127 (Cheribon, 1839); „Hoe de resident van Tagal het kultuurstelsel op de been houdt", TNI., 1861, 23 : 2 : 164—170 (Tegal suikercultuur, 1860 of 1861).

[1] Memoir, brief aan Minto, 2 Juli 1814, p. 228. De brief is niet juist gedagteekend in Egerton's „Raffles".

koloniën, omdat de grondwet opzettelijk aan den Koning het uitsluitend recht tot toezicht op de Rijks overzeesche bezittingen opdroeg [1]. De leden der Kamers berustten blijkbaar in deze schikking zonder te denken aan verzet; meer dan eens na 1815 verklaarden zij nadrukkelijk dat het zich mengen in koloniale aangelegenheden buiten hun bevoegdheid lag. De koninklijke toespraken, gehouden bij de opening der Staten-Generaal, en te vinden in de Waal's verzameling, maken meermalen volstrekt geen melding van de koloniale zaken; in het tijdperk na 1830, toen de groote veranderingen door het cultuurstelsel in gang waren, was de droge mededeeling „er heerscht volmaakte rust" alles, wat er aan de wetgevende macht bericht werd. Het was eerst in 1819 dat de constitutioneele bepalingen omtrent de Nederlandsche begrooting zelve in uitvoering kwamen, en toen werden de „gewone uitgaven" daarvan nog maar om de tien jaar besproken en vastgesteld [2]. Een lid der Staten-Generaal klaagde er in 1828 over, dat wanneer hij en zijn medeleden naar de koloniale begrooting vroegen, hun gezegd werd dat de Regeering zelve niet in bizonderheden er over kon oordeelen, en het toezicht er op in hoofdzaak aan het Indische bestuur over liet; de Kamerleden ontvingen slechts algemeene mededeelingen en onbepaalde beloften, die hen volstrekt geen denkbeeld van den waren stand van zaken gaven [3]. Dit zelfde kamerlid werd kort daarop zelf minister van kolo-

[1] Art. 60 wordt gelezen als volgt: „De Koning heeft bij uitsluiting het opperbestuur over de volkplantingen en bezittingen van het Rijk in andere werelddeelen"; een lid van de „Grondwetskommissie" vroeg of dit ook „wetgevende magt" in zich sloot, waarop de president zeide ja, en geen verdere bespreking volgde. De Waal, NISG., 1: 23, 27.

[2] De Waal, 1: 62. De begrootingen werden in 1841 „tweejarig" gemaakt; ib., 3: 162

[3] Rede van Clifford, 1828, de Waal, 1: 336; zijn rede van 1826 (ib., 1: 204) bevat nagenoeg dezelfde klacht.

niën, maar bracht geen verandering van eenig belang aan; de koloniale geldmiddelen kwamen slechts onder de aandacht der Nederlandsche wetgeving, wanneer het batig slot of een te kort der Nederlandsche begrooting aan de orde waren [1]. Van Hogendorp mocht wel uitroepen, dat de Nederlanders, geheel anders dan de Engelschen, geen „lust (hadden) om de zaken (hunner Oostersche bezittingen) bekend te maken, noch zelfs om de zaken te weten!" [2]

Het gebrek aan kennis en belangstelling van wege de Kamers en het volk was te meer begrijpelijk daar het Opperbestuur zelf in het duister tastte. Geheimhouding was een deel der staatkunde van Van den Bosch; hij verdedigde dit op grond van den wensch, de kennis en de toepassing van het stelsel aan andere natiën te onthouden, maar hij hield zelfs den Koning in onwetendheid of slecht ingelicht [3]. Zooals van Soest zegt, één man bestuurde het stelsel tot aan 1840, daarna beheerschte het stelsel de mannen. Zelfs de minister van koloniën had slechts een vaag en onjuist denkbeeld van de toestanden op Java [4].

[1] Zie de begrootingen van 1832—1854; de Waal, 3. 21—26.

[2] Bijdragen, 1825, aangehaald door de Waal, 1· 158.

[3] S. v. Deventer, LS., 2 612; 3. 34, 38. Van Soest (KS., 2· 209) zegt dat v. d. Bosch „zich als 't ware om Koning Willem I slingerde"; en dezen een onjuist denkbeeld van de werking van het stelsel gaf. Mannen die het begunstigden werden op de audiënties des Konings toegelaten; anderen werden daarvan afgehouden.

[4] Met het oog op hetgeen ik in een vorig hoofdstuk zeide over den aard der ambtelijke rapporten uit dien tijd, behoeft het niet te verwonderen, dat particuliere personen door brieven beter waren ingelicht, dan de minister door zijne „missives". „Waar zijn waarachtige berigten omtrent den toestand van Ned. Ind. te zoeken?" TNI., 1852, 14: 1 140. Uit een klacht van den G. G. in 1839 (S. v. Deventer, LS., 3· 75) zou het schijnen dat de minister dikwijls de ambtelijke missives behandelde even als de Engelsche ministers in Walpole's tijd deden, en ze in het geheel niet las. Een Nederlandsch gewestelijk ambtenaar toonde aan, dat zijne meerderen, uitermate verkeerde meeningen hadden over de toestanden op Java; Nota v. Van der Poel, 1850, S. v. Deventer, LS., 3: 279.

Feitelijk had niemand buiten het departement van koloniën eenige kennis van of belangstelling in koloniale aangelegenheden. De weinige in Nederland uitgegeven vlugschriften, die de Regeeringsstaatkunde aanvielen, kwamen niet in tel tegenover de schitterende financieele mededeelingen, welke de Regeering kon doen klinken. De minister van koloniën ontving de verslagen van alle ambtenaren en schifte ze vóór ze den Koning werden voorgelegd of aan het publiek werden bekend gemaakt; alle minder aangename bizonderheden werden weggelaten, opdat de ministerieele staatkunde in het beste licht zou verschijnen. Java werd ijverzuchtig gesloten gehouden voor particuliere reizigers; er bevonden zich slechts weinige Europeanen op het eiland, die niet in onmiddellijke betrekking stonden tot het staatsbeheer en die daaraan niet onderworpen waren, terwijl strenge bepalingen op de pers de bespreking van elke quaestie, die het bestuur in ongelegenheid kon brengen, verhinderden. Het lezende publiek in Nederland zag weinig anders dan hetgeen er voor gereed was gemaakt; nieuws „pour l'Europe" was een geijkte uitdrukking in de Oost voor mooi gemaakte schilderingen, die den werkelijken stand van zaken bewimpelden [1].

Wettelijke beteugeling der pers was onnoodig, daar het administratieve gezag der koloniale regeering voldoende was om de openbaarmaking van iets onaangenaams te verhinderen. Geen drukkerij kon worden opgezet zonder bizondere vergunning, en als regel gold, dat niets kon ter perse gelegd worden, zonder dat het onderworpen was aan het oordeel van gouvernements ambtenaren, die alles er uit schrapten, wat maar eenigzins tot eene beoordeeling van

[1] De Stuers, „De vestiging en uitbreiding der Nederlanders ter Westkust van Sumatra". Amsterdam, 1850, 1: XXV.

regeeringsdaden kon aanleiding geven. Het „Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië" werd in 1838 slechts toegelaten op voorwaarde dat het zich „van het behandelen van politieke onderwerpen zou onthouden", en de lezer die de eerste jaargangen er van naslaat, ten einde inlichtingen over Java te bekomen, zal daarin niets vinden dan artikelen over onderwerpen als oorspronkelijk Christendom en pooltochten. Een ambtenaar, die aan dit tijdschrift een gedeelte van een ambtelijk stuk mededeelde, werd bedreigd met straf wegens „ontvreemding van 's lands eigendom en misbruik van vertrouwen;" medewerkers aan het tijdschrift, die er onschuldige opstellen over inlandsche gebruiken aan hadden ingezonden, waren daarna bevreesd, te worden aangezien als er aan verbonden te zijn [1].

De aanvang eener parlementaire oppositie in koloniale aangelegenheden komt even vóór 1840 te voorschijn, maar zij hield zich veel meer bezig met Nederlandsche dan met koloniale zaken, en bedoelde in geen enkel opzicht een aanval op het cultuurstelsel. Het Opperbestuur, dat in geldelijke moeilijkheden verkeerde, ten gevolge van de kort geleden afscheiding van België, stelde voor een leening te sluiten, welke gesteund zou worden door de koloniale inkomsten, en verkreeg in 1836 de toestemming der Kamers voor eene leening van f 140.000.000 „ten laste van" de overzeesche bezittingen. Het bedrag werd verondersteld de terugbetaling aan Nederland te vertegenwoordigen, van een deel der uitgaven, die het in vroeger jaren voor de koloniën gedaan had. Eenige verwondering werd geuit, wegens den grondslag waarop de Regeering hare eischen tegenover de koloniën deed steunen en er werden cijfers bijgebracht om deze te rechtvaardigen; de leden werden

[1] Veth, „De openbaarheid in koloniale aangelegenheden", de Gids, 1848, 2: 86, 91, 95.

echter gemakkelijk tevreden gesteld, en kantten zich althans in sommige gevallen feitelijk tegen de openbaarmaking van feiten over de koloniën, als zou dit waarschijnlijk tot slechte uitkomsten leiden [1]. Toen de Regeering echter in 1839 weder bij de Kamers kwam aankloppen om een leening voor koloniale rekening vond zij deze niet zoo toeschietelijk. Men was der Regeering weinig gunstig gezind, wegens den ongelukkigen afloop van den langdurigen strijd met België en de financiën waren in zeer slechten staat. Van den Bosch, die toen minister van koloniën was, trachtte op de kamerleden invloed te oefenen door een brief, dien hij „onder verplichting van geheimhouding" aan hen rondzond, maar de Staten Generaal kantten zich althans tegen zulke staatkundige manieren, en de Tweede Kamer verwierp zijn voorstel met 39 tegen 12 stemmen [2].

De toenemende invloed der wetgevende macht kwam voor den dag door een wijziging in het koloniale artikel der grondwet, die het volgende jaar werd toegestaan door de Regeering. Volgens de bewoordingen dier wijziging moesten de Staten Generaal geregeld inlichtingen bekomen over de ontvangsten en uitgaven der koloniale bezittingen, en moest de bestemming van het koloniale batig slot bij de wet worden vastgesteld [3]. Dit moge als een

[1] Zie het rapport der 5de afdeeling van de Kamer, 1836, de Waal, 2: 144. De oorspronkelijke tekst der Wet, ib., 2: 101, de eindtekst, 2: 159. Ik zal niet trachten al de geldelijke bizonderheden te geven. De Regeering leende feitelijk met de geheele som, maar eischte de jaarlijksche rentebetaling van Indie.

[2] De Waal, 2. 304. V. d. Bosch trad af, werd tot Graaf en minister van Staat verheven.

[3] De Waal, 2 321, 362. Er werden tegenwerpingen gemaakt zelfs tegen dezen aanwas van parlementaire macht over de koloniën; er werd gezegd dat de tusschenkomst van het Parlement, Engeland, zijn Vereenigde Staten had doen verliezen, en Frankrijk zijn San Domingo. Zie de redevoeringen van Beelaerts van Blokland, de Waal, 2: 353; en van v. Alphen, ib., 348.

stap vooruit van de zijde der Staten Generaal beschouwd worden in hun strijd tegen het gezag, feitelijk had het geen invloed op den koers der koloniale staatkunde. Het bepalen der bestemming van het batig slot in Nederland was geheel iets anders, dan het vaststellen hoe de inkomsten in Indië geheven zouden worden, en hoeveel er van, dáár gebruikt zou worden. Geen sterker bewijs van de achterlijkheid der staatkundige ontwikkeling in Nederland kan worden gegeven, dan het feit, zooals een Nederlandsch schrijver heeft opgemerkt, dat deze verkregen bevoegdheid „als eene wezenlijke concessie konde worden aangemerkt" [1]. Het was nog steeds onmogelijk voor de leden der Kamer, eenige volledige en nauwkeurige inlichting omtrent de gevolgde staatkunde en de in Indië verkregen uitkomsten, van de Regeering te bekomen; de minister van koloniën wees iedere „inmenging" van de zijde der Staten Generaal af, en weigerde er over in bespreking te treden [2].

Het ligt daardoor voor de hand, dat, hoe vreemd het ook schijne voor iemand die weet wat er te dier tijde op Java omging, bij het doorloopen van de lange redevoeringen in de Staten Generaal gehouden, men nauwelijks een enkele verstandige mededeeling over het cultuurstelsel aantreft, of eene gisping van de werking er van. De naam komt in de debatten voor, somtijds in vereeniging met de woorden „gedwongen cultuur" en „monopolie"; men verneemt nu en dan iets over klachten van Europeesche contractanten en planters op Java; maar feitelijk hebben alle besprekingen betrekking op de handelingen der Regeering in het moederland en behooren eerder tot de Nederlandsche dan tot de koloniale politiek. Algemeen

[1] Buijs, „Het koloniaal debat", de Gids, 1870, 2: 347.

[2] Vergelijk de redevoeringen van Baud en Van Golstein, 1845, de Waal, 3: 475, 591.

[illegible] ¹.

[illegible] Staten-Generaal [illegible] tweede [illegible] zeer [illegible] was er feitelijk geen tegenkanting in Nederland tegen het stelsel vóór de herziening der grondwet in 1848 [2]. De leden der vrijzinnige partij, voerden vóór dien tijd geen oppositie tegen de koloniale staatkunde der Regeering: zij kantten zich tegen het politieke systeem, dat aan de Regeering toestond een staatkunde van welken aard ook te voeren, zonder hunne voorkennis en los van hun toezicht. Eerst nadat de fundamenteele quaestie, regeering door den Koning of volksregeering was uitgemaakt, konden de onderdeelen van bestuur, het onderwerp van parlementaire bespreking uitmaken.

Het koloniale vraagstuk was van minder belang in de beroeringen, die eindigden met de constitutioneele veranderingen van 1848 [3], en de voornaamste wijzigingen in

[1] Vergel. de Waal, 2: 129, 176, 284.

[2] Vergel. Money, 1: 300. „Elk Nederlander in het moederland weet dat het Java'sche batig slot hem behoedt voor eenige persoonlijke bijdrage aan den Staat, en de voorspoed der kolonie is alzoo gewaarborgd tegen onpractische toepassingen van philantropische grillen en negentiende eeuwsche denkbeelden . . . ." Dit gold niet zoo zeer voor het tijdperk, waarin hij schreef als wel voor een vroeger tijdperk.

[3] Ik heb nergens de bewering van v. Soest (KS., 8: 108) bevestigd gezien, als zoude niets zoo zeer „de zucht naar grondwetsherziening opgewekt en levendig hebben gehouden dan het verlangen naar een redelijk koloniaal beleid".

de grondwet aangebracht lagen op het terrein der Nederlandsche staatkunde. Aan de Kamers der Staten-Generaal werd een meer populaire samenstelling gegeven, de ministers werden aan haar verantwoordelijk en inzonderheid verkreeg de Tweede Kamer een groote uitbreiding van invloed, door haar recht tot initiatief en amendement. Ten opzichte der koloniale aangelegenheden waren de Kamers niet eenstemmig in hare wenschen; de groote meerderheid der leden wenschte de bijna onbeperkte macht, die de Koning had op het punt van koloniale wetgeving, te begrenzen, maar velen vreesden te zelfder tijd, dat de Kamers in verzoeking zouden komen tot onbehoorlijke inmenging in de bestaande regelingen die zoo voordeelig waren gebleken.

De wetgevende macht vroeg het recht met den Koning deel te nemen aan de wetgeving voor de koloniën, maar zij verlangde niet veel meer dan deze formeele concessie; zij had slechts een zeer onbestemd denkbeeld van de wijze hoe zij van dat recht zou gebruik maken, en naar alle waarschijnlijkheid zou een deel van het behoudende element de koninklijke toestemming hebben afgewezen, indien het had kunnen voorzien, welk gebruik er in de volgende jaren van zou gemaakt worden [1].

Het punt waarin de meesten overeenstemden, dat een koloniale grondwet, waarin het beleid der Regeering en de wijze van bestuur werden omschreven, „bij de wet", dat is, door de samenwerking van Koning en Kamers, in stede van door den Koning alleen, zooals vroeger, zou worden vastgesteld, was aangenomen. Bovendien werden aan de Kamers toegekend bizondere rechten van wetgeving over de koloniale geldmiddelen en het muntstelsel,

[1] Buijs, „Kol. debat", de Gids, 1870, 2: 348; de Waal, NISG, 3: 2; De Louter, 87 vv

alsmede een onbestemd recht tot regeling bij de wet van andere onderwerpen „zoodra de behoefte daaraan blijkt te bestaan."

Het is duidelijk dat de gewichtige grondwetswijziging van 1848 de Nederlanders allen te zamen onvoorbereid vond tot een hervorming van koloniale staatkunde en beheer. Uit de debatten van dien tijd blijkt een algemeene onbekendheid met de meest belangrijke feiten betreffende de toestanden in en de behoeften van de Oostersche bezittingen. Weinige sprekers roerden de koloniale zaken aan, en dezen dan nog meestal zeer ter loops, en met eene onbepaaldheid van uiting, waaruit bleek hoe ze in het duister rondtastten. Het is eigenaardig dat het debat over de koloniale bepalingen in de nieuwe grondwet, samenliep met de vraag of de Raad van State zou blijven voortbestaan of zou worden opgeheven, — een quaestie van het allerminste belang met het oog op het volgende tijdvak [1]. Ofschoon de nieuwe grondwet voorschreef dat de Koning jaarlijks een omstandig verslag over de koloniale aangelegenheden aan de Staten Generaal zou doen toekomen, verschenen die verslagen geruimen tijd na de gebeurtenissen, waarop zij betrekking hadden, terwijl zij de zaken slecht weergaven en droog waren [2]. Vele leden der Tweede Kamer koesterden nog de vrees dat de Staten Generaal zich te veel met koloniale zaken zouden bezighouden, en waren eener Regeering erkentelijk, die geld in de schatkist bracht, zonder te zeggen hoe zij er aan

[1] Buys, „Kol. debat", de Gids, 1870, 2: 349. Hij zegt dat slechts één man (Sloet tot Oldhuis) het groote koloniale vraagstuk in breede trekken schetste. Veth, Openbaarheid, Gids, 1848, 2: 80.

[2] „Waar zijn waarachtige berigten omtrent den toestand van Ned. Ind. te zoeken?" TNI., 1852, 14: 1: 129. Het verslag over 1849 werd in het laatst van 1851 aangeboden.

gekomen was [1]. Na de herziening van de grondwet in 1848 kwam een vrijzinnig ministerie aan de regeering, maar dit vond genoeg binnenlandsche onderwerpen, die al zijn werkkracht in beslag namen, zooals een herziening der kieswet, der provinciale en gemeente wetten, van het armwezen en belastingen. Het koloniale vraagstuk bleef op den achtergrond en niemand wist eigenlijk of de minister van koloniën en zijne ambtgenooten de koloniale idealen der vrijzinnige partij vertegenwoordigden. Die partij had vooralsnog geen koloniale richting. Indien iemand sprak over een vrijzinnige koloniale staatkunde, zooals trouwens zelden voorkwam, dan dacht hij aan de eene of andere bizondere quaestie, zooals de afschaffing der slavernij, of had hij een vage meening over „een soort van opgeklaard en liberaal despotisme". Er bestond, wellicht een onbestemd gevoel, dat er iets voor de koloniën gedaan moest worden, maar er bestonden vooralsnog geen duidelijke plannen. De hervorming van het koloniale stelsel kwam niet na 1848 als een onmiddellijk en dadelijk gevolg der grondwetsherziening; het verschil met het vorige tijdperk was in den aanvang nauwelijks merkbaar [2].

Het jaar 1848 vormt niettemin een keerpunt, het teekende zich althans als het begin van de gelegenheid tot wijziging der koloniale staatkunde langs parlementaire wegen, zoo niet als het begin van feitelijke hervorming. Een nieuwe klasse van mannen deden hun intree in de Tweede Kamer, vrijzinnigen geschoold in de leer der klassieke staathuis-

[1] Thorbecke zeide in zijn rede van December 1852, dat de meeste leden der Tweede Kamer door die vrees bestuurd worden. Van Golstein, „Koloniale politiek", Gids, 1879, 3: 251.

[2] Buys, „Kol debat", Gids, 1870, 2: 349 vv. de Beaufort, „Dertig jaren uit onze geschiedenis", Gids, 1895, 3: 510. Geschikte overzichten der parlementaire geschiedenis van het tijdvak worden aangetroffen in „Histoire Générale" van Lavisse en Rambaud, 11: Chap. 11, door Métin; in Ritter, „Eene Halve Eeuw", 1: Chap. III door Geertsema.

houdkunde, gekant tegen monopolie en dwang, in nauwer aanraking met het volk en met diepergaand medegevoel dan tot nu toe merkbaar was geweest. Zij konden aan hun invloed uiting geven door de kracht, welke de openbaarheid van het debat, en het recht tot initiatief en amendement, hun verleende. Reeds in den aanvang van 1848, stond de Landvoogd, nog vóór den invloed der revolutionaire beweging in Europa, aan het „Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië" meer vrijheid toe, in het openbaar maken van ambtelijke bescheiden, en dat tijdschrift gaf in de vier volgende jaren, meer inlichtingen over de Oostersche bezittingen, dan waartoe het in de tien voorafgaande in staat was geweest [1]. De redacteur van het „Tijdschrift", die tien jaren als predikant te Batavia had doorgebracht, werd betrokken in een staatkundige betooging aldaar en vond het raadzaam naar Nederland terug te keeren; daar werd hij gekozen tot lid der Tweede Kamer, en ontsloot aan zijne medeleden een kijk op den stand van zaken op Java, waarvan zij te voren zich geen denkbeeld gemaakt hadden. Terwijl hij toen nog geen tegenstander van het cultuurstelsel was, zooals hij later werd, was hij geheel op de hoogte van de misbruiken in de werking er van. Zijn kennis, het stoute in zijne eischen, zoowel als zijn gloeiende welsprekendheid noopten tot luisteren, al won hij er geen stemmen meê; zoo als geen ander 't had kunnen doen, leidde hij de Kamers naar de voorbereiding tot een hervorming, ofschoon zijn standpunt te vooruitstrevend was om hem grooten invloed in de practische politiek te verschaffen [2].

[1] Veth, „Openbaarheid", Gids, 1848, 2: 105, 111; TNL, 1852, 14: 2: 438.

[2] Zie de necrologie van v. Hoëvell in de Econ., 1879, 1: 275 vv.; Buijs, „Kol. debat", Gids, 1870, 2: 350 vv.; Golstein, KP., Gids, 1879, 2: 258.

Een andere oorzaak, welke tot een geleidelijke vestiging van meeningen over de koloniale staatkunde voerde, was gelegen in den opzet van het Regeerings-reglement in 1854, overeenkomstig de grondwet van 1848. De vrijzinnige neigingen in Nederland waren sterk genoeg, zich een beslisten invloed te verzekeren in het opbouwen der beginselen, waarop het koloniale bestuur zou gegrondvest worden. Het nieuwe Regeerings-reglement stelde, naast andere onderwerpen van algemeen Nederlandsch bestuur, grooter vrijheid van drukpers, afschaffing der slavernij, bevordering van het onderwijs der inlanders, het in huur geven van woeste gronden aan Europeesche planters en een behoorlijke regeling der heerendiensten en der landrente vast [1]. Ten opzichte van het cultuurstelsel, gaf de koloniale grondwet de juiste uitdrukking der gevoelens van dien tijd weêr; een mengsel van denkbeelden waarin het verlangen naar het bevorderen der financieele belangen van de Regeering in Nederland streden met den wensch om de goede kansen der Europeesche planters op Java te vermeerderen, en de inlanders tegen verdrukking te beschermen [2].

Het gewicht van de paragraaf over het cultuurstelsel in het Regeerings-reglement eischt hier, als vormende den grondslag voor alle latere hervormingen, en wegens haar waarde in het aanwijzen der misbruiken, die moesten verdwijnen, een woordelijke aanhaling [3].

„De Gouverneur Generaal houdt de op hoog gezag ingevoerde cultures, zooveel doenlijk, in stand, en zorgt in overeenstemming met de bevelen des Konings:

[1] Ik haal de belangrijkste punten aan uit het overzicht van Veth, in Java, 2. 425 vv Het Regeerings-reglement is een stuk van vijf en twintig octavo bladzijden in den „Regeeringsalmanak".

[2] Buijs, de Gids, 1870, 2: 352 acht een passende uitdrukking voor het half-liberalisme „getrouw tot aan de beurs", dat den toenmaligen wetgever bezielde.

[3] Reg. Reg., Art. 56; „Regeeringsalmanak voor Ned. Ind." 1904, 1: 15*.

1°. „dat die cultures niet in den weg staan aan de teelt van genoegzame voedingsmiddelen;

2°. „dat, voor zoover die cultures plaats hebben op gronden, door de inlandsche bevolking voor eigen gebruik ontgonnen, de beschikking over die gronden geschiede met billijkheid en met eerbiediging van bestaande rechten en gebruiken;

3°. „dat bij de verdeeling van den arbeid, dezelfde regelen worden in acht genomen;

4°. „dat de belooning der betrokken inlanders, met vermijding van schadelijke overdrijving, zoodanig zij, dat de gouvernements cultures hun, bij gelijken arbeid, ten minste gelijke voordeelen opleveren als de vrije teelt;

5°. „dat zooveel doenlijk opgeheven worden de bezwaren, die, na een opzettelijk onderzoek, mochten bevonden worden ten aanzien van die cultures te bestaan; en

6°. „dat alzoo worde voorbereid eene regeling, steunende op vrijwillige overeenkomsten met de betrokken gemeenten en personen, als overgang tot eenen toestand, waarbij de tusschenkomst des bestuurs zal kunnen worden ontbeerd."

Hoewel dit artikel der koloniale grondwet het cultuurstelsel niet als iets onveranderlijks en eeuwigdurends erkende, zooals de streng behoudende partij had verlangd, verschoof het toch iedere wijziging in het beginsel der gedwongen diensten naar een vèr verwijderde toekomst. Het moge intusschen schijnen, door het hernieuwd voorschrift, dat het stelsel zou gehandhaafd worden, en door het gronden er van op algemeen erkende beginselen van rechtvaardigheid en staatkunde, dat het stelsel er vaster door geworteld werd, inderdaad leidde de erkenning dezer beginselen onvermijdelijk naar de afschaffing er van. Deze beginselen waren werkelijk niets anders dan een herhaling der beloften van Van den Bosch, welke de

Regeering voortdurend had bevestigd, maar die onvereenigbaar waren met de werking van het stelsel. Het was een heerlijk droombeeld, groote inkomsten te erlangen en tevens groote weldaden uit te storten over het volk, dat die inkomsten opbracht; maar het **was** een droombeeld. De Nederlanders moesten kiezen tusschen het maken van geld, met opoffering van de inlanders, en het beschermen dier menschen met opoffering van geldelijke belangen. Het Regeerings-reglement kon niet worden toegepast, zonder dat het naar een dezer uitwegen leidde. Langzamerhand begonnen de Nederlandsche wetgevers dit te bespeuren, en zich in twee scherp begrensde partijen te splitsen, over de vraag handhaving of afschaffing van het cultuurstelsel.

Vóór dat het tot een uitslag was gekomen, waren eenige der slechtste trekken in de toepassing van het stelsel reeds gewijzigd. Er kwam verandering in de meeningen; de toestand der Nederlandsche geldmiddelen was verbeterende, en de rijzing in de koffieprijzen stelde de Regeering in staat hare eischen te verzachten, zonder vermindering van inkomsten. Aanvangende met het bestuur van Rochussen, die van 1845 tot 1851 Gouverneur Generaal was, werden de meest hinderlijke misbruiken uit den weg geruimd; de onvoordeelige en drukkende kleinere cultures werden voor een groot deel ingetrokken en de Regeering keerde terug tot het beginsel, de verplichte cultuur der gewassen tot een-vijfde van de gronden der inlanders te beperken.

Dat er een wijziging in den geest van het bestuur was gekomen bleek o. a. door de gedeeltelijke verandering, in 1852, van de pasar belasting, die vroeger verpacht was aan Chineezen, hetgeen een vruchtbare oorzaak voor afpersingen was geweest. Door de afkondiging van het Regeerings-reglement van 1854 was er een nieuwe baak uit-

gezet, waarop het bestuur in Indië moest aansturen en werd het tot een meer vrijzinnige staatkunde aldaar genoopt, ofschoon de practische uitkomsten aan de verwachtingen der hervormers tegenvielen [1].

De eer, de massa van het volk tot de overtuiging van de noodzakelijkheid eener hervorming te hebben gebracht, en deze tot het meest belangrijke staatkundige vraagstuk, gedurende de zestiger jaren te hebben gemaakt, komt voor een ontzaggelijk groot deel toe aan de belangwekkende figuur in de geschiedenis der Nederlandsche literatuur, Eduard Douwes Dekker. Zijn boek, „Max Havelaar, of de koffijveilingen der Nederlandsche Handel Maatschappij" [2], uitgegeven onder de pseudoniem van Multatuli is vele malen vergeleken met „Uncle Tom's Cabin", wegens den invloed dien het uitwerkte. Dekker had het gouvernement in Oost-Indië gedurende ettelijke jaren in verschillende betrekkingen gediend; in 1856 was hij benoemd tot assistent resident van Lebak op Java. Hij merkte op dat de inlandsche hoofden het volk verdrukten, feitelijk met oogluiking van hun Nederlandsche chefs, en zijn klachten en eischen om recht, werden met een onverschilligheid bejegend, die hem tot verzet prikkelden. Hij had meer den aard van een geletterde, dan van een politicus; in weinige weken had hij zijne positie onhoudbaar gemaakt, en hij keerde naar Nederland terug, ten einde een beroep te doen op het volk tegen de Regeering. In

[1] De verordeningen voor den landverhuur aan Europeanen, 1856 en vv., waren van zooveel beperkingen voorzien dat zij van weinig practisch belang waren.

[2] De eerste uitgave had plaats in 1860 te Amsterdam onder bovenstaanden titel. Een Engelsche vertaling, van het handschrift, door Baron Alphonse Nahuys werd te Edinburgh in 1868 uitgegeven, en bloemlezingen er uit zijn afgedrukt in Werner's Library, 8. 4513—4520 [Voor een opgave van de overige vertalingen van den „Max Havelaar", en van gedeelten daarvan, zie het „Bibliographisch Overzicht" door L. D. Petit in Dr. A. S. Kok's „Multatuliana", 1903, p. 3—7. Vert.]

den vorm van een verhaal, waarin Max Havelaar, een ambtenaar op Java, de held was, beschreef hij zijn eigen ondervindingen en legde hij de fouten der koloniale staatkunde en de gebreken in het bestuur bloot. Het boek is niet vrij van verkeerde voorstellingen der feiten, want Dekker idealiseerde de Javanen en veroordeelde het Nederlandsche bestuur zonder onderscheid; het is fantastisch in zijn opzet en stijl, en verdient voor een deel Wallace's oordeel, „een vervelend en langdradig verhaal". Stellig ontbreekt er het recht op het doel afgaan en de kracht aan, van „Uncle Tom's Cabin" [1].

De schrijver zelf was niet vlekkeloos. Toen hij de schikkingen voor de uitgave van zijn boek had gemaakt, trad hij in onderhandeling met de Regeering over het niet uitgeven er van; hij stelde als voorwaarde dat hem het ambt van resident op Java zou gegeven worden, ten einde hem in staat te stellen zijn schulden te betalen, dat hem een mooie bevordering zou gewaarborgd worden, dat de dienstjaren die hij verloren had voor zijn pensioen zouden medetellen en dat hem de Nederlandsche Leeuw zou gegeven worden [2]. In weerwil van al de fouten in den stijl

[1] Ik haal een critiek van het boek aan, uit een letterkundig oogpunt, door L. van Keymeulen, „Un écrivain Hollandais". Rev. d. deux mondes, 1892, 15 April, p 802. „Si nous avions à juger Max Havelaar comme un roman ordinaire, nous en parlerions avec sévérité et peut-être n'en parlerions nous pas du tout. L'action presque nulle, malconduite et médiocrement intéressante, se traîne de chapitre en chapitre entre des conversations sans vivacité et des descriptions en style d'ingénieur". De lof door den bezorger eener latere uitgave van Max Havelaar, Vosmaer, is stellig uitbundig Lang niet ieder, echter, zal met Keymeulen instemmen, en niemand die het boek gelezen heeft zal ontkennen dat de schrijver in sommige opzichten een zeer zeldzaam talent heeft.

[2] Keymeulen, p. 796. Ik heb deze zeer vreemde voorstelling uit Dekker's brieven bevestigd gezien, ofschoon het daaruit niet duidelijk is, dat hij werkelijk getracht zou hebben er toe te geraken Zie Mevr. Douwes Dekker, „Brieven van Multatuli", Amsterdam, 1890; brieven uit 1859, pp. 126, 146.

en in den schrijver zelf, sprak er een ernst en een overtuiging uit het boek, die tot aandacht noopten en die 's schrijvers herhaalden uitroep „ik wil gelezen worden" rechtvaardigen.

Ondanks afwijkingen en overdrijvingen, waarvan de schrijver zelf overtuigd was, keerde hij steeds tot het hoofdpunt terug. „Het boek is bont — er is geen geleidelijkheid in — jagt op effect — de stijl is slecht — de schrijver is onbedreven — geen talent — geene methode. — Goed, goed, alles goed! Maar — de Javaan wordt mishandeld!" [1]

Het moge overdreven zijn Multatuli den Indischen Luther te noemen, en van zijn boek te zeggen, dat het een rilling deed gaan door het geheele land, dat het was gelijk een donderslag bij helderen hemel [2]; het was in ieder geval één, en een krachtige, onder een groot aantal factoren alle strekkende den eisch naar koloniale hervorming in het moederland te versterken. Het verscheen, bovendien, op een gewichtig oogenblik, en spande krachten in, die wel zeker gewerkt zouden hebben, maar langzamer zonder dezen prikkel. Een Nederlandsch beoordeelaar betreurde den toon en de schrijfwijze van het boek, hoewel hij erkende dat het ten volle aandacht verdiende [3]; hij meende dat de romantische kleur van het verhaal, den ernstig gemeenden indruk zou verzwakken; in stede van iets te bewijzen, zouden er alleen vragen uit voortkomen en het volk zou niet willen gelooven, dat de stand van zaken zóó slecht zou zijn, als die was afgeschilderd. De

[1] Max Havelaar, p. 255. De afgebroken zinnen, komen in de eerste uitgave voor.

[2] Keymeulen, 805; Max Havelaar, Nederl. uitg., p. 6 (Vosmaer); Eng. uitg., p. VII (Nahuys, een lid der Nederl. Kamer aanhalende, In het TNI., 1887. 16: 1: 197—200, komt een overzicht voor van Dekker's leven uit de N. Rott Ct. met een beoordeeling, strekkende om aan te toonen dat zijn invloed overdreven is.

[3] De Economist, 1860, Bijblad, 234 vv.

ware verdienste van het boek is juist geweest, dat er vragen over zijn gerezen; het trok de belangstelling van iedereen, hoe weinig juiste inlichtingen er ook in gegeven werden, en het bracht de koloniale quaestie onherroepelijk voor de Kamers. Het bracht ook een nieuw twistpunt in den kolonialen strijd; het zette afgetrokken staatkundige vraagpunten op zijde, maar vestte zich op den breeden grondslag van menschelijkheid. Dekker schaarde zich noch aan de behoudende zijde voor gedwongen, noch aan den vrijzinnigen kant voor vrijen arbeid; hij herhaalde slechts een kreet — „de Javaan is overgeleverd aan de willekeur zijner hoofden en die mishandelen hem in 's Konings naam" [1].

De koloniale quaestie deed omstreeks 1860 haar intreê in de Kamers en behield daar een voorname plaats gedurende een tiental jaren. Zij deed bitteren persoonlijken, en partijstrijd ontstaan, veroorzaakte tal van ministerieele crisissen, en deed eenige belangrijke beginselen in de Nederlandsche constitutioneele practijk hun beslag krijgen. Inderdaad, was het voor de Nederlandsche bezittingen te betreuren, dat in de vraagpunten, voor haar van het grootste practische gewicht, in het moederland grootendeels geoordeeld werd naar partij- en constitutioneele staatkunde [2]. Omstreeks 1870 hadden de vrijzinnigen de overwinning behaald, en het cultuurstelsel was veroordeeld plaats te maken voor het nieuwe stelsel van vrijen arbeid.

[1] Pierson, KP., 332.

[2] De Consul der Vereenigde Staten te Batavia schreef het gebrek aan vertrouwen en de stilstand in den handel van 1868 toe aan „de langdurige besprekingen in het Nederl Parlement door leden, die niets van Indië wisten en door anderen, die hunne Indische bezittingen beschouwen als een soort mijnonderneming; de nagenoeg gelijke verdeeling der politieke partijen over koloniale zaken in Nederland, de herhaalde veranderingen van Kabinet en voortdurende wisseling in staatkunde ten opzichte van Nederl Indie". U. S. Commercial Relations, 1868, p. 425.

Het verhaal van de gebeurtenissen, waardoor deze uitkomst werd verkregen, is in het kort als volgt:[1]

Het tiental jaren werd geopend met een aan het roer zijnd ministerie van de gematigd behoudende partij die gestemd was voor de beginselen van het cultuurstelsel. De begrooting van den minister van koloniën werd verworpen door de Tweede Kamer, maar zonder besliste aanwijzing dat een breken met de vorige staatkunde geëischt werd; en het ministerie, zooals dat kort daarop gereorganiseerd optrad, nam tot wachtwoord: „vrijzinnig in Nederland, behoudend in Indië". De val van dit ministerie leidde tot het weder optreden van Thorbecke, die de ziel der vrijzinnige oppositie was geweest. Dat dit een overwinning van de liberale beginselen, in koloniale zoowel als binnenlandsche zaken, beteekende, was duidelijk gebleken door de vervanging, van de eerst door Thorbecke aangewezene, voor de portefeuille van koloniën, door Fransen van de Putte, door de openbare meening aangeduid als de man, die de koloniale hervormingen moest ten uitvoer leggen, en die zelfs zijne portefeuille behield, toen er zoodanig verschil van meening tusschen hem en Thorbecke was ontstaan, dat de laatste genoopt was af te treden. Gedurende drie jaren behield Van de Putte zijn zetel tegenover eene oppositie die alleen verbonden was in haar verzet tegen veranderingen; zij bevatte alle voorzichtige zielen die de, in de Nederlandsche schatkist uit Java vloeiende, millioenen loofden en die beducht waren dat elke inmenging in het cultuurstelsel, het

[1] Deze schets der parlementaire geschiedenis van dit tijdvak is voornamelijk gegrond op de volgende gezaghebbenden: Geertsema, in Ritter „Eene Halve Eeuw", 1, Hoofdst. III; Beaufort, „Dertig jaren uit onze geschiedenis", de Gids, 1895, 3: 504 vv.; [P. A. S. van Limburg Brouwer] „Koloniale Kamerkout", ib., 1863, 1: 249 vv.; Buys, „Het koloniaal debat", ib., 1870, 2: 338 vv.

batig slot in gevaar zou brengen. De behoudende partij had zelve geen maatregelen aan de door Van de Putte met kracht voorgedragen hervormingen tegen over te stellen; toen zij een zijner wetten, ten doel hebbende Java open te stellen voor de ondernemingszucht van Europeesche particulieren, deed vallen en hem noopte af te treden, kreeg zij zelve de macht in handen, alleen om elke besliste staatkunde, van welken aard ook, tegen te houden. In eenig opzicht teekende het behoudende bestuur zich door eenige reactionaire maatregelen in Indië; over 't geheel bracht het een tijdperk van stilstand. 's Konings geheele invloed werd aangewend ten gunste van dit ministerie, en het slaagde er in aan het roer te blijven, in weerwil van eenige tactische misgrepen, door zich te beroepen op de dynastieke gevoelens in het land. Met den oorlogskreet „Geen Factie, maar Oranje Boven!" won het een kleine meerderheid bij zijn beroep op het volk. De behoudende meerderheid was echter niet eendrachtig en verdwoen in 1868; de terugkeer in dat jaar van de vrijzinnigen aan het bewind, loste ten slotte niet alleen de groote grondwettige vraag op of de ministers dienaren der Kroon of van het Parlement waren - maar ook de koloniale staatkundige. De zoogenaamde agrarische wet, in 1870 aangenomen, kan als het einde van den strijd worden beschouwd. In tegenstelling met den geest der vroegere wetgeving, had deze wet bepaaldelijk tot doel, de inlandsche rechten te waarborgen doch tevens de ondernemingszucht van Europeesche particulieren aan te moedigen; gouvernementscultures mochten blijven bestaan, maar met het oog op de practische toepassing der, in 1854 verkondigde, beginselen zou haar instandhouding voortaan, bij uitzondering en onzeker zijn.

Het is teekenend dat in het langdurige debat over deze

[illegible] aan te [illegible]-

[illegible] vernen

[illegible] van

[illegible] te misbruiken

[illegible] te verhelen

verloren, en de belangrijke feiten betrekking hebbende op de toestanden van Java werden niet langer ijverzuchtig als ambtelijke geheimen verzwegen [1].

In de verdere hoofdstukken zal het blijken dat er in de eerste tientallen van jaren na den val van het cultuurstelsel nog veel op Java te veranderen overbleef. Alvorens dien lateren tijd te behandelen zal het goed zijn nog even naar het cultuurstelsel terug te keeren, melding te maken van een ander, gelijkende op dat, 't welk de Nederlanders toepasten, en kortelijk de fouten te overzien, die onafscheidelijk zijn van ieder stelsel van dien aard.

De meeste gelijkenis met het cultuurstelsel, heeft, voorzoover de schrijver weet, het stelsel van gedwongen cultures door het Spaansche gouvernement in 1780 in de Philippijnen ingevoerd. Het werd eerst toegepast op de teelt van tabak, indigo en zijde, maar werd later alleen tot tabak beperkt. De inlanders waren gedwongen, onder bedreiging van strenge lichamelijke straften, dat gewas op, voor de bebouwing geschikte, gronden te teelen, en het product tegen een willekeurigen en nominalen prijs aan het gouvernement te leveren. Het product werd in Europa verkocht, en het gouvernement trok uit deze bron een aanzienlijk deel zijner inkomsten — even als op Java hadden dan ook geldelijke redenen tot de invoering en de handhaving

[1] Van de Putte stelde in 1866 de koloniale archieven open; een der redenen, door Thurlow opgegeven, voor het in 1868 opstellen van zijn rapport was de gelegenheid, welke hij toen voor het eerst had, een nauwkeurig onderzoek in te stellen. Report, p. 338. S. v. Deventer's Bijdragen, de belangrykste bron van onderzoek, omtrent Java, gedurende het tijdperk van het cultuurstelsel, werden op last van Van de Putte samengesteld, doch dit geschiedde zeer overhaast, uit vrees dat spoedig een behoudend ministerie zou optreden, en de uitgave er van zou verbieden Gids, 1868, 4: 417.

Ik heb de hervormingen op Java, van 1860 tot 1870 opgesomd volgens de opgave in den Regeeringsalmanak, Kroniek, p. 598* vv., en uit het artikel door „Een oud-resident", TNI., 1879, 8: 2: 420 vv.

van het stelsel op de Philippijnen geleid. De gevolgen er van waren, slechte behandeling der inlanders, bederf der ambtenaren, ontmoediging van de particuliere ondernemingszucht en zulk een vermindering der hoedanigheid van het product, dat een groot deel er van tot geen prijs verkoopbaar was. Uit een verslag in 1871 door den directeur der cultures aan de Regeering in het moederland uitgebracht, bleek dat de zuivere winst, die er uit voortvloeide, veel minder was dan verondersteld was ($ 1.360.000) en dat deze geheel zou verdwijnen, indien het gouvernement de noodzakelijke uitgaven toestond voor machinerieën, werkplaatsen en pakhuizen, den achterstand verschuldigd aan de inlanders aanzuiverde ($ 1.600.000 voor de oogsten van 1869 en 1870) en dezen voortaan contant betaalde. Er bleek verder uit dat de bevolking der rijkste districten van de eilanden, door de cultuur, tot de uiterste ellende was vervallen; zij was slechter af dan de slaven op Cuba, want dezen worden door hun meesters gevoed, terwijl het gouvernement, aan de inboorlingen der Philippijnen niet den tijd liet, noodig om hun onderhoud te winnen. De gedwongen cultuur werd in 1882 geheel opgeheven [1].

De Nederlanders hebben nu en dan beweerd dat zij niet slechter waren dan hun Engelsche naburen, en dat alleen „Britsche huichelarij" het bestaan van gedwongen cultures in Britsch-Indië kon loochenen.

Deze bewering is tot op zekere hoogte door de feiten gerechtvaardigd. Bij de indigo- en opiumcultures in Indië kwamen gevallen van dwang door de planters op de inlanders voor, vergezeld van even ernstige misbruiken als eenig van dien aard, bij de toepassing van het cultuurstelsel op Java opgemerkt. [2] Er bestaat echter dit wezen-

[1] Jagor, „Reisen in den Philippinen", Berlin, 1873, pp. 257–270. Foreman, „The Philippine Islands", London, 1892, p. 349.

[2] De Money, Java, I. 143; het overzicht eener studie van Wiselius

lijke verschil, dat het Engelsche gouvernement zich zelf nimmer verantwoordelijk heeft gemaakt voor die misbruiken door het stelsel, dat ze deed ontstaan, aan te moedigen, en indien het misdeed, dan was dat door nalatigheid. Dilke teekende de eigenaardige tegenstelling tusschen de stelsels der beide gouvernementen, toen hij zeide: „Bij ons stelsel is er eenige kans dat er rechtvaardig zal gehandeld worden, omdat ons eigenbelang zoo weinig door het onrecht zou gediend zijn." Het Britsche gouvernement richtte zich naar den rechten weg, welke ook zijne zwakheden moge geweest zijn; het Nederlandsche gouvernement was zelf onrechtvaardig.

De schrijver van een kortelings geleden verschenen artikel over de staatkunde der Nederlanders op Java, [1] betwijfelt of de verdrukking der inlandsche bevolking een

door van der Lith, Gids, 1888, 4· 164, en Stobie, „An Incident of Real Life in Bengal", Fortnightly Review, 1887, 48. 329—341 — een wonderbaarlijk verhaal van wat zelfs in het hedendaagsche Indië kan voorvallen. Boys, p, 66, zegt dat het gouvernement van Indië, „niet zonder ondervinding in het cultuurstelsel is" maar laat het „allergewichtigste punt"gelden, het „verschil tusschen mededinging en dwang". The (English) Economist, meende, in een overzicht van Money's boek, 12 Oct., 1861, p. 1127, dat het gouvernement het cultuurstelsel zou kunnen aanwenden voor het verbouwen van katoen in Indie door kapitaal aan de contractanten voor te schieten en aan de burgerlijke ambtenaren toe te staan, hen te helpen in het sluiten van arbeidsovereenkomsten met de inlanders; het denkbeeld dat het gouvernement de inlanders zou dwingen katoen te teelen werd daarin verworpen. Dilke, „Greater Britain", Phila., 1869, 2. 156, kantte zich tegen het denkbeeld, dat het gouvernement aan de koffieplanters op Ceylon voorschotten zou verstrekken, omdat hij vreesde voor beunhazerij, en voor medeplichtigheid van het gouvernement in de onderdrukking der inlandsche arbeiders. Ik houd 't er voor dat voorbeelden van methoden, veel gelijkende op die van het cultuurstelsel, in Britsch-Indie zouden aan te wijzen zijn, maar ik draag geen kennis er van dat een gouvernementsstelsel van dat soort, ooit onder Britsch bestuur bestaan zou hebben.

[1] G. K. Anton, „Neuere Agrar politik der Holländer auf Java", Schmoller's Jahrbuch für Gesetzgebung, 1899, 28 : 1337—1361.

noodzakelijk gevolg van het stelsel was, en of die niet eerder moet toegeschreven worden aan misbruiken in de toepassing van het beginsel, dan aan het beginsel zelf. Naar zijne meening hangt alles af van het karakter van den Staat, die als planter optreedt. Hij gelooft, dat, onder de tegenwoordige Nederlandsche Regeering, van wie hij een hoogen dunk heeft, de inlandsche bevolking het beter zou hebben onder „het vaderlijke despotisme van een cultuurstelsel, bevrijd van de er aan verbonden gebreken" dan onder het exploitatiestelsel van kapitalisten. In hoeverre kan een stelsel van dezen aard bevrijd worden van karakteristieke gebreken? Schrijver gelooft dat de misbruiken in hoofdzaak voortsproten uit de beginselen van het stelsel, de beginselen van gedwongen arbeid onder bestuursleiding ten voordeele van het gouvernement. De gevallen, aangehaald om de fouten van het stelsel toe te lichten, zouden niet juist in denzelfden vorm terugkeeren, want velen er van waren buitensporig; zij kwamen ook niet iederen dag en in ieder deel van het eiland voor; maar gevallen van denzelfden aard zouden zich weder voordoen, waar het stelsel ook beproefd zou worden en welke Staat het ook zou beheeren. Zij zouden weder voorkomen, omdat zij een gevolg zijn, niet van ondeugden bizonder eigen aan een bepaald menschenras, noch aan een bepaald tijdvak, noch zelfs aan een bizondere maatschappelijke instelling, maar omdat zij voortkomen uit de algemeene gebreken der menschelijke natuur en der menschelijke samenleving. Noch het menschdom, noch de regeeringen zijn in de laatste vijftig jaren zooveel beter geworden, dat zij het kunnen ondernemen vraagstukken op te lossen, die tot dusver altijd onoplosbaar zijn gebleken. Indien het Nederlandsche gouvernement thans zooveel vertrouwen verdient, dan komt dat doordien het

de soort functies, welke het cultuurstelsel het oplegde, heeft laten varen, en het zich bepaald heeft tot hetgeen een gouvernement behoorlijk doen kan. Zoo het 't oude stelsel weder mocht invoeren, en het gedurende eenigen tijd met eenig geluk en stellig met minder gebreken dan aan het vroegere beheer eigen waren, mocht besturen, dan zou de wereld ten slotte een goed bestuur zien verdwijnen en een slecht planter er voor in de plaats krijgen. Het is onmogelijk de grenslijn te trekken tusschen gebreken onafscheidelijk van het stelsel zelf en misbruiken in het beheer daarvan, omdat beide onverbrekelijk aan elkaar verbonden zijn.

Deze beoordeeling geldt niet voor een stelsel, dat met werkelijk welwillende beweegredenen wordt ingevoerd en gehandhaafd. Ik ben volkomen bereid toe te geven, dat het cultuurstelsel overeenkomstig de oorspronkelijke plannen van Van den Bosch in toepassing had kunnen worden gebracht, op zoodanige wijze dat het een zegen, in plaats van een vloek, had kunnen worden voor de bevolking, die er aan onderworpen was. Er waren vlekken in de economische theorie van het stelsel, maar vlekken die niet tot misbruiken hadden behoeven te leiden, indien het met een geest van menschlievendheid, overeenkomstig de mooie beloften van zijn stichter ware toegepast. Het lijden der Javanen schijnt grootendeels niet onmiddellijk verband te houden met het stelsel; dit was meer een gevolg van de verkeerde staatkundige instellingen. Het zou niet billijk zijn dit feit te ontkennen, maar het is van weinig belang dit toe te geven. Een cultuurstelsel, dat bezield is met een welwillenden zin, zou goede uitkomsten kunnen geven, maar de meest denkbare, kostbare middelen zouden noodig zijn om het in dien zin ten uitvoer te leggen. Elk gouvernement, dat niet over

onbegrensde fondsen, uit een andere bron, dan die gevonden uit het stelsel zelf, zou kunnen beschikken, zou er op schipbreuk lijden. Zelfs de meest oppervlakkige bekendheid met de geschiedenis der Nederlanders, zal doen inzien dat zij het grootste deel van hun winsten uit de cultures verkregen, ten gevolge eener wanverhouding tusschen de opgelegde lasten en de geschonken voordeelen, op zoodanige wijze als geen goed bestuur kan goedkeuren. Wat zij aan inkomsten ontvingen, zonder ongeëvenredigde opofferingen van de zijde der inlanders, zouden zij even goed hebben kunnen krijgen, door middel van hedendaagsche methodes van belastingheffing, zooals door hun latere geschiedenis bewezen is. Er is niet meer waarschijnlijkheid, dat hedendaagsche gouvernementen een „welwillend" cultuurstelsel in hunne bezittingen zullen invoeren, dan dat zij de voortbrenging zullen willen regelen op de wijze als Swift beschreef, als bestaande in Laputa. Zij zouden de uitgaven niet kunnen dragen.

Het is heden ten dage geen gewoonte meer lessen van moraliteit uit de geschiedenis te trekken. Wij hebben de feiten in beschouwing te nemen en bemoeien ons niet met de beweegredenen. Toch is voor schrijver dezes de beweegreden, die tot de invoering van het cultuurstelsel leidde, het belangrijkste punt in de geschiedenis van het stelsel. Eigenbelang teekende het geheele tijdperk. Daardoor wordt het lijden der inlanders onder den druk der cultures verklaard, evenzeer als dat onder het gebrekkige staatkundige beheer. Wanneer het cultuurstelsel heden ten dage nog eens ter navolging mocht gekozen worden in andere tropische landen, en wanneer men ons komt vertellen dat het der bevolking ten zegen, en tevens der schatkist ten goede zal komen, dan zal de alles beslissende vraag zijn: Wie komt het eerst in de gedachte, bij de Euro-

peesche macht — bevolking of schatkist? Een van beide moet opgeofferd worden — wie zal het zijn? Egoisme en altruïsme leiden tot wijd uiteenloopende gevolgen. Indien er een zedelijke les uit de geschiedenis van het cultuurstelsel kan getrokken worden, dan is het deze, dat eigenbelang, zelfs van een internationalen aard, niet betaalt. Seeley had niet alleen gelijk toen hij zeide dat het „wezenlijk barbaarsch (is) dat de eene gemeenschap behandeld wordt als het eigendom van een andere, en dat de vruchten harer nijverheid worden genomen, niet als betaling voor bewezen weldaden, maar als een zeker onbetwist recht, verkregen door verovering of op eenige andere wijze"; hij had evenzeer gelijk toen hij zeide dat zulk eene verhouding is „te onzedelijk om voort te duren" [1]. De Nederlanders maakten gedurende eenigen tijd geld, maar zij offerden hun blijvende belangen in het proces op. Zij verhinderden de opvoeding der inlandsche landbouwers, beletten de ontwikkeling van een Europeeschen planterstand, en de inkomsten die zij maakten, waren geene vergoeding voor het tegenhouden van Java's voortbrengend vermogen.

[1] „Expansion of England," Lond., 1891, 66.

X

TEGENWOORDIGE STAATHUISHOUDING

[Noot. Voor het tijdperk van 1870 tot op heden heb ik geen poging gewaagd om de bronnen te noemen, daar ze in de reeksen officieele bescheiden voor het grijpen liggen; ik heb een pas verschenen koloniaal verslag en eene begrooting als gegevens voor den tegenwoordigen staat van zaken gebruikt en ik heb voor statistische opgaven hoofdzakelijk uit de Koloniale Jaaroijfers geput. De Regeeringsalmanak geeft een beschrijving van de bestuursinrichting, bevat belangrijke wetten in haar geheel of verkort, en geeft ook belangrijke statistieken. De uitgaven van het „Institut Colonial International" leveren ook gedocumenteerde bijdragen over de landelijke en arbeidsstelsels. Standaardwerken ter raadpleging zijn de Louter's „Handleiding" en de „Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië". A. Lawrence Lowell, „Colonial Civil Service", N.Y. 1900 geeft een nauwkeurig verslag van de wijze van opleiding en benoeming der Nederlandsche koloniale ambtenaren. Chailley-Bert's Java is een belangwekkende en overtuigende beoordeeling, geschreven door iemand, die vertrouwd is met het koloniale vraagstuk in andere landen en die de toestanden op Java plaatselijk heeft bestudeerd. Uitgezonderd de boekjes van Boys en Jenks, zijn geschriften van andere reizigers van minder belang voor de onderwerpen hier behandeld. Ik heb mijn werk voor een groot deel geput uit de overvloedige periodieke literatuur van dat tijdvak. Voor een meer uitgebreide behandeling van sommige onderwerpen betreffende het tegenwoordige belastingstelsel, dan met den opzet van dit werk overeenkomt, verwijs ik naar mijn studie in de: „Publications of the American Economic Association", Augustus 1900, 3e serie, Vol. I, n° 3 pp. 461—492.

De tegenzin der Regeering om de gedwongen cultures op te geven kan voor een deel verklaard worden uit de natuurlijke traagheid van alle staatkundige organisaties; uit de neiging, die elke regeering heeft, om voort te gaan in de richting welke zij gewoon is te volgen. Een sterker

reden nog voor de instandhouding van het stelsel moet gezocht worden in de inkomsten die het verschafte, zoolang de voorwaarden der wereldmarkt gunstig waren voor het een of het ander der vele gewassen, op welke het stelsel werd toegepast.

Maar behalve deze overwegingen is er nog eene andere, die aanhoudend ten gunste van het behoud der gedwongen cultuur werd aangevoerd en die een grooten invloed op het uitstellen van den overgang tot het stelsel van vrijen arbeid heeft gehad. Zij is deze, dat er bij vrijen arbeid in het geheel geen artikelen voor uitvoer geteeld zouden worden; dat de inlander, vrij gelaten, de cultuur van koffie en suiker zou nalaten, en niets meer zou kweeken dan het voedsel, noodig voor zijn eigen behoeften, en dat de bevolking in Europa al de voordeelen zou missen, die de natuurlijke hulpbronnen van Java, naar eisch ontgonnen, haar zouden kunnen verschaffen. De beteekenis dezer beweegreden zal in het oog springen als men een blik slaat op de verschillende zijden van het groote vraagstuk, dat het struikelblok is geweest voor zooveel plannen van kolonisatie in de tropen, het vraagstuk van den arbeid.

De Duitsche staathuishoudkundige Roscher begon zijn hoofdstuk over de beginselen der staathuishoudkunde met de aandacht te vestigen op de *behoeften* van den mensch als de bizondere kenmerkende eigenschap van het soort. Ieder mensch, zelfs die der laagste rassen, verschilt van het dier door behoeften van zuiver stoffelijken aard, die aan kleeding en verwarming, en de behoefte aan aaneensluiting, die zooveel heeft bijgedragen tot de instelling van het huwelijk. Roscher veroordeelt terecht de uitspraak van Seneca, die zegt: „wil iemand rijk worden, laat hij dan niet zijn bezit vermeerderen maar zijn be-

hoeften inkrimpen," als een beginsel dat alle beschaving zou te niet doen.

Beschaafde volken zijn vooruitgekomen door een uitzetting hunner behoeften en door den wil tot arbeid om daarin te kunnen voorzien. Het verlangen naar allerlei zaken, het is reeds gezegd, is de veer die het uurwerk der samenleving in gang houdt. De behoeften van een beschaafd man zijn zoo vele, dat hij die alleen door aanhoudenden arbeid en door het zich onderwerpen aan de strengste tucht kan bevredigd zien. De maatschappij heeft zich tot haar tegenwoordige samenstelling en teere organisatie ontwikkeld alleen omdat geen andere organisatie in staat was den mensch alles wat hij verlangt te verschaffen. De behoeften zijn eerst ontstaan, daarna zijn de middelen uitgedacht, die te bevredigen.

Nu is een kenmerk van den inboorling in de tropen, — men lette hierop vooral wanneer men hem beschouwt in zijne betrekking tot de overige beschaafde en handeldrijvende wereld — juist de geringheid zijner behoeften. Volgens de traditioneele beschrijving van het leven in de tropen, haalt de man ontbijt, middag- en avondeten van een boom, die in het wild op zijn erf groeit, kleedt hij zich met de bladeren, van een anderen boom geplukt, en bouwt zijn hut in één dag weer van een derde. Humboldt kreeg op zijn Amerikaansche reizen de overtuiging, dat de inboorlingen nimmer tot iets hoogers zouden komen, zoolang de banaan zou bestaan; en er wordt gezegd dat de bewoners van sommige West-Indische eilanden niet tot werken waren te brengen dan nadat de banaanplant was uitgeroeid. De natuur is hem zoo goedgunstig, dat hij zich bijna geheel op haar verlaat, en de beschavende invloed van den arbeid heeft geen vat op hem. De kenmerkende spreuk in heete landen

is inderdaad, het is beter te slapen dan te waken, neer te liggen dan rechtop te zitten, te zitten dan te staan, te rusten dan te werken, en dat de dood het best van alles is [1].

De inboorling in de tropen ziet door de kwistigheid der natuur zijn behoeften zoo geheel bevredigd, dat de handelaar of de ondernemer weinig vat op hem heeft. Indien hij, door voor zich zelf te werken, in al zijn behoeften kan voorzien, heeft hij geen aanleiding zich te binden door voor anderen te gaan werken. De koopman of de ondernemer moet hem aantoonen, dat hij iets noodig heeft, voordat hij overreed kan worden tot werken om het te verkrijgen. De eerste stappen tot economische opvoeding zijn de moeilijkste; terwijl de behoeften van een beschaafd man onbeperkt schijnen, is het uiterst moeilijk een enkele nieuwe bij een wilde op te wekken. Kooplieden zijn dikwijls verplicht geschenken te doen om een verlangen naar meer te scheppen. Newcomb haalt in zijn staathuishoudkunde een voorbeeld aan, dat bewijst hoe voorzichtig men moet zijn in het toepassen van eenige der beginselen der moderne staathuishoudkundige theorie op onbeschaafde volken. Handelaren op de Zuid-Amerikaansche kust, die een grooteren toevoer van een inlandsch product wenschten in de hand te werken, verdubbelden

[1] Aangehaald door Jean Barré Saint-Venant, „Des colonies modernes sous la zone torride," Paris, 1802, 122. Het is spreekwoordelijk op Java, dat de inboorling nooit loopt als hij kan stilstaan, nooit staat als hij kan zitten, nooit zit als hij kan liggen. Nederburgh, „De onmondigheid van den Javaan ten aanzien van het grondbezit", TNI., 1878, 7·1·21. Barré Saint-Venant haalt uit de rapporten der Fransche intendanten een sprekend voorbeeld aan van den ontaardenden invloed der tropen op onbeschaafde volken, wanneer zij plotseling bevrijd worden van de noodzakelijkheid tot werken: de jaarlijksche uitvoer van St Domingo daalde, 1789 vergeleken met 1794—1796, van 226.000.000 tot 4.000.000 livres, ib., 51 De uitvoer der twee neger-republieken is nu minder dan $ 20.000.000 per jaar.

den voorraad goederen, dien zij er voor aanboden en ondervonden dat zij in plaats van meer, juist de helft ontvingen van wat zij te voren hadden erlangd. Een gelijk geval in zake van arbeid, en niet van koopwaren, leert ons de ondervinding van werkgevers aan inlanders in Chihuahua, die, door mededinging onder elkaar, er toe gebracht werden het loon van vijftig cent tot een dollar per dag op te voeren. „Van geslachten tot geslachten had dit volk zijn leven ingericht op den grondslag van drie dollar per week; toen zij nu op Woensdag avond de drie dollars verdiend hadden, kon niets hen bewegen ook Donderdag, Vrijdag en Zaterdag te werken. Het eenige gebruik dat zij zich konden voorstellen van de meerdere verdienste te maken, was te spelen en het bleek noodig het loon op het oude cijfer terug te brengen om hen zes dagen in de week aan het werk te houden [1]. Miss Kingsley deelt mede, dat er in al de West-Afrikaansche koloniën voor de Europeanen niets aan de inboorlingen is te verkoopen, dat kan gezegd worden een werkelijke behoefte voor deze laatsten te zijn [2].

Zoo heeft de moeilijkheid, een grondslag voor den ruilhandel met onbeschaafde volken te verkrijgen, iets te vinden dat aan hen voor hunne producten en hun arbeid in ruil gegeven kan worden en dat zij niet zelf kunnen voortbrengen, voor een groot deel tot de invoering en instand-

[1] Logan, „Peonage in Mexico," Gunton's Social Economist, N.Y., 1893, 5-102.

[2] „West-African Studies", Lond., 1899, p. 339. Tabak is het voornaamste handelsartikel, dan volgen buskruit, vuurwapenen en sterke drank, voorts zout en achter deze aan komen Manchester goederen en verschillende andere. Vergelijk de lijst der invoerartikelen in den Congo Staat, in Wauters, „L'Etat indépendant du Congo", Bruxelles, 1899, p. 409. het geheele bedrag aan invoerartikelen voor inlandsch verbruik is geen 8.000.000 francs, waaronder vijf-achtste aan kleederen. De weinige Europeanen in den Staat voerden een ongeveer gelijk bedrag in.

houding der slavernij in de tropische gewesten geleid. Zij leidt heden ten dage tot den invoer van koelies, inboorlingen van landen, waar de druk der overbevolking zoo groot is, dat de grootste inspanning noodig is om zelfs de noodzakelijkste levensbehoeften voort te brengen, en van waaruit de bevolking van zelf naar een hoogere organisatie gedreven wordt. Het belang van koeliearbeid in onzen tijd kan beoordeeld worden naar het feit, dat in 1896 meer dan vier-vijfde van den geheelen handel tusschen het Vereenigd Koninkrijk en de Britsche tropische koloniën, gedreven werd met koloniën, die ingevoerde contract koelies gebruiken [1].

Uit ongewoonte om in tijds het noodige op te stapelen, wat de afwisseling der jaargetijden in sommige werelddeelen noodzakelijk maakt, schatten half beschaafde volken in de toekomst te ontvangen of te verbruiken artikelen lager dan die van oogenblikkelijk genot. Jagor zegt dat de bewoners der Philippijnen eerst den rijstoogst tegen een-tiende gedeelte daarvan wilden helpen inhalen, maar dat, toen zij voor hun allernoodzakelijkste behoeften genoeg hadden, zij er niet aan dachten, een voorraad voor de toekomst op te leggen; het arbeidsloon steeg toen tot een-vijfde, een-derde of zelfs tot de helft van den oogst. Een onbeschaafde moge een voor hem begeerlijk iets zien onder den voorraad van een koopman, wanneer het arbeid kost dat begeerlijke te koopen en die arbeid over eenigen tijd loopt, zal hij er van af zien; de koopman zal telkens terugkomen, hij zal hem telkens verlangend naar het begeerde terugvinden, maar steeds

[1] Popular Science Monthly, 54 · 483. Lagos en Bermuda, waar een zeer dichte bevolking slechts een geringe aanvulling aan arbeidskrachten noodig maakte, zijn in het bovenstaande begrepen, onder de koloniën die koeliearbeid gebruiken, maar deze streken hebben niet veel invloed op het totaal.

zonder de middelen, het te betalen. Kipling zegt: de groote moeite met de apen, is dat zij vergeten. Half beschaafde menschen zijn als apen, zij vergeten, en men moet hun leeren zich iets te herinneren.

Het vraagstuk, economische betrekkingen met half beschaafde volken aan te knoopen, zou nog moeilijker zijn op te lossen, indien het niet een feit was dat zij even weinig denken aan het nakomen van verplichtingen in de toekomst als zij denken aan het opslaan van een voorraad goederen, en dat zij voor een onmiddellijk genot bereid zijn groote beloften voor lateren arbeid ter afbetaling te doen. Zij steken zich in schuld bij hun ondernemer, en eerst dan zijn zij gebonden aan en dienstbaar gemaakt voor de hedendaagsche organisatie. Nijverheidsondernemingen zijn dan ook gevestigd door middel van slavernij voor schuld (pandelingschap) en worden thans nog in een groot deel der heel of half tropische landen daardoor in stand gehouden.

Zonder passende regelingen kan deze instelling aanleiding geven tot ernstig misbruik; zij is de vloek van eenige half beschaafde volken, en gaat altijd met gevaren gepaard wanneer deze volken in aanraking komen met anderen die energieker zijn. Maar Wallace gaat te ver, wanneer hij van deze verhouding van schuldenaar en eischer tusschen inlanders en Europeanen beweert [1] dat, terwijl zij den handel voor een tijd uitbreidt, „zij de inboorlingen ontzenuwt, ware beschaving tegenhoudt, en het land niet tot eenige blijvende vermeerdering van welvaart voert, zoodat het Europeesch bestuur over zulk een land op verval moet uitloopen." Zijn uitspraak berust niet op ondervinding.

[1] „Malay Archipelago", 106.

Daarentegen, ik haal Wallace weder aan [1], „zijn er sommige trappen, die de maatschappij in hare beweging van barbaarschheid naar beschaving moet doorloopen. Een dezer trappen is altijd de een of andere vorm van despotisme geweest, zooals feodalisme of dienstbaarheid, of een despotisch vaderlijk bestuur; en er is alle reden om aan te nemen, dat het voor de menschheid onmogelijk is dat overgangstijdperk over te springen en op eens van zuiver barbarisme tot ware beschaving te komen." Wallace meende, dat het cultuurstelsel het gewenschte middel was om de inboorlingen tot een hoogere beschaving op te voeren, maar toen hij schreef was dat stelsel reeds op het punt te worden losgelaten; en het „despotisme" dat er voor in de plaats trad was meer gegrondvest op economische dan op staatkundige onderwerping. Met al zijne mogelijke nadeelen heeft het stelsel van pandelingschap dit niet te versmaden voordeel, dat het van den Staat alleen regeling eischt, hetgeen de eigenaardige staatsplicht is; de handeling moet overgelaten aan het individu; „in het toezigt en het wakend oog van het openbaar gezag (bestaat dan) een waarborg," dat er geen te grove misbruiken zullen plaats hebben [2].

Deze dienstbaarheid voor schulden bestaat tegenwoordig

[1] Ib., 264. Vergelijk Wakefield, „View of the Art of Colonization", Lond., 1849, 174: „Iedere kolonie die gebloeid heeft van Columbus' tijd tot op heden ... heeft in zekere mate genoten wat ik genoemd heb samenwerking en voortduring van arbeid. Zij genoten deze door middel van een zekere slavernij.

[2] Een belangwekkende erkentenis dezer onmiskenbare waarheid in de staatkundige wetenschap, zooals ik meen haar te mogen noemen, kan men vinden in een rapport uit het bijna eerste begin van het cultuurstelsel, Merkus, Nota, Februari 1831, S. van Deventer, LS., 2:222. Een zeer krasse bewering omtrent de noodzakelijkheid tot een zeker soort van drang om de inboorlingen in de tropen tot het werk te dwingen, vindt men bij Pfeill, „Studien und Beobachtungen aus der Südsee", Braunschweig, 1899, 244.

in verschillende landen der wereld, als een middel om half beschaafde volken tot arbeid te brengen. Het is een belangrijke factor in de arbeidstoestanden in Mexico; na de afschaffing van het encomienda systeem, waardoor de Spanjaarden vroeger het vraagstuk van den arbeid hadden trachten op te lossen, legde de Spaansche werkgever het er op aan, de werklieden bij hem in schuld te krijgen, en eene verordening in het leven te roepen, die hem het recht gaf hen in dienst te houden totdat de schuld zou zijn afgelost; hij gaf hun dan slecht voedsel, tegen de hoogste prijzen zoodat de schuld nooit gekweten werd en de Indiaan slaaf bleef [1].

De instelling van het pandelingschap voor schulden bestond algemeen in den Maleischen archipel voordat de Nederlanders er kwamen, zooals blijkt o. a. uit haar voortbestaan in de inlandsche maatschappij. Ik heb in het eerste hoofdstuk op het feit gewezen, dat een der Gouverneurs Generaal de afhankelijkheid van het lagere volk aan zijn hoofden daaraan toeschreef, dat dezen het volk geld hadden geleend, dat het nooit in staat was terug te geven, ofschoon het steeds arbeidde om er uit te komen. Indien al de economische verhouding tusschen schuldenaar en schuldeischer niet zulk een rol speelde in het bepalen der staatkundige verhouding, als uit deze mededeeling zou blijken, zeker is het, dat de leden der heerschende klasse vaak

[1] Logan, „Peonage in Mexico, Gunton's Social Economist, N.Y., 1893. Het stelsel is ook beschreven door Prince A de Iturbide, „Mexican haciendas — the peon system", North American Review, 1899, 168-427 vv.; de schuld, die een der grondtrekken van het stelsel is, bedraagt gewoonlijk $ 10 tot $ 30 in den aanvang, doch gaat erfelijk over, gedurende menschen leeftijden. De grondwet van Mexico verbiedt deze praktijk, maar de gewoonte is sterker dan de wetgeving Jagor beschrijft een dienstbaarheid voor schuld in de Philippijnen, in alle belangrijke opzichten gelijk aan die welke op Java en de andere Maleische eilanden gevonden wordt; voor een daarmee overeenkomende instelling in Britsch-Indië, zie Hunter, „Rural Bengal", 233.

woekeraars waren; en dat zij dikwijls leenden op de zekerheid niet van den eigendom maar op de persoon van den schuldenaar. Het gewicht van het pandelingschap voor schulden in de inlandsche maatschappij is buiten quaestie. De inlandsche wetten omtrent schuld waren veel strenger dan eenige Hindoesche of Mohammedaansche wet; de schuldeischer had algeheele macht over de persoon van den schuldenaar, die niet in staat was zijne verplichtingen na te komen; en zelfs over de familieleden van den laatste. De toestand van den schuldenaar was niet juist die van een slaaf, want zijn vrijheid was slechts geschorst, niet vernietigd; en indien hij zich de middelen om te betalen kon verzekeren, dan kon hij vrij worden, of ten minste van meester veranderen. Maar hij was aan den dienst van zijn schuldeischer gebonden en in de practijk was er alle kans dat zijn toestand van dienstbaarheid blijvend zou worden. Het is bekend dat het zich over menschengeslachten heeft uitgestrekt, en dat van geheele klassen van zoogenaamde slaven is kunnen worden uitgemaakt, dat een pandelingschap voor schulden de oorsprong hunner slavernij is geweest [1].

De instelling van het pandelingschap, zooals het in de inlandsche huishouding bestond, kon door de Nederlanders

[1] Zelfs in den aanvang der 19de eeuw vond Daendels duizenden van zoogenaamde „pandelingen" of slaven voor schuld in een der residenties van Java. Staat, 10. Voor eene algemeene beschouwing over de instelling van het pandelingschap zie Wilken, „Het pandrecht bij de volken van den Indischen Archipel", Bijdr. TLV., 1888, 5·3. 574. Voor andere beweringen in den tekst zie het artikel, L. W. C. van den Berg, „De afwijkingen van het Mohammedaansche vermogensrecht op Java en Madoera", ib., 1897, 6 3. 124 vv., en Verwey, „Iets over het contractueel pandelingschap en de bestrijding dezer instelling in de Nederlandsch-Indische wetgeving", ib,, 1893, 5:8·234 vv. De inmenging der Nederlanders in deze instelling was een der oorzaken van den oorlog met Atjeh. Van der Lith, „Rechtsverhältnisse in Ned. Ind.", Jahrbuch f. vergl. Rechtswissenschaft, 1898, 4:15.

niet erkend en gehandhaafd worden. Daar de betrekking tusschen meester en knecht gemeenlijk haar oorsprong vond in een leenschuld wegens levensbenoodigdheden, en niet tot werkzaamheid leidde, werd, door eene reeks verordeningen, tot vèr in de 19de eeuw reikende, het pandelingschap voor schulden verboden, en ten slotte is het geheel van Java verdwenen. Tevens brengt deze instelling ons op de middelen, waardoor de Nederlanders het vraagstuk van den „vrijen" arbeid op Java hebben opgelost; zij vonden geen beter middel om den noodzakelijken voorraad werkkracht in het leven te roepen, dan door een stelsel van voorschotten, waardoor de zorgelooze en niet vooruitziende inlander, voor een zekeren begrensden tijd verbonden was. Door het aanroeren van deze instelling van pandelingschap, ben ik echter vooruitgeloopen op de oplossing, die de Nederlanders voor de moeilijkheid, waarvoor zij stonden, ten slotte vonden. De overgang van de staatsarbeidsinstelling, zooals die gedurende het cultuurstelsel bestond, naar deze economische oplossing van het vraagstuk, geschiedde niet plotseling. Lang nadat het cultuurstelsel in naam reeds was opgeheven werd de uitwerking er van nog gevoeld als een element in het arbeidsvraagstuk, en deze uitwerking moet hier nu behandeld worden.

Voorstanders van het cultuurstelsel hielden vol dat het, behalve wegens de vermeerdering der voortbrenging van zekere artikelen, ook nog wegens zijn opvoedenden invloed waarde had; het werd verondersteld de inlanders op te leiden, door hen tot werken te dwingen. Sommige gezaghebbenden, die den slechten invloed er van in vele opzichten trachtten goed te praten, uitten zich gunstig over het stelsel als een tijdelijke maar noodzakelijke overgang naar de vrijwillige overeenkomsten tusschen Europeesche

werkgevers en inlandsche arbeiders. Het is waarschijnlijk dat het stelsel inderdaad eenige goede uitwerking had door het wekken van eenig besef bij de inlanders van eene verplichting tot geregeld werken onder bepaalde omstandigheden. Maar het cultuurstelsel was daarentegen de slechtst mogelijke inleiding voor het begrip van vrijen arbeid, voor zoover het den inlanders een geheel verkeerden indruk moest geven ten aanzien der noodzakelijkheid van arbeid. Zij werkten omdat zij er toe genoopt werden, niet omdat zij er behoefte aan hadden; uit vrees voor straf, niet op hoop van belooning. Het cultuurstelsel leidde hen op tot voortbrengers, niet tot verbruikers [1]; het maakte hen in staat tot arbeiden, zonder de beweegreden om tot arbeid te komen, want het schiep hun geen behoeften, die zij te voren niet gehad hadden. De schepen, die tropische producten naar Nederland brachten, keerden, gedurende de werking van het cultuurstelsel, met ballast terug; koffie en suiker waren een schatting, waarvoor Europa niets teruggaf. Het was volmaakt natuurlijk, dat de inlanders, die de schepen ledig zagen aankomen, ze gaarne in denzelfden toestand hadden zien weggaan. Bij iedere stap naar de opheffing van het stelsel, meenden de inlanders daarom, voor eenigen tijd althans, terug te keeren naar hun van de hand-in-den-tand-stelsel van voortbrenging, dat hun evenveel opbracht als zij gewoon waren te ontvangen, en dat hun heel wat minder arbeid kostte [2].

[1] „Het is niet geld waaraan de Javanen behoefte hebben, maar de geschiktheid om het te gebruiken", zeide iemand, die de vrije arbeiders, uit den tijd toen het cultuurstelsel reeds in verval begon te geraken, goed kende. Volgens zijn ondervinding was het eenige wat arbeiders zou nopen tot werken, het verlangen naar opium of de behoefte aan geld om te spelen; de Economist, 1862, Bijblad, 333.

[2] Toen de gedwongen diensten in de nagelcultuur in 1859 werden afgeschaft, „weigerden de meesten der vrije mannen sich als vrije arbeiders te verbinden, in weerwil van de hun geboden voordeelen".

Europeesche werkgevers achtten het onmogelijk de noodige arbeidskrachten te verkrijgen, zonder het middel, dat onder het cultuurstelsel gangbaar was, toe te passen, nl. te steunen op ambtelijken dwang, eerder dan op het besef van de inlanders van hun eigen voordeel. Een schrijver, die ambtenaar was geweest, doch tijdens zijn schrijven tabaksplanter was, toonde de onjuistheid aan van het denkbeeld, dat bij het sluiten van arbeidscontracten in één slag de vrije wil op den voorgrond trad. De inlandsche opzichters op de landbouwondernemingen verzekerden zich van de medewerking van het districtshoofd, in rang 't naast staande boven het dorpshoofd, en door diens invloed konden zij zooveel arbeiders bekomen als zij verlangden. Een ander opmerker, die in denzelfden tijd schreef, zegt ook dat invloed bij de hoofden de beslissende factor was bij de kansen voor het beginnen van eenige onderneming. Alles hing af van de houding, door de Nederlandsche en inlandsche ambtenaren aangenomen; indien dezen de onderneming gunstig gezind waren, dan sloot de bevolking gewillig de verlangde contracten. Als een natuurlijk gevolg van de wijze waarop de arbeiders waren aangenomen, bleken dezen veranderlijk en onbetrouwbaar en zochten zij iedere gelegenheid, om aan hunne verplichtingen te ontkomen [1]. Het stelsel, waardoor overeenkomsten

Ward, Report on the Progress of Neth. E. I., in Rep. of H. M. Sec. of Embassy, Lond., 1863, 6, 145.

Vergel. Bickmore, „Travels in the E. I. Arch.", N.Y., 1869, voor een beschrijving der Ambonsche aangelegenheden. Dr. Almeida, „Life in Java", 1 : 269, zegt dat de inlanders van Boedoeran weinige dagen voor zijne komst aldaar, ontheven waren van de gedwongen diensten, bestaande in het snijden en het vervoeren van het suikerriet; hij bevond dat het met de suikerindustrie slecht gesteld stond, wegens gebrek aan arbeiders en dat het riet dikwijls overrijp op het veld gelaten werd.

[1] De Economist, 1862, Bijblad, 347, 384.

met een geheel dorp konden gesloten worden, leidde tot het vermeerderen van de kans op misbruiken van bestuursmacht. Na 1863 moesten de contracten voor den vorm met de inlanders individueel gesloten worden, maar de invloed der hoofden bleef nog steeds een belangrijk en beslissend element in de arbeidersquaestie, vooral in de afdeelingen waar communaal bezit de overhand had. In 1882 gaf iemand, na een reis over Java, als zijn indruk weêr, dat het vraagstuk van het bekomen van arbeiders zonder hulp van de hoofden, was opgelost, maar zelfs toen gaven alle gezaghebbenden dit nog niet toe [1].

De Europeesche ondernemers ondervinden in hunne aanrakingen met werkelijk vrije arbeiders op Java, alzoo dezulken, die niet onderworpen zijn aan den invloed van eenig hoofd, twee groote moeilijkheden, die thans afzonderlijk zullen behandeld worden.

Vooreerst bestaat de moeilijkheid, om menschen die kans zien hun onafhankelijk bestaan voort te zetten er toe te brengen dat zij zich tot werken voor loon verbinden. Reizigers over Java zijn allen getroffen door de vruchtbaarheid van het eiland, en door het gemak waarmede de inlanders het leven kunnen houden. In weerwil van de dichte bevolking is er nauwelijks eenige ernstige bevolkingsdruk op het levensonderhoud; in het midden der 19de eeuw bedroeg de bevolking slechts de helft van thans, en er was veel meer nog niet bezet land beschikbaar. De klasse van inlanders, die noch land hadden, noch eenigen handel dreven

[1] De Economist, 1882, 2:1122. Van Rees, „Hervormingsplannen, in 1863 aan den Gouverneur-Generaal Sloet aanbevolen", Ind. Gids, 1885, 1:745, spreekt van den bestuursinvloed aangewend bij het sluiten van contracten, als een punt dat toen hervorming behoefde. [De reiziger, op wien hier gedoeld wordt, C. E. van Kesteren, was van oordeel, dat het bekomen van arbeiders zonder hulp der hoofden, in 1882 nog niet wel mogelijk was. Vert.]

om in hun onderhoud te voorzien, en die anderen voor loon dienden, was niet groot in aantal en werd voor een aanzienlijk deel in de inwendige dorpshuishouding opgenomen. De levensstandaard van den doorslag landbouwer zou volgens westerschen maatstaf hopeloos laag zijn; het geheele persoonlijke eigendom van een gezin, woning, huisraad, kleeding en gereedschap in begrepen, zal slechts eenige weinige rijksdaalders, zeg vijf of tien, in onze munt, waard zijn [1].

Waar de behoeften gering zijn, kan echter een lage levensstandaard voldoen en inderdaad geldt voor de Javanen, dat hoe lager de levensstandaard is, des te waarschijnlijker zij er mede tevreden zullen zijn, zoolang ze niet bepaald verhongeren. In de practijk is het onmogelijk gebleken, zich de diensten der inlandsche bevolking te verzekeren door een beroep op een neiging, zich in beteren toestand te brengen en den levensstandaard te verhoogen. Slechts onmiddellijk materieel genot zal hen, uit hun onverschilligen sleur, in beroering brengen. Het is daardoor algemeen de gewoonte onder de ondernemers, een groot deel van het loon voor eenige tijdruimte, als voorschot te bieden; indien de inlander het lokaas aanneemt, kan hij aan het werk gehouden worden (in theorie althans) tot hij door arbeid de aangegane schuld aangezuiverd heeft. Het voorschotten stelsel wordt gezegd thans nog het eenige werkzame middel te zijn, om zich de diensten der arbeiders te verzekeren. Ondernemers en ambtenaren be-

[1] Voor eene beschrijving van den levensstandaard der Javanen, en voor begrootingen van de waarde hunner bezittingen, zie Raffles, Hist., 1 : 88; TNI., 1873, 2 · 1 : 127; en eenige uitmuntende artikelen van Poensen in Mededeelingen Ned. Zend., „Iets over het Javaansche gezin", 1887, Deel 31, biz. p. 221; „Iets over de Javaansche desa", 1893 1894, Deelen 37—38. Een goed denkbeeld van de levensarmoede van het gewone volk is gegeven in de beschrijving van S. Coolsma, „West Java", Rotterdam, 1879, p. 120 vv

treuren zulks, maar erkennen de noodzakelijkheid er van; zelfs het bestuur geeft voorschotten, wanneer het diensten van loonarbeiders noodig heeft [1].

Als een voorbeeld van den loop van zaken kan de volgende overeenkomst worden aangehaald [2], zooals die geruimen tijd bij suikerplanters voor het vervoer van riet in gebruik was. Het voorschot wordt in de acte vermeld als de prijs voor de kar en het span trekdieren, welke de eigenaar verklaart verkocht te hebben aan den ondernemer, met recht van wederinkoop na afloop der suikercampagne, doch onder voorwaarde dat hij in dien tusschentijd het gebruik er van zal hebben. Het loon voor de verrichte transportdiensten wordt slechts voor één dag van de vijf of zeven dagen uitbetaald en dat van de overige dagen komt op rekening voor den wederinkoop van het geborgde; indien er aan het einde van het seizoen niet genoeg is ingehouden om het voorschot terug te betalen, wordt de schuld op het volgende jaar overgeschreven. Bij dit contract heeft de ondernemer eenige zekerheid op het voorschot dat hij geeft; bij de gewone arbeidscontracten heeft hij alleen de persoon van den inlander, en deze laatste komen het meeste voor.

Het is duidelijk dat dit stelsel gereedelijk zou kunnen leiden tot een blijvende onderworpenheid van den inlander aan den Europeeschen ondernemer, evenals het pandeling-

[1] Zie inzonderheid, „Voorschotten bij de tabakscultuur", TNI, 1861, 23·2:157 vv; J Hulshoff Pol, „Indische adviezen in de Staten-Generaal", de Gids, 1877, 3:257 vv. Een aantal verslagen van Nederlandsche ambtenaren worden daar aangehaald (p 281), waarin het stelsel beschreven wordt, als „een noodzakelijk kwaad", „demoraliseerend doch onvermijdelijk", enz. Peelen, de Economist, 1893, 1:392 spreekt van het stelsel als van „een ware kanker", maar zegt dat het feitelijk onmogelijk is zonder voorschot arbeiders te verkrijgen.

[2] Het aangehaalde suikercontract is uit L. W. C van den Berg „De afwijkingen van het Mohammedaansche vermogensrecht op Java en Madoera", Bijdr. TLV., 1897, 6:8:127.

schap dat vroeger algemeen was in de inlandsche huishouding. Bij het aanwerven voor de Specerij-eilanden van arbeiders, die loonen van 6 gulden 's maands ontvingen, was 't de gewoonte 50 tot 100 gulden aan voorschot te geven [1], en in een geval werd aan een kok, wiens loon een gulden per maand zou zijn, een voorschot van 30 gulden gegeven, — dat is bijna voor drie jaren loon. Het gouvernement kwam tusschenbeide, ten einde de arbeiders te beschermen, door een verordening, waarin werd voorgeschreven dat de duur der contracten vijf jaren niet mocht te boven gaan en dat zij volledig alle bepalingen omtrent de te verrichten diensten en te ontvangen betaling moesten bevatten. Ieder contract moest bij het bestuur ingeschreven, de bewoordingen er van nagegaan en de behoorlijke uitvoering er van door een bestuursambtenaar gewaarborgd worden [2].

Inderdaad schijnen de inlanders echter wel bij machte zich zelven tegen Europeesche ondernemers te beschermen. De tweede groote moeilijkheid, door de planters in hunne aanraking met de arbeiders ondervonden, is de neiging der inlanders hunne contracten te verbreken en hun werk te laten liggen, 't zij wegens werkelijk bestaande, 't zij om geen enkele waarneembare reden. Onder het cultuurstelsel, dat als 't ware vereenzelvigd was met de staatkundige en de economische huishouding, en alle staatspolitie macht gebruikte om de arbeiders aan hun werk te houden, was het mogelijk de onbetrouwbaarheid en wispelturigheid der inlanders te beteugelen. Welken invloed de tucht van dat stelsel ook op de inlanders moge gehad hebben, stellig bracht het geen blijvende verandering in hun aard. Na

[1] Lans, „Rosengain", Rotterdam, 1872, p. 16; Van der Linden, „Banda en zijne bewoners," Dordrecht, 1873, p. 45.
[2] de Louter, „Handleiding", p. 618.

de opheffing ervan namen de arbeiders voorschotten op hun loon en liepen dan weg; eenigen verhuurden zich op twee of drie ondernemingen tegelijk om voorschotten te krijgen. Indien zij een onderneming al niet geheel verlieten, werkten zij alleen als zij er trek in hadden; in een ambtelijk verslag eener residentie werd gemeld dat een man die vijftien of twintig dagen van de maand werkte, onder de goede arbeiders werd gerekend. Het verlies, dat de planters leden door het missen van arbeiders, op wie ze gerekend hadden, dikwijls op tijden, waarin dezen het meest noodig waren, leidde in 1872 tot het afkondigen van een besluit [1], waarin verbreking van het arbeidscontract bedreigd werd met een boete van 16 tot 25 gulden, of ten arbeidstelling aan de openbare werken van zeven tot twaalf dagen. De noodzakelijkheid dezer ordonnantie komt duidelijk aan het licht door het feit, dat gedurende drie jaren van hare werking, bijna negen duizend gevallen van contractsverbreking gestraft werden. De meening op Java was algemeen vóór het handhaven der bepaling in het politie-strafreglement; ondernemers en ambtenaren waren 't er over eens, dat zij als een noodzakelijk bestraffingsmiddel van de gebreken der inlanders moest worden beschouwd. Theoretici in Nederland echter beschouwden haar als aanleiding gevende tot een vermomden nieuwen vorm van pandelingschap, waardoor de vrijheid der arbeiders werd opgeofferd aan den ondernemer; ook werd het afgekeurd dat gevallen van arbeids-contractverbreking konden behandeld worden door lagere rechters en door bestuursambtenaren. In 1877 sprak de Tweede Kamer der Staten-Generaal zich afkeurend uit over de ordonnantie, tengevolge waarvan zij ingetrokken werd; sedert 1879 moeten de gevallen wegens

[1] Staatsbl.. 1872, N° 111.

verbreking van arbeidscontracten gebracht worden voor geregelde rechtbanken, en otschoon de daarop gestelde straffen strenger werden gemaakt, moest nu voortaan bewezen zijn, dat het opzet bij den inlander om weg te loopen reeds bestond, op het oogenblik van het aangaan van het contract, een punt dat zeer moeilijk vast te stellen is. De slechte gevolgen op de economische verhoudingen bleven niet uit, de klachten vermeerderden en er ontstond een beweging tot wijziging der wetgeving op dit punt.

Deze handelwijze der Staten Generaal is een uitnemend voorbeeld van het verkeerde, dat door doctrinairen kan kan worden uitgewerkt, wanneer zij zich mengen in de behandeling van zaken, waarvan zij geen verstand hebben. Pfeil beschrijft deze quaestie van straf voor arbeidscontractverbreking duidelijk als eene, die op een afstand eenvoudig lijkt, maar die in de practijk zeer moeilijk is op te lossen. Zij is van het grootste gewicht voor de economische ontwikkeling eener tropische bezitting. De beweegredenen der wetgevers waren ongetwijfeld goed, en dezelfde, welke tot een hervorming in het cultuurstelsel leidden; maar die wetgevers zagen niet in, zooals zij wellicht nooit zullen doen, dat menschen niet in één schrede van een lagen naar een hoogen maatschappelijken toestand kunnen overgaan [1].

De opheffing van het cultuurstelsel was goed; de verwachting in de plaats daarvan een in allen deele modern stelsel te vestigen was een dwaasheid; het nieuwe kon beter zijn dan het cultuurstelsel, maar het mocht niet te goed zijn, om uitvoerbaar te wezen.

[1] Voor den inhoud van het besluit, zie „La main d'oeuvre aux colonies", Pub de l'Inst Col. Internat., Paris, 1895, I 510 vv., „Het Koninklijk besluit v d 17 Mei 1879", TNI, 1880, 9 2 405 vv Het laatste opstel bevat overvloedig materiaal, waarop eene beoordeeling

Geheel vrije, niet door een contract met een planter verbonden, inlanders hebben weinig verlangen of geschiktheid getoond tot voortbrenging voor de Europeesche markt. Java vormt in dit opzicht een tegenstelling met Britsch-Indië, en de oorzaak daarvan is klaarblijkelijk dezelfde, als die van zoovele tegenstellingen tusschen de beide landen, nl. de grootere voortbrengingskracht van den grond op Java en het weinig voorkomen van nood bij de bevolking. Chineesche handelaren doorkruisen het land om uitvoerproducten te bekomen, maar de geheele aanvoer daarvan, door hen in de kanalen van den wereldhandel gebracht. is klein in vergelijking met de hoeveelheid, die door tusschenkomst van de ondernemers wordt voortgebracht [1].

In deze studie van de organisatie der voortbrenging op Java verdienen de Chineezen een bizondere beschouwing. Zij maken slechts één percent van de bevolking uit, maar hunne beteekenis is veel grooter dan men uit het cijfer der volkstelling zou afleiden. In het bezit van hoedanigheden, veel verschillende met die van Europeanen

van het vraagstuk kan gegrond worden. Voor andere punten in den tekst zie: Hulshoff Pol, „Indische adviezen", de Gids, 1877, 3 258, 261, 273; de Economist, 1878, 1 : 492 vv; 1891, 1 : 386; Pfeil, Südsee, 252 Peelen, de Economist, 1893, 1 394, hoopte op een wederinvoering der straf, daar de Regeering had te kennen gegeven, niet afkeerig te zijn daarvan, maar te oordeelen naar het artikel „Overeenkomsten" in de Encyc. NI., nog niet lang geleden verschenen, is er niets gedaan.

[1] Men schat, dat behalve wat rijst, kapok, huiden, en de van de Buitenbezittingen afkomstige peper en boschproducten, iets meer dan 5.000.000 gulden bedragende, op een totaal van 200.000.000 waarde aan uitvoer, Java geen anderen uitvoer heeft, dan wat voortgebracht wordt onder leiding van Europeanen. Van den Berg, „Java's bevolking en Java's bebouwing", de Economist, 1894, 1 29. Het is mogelijk dat deze schatting niet bevat de koffie door inlanders zelve geteeld. Het is nu gebleken dat, indien de inlanders bevrijd zijn van de verplichting koffie te teelen, zij den oogst in hoeveel- en hoedanigheid laten achteruitgaan. „Begrooting van Ned. Indië", 1900, Bijlage v. d. Mem. v. toelichting, 35, p. 47.

en inlanders beide, vormen zij een schakel tusschen de rassen, die zonder hen, in zaken van handel vooral, door een bijna onoverkomelijken afstand zouden gescheiden zijn; zij zijn de natuurlijke tusschenpersonen in het Oosten. Van al de Chineezen op Java zijn er slechts weinigen, koelies of veldarbeiders; zij leven hoofdzakelijk van hoofd-, niet van handenarbeid. Zij vormen een blijvend deel der bevolking, met een vaste verblijfplaats en een familieleven dat sedert eeuwen gevestigd is. Hoe ook hun algemeen zedelijk karakter moge zijn - geen twee schrijvers stemmen in de beschrijving er van overeen — er kan geen verschil van meening wezen over hun economische deugden. In tegenstelling met de inlanders hebben de Chineezen, zoo niet een verfijnde, dan toch een kostbare smaak. Zij, die het kunnen doen, leven grootscheeps, indruk makende op hunne omgeving, door hunne huizen en equipages; en zelfs de armeren trachten naar de voor hen bereikbare weelde; allen houden van genietingen, en — dit is het voornaamste punt — willen er voor werken. Hun wilskracht en vernuft stellen hen vèr boven de inlanders, die nimmer in staat zijn gebleken in handel of nijverheid met hen te kunnen mededingen. Zij schijnen de ruimte en stoutheid van opvatting, die hen in staat zouden stellen als mededingers der Europeanen in groote ondernemingen op te treden, te missen, maar tusschen beide rassen in hebben zij een verzekerde stelling.

In de vroegste geschiedenis der Nederlanders op Java verschijnen de Chineezen meest als tusschenpersonen voor het gouvernement, bizonder als belastingpachters. Hunne afpersingen waren soms verschrikkelijk, maar de fout daarvan lag meer aan het bestuur, dat zij dienden, dan aan hen zelven; zij waren in elk opzicht bruikbaar, en onder passende regelingen waren zij van veel dienst

bij het zich ontwikkelen der economische toestanden. Zelfs in de 18de eeuw werd erkend, dat zij onmisbaar waren door hun geschiktheid als fabrikanten, handelaren en geldschieters; zij alleen toonden in staat te zijn, aan te zetten tot voortbrengen, niet door bestuursdwang, maar door economische middelen, als die welke het hedendaagsche arbeidsstelsel kenschetsen [1].

In later tijden hebben de Chineezen hun gewicht als belastingpachters verloren, maar hun plaats in de handelswereld is zeker. Voor de handelshuizen op Java zijn zij onmisbaar om de goederen, ingevoerd voor inlandsch verbruik, aan de markt te brengen; zij alleen hebben het geduld en de sluwheid, noodig om met de kleine agenten te handelen, die in onmiddellijke aanraking met de inlandsche verbruikers zijn. De Europeanen hebben luide en bestendig geklaagd over de wijze van zaken doen der Chineezen, die meermalen hunne betalingen staken en zich zelfs nu en dan aan bedriegelijke bankbreuk schuldig maken. In weerwil van dat alles kunnen de Europeesche handelaren het niet zonder de Chineezen stellen; zij staan voor de vraag, zaken doen met Chineezen of in het geheel geen zaken doen [2].

Dat de Chineezen op den voorgrond zijn gekomen in

[1] Mossel, „Aanmerkingen", 1751, de Jonge, Opk., 10:254. Wiese over Hogendorp's Bericht, ib., 13:62. („De onontbeerlijkheid van dit Volk hier te lande is algemeen erkend"); rapport over Demak, 1805, in „Rijstkultuur op Java", Bijdr TLV, 1854, 1.2:43. Raffles vond den geheelen binnenlandschen handel in hunne handen en zeide dat zij ziel en leven van den handel waren Hist., 1·82, 222 vv

[2] „De Kali Bezaar te Batavia", de Economist, 1862, Bijblad, bl 153 vv.; Mees, „De Indische groothandel en de Chineesche lijnwaadhandel", de Economist, 1884, 1 117 en 229 vv De president der Java'sche Bank klaagde, in zijn jaarlijksch verslag over den toestand der markt (Kol. Verslag, 1898, Bijlage, MM.), over den gedrukten toestand van den invoerhandel, als voornamelijk veroorzaakt door de weinige vertrouwbaarheid van de „tweede hand"; faillieten van Chineezen waren in 1897 niet zoo veelvuldig voorgekomen als in de vorige jaren, maar veroor-

hunne aanrakingen met Europeesche handelaren, mag de aandacht van een ander deel hunner werkelijk belangrijker verrichtingen, hun nering doen met de inlanders, niet afleiden. De stelling, welke zij onder het gouvernement in het verledene hebben ingenomen, heeft hun het aanhouden van betrekkingen met de bevolking in alle deelen van het eiland verzekerd; ieder pandhuis is nog en iedere opiumkit was tot voor korten tijd de kern eener kleine handelszaak. Chineesche marskramers verkoopen hun waren door het geheele land, en Chineesche handelaren dringen tot alle markten door, waar de inlandsche handel grootendeels gedreven wordt. Zij verkoopen alles wat inlanders zouden kunnen koopen, kleine fabriekwaren en gemaakte kleeren, geneesmiddelen en chemicaliën, en alle soorten van snuisterijen. Sommigen komen ter markt met zakjes met koperen munt om de inlandsche producten te koopen, anderen komen niet eens ter markt, maar wachten, van de vroegste schemering af, op de geschiktste kruispunten der wegen om de markt vóór te zijn, en de artikelen op te koopen, die daarheen gedragen worden. De kleinhandel is wel niet tot de Chineezen beperkt, maar wordt door hen het handigst gedreven: de inlanders schijnen niet met hen te kunnen wedijveren, zij worden naar minder winstgevende takken er van

zaakten nog steeds verliezen. Een denkbeeld van het economisch gewicht der Chineezen op Java kan verkregen worden door sommige cijfers uit een kort geleden verschenen koloniaal verslag, van 78, door het gouvernement erkende, vennootschappen waren er in 1897, vijftien waarin Chineezen betrokken waren, en het aantal Chineesche inleggers in de voornaamste spaarbanken is ongeveer gelijk aan dat der inlanders, in weerwil van de kleine verhouding die zij in het bevolkingscijfer innemen. Lion Cachet, „Een jaar op reis", Amsterdam, 1896, 630, zegt dat de reiziger in de Chineesche winkels een beteren voorraad vindt, dat men er vlugger bediend wordt en er goedkooper kan koopen dan in eenige andere.

gedreven of zij worden afhankelijke tusschenpersonen [1].

De Chineezen zijn steeds voorgesteld als groote zondaren in hunne aanrakingen met de inlanders, als hun in alle opzichten te sluw at zijnde; zij bedriegen in den handel, leenen geld tegen woekerrente, en exploiteeren hunne slachtoffers meedoogenloos. Deze feiten zijn niet te loochenen en toch zou daaruit licht een valsche gevolgtrekking omtrent hen gemaakt kunnen worden. De inlanders en de inlandsche huishouding zijn eerder te laken dan de Chineezen. Deze laatsten nemen veelal dezelfde stelling in op Java, als de Joden in het Europa der middeneeuwen deden; zij geven den inlanders een eerste economische opvoeding, en daarom zijn zij gehaat evenzeer als de Joden dit waren.

De hedendaagsche wereld ziet met te weinig medegevoel op den weerzin en het wantrouwen jegens den tusschenpersoon, welke kenschetsend zijn voor een primitieve gemeenschap. In onze omgeving van mededinging en marktprijzen zijn wij geneigd te vergeten, hoezeer wrij-

[1] De beste aanwijzingen voor de plaats door de Chineezen in de inlandsche huishouding ingenomen zijn te vinden in Poensen, „Naar en op de pasar", Mededeelingen vanwege het Nederlandsche Zendelinggenootschap, Rotterdam, 1882, 26 : 1—31; Beyerman, „Iets over de Chineezen in Ned Indie", ib., 1885, 29 : 1—25.

Jenks, Report, 55, 157, helt, bij het beschrijven der beperkingen waaraan de Chineezen onderworpen zijn, tot bescherming van de inlanders, over tot de meening dat een groot deel der inlandsche bevolking behoed wordt voor aanraking met Chineesche handelaren Dit was stellig niet het geval in het verledene, zooals gelezen kan worden in de opstellen, welke ik aanhaalde, en waarvan ik bij mijne beschrijving gebruik heb gemaakt. De Louter zegt, wel is waar, dat de neiging van den laatsten tijd wel is gewees‡, de regelingen, waarbij de vrije beweging der Chineezen beperkt wordt, strikter toe te passen („Handleiding", 119, noot 3): maar het aantal steden, waar de Chineezen mogen verblijven is zeer groot (zie de lijst in den „Regeerings-almanak", 1904, I, Bijlage Y, p. 251* vv.), en ik moet aannemen dat het zeer bezwaarlijk voor het gouvernement zou zijn eenig verbod tot marskramen volgens den letter uit te voeren.

ving noodig is bij den handel in zijne kindschheid, en hoezeer nijd daaruit geboren wordt. Iedere ruil is een persoonlijk geschil; de koopman neemt alles wat zijn eigen kracht of de zwakheid van den kooper hem toestaat, zonder vrees voor een toekomstig verlies van klandizie, als tegenwicht van de oogenblikkelijke winst. Zonder markt is een vaste prijzen-stelsel onmogelijk; zonder dit is wrevel onvermijdelijk. Onze voorouders verkeerden in denzelfden toestand als thans de Javanen, en geen overdaad van wetgeving kon de afpersing verhinderen, die op zwakkere leden der gemeente werd uitgeoefend door handelaren van hetzeltde bloed en denzelfden godsdienst als zij. De Chineezen hebben op Java een weerzin gewekt, niet omdat zij Chineezen, maar omdat zij belastinggaarders, geldschieters en handelaren waren, en mannen van een ander ras zouden in hun plaats niet beter zijn geweest. Tegen hunne mededingers in den kleinhandel, de Indo-Arabieren bestaat zelfs nog meer weerzin. De Javanen hebben een uitdrukking, waardoor zij de twee rassen tegen elkaar overstellen, „beide tappen ons bloed af, maar de Arabier kwetst."

De Chineezen zijn altijd slecht gezien geweest in de Oost, en zullen dat altijd blijven, zoolang zij hun tegenwoordige stelling van tusschenpersoon innemen. Het denkbeeld, hen uit te drijven, is reeds oud in de geschiedenis van Java en soms zijn er pogingen gedaan om het ten uitvoer te leggen; zij leidden echter alle tot dezelfde uitkomst, de overtuiging dat de Chinees niet slechter is dan ieder ander in zijne plaats en dat die stelling eene noodzakelijke is in de ontwikkeling der maatschappij. De Chineesche handelaar is voor den inlandschen verbruiker de wegbereider tot de hedendaagsche economische verhoudingen. Hij brengt den inlander de voordeelen, die verkregen

kunnen worden door het deelnemen aan de voortbrenging voor den uitvoer en biedt hem die in tastbaren vorm aan. Ieder ingevoerd artikel, door marskramer of handelaar verkocht, is een onderpand, dat een inlandsch product van gelijke waarde is gewonnen voor den uitvoer. De kleinhandelaar zou eigenlijk de geheele opbrengst van hetgeen de inlanders individueel voor den uitvoer voortbrengen, en een groot deel van hetgeen door inlanders onder Europeesche leiding wordt voortgebracht, moeten kunnen koopen. Voor zoover de arbeiders op de ondernemingen in geld betaald worden en het hun toegestaan is dit naar hun eigen welgevallen te besteden, vinden zij den werkelijken prikkel tot arbeiden in de koopwaren, die hun door den handelaar worden aangeboden. Van de bedrevenheid en de wilskracht van dien handelaar hangt het voortbrengen voor de Europeesche markt af.

Een hedendaagsch schrijver [1] merkt twee groote quaesties op in de betrekkingen tusschen Europeesche bestuurders en de bevolking van tropische bezittingen. De eerste is die van den arbeid, welke reeds behandeld is; de tweede, menigmaal nauwelijks te onderscheiden van de eerste en steeds evenwijdig daarmede loopende, is die van den grond. De scheiding van grond en arbeid verschijnt in een betrekkelijk laat tijdperk van de economische ontwikkeling en is, in hedendaagsch Java, nauwelijks meer dan aangevangen. Zij sluit in zich een „markt" voor grond en voor arbeid beide, vrijheid van beweging voor arbeid en kapitaal, onbekrompen en nauwkeurige inlichtingen voor beide partijen omtrent den ruil, en zoodanig inzicht, dat beide partijen gerekend kunnen worden, hun blijvende belangen, in iedere overeenkomst die zij aangaan, te

[1] Stengel, „Die Arbeiterfrage in den Kolonien", Jahrbuch der internat Ver. f. vergleichende Rechtswissenschaft, 1898, 4. 245.

zullen behartigen. Deze voorwaarden worden op Java gemist. Eene Regeering, die zou aannemen, dat ze bestonden en die het beginsel zou invoeren dat de inlanders met de bezitsrechten op den grond waar zij wonen, konden doen wat hun beliefde, zou zich in moeilijkheden wikkelen even groot als wanneer zij het recht der inlanders om zich in pandelingschap te begeven handhaafde. Landoverdrachten zouden niet eenvoudig economische overeenkomsten zijn; met den grond zou de persoon van den vorigen bezitter meégaan, niet enkel als arbeider, maar als onderdaan van den nieuwen eigenaar, en de Staat zou zijn gezag verminderd zien door het ontstaan van tallooze landheeren, die vele der gouvernementsrechten zouden willen uitoefenen, zonder dat de Staat in de mogelijkheid zou zijn, hen aan hun plichten te houden. Neigingen in die richting kunnen worden opgemerkt bij de inlandsche huishouding, toen deze nog niet onder den Europeeschen invloed stond, en die neigingen bestaan nog. De Nederlandsche Regeering kan niet verwachten, de uiting er van binnen het dorp waar de inlanders aan zich zelven moeten worden overgelaten te keer te kunnen gaan. Zij moet alleen trachten te beletten dat die neigingen zoo krachtig worden, dat zij in de hoogere staatkundige huishouding zouden veld winnen.

De Regeering is niet zonder ondervinding van de misstanden, die uit de overdracht der rechten op gronden kunnen voortkomen. Als souverein heeft zij in het verledene van boven af tot dezelfde handelwijze aangezet, welke zij thans, van onderop komende, tracht te beletten. De zoogenaamde „particuliere landen" bestaan thans als een gevolg van landverkoopen door het gouvernement, die in verschillende tijden hebben plaats gehad, van den tijd der O. I. C. af, tot omstreeks 1830, maar die vooral al-

gemeen plaats vonden, gedurende de benauwde tijden in het begin der 19e eeuw. De voorwaarden, waaronder het gouvernement land verkocht, liepen in verschillende gevallen uiteen, en waren dikwijls verre van duidelijk. In sommige gevallen werden de opgezetenen blijkbaar geheel overgelaten aan de genade der landheeren, die onbeperkte lasten en diensten van hen konden eischen, en de pachtbepalingen naar hun believen konden vaststellen. De Regeering behield zich het recht voor, tot bescherming der landbouwers tusschen beide te komen, maar zij was niet sterk genoeg, ernstige misbruiken door de landheeren begaan, te beletten. Sedert de verbetering van het Nederlandsche bestuur in de 19e eeuw is het gouvernement in staat een meer werkdadig toezicht op de eigenaren der particuliere landen uit te oefenen; het handhaaft eenige rechten der inlandsche opgezetenen, en oefent souvereiniteitsrechten in de rechtspraak en in het heffen van zekere algemeene belastingen.

De landeigenaar is echter gedeeltelijk bestuurder van zijne opgezetenen; hij vordert verplichte diensten en opbrengsten in natura van de inlanders; en onder goedkeuring der Regeering benoemt en bezoldigt hij eenige hoofden, die de gewichtigste functiën van het gemeentelijk bestuur uitoefenen. De particuliere landen bevatten eene bevolking van meer dan een half millioen inlanders; eenige zeer uitgebreide ondernemingen daaronder hebben tot 75.000 ja zelfs tot 150.000 zielen. Zij zijn voor een groot deel het eigendom van vennootschappen, afwezige landheeren of Chineezen [1]. Onder zulke omstandigheden zijn misbruiken onvermijdelijk, en tal van klachten zijn daarover geuit, bizonder tegen de Chineezen, maar ook wel tegen

[1] De volgende statistieken zijn gegeven in het Kol. Verslag van 1900, Bijl. XX, met betrekking tot de eigenaren van particuliere landen:

Europeesche admistrateurs [1]. Verschillende voorstellen tot wederinkoop dezer landen door den Staat zijn reeds gedaan, maar het schijnt weinig waarschijnlijk dat de Regeering het kwaad langs dezen weg zal verhelpen.

De vervreemding der particuliere landen is echter meer van geschiedkundig belang, dan van tegenwoordig practisch gewicht. De Regeering zou nooit meer afstand doen van hare rechten, zooals de nood haar klaarblijkelijk dwong te doen, toen deze landen verkocht werden. Toch moet zij wel eenige rechten toestaan aan de gebruikers van inlandsche werkkrachten, indien aan dezen eenige beschikking over de gronden der inlanders zal ge-

	Aantal	Bouws	Opgezetenen
Vennootschappen.	76	730.277	699.559
Europeanen.	92	550.392	498.050
Chineezen	193	269.034	472.785
Andere vreemde Oosterlingen en inlanders	73	18.615	49.518
	434	1.568.318	1.719.912

Latere opgaven zijn, voor wat betreft de aantallen bouws en opgezetenen, niet volledig; de cijfers in de eerste kolom zijn in het Kol. Verslag van 1903 als volgt: 108, 96, 181 en 128, totaal 513; waaruit blijkt dat vooral het aantal landerijen in het bezit van inlanders en vreemde oosterlingen toenam, hetgeen echter voornamelijk aan splitsing moet worden toegeschreven, daar het totaal aantal bouws in particulier bezit van inlanders eer kleiner dan grooter schijnt geworden te zijn.

Ter bevestiging van het beweerde omtrent de staatkundige stelling door de landheeren ingenomen, zie Elout, Bijdragen, 1851, p. 160, 178.

[1] De „Tjomas zaak" van 1886 was een botsing op een dezer „landen" tusschen inlanders, den Europ. administrateur en het bestuur, die de onregelmatigheden in de toestanden der particuliere landen duidelijk aan het licht bracht. De zaak leidde tot een uitvoerig polemiek geschrijf, waaruit het moeilijk is de waarheid te schiften; waarschijnlijk was de eigenaar in dit geval niet schuldig aan de misbruiken die hem ten laste gelegd werden, de inlanders waren voor een groot deel opgestookt door godsdienstige dweeperij, en het bestuur veroorloofde zich ongeoorloofde vrijheden. Zie de artikelen in de Ind. Gids, 1886—1887, door Faes, van K(esteren) en Sol, en de „Koloniale Kroniek" in de Economist, 1886, Deel 2. Een gevolgtrekking is stellig te maken, nl. dat de particuliere landen een feitelijke hinderpaal voor een goed bestuur zijn.

geven worden, en indien zij een deugdelijke regeling der voortbrenging in de hand wil werken. De geschiedenis der door haar genomen maatregelen tot het oplossen der quaestie zou zeer lang zijn, indien alle bizonderheden in hare chronologische opvolging verhaald werden. Sommige feiten dier geschiedenis werden in vorige hoofdstukken aangestipt bij het bespreken van den rechtstoestand der particuliere ondernemers voor en gedurende het cultuurstelsel. Het vraagstuk werd echter van groot belang, zoodra het gouvernement zich terugtrok uit zijne stelling als de eene groote Europeesche planter op Java, en het doel der volgende bladzijden zal zijn, enkel de hoofdresultaten te beschrijven van de ontwikkeling der quaestie in het tijdvak sedert de afneming der dwang-cultuur.

Logisch was de eerste quaestie, welke het gouvernement onder de oogen had te zien, die van de grondrechten volgens inlandsche begrippen. Wie waren de werkelijke eigenaren van den grond in de inlandsche maatschappij? Aan wien moest het gouvernement het eigendomsrecht toekennen, het recht op „al dat onbepaalde gebruik, 't welk overblijft, nadat al de zakelijke en bizondere rechten van anderen in afrekening zijn gebracht?" Op deze vragen geven de inlandsche gewoonten een ietwat twijfelachtig antwoord. De bebouwers van den grond hadden, althans in sommige deelen van het eiland, een zoo onzekeren rechtstitel, dat zij eerder arbeiders dan bezitters schenen; de heeren die over hen gesteld waren, hadden hun gronden in den regel slechts uit kracht van hun ambt; alleen de souverein scheen zoodanige rechten uit te oefenen, als in de westersche wereld, aan privaat eigendom verbonden zijn. In het tijdperk der Compagnie lieten de Nederlanders zich, in hunne betrekkingen met de inlandsche huishouding, weinig gelegen liggen aan vraagstukken van afgetrokken

beginselen en hadden, zooals gebleken is, weinig vertrouwelijken omgang met die maatschappij; maar toen Raffles de landrente ging invoeren had hij het vraagstuk van de inlandsche eigendomsrechten onder de oogen te zien.

Hij zocht eene oplossing, die voegzaam op het geheele eiland zou kunnen worden toegepast, en vond deze in zijne uitspraak dat de inlandsche vorsten de eenige eigenaren van den grond waren, en dat het Europeesche bestuur hun in dier rechten was opgevolgd. Deze oplossing is bevestigd door de Nederlandsche Regeering, die officieel heeft afgekondigd, dat zij de eenige eigenaar van den grond is en dat zij alleen in de particuliere landen en in de steden bezit- of gebruiksrechten aan anderen toekent.

In het hoofdstuk over de inlandsche maatschappij is genoeg gezegd, om aan te toonen dat het aangenomen beginsel niet nauwkeurig met de toestanden dier maatschappij overeenkomt. Raffles erkende afwijkingen er van in sommige districten. Het was een wettelijke dwaling, veel gelijkende op die, welke in Engeland gedurende het leenstelsel de overhand had [1]. Het beginsel is te recht-

[1] L. W. C. van den Berg, „Het eigendomsrecht van den staat op den grond op Java en Madoera", Bijdr., TLV., 1891, 5·6:1—26, zoekt het beginsel, dat de souverein eigenaar is van al den grond op Java en Madoera, uit de geschiedenis te rechtvaardigen. Het bewijsmiddel heeft mij niet kunnen overtuigen; het schijnt onvereenigbaar met de gevallen van grondrechten, zooals die in Raffles' Substance zijn meêgedeeld, en het komt niet overeen met de theorieën der inlanders, zooals die in het Eindresumé voor den dag komen. In Bantam beschouwt de bevolking zich zelve als bezitters — maar zij durfde het niet te zeggen. Mr. G. D. Willinck, gaf in 1891 een dissertatie uit „De Grondrechten bij de volken van den Oost-Indischen Archipel", 's Grav., om aan te toonen dat de souverein op grond der geschiedenis niet beschouwd kan worden als de eenige eigenaar van den grond, bizonderlijk in de Buitenbezittingen. Hij meende echter, dat het gouvernement, op Java zoo geruimen tijd eigendomsrechten had uitgeoefend, dat het geen nut zou hebben, thans tot de oude gewoonten terug te keeren. Het zou mogelijk zijn de bespreking en de

vaardigen, niet door een beroep op de vroegere geschiedenis der Javanen, maar door de latere geschiedenis der Nederlanders, die het vertrouwen in hen gesteld, door in den rechtstoestand van eigenaren te treden, hebben aanvaard, en die het beginsel getrouwelijk in het belang der inlanders hebben toegepast.

Ons van dit vraagstuk, dat in hoofdzaak theoretisch is, afwendende, was de practische vraag, welk gebruik het gouvernement van zijn rechten zou maken, en bizonder onder welke voorwaarden het aan vreemdelingen beschikking over de gronden zou geven. Dit vraagstuk kan in twee deelen gesplitst worden, naarmate de grond reeds ontgonnen en bebouwd is door inlandsche arbeiders, of niet. Reeds ontgonnen land en woeste gronden eischen verschillende klassen van huurders of ondernemers; en deze beide soorten van land geven aanleiding tot zeer verschillende betrekkingen tusschen werkgevers en inlanders.

Reeds ontgonnen en bewoond land geeft in deze de grootste moeilijkheid. Deze gronden, waarvan de meeste bevloeid zijn en door de inlanders gebruikt voor de rijstcultuur, zijn geschikt voor gewassen als suiker, tabak en indigo. De Regeering moet over deze met bizondere zorg waken, omdat zij de bron vormen voor het grootste deel der voedingsgewassen en omdat zij zich bij uitstek leenen voor de exploitatie door geslepen kapitalisten, 't zij dezen Europeanen of Oosterlingen zijn. Grond en arbeidskrachten zijn onafscheidelijk, en beide zijn zoo in de inlandsche maatschappij samengeweven, dat de persoon, welke daarop beslag legt, van de hulpmiddelen die beide te zamen bieden, naar zijn believen misbruik kan maken.

verwijzingen op dit punt, dat zoo lang in Nederland behandeld is, aanzienlijk uit te breiden, maar voor het tegenwoordige doel schijnt dit niet noodig.

beginselen en hadden, zooals gebleken is, weir trouwelijken omgang met die maatschappij; r Raffles de landrente ging invoeren had hij b van de inlandsche eigendomsrechten onder d

Hij zocht eene oplossing, die voegzaa eiland zou kunnen worden toegepast zijne uitspraak dat de inlandsche vo naren van den grond waren, en bestuur hun in dier rechten was op ...zegd is bevestigd door de Nederlandsc ...en heeft heeft afgekondigd, dat zij de ...een invloed grond is en dat zij alleen in d ...mmunaal bezit steden bezit- of gebruiksre ...door zijn fiscale

In het hoofdstuk over ...ingen, die het heeft genoeg gezegd, om aa ...inlanders van woeste beginsel niet nauwke ...nachtzaamd; de overgang schappij overeenkom ...bezit, die het heeft aanbe- in sommige distric ...naam vooruit; en de gelegen- veel gelijkende o ...landers geboden is, tot de leenstelsel de o ...vaeren, door zoogenaamd agra- ...gen, heeft maar weinig belang-

: I. W. C. ... waarvan het gouvernement ...
op den grond
zoekt het be
op Java en
bewegsmudd
eenigbaar
Substan
rieen
men
rta.
ee
d

Dit geldt vooral voor de dorpen in de rijkste deelen van het eiland, waar de grond in communaal bezit is [1].

Ofschoon het gouvernement zich zelf het eigendomsrecht van den grond heeft toegekend, heeft het de inlanders in het erfelijk bezit daarvan gelaten, en zich maar weinig in de gebruiken van het grondbezit gemengd.

Te oordeelen naar de inlandsche getuigenissen, verzameld in het rapport van een gouvernementsonderzoek, zijn deze gebruiken plaatselijk ontstaan, en maar weinig gewijzigd door invloeden van buiten, zooals de Islam. Alleen heeft het Nederlandsche gouvernement een belangrijken invloed uitgeoefend bij de uitbreiding van het communaal bezit en dien onwillekeurig nog versterkt door zijn fiscale eischen in het verledene. De beperkingen, die het heeft gemaakt op de ontginning door inlanders van woeste gronden, zijn vrij algemeen veronachtzaamd; de overgang van communaal tot invidueel bezit, die het heeft aanbevolen gaat slechts zeer langzaam vooruit; en de gelegenheid die daardoor aan de inlanders geboden is, tot de westersche beginselen te naderen, door zoogenaamd „agrarisch eigendom" te verkrijgen, heeft maar weinig belangstelling gewekt [2].

De eenige beperking, waaraan het gouvernement met

[1] Volgens de statistieken in „Jaarcijfers, Kolomën", 1902 (uitgegeven 1904), p. 38, was het totaal aantal dorpen op Java en Madoera (sommige met een bizonderen rechtstoestand inbegrepen), 29.968; daarvan hadden 6573 enkel individueel, 10.213 enkel communaal bezit, terwijl 12.949 een gemengd bezit hadden. Met spijt zie ik af van de beschrijving in bizonderheden van de communale instellingen, en van het beschrijven harer oorsprong en tegenwoordige beteekenis, maar het schijnt verstandiger, in dit boek niet een onderwerp te behandelen, dat een studie op zich zelf zou vereischen.

[2] Voor een korte beschrijving en beoordeeling van het agrarisch eigendom, zie Anton, NAHI., Schmoller's Jahrbuch, 1899, 23. 1349. De instelling is niet van voldoende belang, om er hier een uitgebreide bespreking aan te wijden.

strengheid en met succes heeft vastgehouden, raakt meer den omtrek, als 't ware, der inlandsche maatschappij, dan haar kern. Deze beperking is van toepassing op de betrekkingen tusschen inlanders en niet-inlanders, 't zij dezen Europeanen of vreemde Oosterlingen zijn. Chailley-Bert teekent het stelsel der Nederlanders op deze wijze: „l'indigène est majeur dans ses rapports avec l'indigène et mineur dans ses rapports avec le reste du monde" [1].

Ten opzichte van de blijvende overdracht van rechten op den grond door inlanders aan niet-inlanders is het verbod onvoorwaardelijk; er kan geen geldige verkoop plaats hebben aan een vreemden Oosterling of aan een Europeaan. Vreemdelingen kunnen bebouwde stukken gronds in de steden in eigendom hebben, en zij kunnen zoodanige stukken der particuliere landen als de tegenwoordige eigenaren aan hen mochten willen verkoopen, bekomen, maar zij kunnen niet op meer hopen. Het is onmogelijk te zeggen, hoeveel kwaad eene opheffing van dit verbod zou uitwerken. Het is een veiligheidsmaatregel, gegrond op de ondervinding, in het verledene opgedaan, van inlandsche zwakheid, en op de overtuiging, dat de inlander in het onderhandelen, nog niet opgewassen is, tegen Chineezen of Europeanen [2]. De ondernemers van deze vreemde na-

[1] „Les Hollandais à Java", Cosmopolis, May 1898, 10:421. In het boek „Java et ses habitants", vind ik deze uitspraak niet, evenmin als de daarbij vermelde waardeering van het landelijk stelsel als een „chef d'oeuvre où l'on trouve dosées à souhait la liberté et l'intervention".

[2] Toen het onderzoek van 1868 gehouden werd, was er groot verschil van meening onder de ambtenaren omtrent de waarschijnlijke gevolgen, indien aan inlanders werd toegestaan hunne gronden aan vreemdelingen te verkoopen. Velen meenden, dat na weinige jaren, wellicht na een menschen leeftijd, aan de inlanders de zorg voor hun eigen belangen zou kunnen worden overgelaten. Zie Eindres., 2, de laatste paragrafen van de afzonderlijke residentie verslagen Deze inzichten zouden thans, naar ik meen, te optimistisch genoemd worden. Voor bewijzen om aan te toonen, dat de Javanen, een geschikte prooi

tionaliteiten zijn natuurlijk zeer begeerig naar de opheffing van het verbod, maar voor zoover den schrijver bekend is, is het niet waarschijnlijk dat deze stap zal gedaan worden. Dat de op Java, in dit opzicht, gevolgde staatkunde inderdaad toejuiching verdient, blijkt uit eene vergelijking met de toestanden in Britsch-Indië en vindt bevestiging in de verklaring van een reiziger van daar, dat de Javanen hun voorspoed evenzeer aan de verstandige bescherming van het gouvernement als aan de vruchtbaarheid van het eiland verschuldigd zijn.

„Het is niet te veel gezegd dat het gemis van het vele goeds, dat Java ongetwijfeld zou genoten hebben indien het door de Engelschen in plaats van de Hollanders ware bestuurd, niet opweegt tegen het vele kwaad, dat uit een onbeperkt recht tot vervreemding van den grond der Inlanders ware voortgekomen" [1].

Alleen door huur voor een korten termijn, bezwaard met allerlei beperkingen, kan door vreemdelingen op door inlanders ontgonnen grond eenige vaste voet verkregen worden. Door eene uitbreiding der agrarische wet van 1870 is de verhuur van, door inlanders erfelijk individueel bezeten, ontgonnen gronden toegestaan aan personen of vereenigingen, in Nederland of Nederlandsch-Indië gevestigd, voor den tijd van vijf jaren, en die van

zouden worden, indien de vrije verkoop van land werd toegestaan, zie Nederburgh, „De onmondigheid van den Javaan ten aanzien van het grondbezit", TNI., 1878, 7·1·26 vv.; Gelpke, „Landbezit", de Gids, 1877. I 76

[1] Boys, Java, 56. Colquhoun, „Russia against India", 1900, p. 133, zegt dat van 10 tot 25 pCt. der gronden van de Punjab, sinds den Sepoy-opstand, in handen van woekeraars zijn gekomen. Een schrijver in de New-York Post van 6 Nov 1900 beweert dat een Punjab Land Alienation Bill onlangs is uitgevaardigd die er in voorziet, dat blijvende vervreemding van grond alleen plaats kan hebben onder de leden der landbouwende stammen, terwijl tijdelijke vervreemding of verhuur begrensd wordt tot den tijd van twintig jaren Deze wet komt in hoofdzaak overeen met de door de Nederlanders gevolgde richting.

gronden, welke in agrarisch eigendom bezeten worden, voor twintig jaren. Iedere overeenkomst moet met de personen zelve gesloten worden, zelfs wanneer de grond tot de communaal bezetene behoort, en de inlassching van clausules in de overeenkomst, doelende op eene verlenging der huur na afloop van den termijn in de overeenkomst, is verboden. Voorschotten op den huurprijs mogen alleen tot het bedrag van één jaar huur gegeven worden en iedere overeenkomst moet, om geldig te zijn, door ambtenaren van het plaatselijk bestuur worden ingeschreven.

Het zou schijnen dat beperkingen als de hier genoemde, de inlanders tegen misbruiken zouden waarborgen, maar de ondervinding leerde, dat de wet te ver was gegaan en werkelijk de euvelen in de hand werkte, welke zij had moeten verhinderen. Ondernemers, die voor de suikercultuur de rijke gronden verlangden, behoorende aan de dorpen met communaal bezit, konden moeilijk tallooze overeenkomsten sluiten met verschillende personen, ieder voor een klein stukje grond, en pasten allerlei vernuftige middelen toe om de gronden, welke zij noodig hadden, van de dorpsbesturen machtig te worden. Onderhuren en andere onregelmatige schikkingen deden de bedoeling van verschillende deelen der wet te niet, en het voorschrift tot openbare inschrijving der huurovereenkomsten bleef bijna altijd een doode letter. De Regeering was genoodzaakt te erkennen, dat zij haar macht tot feitelijke controle overschat had, en wijzigde haar wet in het voordeel der vreemde ondernemers. Gronden in individueel bezit kunnen nu verhuurd worden voor den tijd van twaalf jaren, en die in communaal bezit kunnen en bloc met een meerderheid van twee-derde der stemmen van de dorpsgemeenschap, onder streng toezicht, verhuurd worden, doch slechts voor den vroegeren termijn van vijf jaren. Niet

meer dan een-derde der bevloeide velden van een dorp kan te gelijker tijd verhuurd worden. Voor zoover uit ambtelijke verslagen en statistieken blijkt heeft de Regeering haar doel, een meer daadwerkelijke bescherming der inlanders, door deze maatregelen bereikt; ondernemingen, die vroeger hare handelingen voor het openbaar gezag verborgen, zijn nu genoopt tot inschrijven en onderwerpen zich daardoor aan toezicht [1]. Het gouvernement heeft zijn vaderlijke zorg, voor zekere gewassen, zelfs buiten deze algemeene wetgeving uitgestrekt; voor de vestiging van ondernemingen voor de suiker- en indigo-cultuur is van den Gouverneur Generaal bizondere vergunning noodig, welke geheel kan geweigerd worden of onder zulke beperkende bepalingen, als noodig blijken ter bescherming van de belangen der inlanders, gegeven worden [2].

Eene uitzondering op den geregelden verhuur van inlandsche gronden, wordt aangetroffen in de beide vorstendommen Soerakarta en Djokjokarta, waar de Nederlandsche Regeering niet onmiddellijk het bestuur, maar een protectoraat uitoefent [3]. In deze gewesten bestaat nog de oude

[1] Het aantal overeenkomsten, ter inschrijving aangeboden, vermeerderde vrij sterk, en het gouvernement had tegen de meeste geen bezwaar. Om verschillende redenen werd de inschrijving van eenige overeenkomsten geweigerd; sommige behelsden onder den vorm van een huurovereenkomst, bedektelijk een leening op oogsten die nog niet bestonden; andere gingen boven de gestelde één-derde grens. Het oordeel der ambtenaren was „over het geheel gunstig"; slechts in een paar afdeelingen werden moeilijkheden ondervonden, en een plaatselijk onderzoek was bevolen, om te beslissen hoe die ontgaan zouden worden. Kol. Verslag, 1898, p. 65—66.

[2] Zoo werden in 1898 verzoeken tot het vestigen van suikerfabrieken alleen toegestaan, op voorwaarden aangaande het watergebruik of de ligging der verhuurde gronden; een verzoek werd geheel afgewezen omdat er niet genoeg voedingsmiddelen in de afdeeling waren; de verzoeker mocht geen gronden huren en geen riet van de inlanders koopen Kol Verslag, 1898, Bijl. WW., p 10.

[3] Dit stelsel is kortelijk beschreven in Jenks, Report, pp. 63—64. Een overzicht van het stelsel kan niet tegelijkertijd algemeen en nauw-

inlandsche instelling, van het besturen door middel van ambtenaren bezoldigd met landerijen, in stede van geld. Van oudsher hebben deze met grond begiftigden het voordeeliger gevonden hunne rechten te verpachten aan Europeesche planters, die de hun daardoor gegeven macht over de inlandsche gronden en werkkrachten benutten tot het verbouwen van uitvoerproducten. Door een inlandsch gebruik, dat vrij algemeen geworden is in de vorstenlanden, is de oude theorie van Van den Bosch in het ruwe ten uitvoergelegd; twee-vijfde der gronden zijn ter beschikking van den houder der „apanage" of van zijn vertegenwoordiger, de Europeesche pachter. Twee-vijfde blijven bestemd voor de persoonlijke behoeften der inlanders en het overblijvende één-vijfde staat ten dienste van den *bekel*, het dorpshoofd. De huurder beschikt over de werkkrachten, zooals dat volgens de plaatselijke gebruiken is vastgesteld, en voorziet in de verdere behoeften van zijn bedrijf door gehuurde arbeiders.

Ofschoon de landhuurder naar den letter verstoken is van alle bestuursmacht over de opgezetenen, geeft deze schikking uit den aard der zaak aanleiding tot de misbruiken, welke de Nederlanders zoo langen tijd te bestrijden hebben gehad in de landen waarover zij onmiddellijk toezicht oefenden. Het voortbestaan van dezen toestand wordt alleen toegelaten uithoofde van de bizondere staatkundige omstandigheden, waarin de vorstendommen verkeeren en er wordt nauwlettend op de nakoming der voorschriften gelet.

Aan vreemde Oosterlingen is verhuur volstrekt verboden

keurig zijn, want de toepassing er van zelfs in de twee vorstendommen verschilt aanzienlijk, ik heb alleen de hoofdlijnen willen aangeven; voor bizonderheden wordt verwezen naar Eindr., 3, Byl B en C., en de artikelen van Van Alphen, Ind. Gids, 1882, 2:279 vv., 1893, 2: 1851 vv.

en aan Europeanen wordt deze alleen op grond eener schriftelijke, ten allen tijde opzegbare vergunning van den Gouverneur Generaal toegestaan. De overeenkomsten kunnen gesloten worden voor den tijd van dertig jaren; iedere overeenkomst wordt zorgvuldig door een bestuursambtenaar onderzocht, en moet betrekking hebben op gronden van minstens tweehonderd bouws oppervlakte; deze laatste voorziening is klaarblijkelijk gemaakt om het gouvernement in staat te stellen een werkdadig oppertoezicht te kunnen oefenen. De meeningen verschillen omtrent de gevolgen van dit stelsel voor de landbouwers, die er aan onderworpen zijn. Het schijnt buiten twijfel dat het volk in de vorstenlanden over het algemeen slechter af is, dan dat in de gouvernementslanden op Java, maar dit kan wel een gevolg zijn van het verschil in de algemeene historische ontwikkeling, en niets te maken hebben met de Europeesche huurovereenkomsten. Aan den anderen kant zijn er genoeg getuigenissen, dat de inlanders onder de Europeesche pachters het beter hebben, dan onder eenig inlandsch stelsel, waaraan zij onderworpen zijn [1].

In den aanvang dezer beschrijving van het hedendaagsche landelijk stelsel is reeds opgemerkt, dat de Regeering het raadzaam heeft geacht, hare staatkunde te wijzigen, naarmate het land reeds in gebruik is bij inlandsche landbouwers of niet. Thans blijft nog te behandelen, het stelsel dat ten opzichte van onontgonnen land, woeste gronden, zooals het gewoonlijk genoemd wordt, is aangenomen.

Deze gronden, die bizonder voor de teelt van koffie, thee en cacao benut worden, kunnen op veel vrijzinniger

[1] Rapport van Spaan, 1875, Eindr., 3, Bijl. B., p. 36; A(lphen). „De exploitatie van gronden en bevolking in de kedjawèn-dèsa's der Vorstenlanden", Ind Gids, 1893, 2: 1889

voorwaarden verkregen worden, dan ontgonnen land. De ondernemer, die ze in bebouwing brengt, heeft recht op een gebruikstijd, lang genoeg om hem zijne oorspronkelijke uitgaven te doen terugwinnen. Hij moet van voren af aan beginnen met het brengen van arbeiders op de gronden, in stede van te steunen op eene vereeniging der twee factoren van voortbrenging, welke op reeds ontgonnen en bewoonde gronden, aanwezig zijn; en er bestaat niet dezelfde gelegenheid tot misbruiken van de inlandsche hulpbronnen.

Deze beschouwingen werden van 1856 af in de wetgeving erkend, waarbij huur van woeste gronden voor twintig jaren kon verkregen worden, tegen betaling eener bij mededinging vastgestelde huursom, doch in de practijk veel lager dan die, welke voor ontgonnen land werd betaald. Omstreeks 1870 waren veertig duizend *bouws* op deze voorwaarden verhuurd, tegen ongeveer zes gulden per bouw. Vrijgeviger bepalingen werden in de agrarische wet van dat jaar gemaakt, en verhuringen op de vroegere voorwaarden zijn er nu feitelijk niet meer. Onder de tegenwoordige bepalingen kunnen woeste gronden verkregen worden in erfpacht, voor den tijd van vijf en zeventig jaren, en tegen betaling eener pachtsom (canon) van hoogstens vijf gulden per bouw [1].

De ondernemer heeft niet de zekerheid dat zijn pacht aan het einde van dien termijn zal verlengd worden, of dat hij vergoeding zal ontvangen voor blijvende door hem

[1] In buitengewone gevallen ontvangt de Staat meer dan het normale maximum van f 5.—. Jenks haalt redenen aan voor het invoeren eener eenvormige lage canon; Report, 112. Ik laat een groote omhaal van administratieve bizonderheden weg; waarvoor verwezen wordt naar de bronnen aan het hoofd van dit hoofdstuk aangehaald. Het maximum van het oppervlak der concessie is 500 bouws, en de beperkingen gelden voor dezelfde personen als bij den huur van gronden van inlanders.

den anderen kant de voortbrenging gestadig en snel vermeerdert. De volgende tabel geeft een overzicht van den vooruitgang, beoordeeld naar de toeneming van in- en uitvoer [1]:

(In duizendtallen guldens).

	Invoer	Uitvoer	Tezamen
1825	14.317	17.889	32.206
1835	21.962	34.997	56.959
1845	37.221	68,083	105.304
1855	47.981	84.127	132.108
1865	61.644	115.017	176.661
1875	125.672	177.076	302.748
1876—1880 gem. . .	148.746	192.878	341.624
1881—1885 „ . .	154.066	190.867	344.534
1886—1890 „ . .	145.241	186.338	331.579
1891—1895 „ . .	172.484	211.345	383.828
1896—1900 „ . .	183.424	227.551	410.975
1902	202.958	265.471	468.429

Statistieken van dezen aard zijn natuurlijk geen onvoorwaardelijke bewijzen voor toeneming van voorspoed. Welvaart in Europeeschen zin bestaat thans nauwelijks op Java. De bevolking neemt meer in aantal toe, dan dat zij haar levensstandaard individueel verhoogt. Niettegenstaande een groote numerieke toeneming schijnt zij

[1] Deze is getrokken uit de cijfers van N. P. van den Berg in de Encyc. NI., 3:544—545 en uit de Jaarcijfers, 1902, p. 68. De cijfers voor 1825 tot en met 1865, genomen uit G. F. de Bruyn Kops, hebben alleen betrekking op den handel van Java en Madoera; de latere cijfers op geheel Nederlandsch-Indië. De cijfers in de Jaarcijfers, p. 69, toonen aan dat de handel der Buitenbezittingen vóór 1897 minder dan de helft van die voor Java en Madoera zijnde, in de laatste jaren, naar verhouding niet onbelangrijk is toegenomen. Uitgedrukt in hoeveelheden in stede van in geldswaarde, zou de algemeene vermeerdering aanzienlijk grooter blijken.

echter haar gewone levensstandaard te hebben behouden [1]. Uit geschriften, waarin het privé budget van de Javanen beschreven wordt, blijkt, dat zij een bedroevend klein verschot boven de dringende noodzakelijkheden des levens hebben [2]. De Oostersche en de Europeesche levensstandaard zijn echter wijduiteenloopend; vergeleken bij den Oosterschen levensstandaard en met hun eigen verleden, zijn de Javanen thans betrekkelijk in goeden doen [3].

[1] Het artikel van C. E. van Kesteren, „Een en ander over de welvaart der inlandsche bevolking en de toekomst der Europeesche landbouwnijverheid in Ned. Indië", Ind. Gids, 1885, 1:551—619, heeft mij niet overtuigd; hij tracht uit statistieken een teruggang in welvaart sedert 1880 aan te toonen.

[2] Vergel. J. H. F. Sollewijn Gelpke, „Het budget van een Javaanschen boer", Ind. Gids, 1880, 2:563 vv.; ib., „De middelen welke de inlander heeft om de landrente te voldoen", ib., 1886, 1:420 vv., 575 vv.; „Arminius", „Het budget van een Javaanschen landbouwer", ib., 1889, 2: 1685 vv., 1885 vv., 2149 vv.; en de artikelen hierboven onder arbeid aangehaald.

[3] Zie Leclerq, „Java", Rev. d. deux Mondes, Nov. 1897, 144:186, voor den indruk, welken een Europ. reiziger ontving; hij vond de bevolking goed gevoed, behoorlijk gekleed, en in veel beter doen dan die op Ceylon.

XI

TEGENWOORDIGE FINANCIEELE STAATKUNDE

De overgang tot het nieuwe stelsel sloot noodzakelijk de herziening van het staatsfinanciewezen in, en heeft vele financieele hervormingen medegebracht. Het cultuurstelsel was echter een te machtige instelling om plotseling economisch en financieel te verdwijnen; in zijn voornaamste onderdeelen werd het, wegens de inkomsten die deze afwierpen, nog eenigen tijd in stand gehouden, en de opvolgende bestuursmaatregelen hielden hiermede verband.

De betrekking tusschen de financiën van moederland en kolonie, bleef nog in hoofdzaak zooals zij tijdens het cultuurstelsel was geweest, ofschoon thans ontdaan van haar practisch belang.

De vrijzinnige partij in het hervormingstijdperk, hoe radicaal deze ook in de oogen harer toenmalige tegenstanders scheen, deinsde voor een algeheel breken met de vroegere koloniale staatkunde terug, en dacht er niet aan al de voordeelen, die Nederland uit Indië trok, prijs te geven. Multatuli zeide met zijn eigenaardig sarcasme, dat er twee partijen met zeer verschillende beginselen in Nederland waren: de conservatieven, die uit *Indië* alle mogelijke voordeelen wenschten te putten, en de liberalen die alle mogelijke voordeelen wenschten te putten uit *Indië*.

De hervormingspartij stond „een goed en rechtvaardig bestuur voor, wars van ongerechtigheden jegens de inlandsche bevolkingen en van uitsluiting en gunstbetoon

jegens de Europeanen": maar vertrouwde een zoodanige flinke bijdrage voor de staatsschatkist te kunnen verkrijgen, als overeen te brengen zou zijn met „de wezenlijke en duurzame belangen der kolonie zelve." en had daarbij een overdreven denkbeeld van het voordeel, dat een beter belastingstelsel zou opleveren [1].

De comptabiliteitswet van 1864 bepaalde dat de begrooting van Nederlandsch-Indië voortaan bij de wet zou worden vastgesteld; dit had belangrijke staatkundige gevolgen, vermeerderde den invloed van de Nederlandsche Kamers, maar leidde niet tot eene wijziging in het batigslot stelsel, waardoor de Nederlanders jaarlijks een bijdrage uit hunne bezittingen ontvingen. Indië ging voort sommen, wisselende tusschen 10.000.000 en 40.000.000 gulden per jaar, aan de Nederlandsche schatkist bij te dragen.

Het stelsel, waardoor het evenwicht der Nederlandsche staatsbegrooting afhankelijk werd gemaakt van een sterk afwisselende bijdrage uit een verwijderde kolonie, was in veler oogen niet alleen onbillijk tegenover Indië, maar vernederend voor het moederland. De Waal, minister van koloniën in 18[illegible], wenschte een bijdrage van 10 millioen gulden uit Indië op de begrooting voor het volgende jaar uit te trekken; hij stelde zich voor dit bedrag later te wijzigen en te maken tot een zuiver equivalent voor de uitgaven, door het moederland voor de koloniën gedaan; wat boven deze vaste bijdrage zou overblijven, zou dan aan de kolonie ten goede komen. Zijn voorstel werd door de Tweede Kamer verworpen. Het uitbreken van den oorlog met Atjeh in 1873 wijzigde de practische zijde van het vraagstuk

[1] Zie het overzicht van het vrijzinnige standpunt door v. Limburg Brouwer, „Onze koloniën", de Gids, [illegible], en voor eene beschouwing van de voordeelen uit een verandering te behalen, W. Bosch, [illegible].

geheel, doordat deze zulk eene vermeerdering der uitgaven in Indie veroorzaakte, dat de overschotten inkrompen, en in 1878 geheel verdwenen waren. Sedert dien tijd zijn er nog wel nu en dan jaren voorgekomen waarin de Indische financiën een overschot aanwezen, maar meestal was de uitkomst anders en ook in die buitengewone jaren heeft het moederland geen bijdrage uit de koloniën genomen. Daarentegen is het, ter bekostiging van de van staatswege aangelegde spoorwegen en andere openbare werken, verplicht geweest de Indische schatkist met voorschotten en door het sluiten van leeningen bij te staan, doch deze steeds ten laste der kolonie.

Hoewel het vraagstuk van het „batig slot" zijn practisch gewicht verloor sedert de Indische bezittingen ophielden overschotten te leveren, is het toch langen tijd een onderwerp van debat in Nederland gebleven en zijn allerlei voorstellen gedaan om de financieele verhouding tusschen de Indische en de Nederlandsche schatkist beter te regelen. Aan ieder voorstel lag het denkbeeld ten grondslag dat Indië aan de Nederlandsche schatkist jaarlijks een vast bedrag zou uitkeeren ter vergoeding van de uitgaven door het moederland voor de koloniën gedaan, terwijl alles daar boven door de Staten-Generaal, ten bate van de bevolking van Indië zou worden bestemd. Het bedrag der jaarlijksche bijdrage wisselde in de verschillende voorstellen tusschen 2 en 6 millioen gulden af. De onmogelijkheid, tot een juiste bepaling van dat bedrag te komen, kan wel als bewezen worden beschouwd; Indie draagt reeds al de uitgaven die onmiddellijk ten zijnen laste gebracht kunnen worden, terwijl die verdere bijdrage eene vergoeding zou zijn voor instellingen welke het moederland toch zou moeten onderhouden, maar waarvan kan worden aangenomen, dat zij ook ten goede aan

de kolonien komen; dit zijn inrichtingen voor zee- en landmacht in het moederland, voor diplomatieke en consulaire diensten, voor het hooger onderwijs in Nederland en ten slotte voor de Staten-Generaal en de Kroon [1].

Daar het vraagstuk er een is van zuiver theoretischen aard, was het gemakkelijk tegenwerpingen tot bestrijding van ieder voorstel te vinden, en geen enkel heeft dan ook steun genoeg gevonden om wet te worden.

In de laatste jaren is het vraagstuk nog ingewikkelder geworden, daar er zich stemmen van algeheele reactie tegen de oude koloniale staatkunde doen hooren, die de Nederlanders beschuldigen Indië in het verleden zijn millioenen geroofd te hebben, en die een teruggave van wat sedert de invoering der comptabiliteitswet in 1867 is genoten, vorderen [2].

Intusschen is de jaren lang op de Nederlandsche staatsbegrooting voorkomende memoriepost „bijdrage van Nederlandsch-Indie, aan de middelen tot dekking van 's Rijks uitgaven" thans vervallen [3].

Hierboven is reeds gezinspeeld op den oorlog met Atjeh, die in 1873 begonnen, tot heden heeft voortgeduurd. Deze oorlog heeft honderden millioenen guldens gekost, die aan de schatkist van Nederlandsch Oost-Indië onttrokken zijn [4];

[1] Van Soest, „De kwestie der Indische bijdrage", TNI., 1879, 2e I 234. Voor de verdere bizonderheden zie het artikel, „De vaste bijdrage", TNI., 1880, 9e: 2 455 vv., en H. J Bool, „De financieele verhouding tusschen Nederland en Indië", Ind. Gids, 1892, 2 1815 vv.; 1893, 1. 213 vv.

[2] Door Domela Nieuwenhuis, vroeger de leider der socialistische partij, werd in 1888 gesproken van de „gestolen" 844 millioen C Th. van Deventer verdedigt in „Een eereschuld', het denkbeeld eener teruggave aan Indie van de sommen na 1867 door Indië aan de Nederl schatkist bijgedragen; de Gids, 1899, 3 205 vv.

[3] Wet van 29 Juni 1903; Stbl nº 172

[4] De minister van kolonien deelde in de Eerste Kamer op 29 December 1903 mede dat het totaal bedrag der kosten voor Atjeh op 280 millioen kon worden gesteld.

daar evenwel het terrein dezer aangelegenheid op Sumatra ligt, valt een relaas van dezen oorlog of een beoordeeling der staatkunde, die er mee samenhangt, buiten het bestek van dit boek en moet ik mij bepalen tot de eenvoudige aanstipping er van om tot bespreking te komen van een volgend hoofdonderwerp, de ontwikkeling der tegenwoordige staatkunde, zooals deze zich uit de uitgaven voor Oost-Indië gedurende den lateren tijd doet kennen. Het bestek van dit boek en het beschikbare materiaal veroorloven slechts een beknopte behandeling van dit onderwerp, 't welk voor het beoogde doel het best kan worden toegelicht door een vergelijkenden staat der begrootingen voor 1875 en 1905 [1].

UITGAVEN IN NEDERLAND EN IN NEDERLANDSCH-INDIË.

cijfers in duizendtallen.

	1875.	1905.	
I. Regeering en Hooge Colleges . . .	1.150		1.170
II. Justitie	4.719		6.089
III. Financiën	9.710		27.155
IV. Binnenlandsch Bestuur	45.795	22.920	30.393
Landbouw *a*)		7.473 *b*)	
V. Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid .	9.102		22.574
VI. Burgerlijke Openbare Werken . . .	12.588		30.232
VII. Oorlog	24.883		34.123
VIII. Marine	8.885		8.987
Bijdrage *c*)	12.243		
	129.075		160.723

a) Nieuw opgericht departement, voor het eerst op de begrooting v. 1905.

b) Hieronder: 1° voor koffie . . . . 4.298 } vroeger onder
voor kina . . . . . 423 } Binnenlandsch Bestuur.
voor Boschwezen. 1.775 }
2° voor Veeartsenij . 176 vroeger onder O. E. en N.

c) Komt sedert 1903 niet meer op de begrooting voor.

[1] Bij de vergelijking van begrootingen kan, uit den aard der zaak,

Bij sommige der posten van uitgaven geeft de vermeerdering een beeld eener normale ontwikkeling van bestuurswerkzaamheid, gelijken tred houdende met de toeneming der bevolking en de uitbreiding van het gebied. Bij andere daarentegen valt een zoo groot verschil op te merken, dat een opzettelijke verklaring noodig is. De groote daling in de uitgaven bij Binnenlandsch Bestuur en Landbouw (1905) vergeleken met het 4de departement (1875), schijnt op bezuiniging in den belangrijksten tak van algemeen bestuur, den gewestelijken burgerlijken dienst te wijzen, wat aan een algeheel loslaten der hervormings idealen, die tot de afschaffing van het cultuurstelsel voerden, zou doen denken. Toch is het tegendeel waar. Onder de ruim 30 millioen voor Binnenlandsch Bestuur en Landbouw zijn de uitgaven, voor de laatst overgebleven gedwongen cultuur, de koffie, die in 1875 nog bijna 22¼ millioen en in 1905 slechts 4¼ millioen bevatten, begrepen. In 1905 zal dus de uitgave voor de staatskoffiecultuur slechts ongeveer een-zevende bedragen van de totale uitgaven voor Binnenlandsch Bestuur en Landbouw, terwijl die in 1875 nog de helft bedroeg; daarentegen zijn de kosten voor het Europeesch bestuur in die 30 jaar gestegen van 4,6 tot 6,9 millioen en die voor het inlandsch bestuur van 4,5 tot 5,8 millioen.

De vermeerdering bij het 3de departement, Financiën, met bijna 18 millioen, moet voor een groot deel worden toegeschreven aan de toeneming van het bedrag voor verlofs- en non-activiteits traktementen, wachtgelden, onder-

geen nauwkeurigheid verlangd worden, maar dit beteekent weinig met het oog op een andere bron van onzekerheid, nl. dat de uitgaven voor Java en die voor de andere eilanden niet gescheiden zijn De opgaven zijn geput uit de Begrooting van Nederl.-Indie voor 1875 en voor 1905; de daarin voorkomende posten van uitgaven in Nederland en in Nederl.-Indië zijn te zamen geteld.

standen, gratificatiën en pensioenen, welke in de laatste 30 jaren met bijna 9 millioen gestegen zijn; terwijl de uitgaven voor de opiumregie, die de bevolking op Java van de verderfelijke opiumpacht verloste, voor 3¼ millioen in de vermeerdering bijdragen, en ten slotte de uitgave ter zake van geldleeningen en voorschotten ten behoeve van Indië, ten bedrage van ruim 5 millioen te zamen, met de eerstgenoemde posten het verschil van 18 millioen verklaren.

De meest teekenende veranderingen komen echter voor in het 5de en 6de departement; zij zijn reeds opvallend als men de cijfers van 1875 en 1905 vergelijkt, maar als men die van 1840 als uitgangspunt neemt, dan gelijkt de verandering wel een omwenteling; voor het civiel bouwdepartement werd toen voor geheel Indië nog geen 400 duizend gulden in uitgaaf gesteld. De cijfers, onder het hoofd openbare werken sedert 1875 met 18 millioen vermeerderd, omvatten de kosten van bouw en onderhoud der staatsspoorwegen, in 1875 tot een bedrag van ruim één millioen, in 1905 van bijna 15 millioen, dat is thans nagenoeg de helft van het geheele bedrag voor dat departement; voor den post- en telegraafdienst in 1875 bijna 2, in 1905 bijna 3½ millioen; het overige van de verhooging van ruim 2 millioen meer in 1905 dan in 1875 komt hoofdzakelijk ten goede aan bevloeiingswerken, bruggen, wegen, havens, schoolbouw, ziekenhuizen, gevangenissen en bureaux. Vele dezer uitgaven brengen hare rente wel op en men heeft er terecht de Regeering dikwijls een verwijt van gemaakt dat zij er tegen opzag dergelijke uitgaven te doen, wanneer de gewone middelen te kort kort schoten. Intusschen is het ook zeker dat in de laatste jaren, ten aanzien van al wat de economische ontwikkeling van Indië kan bevorderen, een mildere geest te

voorschijn treedt. Dit komt ook uit door de oprichting van het departement van Landbouw, waaronder nu de uitgaven voor de staatskoffie- en kinacultuur, het boschwezen en de veeartsenijdienst, te zamen tot een bedrag van ruim 6¼ millioen zijn gebracht, zoodat een bedrag van ongeveer 800 duizend ten bate van den landbouw, als voor opleiding en toezicht, en voor het doen van waarnemingen en proeven ten behoeve van den landbouw, beschikbaar blijft, terwijl ten slotte de verhoogde uitgave voor den veeartsenijdienst, in 1875 slechts 25, in 1905 176 duizend wijst op een betere behartiging van staatswege van den veestapel en een verviervoudiging van de som voor het boschwezen uitgetrokken doet inzien, dat aan de zoo lang verwaarloosde bosschen op Java en in geheel Nederlandsch-Indië, meer aandacht wordt gewijd.

De laatste posten van uitgave die, om de ontwikkeling der Nederlandsche staatkunde in de laatste 30 jaren aan te toonen, toelichting behoeven, zijn die onder het hoofd onderwijs, eeredienst en nijverheid. De cijfers, op de nijverheid betrekking hebbende zijn bijna uitsluitend van financieel belang, daar zij slechts kleine uitgaven voor de bevordering van kunst en wetenschap bevatten, terwijl de staatsuitgaven voor ondernemingen in tin, steenkool en zout in 1875 nog geen 5 millioen, en in 1905 ruim 12 millioen bedragen; dat is meer dan de helft van het geheele bedrag voor dat departementsonderdeel uitgetrokken, welke uitgaven wel is waar hoofdzakelijk dienen om inkomsten mogelijk te maken, doch tevens wijzen op den vooruitgang, die er op nijverheidsgebied in de latere jaren gekomen is.

De andere uitgaven zijn van genoeg belang om een vergelijking in bizonderheden tusschen de beide begrootingen te rechtvaardigen.

	Cijfers in duizendtallen guldens. 1875	1905
Europeesch Onderwijs	912	3.306
Inlandsch Onderwijs	663	1.823
Geneeskundige dienst	1 118	2.758

Toen de Nederlanders in 1816 Java weder in bezit namen, was er op het eiland geen enkele openbare school voor het onderwijs van Europeesche ingezetenen. In dat jaar werd er één school opgericht, en na dit begin werd met het oprichten dier scholen nu eens krachtiger dan weder minder krachtig doorgegaan, zooals uit de hieronder voorkomende opgave, die de groote sprongen aangeeft, blijkt [1]. In vroeger jaren waren er voorstellen en sommige vruchtelooze pogingen gedaan in het belang van het middelbaar onderwijs voor Europeanen, maar de eerste instelling die blijvend zou zijn was het Gymnasium Willem III, te Batavia in 1860 opgericht en in 1867, met behoud van den naam, hervormd tot een afdeeling A: Hoogere Burgerschool met vijfjarigen cursus, en eene afdeeling B tot vorming van Indische ambtenaren. Later zijn ook te Semarang en te Soerabaja H. B. S. met vijfjarigen cursus verrezen en werd te Batavia een technische school gesticht. In aanmerking genomen de betrekkelijk kleine Europeesche bevolking van Nederlandsch-Indië, omstreeks 90.000 zielen, onder welke een betrekkelijk klein gedeelte den leeftijd voor de school heeft, kan al worden op de hierbedoelde scholen van lager- en middelbaar onderwijs ook inlanders en Chineezen toegelaten - de gelegenheid voor onderwijs aan Europeanen thans beslist gunstig heeten.

[1] Het aantal lagere scholen voor Europeanen in Nederl.-Indië, was naar het overzicht in de Encycl. Nl., 3e 76, en naar de koloniale verslagen als volgt: in 1820, 7; 1845, 24; 1870, 44 (in 1869 waren er 50); 1895, 159; terwijl op ult° 1902 er 173 openbare lagere scholen waren, waarvan 142 gemengde en 31 alleen voor meisjes.

Hetzelfde kan niet gezegd worden ten aanzien van het onderwijs aan inlanders, niettegenstaande den vooruitgang die er in gekomen is. Er is verschil van meening, wel is waar, omtrent den aard van het onderwijs aan de groote massa der inlandsche bevolking van Java te geven, maar ten spijt van alle theoretische bezwaren zullen de practische voordeelen van onderwijs in het algemeen, zoo overwegend blijken dat het steeds in omvang zal toenemen. De Nederlanders moeten de hoogere standen onder de inlanders, die zij in het bestuur noodig hebben, uit politieke overwegingen onderwijzen en opvoeden en zij moeten het de lagere klassen van het volk om dezelfde reden en tevens uit economische overwegingen doen [1]. In de eerste helft der 19e eeuw werden wel enkele pogingen gedaan om de hoogere standen onder de Javanen te ontwikkelen, maar zij beteekenden weinig en droegen dan ook geringe vruchten. Zoo werd een bijdrage van 25000 gulden per jaar, in 1848 voor de opleiding van inlandsche ambtenaren zelfs als een groote vrijgevigheid beschouwd. Eerst in 1867, toen een afzonderlijk departement voor onderwijs, eeredienst en nijverheid werd opgericht, begon de Regeering dit vraagstuk met ernst onder de oogen te zien, en in de sedert verloopen 40 jaren is meer gedaan dan in de 250 jaren die vooraf gingen

Het onderwijsplan omvat nu niet alleen de inlanders uit de ambtelijke klasse, maar evenzeer het gewone volk; en terwijl het dus zijn arbeidsveld heeft uitgebreid, is het tegelijkertijd doelmatiger geworden. Het aantal inboorlingen dat lager onderwijs geniet, is echter nog zeer

[1] Vergl. Maine, in Ward, „Reign of Queen Victoria", Lond. 1887, 1: 506, over de noodzakelijkheid van lager volksonderwijs in Indie, waar de massa van het volk in de minste geldelijke aangelegenheden dezelfde hulpbehoevendheid toont als de meeste beschaafde personen van onzen tijd in zaken van algemeene wetskennis.

klein; in het ruwe één op de vijfhonderd van de geheele bevolking van Java; bij de beperkte geldmiddelen, waarover het Indische bestuur beschikt, zal nog in langen tijd niet aan algemeen schoolonderwijs te denken zijn; men kan zeggen dat op dit gebied pas de allereerste schreden gedaan zijn [1].

Het stijgen van de uitgaven voor oorlog met bijna $9\frac{1}{4}$ millioen moet voor een deel worden verklaard, doordien in 1875 de uitgaven voor Atjeh nog niet geheel in de begroo-

[1] Ik treed opzettelijk niet in bizonderheden over dit onderwerp, waarvoor de lezer verwezen wordt naar Chailley-Bert, Java, Hoofdst V; Ritter, „Eene halve Eeuw", 1· 127; de Louter, Afdeeling III, Hoofdst. V; of het artikel „Onderwijs" in Encycl NI., 3: 73 vv. De opgave der verhoudingscijfers omtrent het onderwijs aan inlanders zijn uit het koloniaal verslag van 1903 in verband met den Regeeringsalmanak voor de bevolkingcijfers Statistieken omtrent dit onderwerp zijn zeer onbetrouwbaar, volgens F. S. A. de Clercq, Ind. Gids, 1883, 1: 346; 1895, 1 640. De Clercq was vroeger inspecteur van het inlandsch onderwijs (de Econ. 1883, 1 · 543), en zijn twee artikelen in de Ind. Gids zijn merkwaardig wegens de bewijzen van den voorutgang die ze geven. Toen na 1872 opleidingsscholen werden opgericht, werden de onderwijzers hoofdzakelijk van de lagere Europeesche scholen genomen; de meesten kenden de landstaal niet en moesten in het Nederlandsch onderwijs geven, het gouvernement was genoodzaakt inlandsche onderwijzers van zeer gering gehalte voor het lager onderwijs te bestemmen, uit vrees, die van de opleidingsscholen te ontmoedigen; het onderwijs op de lagere scholen was machinaal en weinig vruchtdragend, de inlanders toonden er weinig belangstelling in en werkten niet mede hun kinderen op school te doen blijven Het laatste artikel van de Clercq „De resultaten van het inlandsch onderwijs in de jaren 1883—1892", Ind. Gids, 1895, 1: 630 vv. toont beslist vooruitgang in verschillende richtingen. Intusschen was de Nederlandsche taal van den cursus der opleidingsscholen verwijderd; het doel waarmede zij daarop was ingevoerd, de inlanders Nederlandsche boeken en couranten te leeren lezen was mislukt. De knapste inlanders leerden slechts kinderboeken in het Nederlandsch verstaan en velen bleven gebrekkig in de taal, die goede onderwijzers van hen zou hebben genaakt. Zie J. H. J. Laats, „Over het nut der veranderingen die .... in de organisatie van het inlandsch onderwijs zijn gebracht", Ind. Gids, 1892, 1: 2. Chailley-Bert, Java, 310, teekent de inlanders thans als verlangende naar schoolonderwijs.

ting voorkwamen [1], voor een ander deel toegeschreven aan uitbreiding van het leger, verbetering van de legerinrichtingen, en verhooging der traktementen en soldijen.

Ons blijft in deze schets van het hedendaagsche Nederlandsche beleid nog over, de staatsinkomsten te behandelen, waaraan het overige van dit hoofdstuk zal zijn gewijd. Het is daartoe noodig den achteruitgang van de overblijfselen van het oude inkomstenstelsel te schetsen en daarna de ontwikkeling der nieuwe lijnen, gevolgd bij de belastingen welke thans de hoofdbron der Indische schatkist vormen, aan te geven. Na de afschaffing der minder belangrijke gedwongen cultures in het zesde tiental jaren der eeuw, werden er slechts twee, suiker en koffie, aangehouden. De suikercultuur had dit eigenaardige dat zij een aantal Europeanen werk gaf, die de fabriekmatige bewerking der suiker als contractanten van het gouvernement dreven De inrichting dezer nijverheid onder Europeanen beloofde den overgang van gedwongen tot betaalden arbeid veel gemakkelijker, en tevens ook het heffen eener belasting mogelijk te maken, als die nijverheid in particuliere handen overging.

In 1870 kwam er een wet waardoor de geleidelijke overgang van gedwongen tot vrije cultuur verzekerd werd; te beginnen met 1878 werd de hoeveelheid grond en arbeid, die de inlanders verplicht waren te leveren jaarlijks verminderd en in 1890 was de overgang geheel voleindigd. Hoewel de contractanten den ouden toestand, gaarne behouden hadden, schikten zij zich in het onvermijdelijke en weldra werden kapitalisten bereid gevonden

[1] In de eerste jaren van den Atjehoorlog werden de uitgaven daarvoor niet in haar geheel op de begrooting gebracht, doch later bij afzonderlijke wet goedgekeurd. In de begrooting voor 1875 komt slechts een bedrag van 1.700.000 voor expeditiën en troepen te velde voor; de uitgaven voor den Atjehoorlog in dat jaar bedroegen werkelijk 10.366.500.

hun geld in nieuwe suikerondernemingen te steken, waarvan de oprichting ook door de goede suikerprijzen na 1874 in de hand werd gewerkt.

Intusschen waren de planters gehouden aan de inlanders aanzienlijk hoogere loonen te betalen dan zij onder het cultuurstelsel gewoon waren geweest, hun evenzeer het gebruik hunner gronden te vergoeden, en bovendien aan het gouvernement eene belasting op de gefabriceerde suiker te betalen, afwisselende tusschen 2 en 3 gld. per pikoel. Het gouvernement verloor een weinig bij de verandering en ontving volgens Pierson's schatting vier millioen gulden jaarlijks in plaats van ruim vijf, die het in het verloopen tijdperk met den verkoop van suiker gemaakt had. Maar het volk won er beslist bij, en de winsten der planters waren voldoende om tot een snelle uitbreiding der cultuur, tot over de grenzen, welke de Regeering vroeger gesteld had te geraken. Tusschen 1871 en 1884 werden vijftig nieuwe fabrieken gebouwd en steeg de productie van 2.725.000 tot 6.495.000 pikoels [1]. Dit tijdperk van voorspoed in de suikerindustrie, werd door een van tegenspoed gevolgd dat in later jaren in een ware crisis is ontaard. Nog niet zoo heel lang geleden werd gezegd, dat vijftig van de 190 suikerfabrieken op Java vaak met verlies werkten, en dat van de overige slechts twintig winst afwierpen [2]. De Consul der Vereenigde Staten rapporteerde dat de suikerindustrie, in een reddeloozen toestand verkeerde en dat slechts één-tiende der ondernemingen winstgevend was [3].

Deze achteruitgang was in hoofdzaak het gevolg van de sterke daling der suikerprijzen, die in 1884 en in

[1] G. M. Boissevain, „Ned. Ind. in de laatste vijftien jaar" de Gids, 1887, 2: 341.

[2] Peelen, „Java's suikerindustrie", de Economist, 1898, 1: 399.

[3] U. S. Commercial Relations, 1896—1897, 1: 1040.

menig jaar daarna beneden den kostprijs kwamen, tengevolge van de meerdere voortbrenging over de geheele wereld en het Europeesche premiestelsel, terwijl ook de serehziekte in het suikerriet tot de verliezen bijdroeg. De buitengewone moeilijkheden, die door de vrije industrie in die jaren doorstaan werden, zouden de gouvernementscultuur, als zij gehandhaafd ware gebleven, stellig vernietigd, en de aan de cultuur verbonden inlanders zouden daar allicht ook onder geleden hebben. Zonder den prikkel der mededinging waren de machinerieën en de bewerking onder het cultuurstelsel zeer achterlijk. De Amerikaansche consul schreef in 1862 dat het onmogelijk was verbeterde landbouwgereedschappen op Java in te voeren uit hoofde van de vooroordeelen en het gebrek aan geestkracht bij het volk [1]. De vrije planters namen de van vroeger gebruikelijke werkwijzen van hun voorgangers over, maar toen de crisis kwam, waren zij in staat deze het hoofd te bieden door de buigzaamheid die een vrije organisatie met zich brengt. Zij brachten verbeteringen aan in alle onderdeelen der industrie: „in machineriën, fabricage, cultuur, in één woord in alle takken van het bedrijf". Het gouvernement zag zich genoodzaakt de belasting op de suikerproductie of den uitvoer gedurende eenige jaren te schorsen en in 1898 geheel af te schaffen. De loonen der inlandsche landbouwers zijn eenigermate gedaald; maar de schok van de crisis is doorstaan door de particuliere ondernemers, die er in geslaagd zijn door inspanning en spaarzaamheid, de productiekosten zeer aanzienlijk te verminderen [2]. Met de afschaffing van het premiestelsel in Europa schijnt

[1] U. S. Commercial Relations, 1862, 287.

[2] Hugo de Vries, de Gids, 1895, I: 283; de Economist, 1889, 187 De gemiddelde opbrengst, in pikols per bouw, is van 52,88 in 1881,

thans eene betere toekomst voor de suikercultuur te zijn aangebroken.

Eén gouvernements cultuur moet echter nog besproken worden; de belangrijkste van alle in het verledene en de eenige nog behoudene in het heden, de koffiecultuur. Onder het oude stelsel gaf de koffie alleen meer dan vier-vijfde van alle inkomsten die uit den verkoop der producten door het gouvernement voortkwamen; de groote winsten bewezen de beteekenis der cultuur en leidden tot haar instandhouding om financieele redenen nog lang nadat de andere cultures reeds waren opgeheven. Op ult° October 1902 was de gouvernements koffiecultuur nog aan 1316 desa's met 143.279 cultuurplichtige gezinnen, over elf van de vijftien gouvernements-residenties van Java verdeeld, opgelegd. Op de begrooting voor 1905 zijn de ontvangsten voor het gouvernement uit den verkoop van koffie op f 6.453.187 geschat, tegen een totaal ontvangst begroot op f 146.738.391, terwijl de bizondere uitgaven, ten behoeve der koffiecultuur op f 4.298.341 gesteld zijn.

De geheele voortbrenging van koffie verschilt van die der suiker, doordien daarvoor geen omvangrijke bewerkingen noodig zijn, om het gewas voor de markt geschikt te maken, en de geheele bewerking door inlanders kan geschieden. Een argument tegen de afschaffing der gedwongen cultuur is steeds geweest de vrees dat het volk, aan zich zelf overgelaten, met de productie voor den uitvoer geheel zou ophouden. Particuliere planters werden echter niet langer, zooals vroeger, ontmoedigd, zich op het eiland te vestigen; hun werd gelegenheid gegeven

tot 91,86 in 1897 gestegen. „Jaarcijfers, Koloniën", 1897, 54. Volgens het kol. versl. van 1903 werd in 1902 verkregen 91,88 pikol 1ste product per bruto bouw; of ruim 98 pikol, wanneer niet alleen op 1ste product wordt gelet.

gronden te huren en arbeidscontracten met de inlanders te sluiten, zoodat de koffieproductie voor particuliere rekening aanzienlijk is vermeerderd; de opbrengst daarvan is thans grooter dan die van de gouvernementstuinen. Maar het gouvernement heeft zijn eigen belangen in de koffiecultuur beslist gehandhaafd en door wijzigingen in de onderdeelen getracht de fouten van het oude stelsel te verhelpen en de voortbrenging te vermeerderen. De betaling der cultuurpercenten aan Europeesche ambtenaren is in 1865 afgeschaft, omdat zij slecht werkte op dezen zoowel als op de inlanders, terwijl de betaling aan de inlandsche planters is verhoogd. Voor de inlandsche ambtenaren, die toezicht houden op de cultuur, is de betaling der percenten behouden. Onder hunne leiding wordt het werk met weinig zorg uitgevoerd. Pogingen een intensiever cultuur en een betere behandeling van den oogst te verkrijgen zijn mislukt omdat de belangen der inlanders er niet bij zijn betrokken, en naar het schijnt gaat de hoedanigheid van het product er niet op vooruit [1].

Met de daling der koffieprijzen, als gevolg van het vermeerderde aanbod op de wereldmarkt en de gestadige vermindering in opbrengst, is de reden voor de instandhouding der gouvermentscultuur veel verzwakt. Het gouvernement heeft daarenboven met de verwoestingen door de koffiebladziekte, die Java in 1879 bereikte en die veel aanplantingen verwoestte, te kampen gehad. Vóór dien tijd, in 1875, adviseerde eene commissie uit de Tweede

[1] U. S. Commercial Relations, 1898, 1066; Van Soest, „De koffijcultuur op Java", de Economist, 1872, 1: 129 Over de onbedrevenheid der inlanders en de lage opbrengsten der gouvernements aanplantingen zie Tijdschr. TLV., 1884, 29: 513; Jenks, Report, 59 Uit een anoniem artikel, „De zegen der Gouvernements Koffiecultuur", „Ind. Gids, 1898, 1: 159 vv. zou blijken, dat al de fouten der oude gedwongen cultuur heden nog bestaan.

Kamer, na bestudeering van een rapport van den hoofdinspecteur der cultures, dat de gouvernementscultuur zou worden opgeheven, maar de Kamer verwierp het voorstel. Een in Oct. 1888 benoemde koninklijke commissie, die in opdracht had de gouvernements-koffiecultuur te toetsen aan art. 56, 4° van het Regeerings-reglement, raadde op nieuw, na een zorgvuldig onderzoek aan, dit laatste overblijfsel van het cultuurstelsel op te heffen. Geen beslissing werd genomen, maar in 1892 nam de Tweede Kamer eene motie aan, waarin de wenschelijkheid werd uitgesproken, dat de Regeering er geleidelijk naar zoude streven het koffie-monopolie op te heffen en dat òf de inlanders aan de cultuur verbonden, voor „hunne gepraesteerde diensten naar hare marktwaarde" zouden worden betaald, òf dat de koffiegronden tegen landrente of pacht aan inlandsche of Europeesche ondernemers in gebruik zouden worden gegeven. De zaak bleef bij het oude; later werd een bijslag, boven het vastgestelde bedrag per ingeleverde pikol koffie, toegestaan om het loon der planters, die volgens de rapporten in sommige districten ernstig leden, gedeeltelijk te verhoogen; maar ook die bijslag nam de euvelen niet weg en zelfs deze werd ten slotte wêer ingetrokken.

Het vonnis over de gedwongen koffiecultuur door de Tweede Kamer geveld, is alzoo nog niet ten uitvoer gelegd. De Regeering is er voorshands nog afkeerig van, het voordeel uit deze bron van inkomst los te laten, en in de laatste jaren was er geen meerderheid in het Nederlandsche Parlement, die bereid was deze bate voor de schatkist op te offeren en op de afschaffing der cultuur aan te dringen [1]. Zachtjes aan evenwel zal de laatste

[1] Zie de artikelen van Wessels in Ind Gids, 1894 en 1895, over de mengeling van financieele en humanitaire overwegingen in de debatten der Tweede Kamer over de afschaffing der cultuur.

der gedwongen cultures verdwijnen. Gaandeweg is de Regeering gaan inzien, dat in die residentiën, waar door de minder gunstige omstandigheden de cultuur, den inlandschen planter geen behoorlijk loon opleverde, de verplichte teelt en levering geheel moesten worden losgelaten. Van Januari 1894 af werd voor drie residentiën het monopolie opgeheven, in 1895 werd dit voor nog een gedaan, terwijl in 1903 weder drie residentien van de verplichte cultuur werden ontheven en in andere residentiën voor sommige districten een gelijke maatregel werd genomen. De overgang tot geheele vrijheid komt zeker en zal niet lang meer uitblijven.

Met betrekking tot de gedwongen cultuur had de Regeering een eenvoudig staatkundig vraagstuk op te lossen; zij was ten allen tijde in staat de opheffing der cultuur af te kondigen, met de zekerheid dat alle offers die zij van de inlanders vergde, zouden ophouden, wanneer zij de voordeelen er van wilde opgeven. Zij kon de gedwongen diensten, waarop de cultuur steunde doen ophouden, omdat zij zelve die in het leven geroepen had. Met haar macht over de gedwongen diensten, deel uitmakende van de inwendige inlandsche huishouding, is het echter een geheel ander geval; en hare pogingen om deze diensten te regelen en los te maken van misbruiken hebben tot een langdurigen strijd geleid, waarvan weinig in de begrootingsstaten blijkt, maar die haast van nog meer belang is voor de welvaart der inlanders, dan de afschaffing der gedwongen cultures zelve. In een onontwikkelde economische en staatkundige maatschappij, als die welke op Java aanwezig was, voor dat de Nederlanders er heerschten, namen diensten in arbeid voor een groot deel de plaats in van belasting in geld [1]. In dat tijdperk van

[1] Zelfs thans worden in Europa en Amerika de belastingen somtijds

oorspronkelijken eenvoud hadden deze diensten geen buitengewoon zwaren last op het lagere volk gelegd en werden deze alleen gedragen door hen die grond bezaten en in staat waren ze te dragen. Onder den Nederlandschen invloed echter, werden die diensten veel meer drukkend en van een gestadig aangroeiend gedeelte der bevolking, ook hen omvattende die geen grond bezaten, gevorderd [1]. Behalve de eischen aan het volk opgelegd voor de gouvernements cultures omvatten de gedwongen diensten de volgende. In de eerste plaats de „algemeene diensten" voor het gemeene welzijn, bepaaldelijk het bevorderen der algemeene veiligheid en het onderhoud der wegen [2]. Tweedens, zoogenaamde „bizondere diensten", omvattende werk van allerlei aard; de voornaamste daaronder waren de *pantjèn* diensten welke den inlandschen hoofden een deel van den werktijd van het volk, zonder betaling verzekerden [3] Ten laatste de diensten aan de gemeente, die overeenkwamen met de plaatselijke belastingen in den modernen Staat;

„in arbeid betaald" en uit den aard der zaak was de betaling in arbeid in een vroeger tijdperk algemeen. Voor eene vergelijking van de praktijken op Java en in Europa zie: J. F. A. de Rooy, „Heerendiensten, een vergelijkende studie", Ind Gids, 1893, I 357 vv

[1] Zie Eindresumé, 3e Bijlage K., II, p. 149 vv. „Extracten uit de antwoorden van de residenten. .... 1861"; de mededeelingen daarin vervat toonen aan, dat dit proces zich in sommige residenties veel verder ontwikkelde dan in andere.

[2] Volgens de opgave voor de residentie Soerabaja, gegeven door van Rees, „Hervorming" (1863), Ind Gids, 1885, I 729, stegen de diensten dezer klasse tot bijna vier millioen werkdagen per jaar, waarvan meer dan de helft bestonden in wachtdiensten en meer dan een vierde in werk aan de wegen. De eenige overige van belang bestonden in het onderhoud der bevloeiingskanalen.

[3] Zie de bizonderheden bij van Rees, ib., p. 781. Een vergelijking tusschen de diensten in arbeid en het cijfer der bevolking in Soerabaja moge schijnbaar inlichting verschaffen, zij zal eerder misleiden, de ambtelijke statistieken der gedwongen diensten waren, zooals algemeen bekend is, onnauwkeurig daar zij in de meeste gevallen het minimum van den geëischten arbeid aangaven.

deze eischten een groote, maar onbepaalde hoeveelheid arbeid, tot het bouwen en het onderhouden van wegen, bruggen, omheiningen in en nabij dorpen; wacht- en patrouille- en ook personeele diensten voor de dorpshoofden.

Er was plaatselijk verschil in de wijze waarop deze gedwongen diensten gevorderd werden, maar dit behoeft hier niet beschreven te worden; van meer belang was het verschil in de hoeveelheid der diensten in de verschillende streken, die zoo toegenomen waren dat in sommige districten het volk er bijna onder bezweek, terwijl de last in andere betrekkelijk gering was [1]. Een algemeene karaktertrek van het stelsel in alle streken was: verkwisting, de arbeid werd met weerzin gedaan, en had dientengevolge, en ook wegens gebrek aan geschikte leiding geen effect [2]. Voorstellen tot hervorming van het stelsel van gedwongen diensten zijn reeds ten tijde der Compagnie gedaan en hebben somtijds ook vorm van wet gekregen. Doch eerst toen een andere richting zich open-

[1] Ik spreek hier van diensten verschillende van die welke voor de gouvernements cultures werden geeischt. Nog in 1888 bewees een plaatselijk onderzoek dat het gouvernement geen denkbeeld had van de werkelijke hoeveelheid gedwongen diensten in Soerabaja gevergd; in sommige gevallen waren „de verplichte diensten te zamen met de lasten in geld zoo hoog .... , dat zij met de kosten van bewerking, waar die vergoed moesten worden, niet uit de opbrengst van den grond gevonden konden worden." Zie van Dedem, „De agrarische kwestie op Java". Ind. Gids, 1890, 2 · 2134.

[2] Ik heb vroeger reeds op de nutteloosheid van veel werk dat van de inlanders geëischt werd, gewezen; een voorbeeld uit den tijd van nà het cultuurstelsel wordt aangehaald door S L W. van der Elst, „Arbeidsverspilling op Java", TNI., 1875, 4 : 1 : 348—350 In een tijd van schaarschte aan voedingsmiddelen werden duizenden inlanders van Malang (Pasoeroean), zonder belooning gebruikt om een goot langs de wegen te maken. De goot was slecht gemaakt, op vele plaatsen zonder nut, en op andere een overlast. Het eind was dat na eenigen tijd het bestuur gelastte dat zij op sommige plaatsen geheel, op andere gedeeltelijk moest worden dichtgeworpen.

baarde in de afschaffing van het cultuurstelsel, konden verordeningen in dien geest met eenige kracht worden doorgezet. Het Regeerings-reglement van 1854 beval dat de Gouverneur Generaal voor elk gewest zou vaststellen den aard en den duur der persoonlijke diensten, de gevallen waarin en de wijze en voorwaarden, waarop zij kunnen worden gevorderd, een en ander in overeenstemming met de bestaande gebruiken, instellingen en behoeften; voorts zouden de verordeningen, die persoonlijke diensten betreffen om de vijf jaren herzien worden, met het doel, daarin trapsgewijze de verminderingen te brengen, bestaanbaar met het algemeen belang. Te dier tijde was het onmogelijk aan de gestelde eischen van het Regeerings-reglement te voldoen; de Regeering verkeerde nog te veel in het onzekere aangaande de toestanden der inlandsche huishouding, om in staat te zijn regelingen te maken, welke in overeenstemming zouden zijn met de plaatselijke gebruiken. In 1864 echter werden er enkele algemeene regelen tot bepaling der diensten die gevergd mochten worden uitgevaardigd, en werd vastgesteld dat de grondbezitters, op wie de diensten bleven drukken, een dag per week als maximum, tot verplichten arbeid konden worden opgeroepen. De plaatselijke ambtenaren moesten de uitvoering zoo goed mogelijk naar deze voorschriften trachten te regelen. Om de vijf jaar, tot 1890 toe, werden deze bepalingen herzien met de bedoeling de beperking der diensten te bevorderen [1]. Behalve in de richting dezer herzieningen, kwam er nog eene be-

[1] Pfeil, Südsee, 251, beweert, dat een voorname reden waarom de gedwongen diensten werden afgeschaft, lag in de vermindering van het gezag der blanken over de inboorlingen, als een gevolg van den strijd der staatkundige partijen. Dit is, voor zoover ik weet, reine verbeelding; geen enkel feit wordt vermeld om de bewering te staven, en ik ken er geen dat vermeld zou kunnen worden

langrijke hervorming tot stand, die van de beperking en ten slotte geheele afschaffing der pantjèndiensten ten behoeve der inlandsche hoofden, welke een groote bron van misbruik waren. De Regeering stelde voor de hoofden voor het verlies dier diensten schadeloos te stellen met een hoofdgeld van één gulden te heffen van de inlanders die tot deze diensten verplicht waren. De opbrengst der belasting bleek meer dan voldoende voor dit doel, en in de laatste jaren heeft het overschot daarvan ook gediend tot vervanging van andere gedwongen diensten [1]. Toonden de algemeene regelingen der gedwongen diensten ook den geest en de richting der Regeering aan, zij voldeden niet aan de behoefte voor de bizondere en plaatselijke regelingen, die het Regeerings-reglement van 1854 had bedoeld. Het verschil in plaatselijke gebruiken maakte het onmogelijk algemeene regelen te volgen en legde een groote verantwoordelijkheid op de schouders der administratieve ambtenaren bij het uitmaken van twijfelachtige gevallen [2]. Het tiental jaren sinds 1890 kenmerkte zich als een nieuw tijdperk; het Indische bestuur heeft ten slotte het vraagstuk der plaatselijke regeling ter hand genomen en in een lange reeks ordonnantiën de voorschriften op de gedwongen diensten in de verschillende residenties van Java vastgesteld [3]. Op plaatselijk onderzoek der feiten gegrond,

[1] De belasting werd het eerst in 1882 opgelegd, en het gouvernement stortte het overschot tot 1887 in de schatkist, in weerwil van de critiek daarover. Vóór dat de wet was aangenomen, werd zij aangevallen, omdat zij een onnoodig groot bedrag van de inlanders eischte en uithoofde van andere gebreken; zie G F C Rose, „De afschaffing van de pantjèn-diensten", Ind Gids, 1881, 2:737 741.

[2] Het artikel van de Wolff van Westerrode, „Proeve eener regeling van de contrôle op de heerendiensten", Ind Gids, 1893, 2:1121 vv, toont aan hoeveel er door een administratief ambtenaar, op eigen initiatief tot herziening van het stelsel van gedwongen diensten en tot herstel van de misbruiken kan gedaan worden.

[3] Een goed denkbeeld van de uitgebreid- en samengesteldheid dezer

geven deze ordonnantiën voor het eerst in zeer practischen vorm het doel van den wetgever terug; zij leidden tot afschaffing van vele misbruiken en beloven aanhoudende verbeteringen in de toekomst. Van bizonder belang is de regeling en beperking der gemeentelijke diensten, die hervorming hoog noodig hadden, doch die tot nu toe onaangetast waren gelaten, omdat vermeend werd, dat de regeling der huishoudelijke belangen aan de gemeenten zelve moest gelaten worden.

Toch zijn sommigen natuurlijkerwijze niet voldaan over den vooruitgang en dringen aan op sneller voortgaan; zij betoogen, Europa tot voorbeeld nemende, dat belasting in geld veel beter is dan gedwongen diensten, en vorderen de vervanging van de laatste door de eerste [1]. Daar tegen moet in herinnering gebracht worden, dat de overgang van betaling in arbeid tot betaling in geld een langdurig tijdperk in de geschiedenis van Europa ingenomen heeft, dat Java eerst thans uit een economischen toestand die middeneeuwsch kan genoemd worden is geraakt en dat alle mogelijke inspanning is noodig geweest om het stelsel van belasting in geld tot zijn tegenwoordige ontwikkeling te brengen. Indische ambtenaren, oordeelende met algeheele bekendheid der toestanden, zijn geneigd het oude stelsel der gedwongen diensten te billijken, en wijzen met klem op de moeilijkheid van een algeheelen overgang tot belasting in geld, omdat de inboorlingen nog zoo ten achteren zijn en omdat het korps Europeesche

ordonnantien kan men erlangen bij: L. W. C. van den Berg „Het inlandsche Gemeentewezen", Bijdr. TLV., 1901, 6·8 39, 81 88, of uit de tabel in Encycl. NI., 2 25—29. Een voorbeeld van een verordening (residents besluit) op de „werkregeling" der diensten is te vinden in Emdres., 8: Bijl. M.

[1] Vergel. P. C. Huyser, „Het verband tusschen heeren- en cultuurdiensten en de indische tekorten", Ind. Gids, 1899, 2: 1362 vv.

ambtenaren in verhouding tot het volk zoo klein is [1].

Met de afschaffing van den gedwongen arbeid voor de inlanders zullen de Nederlanders ten laatste het stelsel van belasting dat het ideaal van Dirk van Hogendorp en andere koloniale hervormers in het begin der 19e eeuw was, bereikt hebben. Van verschillende zijden is deze verandering reeds beschouwd en haar belangrijkheid is met nadruk in het licht gesteld. Er is echter geen gelegenheid hier in bizonderheden de middelen te beschrijven waardoor het gouvernement zijn inkomsten onder den nieuwen koers heeft verkregen. Technische belastingmaatregelen leenen zich slecht voor algemeene mededeelingen en den lezer, die in dat onderwerp belangstelt, verwijs ik naar een andere plaats waar dit onderwerp eenigszins uitvoerig behandeld is [2]. Ik kan hier alleen een beknopt overzicht geven; slechts één belasting, de landrente, de belangrijkste van alle in dezen tijd en de meest beteekenende in haar historische ontwikkeling zal in bizonderheden besproken worden.

Op één punt hebben de Nederlanders in den loop der 19de eeuw in hunne financieele hervormingen zich toegelegd en wel op vereenvoudiging. Een groot aantal plannen zijn in verschillende streken van Java ontworpen om de inkomsten te verhoogen; sommige oorsprong vindende in de inlandsche huishouding, andere door Nederlandsche bestuur-

[1] Voor een ontvouwing dezer zienswijze zie Ernst, „Afschaffing of afkoopbaarstelling der heerendiensten op Java?" Ind Gids, 1890, 2: 1434 vv. In hoeverre het gemak, 't welk de beschikking over heerendienstplichtigen aan de ambtenaren geeft, en de neiging tot het vasthouden aan eenmaal bestaande gewoonten hier een rol spelen is moeilijk uit te maken. Waar de Javanen nu reeds 44 millioen aan belasting betalen is het de vraag of ze niet nog enkele millioenen daarbij zouden kunnen betalen voor afkoop van heerendiensten, waartegenover ze dan echter geheel bevrijd zouden zijn van die verplichte diensten.

[2] Zie de verhandeling over het Nederl. kol. belastingstelsel, aan het hoofd van Hoofdstuk X aangehaald.

ders bedacht. Uit die alle hadden de Nederlanders die te kiezen, welke het grootste voordeel, en het minste nadeel opleverden. Zij hebben enkele behouden, zooals het opium- en het zoutmonopolie, die veroordeeld kunnen worden; maar zij hebben andere afgeschaft die nog nadeeliger voor de volkswelvaart waren, en die, welke zij behielden, zijn in een redelijk bestaanbaar stelsel vervat.

Zij hebben nieuwe belastingen, naar Europeesch voorbeeld, ingevoerd en naarmate de gedwongen cultures werden afgeschaft, werden de staatsondernemingen, waar in vrijen arbeid gewerkt wordt, uitgebreid. Zij hebben eindelijk het geheele belastingstelsel verbeterd, door verschillende belastingen, die vroeger verpacht waren in eigen beheer te nemen en door nieuwe kracht en een frisschen geest van menschelijkheid in het korps der ambtenaren te brengen.

Men kan zich een voorstelling maken van de moeilijkheden die te overwinnen zijn, wanneer men de geschiedenis der landrente nagaat. In vorige hoofdstukken is de wijze beschreven waarop deze belasting, die eigenlijk een Europeesche instelling was in het hoofd van Raffles opgekomen, aan het toezicht van haar stichter en diens opvolgers ontglipt, in hare aanrakingen met de inlandsche instellingen geheel van karakter gewijzigd was. Het komt ons nu noodzakelijk voor hare tegenwoordige werking en de pogingen gedaan om haar te wijzigen te beschrijven.

Verslagen uit het midden der 19de eeuw geven ons een volledig overzicht van de werking der belasting in dien tijd. Van de beginselen, naar welke zij werd ingevoerd, is zoozeer afgeweken, dat zij in geen twee streken denzelfden vorm behouden heeft [1]. De Europeesche ambtenaren hebben ge-

[1] Zij werkt „in de onderscheidene residentiën op zeer verschillende en uiteenloopende wijze", Memorie 1844, S. van Deventer. LS, 3 192; er waren zelfs verschillen binnen het gebied eener residentie, ib., 264.

tracht van de inlanders cijfers betreffende de rijstopbrengst te verkrijgen, waarop zij den aanslag in de belasting zouden kunnen gronden, maar zij konden de waarde dezer cijfers, die vervalscht of zuiver denkbeeldig waren niet vaststellen of nagaan. Zij waren volstrekt buiten staat te zeggen wat de inlanders konden of moesten betalen; alleen wisten zij wat er vroeger betaald was; en zij goochelden met de cijfers, die hun voorgelegd werden, totdat zij een uitkomst verkregen, die weinig van vorige jaren verschilde, en stelden die als de belasting voor het komende jaar vast [1]. Zij hadden neiging de belasting ieder jaar een weinig te verhoogen, en het gewichtige oogenblik in den aanslag kwam, wanneer zij hunne eischen aan de dorpsbesturen, waarvan de belasting geheven werd, kenbaar maakten. De Europeesche ambtenaren betoogden dan dat de inlanders vroeger te weinig hadden betaald, in verhouding tot de opbrengst der gronden en in vergelijking met andere dorpen; zij beschuldigden de inlanders van het verheelen der uitkomsten hunner oogsten en „zij dreigden de sawa-velden te zullen doen opnemen". De dorpshoofden daarentegen hielden staande dat zij vroeger te veel hadden betaald, en dat de inlanders ten ondergang zouden worden gebracht, indien het bestuur zijn eischen niet verlaagde [2]. Het bedrag der belasting werd ten slotte vastgesteld, niet volgens algemeene beginselen en met inachtneming van vaststaande feiten, maar als de uitslag van dit loven en bieden tusschen een Europeesch ambtenaar en den vertegenwoordiger van het dorpsbestuur. Slimheid en gebulder, waren

[1] In sommige gevallen keerden zij het theoretische proces juist om: uitgaande van het bedrag dat zij verlangden te heffen, leidden zij uit deze cijfers den oogst van het komende jaar af! Zie de nota van Van der Poel, 1850, S. van Deventer, LS., 3 · 264—266.

[2] Zie de beschrijving hiervan, door een resident, aangehaald in een brief van Merkus, 1844, S. v. Deventer, LS., 3 : 205.

de factoren die de beslissing aanbrachten, daar geen van beide de kracht van den ander nauwkeurig kende.

De fouten van dit stelsel, bekend als het „admodiatie-stelsel", zijn duidelijk. Het leidde tot groot onrecht in de verdeeling der lasten onder de dorpen, en dit onrecht werd sterk vergroot bij den individueelen aanslag binnen het dorp zelf, een zaak, waaraan het Europeesch bestuur zich in het geheel niet liet gelegen liggen. Het waren weder vooral de zwakkere leden der dorpsgemeenschap die voor de dorpsbelasting aansprakelijk bleven. De eenige rechtvaardiging van zulk een stelsel was de uitvoerbaarheid er van. Het aantal ambtenaren was klein; door dit stelsel lieten zij de inlanders veel van hun werk doen; maar de werkelijke toestanden, bleven hun daardoor onbekend.

De fouten der landrente kwamen meer voor den dag, toen het cultuurstelsel verdween; zoodat in 1872 eene verordening werd uitgevaardigd die een ingrijpende hervorming beloofde te zijn. Door deze verordening zou geen poging worden gedaan, individueelen in plaats van dorps-aanslag in te voeren, maar zij zou er naar streven zekere algemeene beginselen vast te stellen, waarnaar de belasting zou geheven worden. De gronden zouden worden gerangschikt en belast naar hun werkelijke opbrengst, en de normale belasting zou een-vijfde van den bruto-oogst bedragen. De verordening werd streng veroordeeld wegens het aannemen van de bruto in stede van de netto opbrengst tot grondslag van aanslag [1]; maar het heeft weinig nut dit of andere harer onderdeelen te bespreken. Even als met zoo vele andere hervormingsmaatregelen het geval was, werd deze regeling vastgesteld, vóórdat de Regeering

[1] Zie K. W. van Gorkom, „De landrente op Java en Madoera", de Gids, 1879, 2·402; Wessels, „De landrente op Java", de Econ., 1889, 84.

de kennis en de hulpmiddelen had verkregen, hare goede uitwerking te verzekeren, en zij bleef dan ook in vele opzichten een doode letter. Het bleek onmogelijk de gronden zelfs eenmaal voldoende te classificeeren, en nog zooveel te meer die rangschikking iedere vijf jaar te hernieuwen, zooals de bedoeling der ordonnantie was; en de vroegere wijze van aanslag, vastgesteld bij loven en bieden, bleef nog steeds den grondslag van belasting.

Tot nu toe is het karakter der landrente, feitelijk voor het grootste deel van Java, in haar werking niet gewijzigd. De Regeering zond in 1878 een ambtenaar naar Britsch-Indië, ten einde de wijzen van belasting aldaar te bestudeeren en beval het volgende jaar een onderzoek op Java; tengevolge daarvan werd een ontwerp eener landrente-ordonnantie gereed gemaakt, die het admodiatiestelsel tot zekere mate zou beperkt hebben, en dit zou verkrijgen door het invoeren eener vaste heffing van f 2,— per bouw voor velden van levend water voorzien en van f 1,— per bouw voor velden van den regen afhankelijk; daarnaast zou geëischt worden eene heffing van 8—18 pCt. der netto opbrengst in verband tot de gelegenheid tot afzet der producten en tot andere omstandigheden [1]. De Regeering bracht dit ontwerp echter niet tot uitvoering; door de ondervinding geleerd, aarzelde zij tot verandering te komen en bleef zij aan de oude belasting hangen; in de latere jaren streefde zij er zelfs naar het bedrag der heffing eenigszins blijvend vast te stellen [2].

Een schrijver uit den lateren tijd veroordeelt de land-

[1] Zie een beoordeeling van dit plan van J. H. F. Sollewijn Gelpke, door L. Wessels, in Ind. Gids, 1887, 2·1839—1868; ib., 1888, 1·11 24. Andere plannen zijn in bizonderheden uiteengezet, ib., 1889, 1:153 vv; 1891, 1.979 vv. Eenige zwakkere proeven zijn genomen naar de voorstellen van P H. van der Kemp.

[2] Zie voor de bizonderheden dezer pogingen tot vasten aanslag, Kol. Verslag, 1898, Hoofdst. J., Afd. III § 1:63; Encycl. Nl., 2:857—858.

rente als de ergste smet op het bestuur over Java [1] en natuurlijk zijn er uit een Europeesch standpunt ernstige aanmerkingen op te maken. In beginsel is zij slecht; in de practijk heeft zij echter in de laatste twintig jaren groote veranderingen ondergaan. Terwijl de bevolking in dat tijdvak met verwonderenswaardige snelheid is toegenomen, heeft de Regeering goed gevonden, dat de opbrengst nagenoeg dezelfde bleef. Zij heeft het administratief personeel uitgebreid en verbeterd, en menige misstand in de plaatselijke werking der belasting opgeheven [2]. De fouten die aan de beginselen der belasting kleven zijn verminderd, en kunnen nog meer begrensd worden, totdat de Regeering de algemeene hervorming, welke thans wordt voorbereid en voor een deel reeds ten uitvoer is gelegd over geheel Java zal hebben ingevoerd.

De voornaamste voorwaarde voor een algemeene hervorming is een nauwkeurige kennis van den economischen toestand der inlanders individueel; vooral is noodig een goed inzicht van het grondbezit, de bezitrechten, en van het voortbrengingsvermogen van den grond, zooals met behulp eener kadastrale opneming kon worden verkregen. De Nederlandsche Regeering is, na een lange reeks van proeven en misgrepen, tot de overtuiging gekomen dat opmeting en klasseering der gronden de eenige middelen zijn om tot een rechtvaardigen aanslag te geraken; en thans is dit reuzenwerk in vollen gang.

[1] L. Wessels, „De landrente in verband met het kadaster op Java", Ind. Gids, 1890, 1:91. Dit en andere artikelen van Wessels (vergel. de Econ., 1889, 82—99) lezende, voelt men dat de schrijver te theoretisch is en dat zijn raad naar de volmaaktheid, niet naar de practijk streeft.

[2] Een voorbeeld van de verandering in den geest van het beheer der belasting wordt gegeven in een tabel door J. E. Meyboom, „Bezuinigen", Ind. Gids, 1899, 2:1202; deze tabel geeft de afschrijvingen van belastingen wegens misgewas, van 1878—1897, en vertoont een groote vermeerdering daarvan in het tweede tiental jaren.

Nadat in de Preanger-regentschappen voor verreweg het grootste deel de voor opmeting en klasseering benoodigde werkzaamheden waren afgeloopen, zoodat in die residentie sedert 1900 reeds in 46 van de 58 districten de landrente individueel — niet dorpsgewijze — geheven wordt en deze niet naar de bruto opbrengst maar volgens een benadering der netto opbrengst van den grond wordt vastgesteld [1], is men met de opmeting en klasseering ook in andere residenties aangevangen en wordt alzoo de invoering der nieuwe landrenteregeling voor de overige gouvernements-residentiën voorbereid. Op 1 Maart 1903 was men van de 341 districten, buiten de 46 bovenbedoeld, in 33 gereed met de opmeting en in 43 andere daarmede begonnen, terwijl de klasseering in 25 voltooid en in 18 districten aangevangen was. Een uitgebreid aantal ambtenaren is thans in alle gouvernements-residentiën — behalve Rembang waar men in Maart 1903 nog niet was aangevangen — bezig met deze werkzaamheden, zoodat thans mag worden aangenomen dat de Regeering op den goeden weg is en dat binnen afzienbaren tijd over geheel Java eene hervorming der landrente zal zijn ingevoerd, die aan de idealen der meestvooruitstrevenden onder de deskundigen in deze aangelegenheid zal voldoen.

[1] Zie de tekst der ordonnantie (St.bl n° 121 van 1896), met een waardeerend en beoordeelend woord er over door Wessels, in de Econ., April, 1897, 291—316. Een overzicht er van en van vroegere regelingen wordt aangetroffen in Encyc. NI., 2:358 vv.

XII

DE TEGENWOORDIGE REGEERING EN HET GEWESTELIJK BESTUUR.

De vorige hoofdstukken gaven een beschrijving der Nederlandsche staatkunde van den laatsten tijd; het doel daarvan was, de onderwerpen en de uitkomsten van wetgeving en bestuur te schetsen. Tot besluit zal een schets gegeven worden van de bestuursinrichting, waardoor die staatkunde in toepassing wordt gebracht. Het zal noodig zijn aan te toonen hoe de verschillende wetgevende machten zijn verdeeld, en welke regelingen zijn getroffen om de algemeene wettelijke voorschriften door de ambtenaren te doen toepassen.

De Nederlandsch-Indische bestuursinrichting wordt door een groot aantal besluiten en verordeningen, die tot in kleine bizonderheden alles regelen, bepaald. Alleen een overzicht dezer besluiten en verordeningen in den vorm van een handboek voor studeerenden neemt meer ruimte in, dan dit geheele boek. Het zal daarom noodig zijn, willen we alles daaromtrent in één hoofdstuk samenvatten slechts de voornaamste punten aan te geven en, waar het slechts om een algemeene schets te doen is, niet naar volledigheid te streven.

De Regeering van Nederlandsch-Indië kan in drie takken worden gesplitst, iedere tak met bepaalde bevoegdheden, verband houdende met de plaats waar hij zetelt. Het Opperbestuur in den Haag houdt zich bepaaldelijk met de wetgeving bezig. Het centrale koloniale bestuur

te Batavia vereenigt in zich de functiën van wetgever en bestuurder; het ontvangt de algemeene bevelen, die in het moederland zijn opgemaakt, werkt die uit, en brengt ze ter plaatse over, waar ze feitelijk uitgevoerd moeten worden. De ambtenaren van de gewestelijke en plaatselijke besturen over den geheelen archipel verspreid, passen de voorschriften toe.

De wetgevende macht was in het begin der 19e eeuw bijna zonder beperking aan den Gouverneur Generaal overgelaten. Een gedeelte van die macht is nog bij hem verbleven, maar het grootste deel is overgegaan op het Opperbestuur in het moederland, waar het uitgeoefend wordt door twee verschillende machten, de wetgevende macht (de beide Kamers en den Koning) en den Koning alleen, onder verantwoordelijkheid van den Minister van Koloniën. Vroeger was de Koning der Nederlanden de eenige, die der kolonie de wet voorschreef; en in weerwil van den grooteren invloed, door de Staten-Generaal verworven, is de minister in de tweede helft der 19e eeuw nog het voornaamste koloniale regeeringsorgaan gebleven. De minister is natuurlijk aan de Kamers verantwoording schuldig voor alles wat in de koloniën al of niet is gedaan. In gewone tijden evenwel, schijnen de Kamers slechts weinig gebruik van de gelegenheid tot controle van de richting der koloniale staatkunde te maken; zij oefenen een meer onmiddellijken invloed uit in sommige zaken van wetgeving, meer bepaald aan haar beoordeeling overgelaten. De meeste der belangrijke besluiten evenwel worden vastgesteld door den enkelen wil van den minister van koloniën; en al kan hij in zijne handelingen gestuit worden, zoo moet hij toch beschouwd worden als het ware hoofd der koloniale staatkunde. De minister heeft grooten invloed en groote verantwoordelijkheid; enkele hooggeplaatste

Indische landsdienaren worden op zijn voordracht door den Koning benoemd; hij leidt de staatkunde.

Sommige in 't oog vallende aanmerkingen op dit systeem van koloniale wetgeving, waarbij voorschriften worden gemaakt in een land zoo ver af van dat, waarin zij moeten worden toegepast, zullen later worden besproken bij de beschrijving van de stelling van den Gouverneur Generaal. Hier moet alleen gewezen worden op het verkeerde, dat de wetgevende macht gelegd is in de handen van één enkel man, die zijn ambt ten allen tijde kan verliezen, door de verandering van staatkunde in het moederland en die soms niet langer dan enkele jaren of zelfs maanden aanblijft [1].

De vele persoonsveranderingen in het ambt van minister van koloniën hebben de bestendigheid in de koloniale staatkunde in discrediet gebracht, en voorstellen zijn gedaan den minister door een kolonialen raad te doen bijstaan, die hem het eindbesluit zou laten, maar door invloed op hem uit te oefenen meer bestendigheid en continuïteit zou verzekeren [2].

In een vorig hoofdstuk is medegedeeld, hoe de Staten-Generaal een aandeel in de koloniale wetgeving verkregen. De grondwet van 1848, die den Nederlandschen wetgever den last gaf het Regeerings-reglement, of de koloniale

[1] De lijst der Ministers van Koloniën, Regeeringsalmanak 1904, 1: 576* geeft 39 namen (waaronder herhalingen in verschillende tijden) in een tijdperk van 60 jaren, 1842-1902, en 17 namen over de 25 jaren van 1877-1902. Bij uitzondering bleef een Minister 3 of 4 jaren aan in den laatsten tijd.

[2] Het voorstel, zooals het door een man van veel gezag in koloniale zaken werd verdedigd, wil de raadslieden eereambten met geen hooge bezoldigingen doen bekleeden en hen doen kiezen niet alleen wegens speciale kennis van Nederlandsch-Indië, maar ook wegens veelzijdigheid van kennis. Zie P. A. van der Lith, „Decentralisatie in Ned. Indië", TNI., 1889, 18:1:129. Zie ook Heldring, de Gids, 1872, 2: 256 en „Een Woord over Koloniaal Beheer", de Economist, 1872, 2:1158.

grondwet vast te stellen, wees hem de regeling van het muntstelsel toe en gaf hem verder een onbepaald recht om wetten voor de koloniën vast te stellen, zoodra de behoefte daaraan blijkt te bestaan. Het laatstgenoemde recht was van weinig beteekenis [1]. Ingevolge een bepaling in het Regeerings-reglement heeft de Nederlandsche wetgever de in- en uitvoertarieven voor de koloniën vastgesteld, terwijl dit reglement zelf door verscheidene wetten gewijzigd is, waaronder twee van buitengewoon belang [2]. In één opzicht evenwel, heeft de Nederlandsche wetgever een voortdurenden en gewichtigen invloed op den loop der koloniale zaken gehad; de grondwet van 1848 droeg hem de regeling der koloniale geldmiddelen op, en sinds 1867 wordt de begrooting jaarlijks vastgesteld bij de wet.

Terwijl het buiten quaestie is, dat de belangstelling, door den Nederlandschen wetgever in de jaren van 1860 tot 1870 in de koloniale zaken betoond, in het voordeel van Java is geweest, blijft het een open vraag of Java en de andere koloniën er bij gewonnen hebben, dat hare geldelijke belangen ieder jaar in het Nederlandsche parlement worden behandeld en tot in bizonderheden vastgesteld. Reeds in 1872 werd het erkend dat het vrijzinnige program „wedergeboorte van Indië, door tusschenkomst der wetgevende magt in Nederland" schipbreuk had geleden, omdat het parlement door gebrek aan kennis en belangstelling en door de onvoldoendheid van het toezicht ongeschikt was voor zijn taak. [3].

[1] Zie de lijst van wetten door dat recht in het leven geroepen, de Louter 160 Als één wet rekenende een serie wetten tot bekrachtiging van overeenkomsten met handels-, mijnbouw- en stoomvaartmaatschappijen is het geheele aantal slechts zes; geen dezer heeft veel te beteekenen, uitgezonderd mogelijk alleen die, waarbij de slavernij werd afgeschaft.

[2] De agrarische wet en de wet regelende de gouvernements suikercultuur beide van 1870.

[3] Heldring, „Ons Bestuur enz.", de Gids, 1872, 2:244.

Tegenover veler meening, dat de inmenging van den moederlandschen wetgever in de koloniale zaken een weldaad voor Java is, kunnen verschillende andere worden gesteld, die de tegenwoordige afhankelijkheid van Java in de wetgeving een fout achten.

De leden der Nederlandsche Kamers worden gekozen om hunne inzichten in binnenlandsche aangelegenheden — godsdienst, onderwijs, financieele en sociale staatkunde — zonder te letten op hun kennis van koloniale zaken. Het aantal koloniale specialiteiten in het parlement is verminderd, en de meeste der tegenwoordige leden toonen weinig belangstelling in Indische aangelegenheden; het jaarlijksch debat over de begrooting leidt tot redevoeren, wat nutteloos is, zooal niet nadeelig, en tot inmenging van onkundige mannen, wat bepaald schadelijk is.[1]

De noodzakelijkheid der indiening van de begrooting aan de Staten-Generaal noopt de Indische ambtenaren, hunne begrootingen lang voor dat deze ten uitvoer zullen worden gelegd, zonder kennis van de veranderingen, die door de Nederlandsche Regeering er in gebracht zullen worden, op te maken. Het Opperbestuur brengt in de begrooting veranderingen naar eigen inzicht en zaken van dringend locaal belang worden afhankelijk van de luimen en vooroordeelen van de Nederlandsche wetgevers[2]. Zoo-

[1] Vergl. J P Th van Nunen, „Iets over den toestand der Indische financien", Ind. Gids, 1897, 1:338; „De Indische Begrooting in de Eerste Kamer", TNI., 1897, 2de nieuwe serie, 1, 157 vv; R A v. S[andick] in Ind. Gids, 1899, 1:385 Van Kesteren: „De tegenwoordige verhouding tusschen Gouverneur Generaal en Opperbestuur", Ind Gids, 1879, 2:38, haalt aan een Indisch hoofdambtenaar die zeide, op de vraag wat hij dacht van de vrijheid van drukpers: „ik zie er geen gevaar in, maar op één conditie. De Indische bladen moeten niet bekend maken wat er in de Kamer over de kolonie gesproken wordt De gevaarlijkste lectuur, die men den inlander in handen kan geven, is het Bijblad met de koloniale debatten van onze Staten-Generaal".

[2] Vergl v. Kesteren, Ind. Gids, 1879, 2 46; Huyser, „Decentrali-

lang echter Indië niet in staat is zich zelve te administreeren zal o. a. met het oog op het sluiten van geldleeningen het toezicht van het parlement op de Indische geldmiddelen een noodzakelijkheid blijven.

Het verstandigste voorstel om van de tegenwoordige gebreken af te komen, de vestiging van gewestelijke en plaatselijke besturen in Nederlandsch-Indië met eigen geldmiddelen, zal beneden worden beschreven. Het denkbeeld is ook geopperd, het gebrek te verhelpen door een meer koloniaal karakter aan het Nederlandsche parlement te geven. Dit denkbeeld heeft verschillende vormen aangenomen: de instelling van een bizonder „imperial" parlement, of de toelating van vertegenwoordigers uit de koloniën in de Nederlandsche Kamers, ten einde, *of* aan alle, *of* uitsluitend aan koloniale aangelegenheden deel te nemen. In iederen vorm evenwel, vindt dit denkbeeld ernstige tegenwerpingen, zoowel theoretisch als practisch en er is weinig kans dat het tot uitvoering komt [1].

Komen wij tot het Bestuur in Indië en beschouwen wij allereerst het middelpunt daarvan te Batavia, dan treft het meest de algeheele concentratie van macht in de handen van den Gouverneur Generaal, die in zijn enkele persoon, de koninklijke waardigheid vertegenwoordigt en verantwoordelijk is voor de leiding van alle zaken. In wetgeving en in bestuur beide heeft hij in Indië nagenoeg onbeperkte macht; de eenige wezenlijke beteugeling daarvan gaat uit van de Regeering in Nederland.

satie", Ind. Gids, 1889, 2: 1842; v. d. Lith, „Decentralisatie". TNI., 1889, 18: 1: 134 vv Voor eene meer gedetailleerde beschrijving van de wijze hoe de begrooting wordt opgemaakt, zie Pub. Am Ec. Ass. August. 1900, 483.

[1] Zie voor eene beoordeeling dezer denkbeelden, Heldring, de Gids, 1872, 2: 244 vv; J. G Schot, „Eenige Ned.-Indische belangen". Ind. Gids, 1890, 2: 1629; v. d. Lith, TNI, 1889, 18: 1: 113 vv; C Th. van Deventer in het Indisch Genootschap op 2 April 1901.

De beperking van zijn vrijheid van handelen spruit niet voort uit het Regeerings-reglement van 1854, dat alle macht, welke niet door de organen van het Opperbestuur wordt uitgeoefend, in zijn handen heeft gelegd, maar van de wassende neiging der Regeering in Nederland zich van dien overdaad van macht meester te maken en van haar recht tot het geven van leiding, meer dan vroeger, gebruik te maken. De geregelde stoom- en telegraafgemeenschap heeft het Indische bestuur nauwer aan het Nederlandsche verbonden dan geschreven voorschriften of speciale ambtenaren, als de vroegere Commissarissen-Generaal, doen konden, terwijl de neiging tot onderzoek van enkele kamerleden genoeg kan zijn, om vragen te stellen en den Landvoogd tot verantwoording te nopen.

Buiten den gezagskring der Nederlandsche wetgeving en van den minister van koloniën, mag de Gouverneur Generaal algemeene voorschriften geven; in gevallen van buitengewoon dringenden aard mag hij zelfs de wetten zijner meerderen, tijdelijk opschorten. Deze rechten hebben thans evenwel weinig beteekenis nu het Opperbestuur telegrammen zenden en in enkele uren antwoord erlangen kan. De Gouverneur Generaal heeft niettemin nog een hoogst belangrijke post in Indië, en zijn advies is zeker van invloed op het vaststellen der te volgen staatkunde; maar hij heeft, blijkbaar voor altijd, het recht verloren zijn eigen koers te gaan in ernstige bestuurszaken [1].

[1] Reeds in 1879 klaagde een Nederl schrijver er over dat de G.G. om de politie met zijd-geweren te wapenen, eerst machtiging uit den Haag had te vragen! Zie v Kesteren, „Tegenwoordige verhouding", Ind Gids 1879, 2:56. Dezelfde schrijver verzekert, dat de oorlog met Atjeh vooral aan den minister van kolonien is toe te schrijven; de G.G handelde slechts naar de hem gegeven orders; ib , p. 64. De Louter teekent deze toenemende afhankelijkheid van het Ind gouvernement aan en vermeldt het advies van een vroegeren G.G aan den minister van kolonien in een rede in de Eerste Kamer in 1894. „schrijf

De Gouverneur Generaal wordt ter zijde gestaan door den „Raad van Nederlandsch-Indië" bestaande uit vijf leden; om hunne onafhankelijkheid te waarborgen worden dezen door het Opperbestuur benoemd en mogen zij geen ander bezoldigd ambt bekleeden. De raad moet den Gouverneur Generaal in zake van wetgeving ter zijde staan, en deze is gehouden alle concept-verordeningen den raad voor te leggen. In geval de meerderheid van den raad tegen een ontwerp is gekant mag hij dit toch als verordening afkondigen, totdat eene beslissing van het Opperbestuur in Nederland ontvangen is [1]. In enkele bizondere bestuursaangelegenheden is de Gouverneur Generaal verplicht de toestemming van den raad te verkrijgen; in andere gevallen diens oordeel te vragen. Over het geheel echter is hij volmaakt onafhankelijk als bestuurder, en als zoodanig de eenige verantwoordelijke ambtenaar, evenals hij het is in zake van wetgeving.

De administratie is voor de leiding der zaken in zes departementen [2] verdeeld, maar de hoofden dezer departementen missen de onafhankelijkheid en dragen niet de bizondere verantwoordelijkheid der ministers bij een parlementairen regeeringsvorm. Zij zijn gewone ambtenaren, door den Gouverneur Generaal benoemd en onmiddellijk

niet te veel brieven aan den G.G. en laat die van den G G niet te lang op uw bureau liggen" Handleiding, 165.

[1] Sedert de herziening der bevoegdheid van den raad, in 1854, hebben zich slechts drie gevallen voorgedaan, waarbij overeenstemming tusschen G.G. en den raad gevorderd, doch niet verkregen werd, zoodat de beslissing des Konings ingevolge art. 30, 1° van het Reg.-regl. werd ingeroepen. Eenmaal wachtte de Landvoogd de beslissing des Konings af; tweemaal besliste hij op eigen gezag en bekrachtigde de hoogere wetgever den genomen maatregel. De raad heeft recht voorstellen te doen maar maakt er weinig gebruik van. Zie de Louter, 178 vv.

[2] Hierbij gevoegd het centrale bestuur, het leger en de vloot, hebben we de negen onderdeelen, waaruit, sedert in 1904 het Dep[t] van Landbouw er bij gekomen is, de begrooting van uitgaven bestaat.

aan hem ondergeschikt. Hoewel zij veel te maken hebben met de hoofden van gewestelijk bestuur, zijn dezen, niet aan hen, maar aan den Landvoogd, in wien alle gezag zich vereenigt, verantwoordelijk.

Zonder verder in de bizonderheden der bestuursinrichting af te dalen, zal het duidelijk zijn, dat de Gouverneur Generaal een enorme taak heeft, die één man nauwelijks kan overzien. Bizonder belang heeft daarom de Algemeene Secretarie, de geestelijke kracht, die naast de persoon van den hoofd-bestuurder is ontstaan om hem bij te staan in de vervulling zijner vele verplichtingen. De secretarie voert de correspondentie en geeft de orders van het hoofd des bestuurs uit. Deze instelling neemt in den vorm een ondergeschikte plaats in, doch is inderdaad een belangrijk onderdeel van het bestuur; hare leden zijn niet enkel mechanische schakels tusschen den Landvoogd en de verschillende ambtenaren, maar onafhankelijke tusschenpersonen, die niet alleen vorm maar ook leven brengen in de uitingen van den bestuurswil.

In deze schets van het Nederlandsch-Indisch bestuur ben ik thans gekomen tot de laatste der afdeelingen, waarin ik het, voor het gemak der beschrijving, verdeelde, — het gewestelijk bestuur. Evenals het nutteloos is te strijden over het betrekkelijke nut van het hoofd en de leden van het menschelijk lichaam, zoo is het onmogelijk te zeggen dat een bestuursorgaan noodzakelijker is dan een ander. Dit evenwel, kan ten minste met vertrouwen gezegd worden, dat het gewestelijk bestuur op Java in zijn ontwikkeling de grootste moeilijkheden heeft veroorzaakt en de meeste zorg heeft geëischt. De Nederlanders, geplaatst bij de centrale regeering, zoowel in den Haag als te Batavia, doen werk dat men in Europa juist zoo doet. Hun dagelijksche arbeid verschilt hier niet

veel van dien in Nederland. Slechts in de gewesten zien zij het vraagstuk van het besturen in de Oost onder de oogen: het toezicht op een groote maatschappelijke en staatkundige organisatie, met een eigen levenskracht begaafd, en nog zoo ingericht als Europa die voor eeuwen heeft gekend en bijna vergeten is. De gewestelijke ambtenaren koppelen aldus verschillende eeuwen der wereldgeschiedenis aaneen. Om in deze taak te slagen moeten zij Europeaan blijven en toch inlander worden. Slechts zij kunnen de beide volken, Nederlanders en Javanen tot elkander brengen; de kleine inlandsche vraagstukken voor Europeesche wetgevers begrijpelijk en ook weder Europeesche wetten voor practische toepassing op inlandsche toestanden geschikt maken.

Uit de volgende tabel, waarin de verschillende titels (de Javaansche in cursief) zijn opgegeven en waarbij het aantal en de bezoldiging het betrekkelijk gewicht in de ambtelijke ranglijst aanduiden, blijkt de aard van het gewestelijk bestuur [1].

Titel	Aantal	Traktement
Resident	17	15000
Assistent resident	77	7800
Controleur	121	3600
Adspirant controleur . . .	34	2700
Regent	70	14400
Districtshoofd	351	3120
Onder-districtshoofd . . .	955	1200

De resident vertegenwoordigt in het gewest — een opper-

[1] Deze cijfers zijn ontleend aan „Begrooting van Nederlandsch-Indie voor het dienstjaar 1905", Afdeeling IV. De traktementen der controleurs en assistent-residenten ondergaan periodieke verhoogingen; de cijfers in dezen staat wijzen de laagste bedragen aan; enkele van de oudere regenten hebben meer dan 14 400 gld

vlak van gemiddeld 140 vierk. Geogr. mijlen [1], of bijna een-vierde van dat van het Rijk in Europa — het gezag van den Gouverneur Generaal. Een Fransch schrijver acht alleen een Fransch prefect in de veelheid zijner plichten met hem te vergelijken [2]. Hij verricht administratieve, kleine wetgevende, rechterlijke en financieele werkzaamheden, en heeft ook soms staatkundige en diplomatieke verantwoordelijkheid. Hij heeft sommige bizondere verplichtingen: de inlanders te beschermen tegen verdrukking, de rust te handhaven, landbouw en onderwijs te bevorderen, den godsdienst te beschermen, en de welvaart van zijn gewest te vermeerderen, maar een volledige opgave zijner werkzaamheden zou een oneindige lijst worden. Elke residentie heeft gemiddeld 1.6 dus ruim 1½ millioen ingezetenen [3], zoodat het den resident zonder voldoenden bijstand onmogelijk zijn zou, zijne plichten tegenover het volk in alle onderdeelen te vervullen. Hij wordt daarom bijgestaan door assistent-residenten, die dezelfde werkzaamheden verrichten als hij, uitgezonderd wetgeving, en die hem ontlasten van de administratieve bezigheden in de afdeelingen der residentie. Deze afdeelingen zijn in

[1] Dit gemiddelde geeft een betrekkelijk onzuiver beeld van de uitgestrektheid der residenties: zoo is de grootste daarvan de Preanger bijna zoo uitgestrekt als de zeven provincien, Zuid- en Noord Holland, Utrecht, Gelderland, Overijssel, Drenthe en Groningen te zamen; terwijl het kleinste gewest Djokjokarta, maar weinig meer uitgestrektheid heeft dan Zuid-Holland, en de daarop volgende gewesten Kedoe en Madoera ieder maar weinig grooter zijn dan de provincie Noord-Brabant; de overige residenties van Java naderen dichter aan het hierboven genoemde gemiddelde; Bantam en Semarang zijn daar het dichtst bij.

[2] Chailley Bert, Java, 178.

[3] Ook dit gemiddelde geeft een betrekkelijk niet juisten maatstaf aan; de bevolking der residenties Semarang, Preanger, Soerabaja en Kedoe overschrijdt dit gemiddelde belangrijk, die van Besoeki en Bantam bedragen ongeveer de helft van dit gemiddelde; die van de overige residenties naderen er meer toe, die van Cheribon, Rembang, Soerakarta en Kediri zijn er het dichtst bij.

den regel tevens de regentschappen, en de assistent-residenten zijn de aangewezen tusschenpersonen om met de hoogste inlandsche ambtenaren de regenten — om te gaan. De ass.-residenten zijn ondergeschikt aan den resident, maar inderdaad moeten zij, tengevolge van de veelheid van aangelegenheden, in de meeste gevallen op eigen verantwoordelijkheid handelen.

De laatste in de reeks der Europeesche ambtenaren, de controleurs, worden de zenuwen en spieren der administratie genoemd; zij worden ondersteld gegevens te verzamelen en de orders hunner meerderen zonder zelfstandig gezag uit te voeren. De theorie, volgens welke zij slechts de werktuigen, door welke de residenten en de ass.-residenten zouden besturen, zouden zijn, wordt echter in de practijk niet toegepast. Onder de bestuurstoestanden in het Oosten, bestaat er een neiging, waardoor het gezag langs de reeks Europeesche ambtenaren afdaalt tot hen, die het dichtst bij het volk staan. De controleurs zijn in dagelijksche aanraking met de inlandsche hoofden en daardoor verkregen zij een invloed, die geen wet hun kan ontnemen; zij zijn het meest bevoegd al de kleine plaatselijke quaesties, die een zoo belangrijk onderdeel van de bestuurswerkzaamheden vormen, op te lossen, en oefenen een belangrijken invloed uit op den gang van zaken.

Het is een regeeringsbeginsel, bepaaldelijk in de koloniale grondwet [1] neergelegd, dat de inboorlingen, zooveel de omstandigheden het zullen toelaten door hun eigen hoofden zullen bestuurd worden. Iedere residentie op Java en Madoera bestaat, in den regel, uit een of meer regentschappen, onder inboorlingen veelal van edelen of vorstelijken bloede, die verantwoordelijk zijn voor de gedragingen

[1] Het Regeerings-reglement

hunner onderdanen. De Gouverneur Generaal, die de regenten benoemt, is gehouden, hunne erfopvolging, zooveel mogelijk, in acht te nemen, en de Regeering tracht door middel van deze klasse van ambtenaren het gezag en de ondervinding der oude regentenfamilies voor zich te winnen.

Eenmaal waren de regenten almachtig in de inlandsche regeering en zij zijn nu nog van invloed als staatkundige raadslieden; zij hebben den glans hunner vroegere waardigheid behouden, maar zij hebben van een groot deel hunner feitelijke macht afstand moeten doen, ten behoeve van inlandsche ondergeschikten, de districtshoofden, in wie „het zwaartepunt van het bestuur" ligt [1]. Deze ambtenaren, ver in aantal boven alle anderen in het gewestelijk bestuur, worden op voorstel van den regent benoemd, en worden ondersteld hun bevelen van hem te ontvangen, maar de uitbreiding van het Nederlandsche bestuur heeft de lagere Europeesche ambtenaren in nauwe aanraking met de districtshoofden en alzoo dezen als tusschenpersonen direct onder het Nederlandsch bestuur gebracht. Bij hen houdt de ambtenarenreeks op. Onder hen staan de dorpsgroepen, die het bestuur onder beheer tracht te brengen en door welke het in vele gevallen in aanraking komt met de inlanders individueel; de dorpshoofden ontvangen echter geen traktement, en moeten nog beschouwd worden te behooren tot de inlandsche huishouding. Zij zijn nog steeds belast met de belangrijke functie der verdeeling („repartitie") der landrente; buiten dat hebben zij slechts geringen invloed op het bestuur. Zij zijn te zwak en te onwetend om meer te wezen dan de werktuigen der lagere inlandsche beambten. Toch is het dorpsbestuur op

[1] „Zijn er op Java te veel Europeesche ambtenaren van het binnenl. bestuur?" door een controleur. Ind. Gids, 1895, 2 · 1113.

Java de eenige instelling die het volk vertegenwoordigt en daardoor het eenige lichaam dat zou kunnen opkomen voor de rechten en belangen des volks. De administratieve rangorde is in ieder deel van het eiland doorgedrongen, bepaalt iedere bestuursfunctie en werkt van boven tot beneden onafgebroken voort. Ambtenaren hebben alleen ooren voor de bevelen die hen bereiken van hun meerderen; aller blikken zijn gericht op het ééne punt, het centrale gouvernement te Batavia of Buitenzorg, of waar ook de Landvoogd zich moge bevinden.

Het systeem van autocratische eenheid van gezag is een natuurlijk gevolg der geschiedenis van de Nederlanders op Java, maar het kweekt in het oog vallende nadeelen. Het overstelpt het centrale gezag met een stortvloed van bezigheden en brengt er de ambtenaren te Batavia toe, zich op te houden met kleinigheden die beter aan de gewestelijke ambtenaren waren over te laten.

Het euvel der centralisatie blijkt duidelijk bij de verdeeling der uitgaven over verschillende streken. Alle belastingen vloeien in één schatkist, en alle betalingen gaan van daar uit. De plaatselijke autoriteiten wedijveren als het ware in hunne aanvragen; ieder vraagt meer dan werkelijk noodig is, aangezien de druk van het meerdere dat gevraagd wordt niet gevoeld wordt in de streek, waar de aanvrager het meeste belang in stelt. Het oppergezag kan de billijkheid der aanvrage niet beoordeelen en kent de hulpbronnen niet van de streek, waarvoor gevraagd wordt [1]. Vele bestuursverplichtingen van groot plaatselijk belang, blijven onvervuld, omdat hare noodzakelijkheid te Batavia niet wordt begrepen en het gevolg is onte-

[1] Zie de voorbeelden in O. M de Munnick, „Decentralisatie in Ned. Indie", de Gids, 1897, 4:135, 138 Een noodelooze ijzeren brug wordt op een plants gebouwd, terwijl de stad Soerabaja een kwart eeuw van een waterleiding verstoken bleef die dringend noodig was.

vredenheid, die tot een openlijke breuk tusschen het gouvernement en zijn onderdanen kan leiden.

Iets mocht er wel gedaan worden om het centrale bestuur te ontlasten, door hervorming der departementen van algemeen bestuur[1]. Een voorstel tot reorganisatie van het centrale gezag, gepaard aan een voorstel tot verdere decentralisatie in het bestuur, werd in 1893 aan de Staten-Generaal door den minister van Dedem ingediend; na het aftreden van dien minister werd het echter ingetrokken; dat ontwerp bedoelde o. m. meer macht aan den Raad van Indie te geven door de toevoeging van zeker aantal buitengewone leden die althans gedeeltelijk uit particulieren zouden worden gekozen[2]. Iedere ingrijpende hervorming van het centrale bestuur zou den werkkring van de secretarie hebben te beperken en moeten voorzien in een meer werkdadige samenwerking van den Gouverneur-Generaal en de hoofden der departementen van algemeen bestuur, die thans te veel van de secretarie afhankelijk zijn. Sedert die poging is niet meer op een hervorming van het centrale gezag teruggekomen.

Wil men evenwel het kwaad in den wortel aantasten, dan zijn ook veranderingen in de plaatselijke besturen noodzakelijk. In de laatste jaren was er een toenemende drang om de inwoners van sommige plaatsen op Java, meer bepaald van de groote steden, in sommige gevallen, invloed op den loop van zaken te geven. Er wordt niet aan gedacht kiesrecht of vertegenwoordiging toe te staan aan de massa der inlandsche bevolking, die, naar algemeene schatting, vooralsnog geheel ongeschikt is om staatkundige rechten buiten hare dorpen uit te oefenen.

[1] Zie Ind. Gids, 1894, 1·689 vv.; en ib. 1897, 1:459 vv. aangaande een afzonderlijk departement voor de buitenbezittingen.

[2] Zie voorstel en toelichting in TNI., 1893, 22.2·391 vv., ib. 1894, 23:1:30 vv. Het denkbeeld van een meer wetgevenden raad is al oud, zie de Gids, 1872, 2:253; de Economist, 1872, 2:1160.

Die drang naar een meer vrijzinnig stelsel ging uit van Europeesche ingezetenen der kolonie en vond steun bij enkele woordvoerders in Nederland [1]. Zoowel het denkbeeld dat het centrale gezag van een deel zijner taak zou moeten worden ontheven, als de meening dat aan de gewestelijke en plaatselijke bestuurders, bijgestaan door een raad van ingezetenen, Europeanen en inlanders, beschikking zou moeten worden gegeven over gelden, die bizonderlijk voor de behoeften van het gewest of de plaats zouden worden aangewend, wonnen meer en meer veld.

Na twee mislukte pogingen van vorige ministers van koloniën, werd in 1903 een wet, houdende decentralisatie van het bestuur in Indië door de Staten-Generaal aangenomen, waardoor het Regeerings-reglement in den gewenschten zin gewijzigd werd. Die wet laat toe, dat voor gewesten of gedeelten van gewesten, geldmiddelen worden afgezonderd, ten einde te strekken ter voorziening van bizondere behoeften van dat gebied; het beheer dier geldmiddelen en de regeling der uitgaven worden zooveel mogelijk overgelaten aan het toezicht van die raden, welke voor elk gewest of gedeelte daarvan bij ordonnantie worden aangewezen. Die raden staan de belangen van hun gebied bij den Landvoogd voor; hunne verdere bevoegdheid, hunne taak, hunne inrichting enz. worden bij algemeene verordening geregeld. Uit de behandeling van het wetsontwerp in de Tweede Kamer bleek nog dat

[1] de Louter, „De centralisatie in N.-I.", Ind. Gids, 1888, 2·1590 vv. Reeds in het midden der 19e eeuw is de vraag naar onafhankelijke gemeentebesturen te berde gebracht, zooals men zien kan uit een artikel in TNI., 1862, 24·1·341 vv. Een commissie bracht er een afkeurend rapport over uit in 1878 (opgenomen Ind. Gids, 1899, 2:1309 vv.), omdat men toen in Indië meende dat de decentralisatie vooral bedoeld was, om de Eur. ingezetenen zwaarder te belasten en sedert is het onderwerp in tallooze artikelen behandeld. Zie verder Encycl. NI., 1·429.

verwacht wordt dat ook inlanders in die raden zitting zullen nemen, en dat de besprekingen in de raadsvergaderingen in het algemeen openbaar zullen zijn.

Door deze wet is dus de uitvoering der decentralisatie geheel aan het Indisch bestuur overgelaten; de Regeering in Nederland heeft gemeend, dat men door te veel in het moederland te willen regelen, door te veel in de wet te willen vastleggen, in het hoogere nog meer zou gaan centraliseeren, terwijl men juist in het lagere wil decentraliseeren, door toekenning van zelfstandig beheer aan gewesten of gedeelten daarvan. Naar vertrouwd mag worden zal nu het Indische bestuur van de gegeven bevoegdheid een ruim gebruik maken; voorshands zijn reeds maatregelen genomen, in drie plaatsen gemeentelijke raden in te stellen; de weg voor meer ontheffing van de al te zware verantwoordelijkheid, die op tal van bestuursambtenaren rust, is thans gebaand.

Terwijl de vraag naar decentralisatie aan de orde was, kwamen ook telkens de bevoegdheid, de taak, het karakter, en de stelling der bestuursambtenaren ter sprake; menige klacht over de ambtenaren in het algemeen werd vernomen; van hen werd gezegd dat verzaking van plichten, misbruik van macht nog steeds voorkwamen. Ambtenaren worden beschuldigd, niet alleen van vadsigheid en onverschilligheid maar ook van bepaalde minachting van voorschriften, van oneerlijkheid nu en dan, en van vele verkeerdheden, die niet voor den strafrechter kunnen gebracht worden, maar die toch schadelijk en ongeoorloofd zijn. In weerwil van alle voorzorgen zijn talrijke gevallen van tekorten in de rekeningen voorgekomen en enkele ambtenaren maken op verschillende manieren ongepaste winsten, ontvangen geschenken van hunne onderhoorigen, en maken misbruik van hun invloed bij verkoopingen en

in notarieele zaken [1]. Een der oude fouten van de gewestelijke ambtenaren, het misbruik maken van inlanders voor persoonlijke- en huisdiensten, is blijven bestaan en werd genoemd in een waarschuwend rondschrijven van het centrale bestuur in 1895 [2]. Ongehuwde ambtenaren houden dikwijls inlandsche bijzitten, en ondanks het kwaad dat er uit voortvloeit, wordt dit door het gouvernement toegelaten. Deze gewoonte is inderdaad zoo ingeworteld, dat nog niet zoo lang geleden in een artikel van een der beste tijdschriften voor Indië, waarin het betrekkelijke voordeel voor een jong ambtenaar, een Europeesche te huwen of een inlandsche bijzit te nemen, behandeld werd, en het besluit werd getrokken, dat ieder geval zijn goede en slechte zijden had, en de keus tusschen beide eigenlijk gelijk bleef [3].

Gebreken bij het Europeesche bestuurspersoneel schijnen te ernstiger, wanneer men bedenkt, dat zij stellig in nog sterker mate zullen te voorschijn komen, bij de inlandsche ambtenaren, die zulk een belangrijk deel van het

[1] Deze feiten komen voor in een boek, „Macht tegen recht", door M. C. Piepers, vroeger advocaat-generaal, uitgegeven te Batavia in 1884. Er worden veel aanhalingen uit gedaan in de Ind. Gids, 1884, 2 : 701 vv.; TNI, 1884, 13 : 2 · 401 vv., en de Gids, 1885, 3 . 113 vv. Zie ook P. Vellema, „Pandjeshuizen", Ind. Gids, 1893, 2 : 1590, en Hasselman, „Lotsverbetering", Ind Gids, 1898, 2 : 1169 vv. met verdere verwijzingen.

Piepers schreef zijn boek als een protest tegen het misbruik der residenten in rechterlijke functies De botsing tusschen de administratieve en de rechterlijke machten is een ernstige quaestie in Indië, en veroorzaakt veel twist, maar het is onnoodig verder over dit onderwerp door te gaan.

[2] „Een nieuwe schrede op den goeden weg?" Ind. Gids, 1895, 2 · 1101 vv. Inboorlingen worden na rechterlijke uitspraak gebruikt voor waterhalers, keukenbedienden, tuin- en staljongens.

[3] Zie Adelante, „Concubinaat bij de ambtenaren van het binnenlandsch bestuur in Nederlandsch-Indie", TNI, 1898, 2 . 304 vv. Zie verder Schot, „Eenige Ned. Ind. belangen", Ind. Gids, 1890, 2 : 1632—1636; „Huwelijken in Indië", Ind. Gids, 1898, 1 · 385—390.

bestuur vormen. Ondanks het goede dat door de scholen voor inlandsche ambtenaren is tot stand gebracht, zijn zij nog niet in staat aan de haar gestelde eischen te voldoen, en vele inboorlingen worden nog zelfs tot de hoogste ambten benoemd, zonder dat zij die scholen bezocht hebben. Men mag al tevreden zijn indien de gebreken van het inlandsche karakter slechts langzaam verdwijnen, naarmate een nieuw geestelijk en zedelijk besef in de inlandsche maatschappij wortel zal schieten; onder de tegenwoordige omstandigheden, moeten er nog vele inlandsche ambtenaren in gouvernementsdienst zijn, gereed hun voordeel te trekken uit de gelegenheden tot misbruik, zooals hun voorgangers in den Compagniestijd deden. De oude gebreken van het inlandsche bestuur woekeren nog voort, als, bijvoorbeeld, van familieregeeringen, die nog het bestuur over vele districten op Java beheerschen.[1] Inlandsche hoofden toonen eigenaardige zwakheden, niet alleen als bestuurders, maar ook als raadslieden der verantwoordelijke Europeesche ambtenaren; zij missen onafhankelijkheid en trachten zich te schikken naar de wenschen en de vooroordeelen hunner Nederlandsche meerderen, in plaats van die richting te bepleiten, welke zij in hun binnenste de beste achten.

Samenwerking tusschen de Nederlandsche en de inlandsche ambtenaren is de hoeksteen van het bestuur op Java, en is een der beide partijen feitelijk zoo zwak als de inboorlingen van nature zijn, dan worden zeldzame hoedanigheden in de Nederlandsche ambtenaren, die met hen het bestuur moeten deelen, vereischt. Deze ambtenaren moeten niet alleen mannen zijn van intellectueele begaafdheid, thuis in de moeilijke sociale en politieke organisatie

[1] Zie „De ontwikkeling van de inlandsche hoofden op Java", Ind. Gids, 1892, I · 684.

in het Oosten; zij moeten ook in staat zijn mannen van een lagere beschaving, voor wie gezonde, zedelijke begrippen onvermijdelijk noodzakelijk zijn, op te voeden en op te leiden. Een zekere klasse van schrijvers over bezittingen in de tropen hecht veel waarde aan indrukwekkende teruggetrokkenheid en hoogheid in de houding van Europeanen tegenover inlanders; zij neigen er toe het bestuur op vrees te gronden [1]. Toegegeven dat hierin een zekere hoeveelheid waarheid gelegen is, voor zoover het geldt de betrekkingen tusschen bestuurder en onderdaan; de opvatting is niet geschikt voor toepassing in de betrekkingen tusschen de beide rassen, waar beide de verantwoordelijkheid der regeering hebben te dragen. De Nederlanders hebben genoeg ondervinding in deze materie opgedaan om waarde aan hun oordeel te hechten, en zij hebben in later tijd er voortdurend naar gestreefd, meer innige en vertrouwelijke betrekkingen tusschen Europeesche en inlandsche ambtenaren aan te kweeken. Aan deze gezindheid schrijft een opmerker van den laatsten tijd een groot deel van hun succes in het besturen toe [2].

Hierin, als in andere opzichten, is de Regeering evenwel nog niet geslaagd de volmaaktheid te bereiken. Terwijl in sommige gevallen een uiterst goede overeenstemming heerscht tusschen de Nederlandsche en de inlandsche bestuurders, wordt er toch geklaagd dat er zich in alle rangen van ambtenaren voorbeelden voordoen van slechte behandeling van inlanders door Nederlanders. Regenten

[1] Vergl. Pfeil, „Südsee", 256. Hij bepleit strengheid boven zachtheid, teruggetrokkenheid boven eenige vertrouwelijke, familiaire betrekking. „Strenge bewirkt Furcht, Gerechtigkeit erzwingt Achtung, oder, soweit dies bei den Farbigen möglich ist, Liebe. Furcht und Liebe sind aber noch stets die besten Erziehungsmittel gewesen und werden es bleiben, aber die Furcht steht voran."

[2] Chailley-Bert, Java, 183.

worden beleedigd door een verzuim in etiquette, mindere ambtenaren worden soms als bedienden, of met scheldwoorden en vloeken, behandeld [1]. Het is blijkbaar met recht gezegd dat de Europeanen hun eigen kennis overschatten, dat zij te ijdel zijn om hun afhankelijkheid van de inboorlingen te erkennen, en dat zij zich meer hulp van dezen konden verzekeren indien zij hen in een anderen geest wisten te naderen [2].

Vastheid in bestuur en administratie is van het hoogste belang, willen de Nederlanders in staat blijven de taak, die zij op Java op zich genomen hebben, te vervullen, en niets beteekent in deze meer dan de vooruitgang in de hoedanigheid der Europeesche ambtenaren van het gewestelijk bestuur. Zulk een vooruitgang zal op de inlandsche hoofden terugwerken en zal de samenwerking der beide bestuurstakken, waarvan zooveel afhangt, vergemakkelijken. Tot vorming voor en tot bestendiging daardoor van een goed gewestelijk bestuur hebben de Nederlanders een stelsel van opleiding en benoeming, dat jaren lang gediend heeft, doch waarvan thans sedert geruimen tijd eene herziening in overweging is, om het beter aan zijn doel te doen beantwoorden [3]. Een ander middel om tot het doel te komen is een goede betaling

[1] „Nota betreffende de verhouding tusschen het Europeesch en het inlandsch bestuur op Java en Madoera, door een Regent", Ind. Gids, 1889, 2 : 1521 vv.

[2] Vergl. „Zijn er op Java, enz.", Ind. Gids, 1895, 2 : 1114.

[3] Over deze quaestie zie Lowell, en als voorbeeld van hedendaagsche beoordeeling door een Nederl. gezaghebbende, A. J. Immink, „De opleiding der Oost-Indische administratieve ambtenaren," de Gids, 1899, 2 : 157—190; C. J. Hasselman, „De opleiding der Europeesche ambtenaren bij het Binnenlandsch Bestuur in Nederlandsch-Indië", Ind. Gids, 1899, 1 : 300—328. Men schijnt algemeen van meening in Indië dat het huidige systeem niet aan de eischen voldoet en dat het verbeterd kan worden; men maakt vergelijkingen met het Engelsche stelsel en deze vallen in het voordeel van het laatste uit.

en bevordering, die de betrekking van gewestelijk ambtenaar aantrekkelijk zullen maken voor de allerbesten.

Na langdurige overwegingen van de zijde der Regeering en na een levendigen pennestrijd in de periodieke pers [1] is de Regeering er ten slotte toe overgegaan de traktementen der ambtenaren van het gewestelijk bestuur op nieuw te regelen. Thans zijn deze als volgt: de adspirant-controleur heeft een maandelijksche bezoldiging van f 225, ; de controleur begint met f 300, 's maands en ontvangt tweemaal eene verhooging, zoodat hij na 15 jaar dienst tot f 500, kan gestegen zijn; de assistent-resident ontvangt bij aanstelling f 650, 's maands en klimt na drie verhoogingen tot f 900,– maximum.

De meeste ambtenaren bij het gewestelijk bestuur bereiken geen hoogeren rang dan deze; ongeveer een-derde wordt resident na ongeveer 30 jaren dienst op een traktement van f 1250, [2].

Hoewel de traktementen der ambtenaren in de hoogere rangen in Nederlandsch-Indië zeer ruim zijn, wegen de bedragen daarvan toch niet op tegen het gewicht der bezigheden, die door sommige ambtenaren in de gewestelijke administratie worden verricht of tegen de individueele eischen die aan sommigen worden gesteld. De Regeering moge al beweren, dat de dienst in de tropen dikwijls eischt verscheidene personen te hebben voor hetzelfde ambt,

[1] Twee geschriften zijn vooral lezenswaardig voor het gewestelijk bestuur: „Over het binnenlandsch bestuur op Java en Madoera", Ind. Gids, 1897, 1 · 713 –791; en C J. Hasselman, „Lotsverbetering voor de ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur in Nederlandsch-Indië", ib, 1898, 2 · 1158 -1200. Aan eenige der klachten in deze geschriften geuit, is in den laatsten tijd tegemoet gekomen.

[2] De cijfers der traktementen houden de vergoedingen voor reizen enz niet in, die gezegd worden voldoende te zijn voor de tegenwoordige behoeften. Er moet worden opgemerkt dat de ambtenaren van den rang van controleur en daarboven worden voorzien van een woning.

alzoo één nog in de leer, één in activiteit, één met verlof, en één gepensionneerd; het feit blijft, dat de ambtenaar van het gewestelijk bestuur gedurende het grootste deel van zijn diensttijd niet kan leven overeenkomstig zijn stand in Indië en, later in Nederland gepensionneerd, evenmin naar zijn vroegere positie, met wat het land hem betaalt [1], al moet ook worden erkend, dat in de allerlaatste jaren wel verbetering is aangebracht.

De ontevredenheid onder de ambtenaren van het binnenlandsch bestuur komt echter niet alleen voort uit de lage bezoldiging in alle rangen, uitgezonderd in de hoogere, maar ook uit de langzame bevordering en deze is er niet op verbeterd. De controleur wordt beschreven als een honden-baantje te hebben. Hij is overstelpt met werk, wordt verantwoordelijk gesteld voor alles wat niet goed gaat, en wordt op allerlei wijzen bemoeilijkt. De planters klagen dat hij niet genoeg ijver toont om den voorspoed hunner ondernemingen te bevorderen, terwijl de regent en de inlandsche hoofden beweren dat hij onbehoorlijk ruw is tegen het volk, en de resident dat hij te zwak is om de verschillende partijen in evenwicht te houden. De toestand van den assistent-resident is weinig beter; hij doet hetzelfde werk als zijn chef, maar voor minder betaling en in ondergeschikter plaats. Toch slijten de meeste ambtenaren van het binnenlandsch bestuur hun leven in deze lagere rangen. Zij achten zich zelf in alle rangen slechter af dan hun gelijken bij de rechterlijke

[1] Zie voor de punten in den tekst aangehaald en voor verdere bizonderheden Van K[esteren?], „Moet de positie der Indische ambtenaren verbeterd worden?" Ind. Gids, 1884, 2:219 vv.; „Engelsch-Indische bestuursambtenaren en Nederlandsch-Indische collega's", ib., 1893, 2: 1905 vv., Van S andick?], „Grieven en wenschen van ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur", ib., 1898, 1·401 vv.; J. P. Th. van Nunen, „Iets over de bezoldigingen en pensioenen der burgerlijke ambtenaren in Indie", ib., 1896, 2:1675 vv.

macht, bij de openbare werken, bij het boschwezen en het onderwijs. Zij zien zich door al die anderen voorbijgegaan. Terwijl zij zich inspannen in de hoop eenmaal een genoegdoening te erlangen, zien zij tijdgenooten, die te Batavia op een der departementen of op de algemeene secretarie hun loopbaan begonnen, en die aldus bekend werden bij de hoogere regeeringspersonen, met de beste posten strijken.

Ook is het bekend, dat familie-invloed en gunstbetoon een rol spelen in de bevordering onder de ambtenaren [1]. Spreekwoordelijk luie en ongeschikte personen worden in dienst gehouden, klimmen in rang, 't zij door persoonlijken invloed, 't zij omdat men hun loopbaan niet breken wil. Het in dienst laten blijven van weinig beteekenende ambtenaren, moet verre van uitzondering zijn, want er bestaat zelfs een uitdrukking voor: „het kassianstelsel."

De lange klachtenlijst over de toestanden in den dienst bij het binnenlandsch bestuur, die ten slotte tot de aandacht van het Opperbestuur en de Nederlandsche wetgevers doordrong heeft intusschen wel verbeteringen in de financieele stelling der ambtenaren ten gevolge gehad, maar aangezien de toestanden in den dienst dezelfde zijn gebleven, en de bevordering eerder nog slechter is geworden, is de ontevredenheid voor een groot deel blijven bestaan. Door het terugbrengen van het aantal residenten op Java van 22 op 17 is de kans op resident worden nog verminderd; maar het moet erkend dat de bezoldiging van den assist.-resident thans zoodanig is verhoogd, dat deze betrekking voor velen als een voldoend slot hunner loopbaan kan worden aangemerkt.

[1] „Eng. Ind. bestuursambtenaren, enz.", Ind. Gids, 1893, 2: 1917 vv.

Na deze beschrijving der inrichting en der werking van het Nederlandsche bestuur op Java zal de lezer een eindoordeel verwachten. Ik aarzel dit te geven, wegens het gemis van persoonlijke waarneming en van vergelijkende studies waarop een algemeen oordeel moet gegrond zijn; ik heb echter in de hoofdstukken die de hedendaagsche staatkunde van verschillende zijden in beschouwing namen, bouwstoffen verzameld, die tot eene beoordeeling kunnen leiden. Men kan uit de Nederlandsch-Indische literatuur leeren, waarnaar de Nederlanders hebben gestreefd, in welke mate zij zijn geslaagd en tot op zekere hoogte, wat de oorzaken hunner fouten zijn geweest. Het is moeilijk te zeggen wat de uitkomst zou geweest zijn, als zij een anderen weg waren ingeslagen dan dien welken zij gevolgd hebben, en het is mij onmogelijk te zeggen of een ander volk (bijv. het Engelsche) het beter of slechter zou gedaan hebben in hunne plaats. Bij al de punten van overeenkomst, die tot een vergelijking tusschen Nederlandsch- en Britsch-Indië uitnoodigen, zijn er zoo groote verschillen, dat vergelijkingen kunnen gemaakt en een eindoordeel kan gevestigd worden, slechts door hen die door en door thuis zijn geraakt op ieder gezagsgebied, na het doen van de nauwkeurigste ook plaatselijke nasporingen.

INHOUD

I

De inlandsche maatschappij

Bladz.

Oppervlakte en gesteldheid van Java. De bizondere belangrijkheid van het eiland toe te schrijven aan de opmerkenswaardige vruchtbaarheid er van 1
De inheemsche bevolking. Invloed van de inlandsche instellingen op de ontwikkeling van de Nederlandsche koloniale politiek . . 3
Moeilijkheden in het verwerven eener nauwkeurige kennis van de inlandsche huishouding 4
Beknopte geschiedenis van Java vóór de komst der Nederlanders. Bewijzen van ontwikkelde bestuursvormen. 7
Beschrijving van de bestuursvormen in het rijk van Mataram. . 11
Macht van de gewestelijke bestuurders of regenten 14
Inkomsten van den vorst en de inlandsche ambtenaren 16
Slechte uitwerking van de persoonlijke alleenheerschappij. . . . 17
Telkens terugkeerende successie oorlogen 20
Zwakheid en bederf van het bestuur 21
Onmacht van de inlandsche regeering, orde binnenslands en den vrede te bewaren 23
Weinige welvaart door het bestuur aan de bevolking geschonken 25
Lasten door het inlandsche bestuur opgelegd 26
Economische toestand van het volk 27
De landbouwende klasse overwegend 29
Dorpen gesticht op onontgonnen gronden in oost- en west-Java . 30
Bestuur en betrekkelijke onafhankelijkheid dezer dorpen 32
In midden-Java dorpen gevormd door afhankelijke pachters . . 33
Druk der lasten opgelegd aan de dorpsbewoners 34
Hun afhankelijkheid van de heeren des lands 35
Ongunstige toestand van de massa der bevolking 36
Overeenkomst tusschen de inlandsche huishouding en die van middeneeuwsch Europa 37
Gunstige gelegenheid voor de inwerking van den Europeeschen invloed 37

II

De Oost-Indische Compagnie: Staatkunde

Bladz.

Vroegste handel der Nederlanders in het Oosten. Omstandigheden leidende tot de oprichting der Oost-Indische Compagnie . . . 40
Het octrooi van 1602 43
Noodzakelijkheid tot het vestigen van een geregeld bestuur in de Oost 44
Keuze eener plaats op Java als hoofdstad 45
Aanleidingen, zoowel staatkundige als economische, tot uitbreiding van grondgebied 47
De Compagnie werd gebracht tot deze uitbreiding tegen den zin der bewindhebbers 49
De Nederlanders zijn de meerderen der Javanen in diplomatie en in den strijd 51
Het handelsbeleid der Compagnie, gegrond op het monopoliestelsel 54
Het monopolie gehandhaafd ook door oorlogen tegen Europeesche mededingers. 56
Pogingen tot verbreking van het monopolie ten behoeve van kolonisten 59
Voorstellen van den Gouverneur Generaal Coen; hunne mislukking 59
Slechte afloop van andere pogingen, handelsvoorrechten aan particuliere personen te verzekeren en van de kolonisatieplannen daarmede samenhangende 60
Eigenaardige handelsbegrippen 63
Inrichting en aard van 's Compagnie's handel. 66
De meeste producten werden in den vorm van schatting ontvangen 67
Contingenten en gedwongen leveringen 67
Beschrijving van het contingenten stelsel door een Nederlandsch ambtenaar 69
Regelingen betreffende de voortbrenging van Java. De koffiecultuur 70
Regelingen voor de suikerfabrikatie 73
De geldmiddelen der Compagnie; moeilijkheid den staat daarvan te leeren kennen 74
De Compagnie hield zich voor een groot deel staande door haar crediet 76
Oorzaken van het verval der Compagnie 77
De Compagnie was slechts in een deel der 17de eeuw voorspoedig 78
Teruggang van haar handel 80
Deze teruggang voor een groot deel aan vreemde mededingers te wijten 80
Zwakheid in de handelsverrichtingen der Compagnie 81

Bladz.
Toeneming van de inkomsten der Compagnie uit staatkundige bronnen 84
Instorting der Compagnie ten gevolge van Europeesche oorlogen 85

III

De Oost-Indische Compagnie: Bestuur

De Compagnie is niet eene gewone handelsvennootschap . . . 87
Macht der afzonderlijke kamers 88
De Kamer van Zeventienen, aangewezen de algemeene staatkunde te leiden 89
Geheimzinnigheid van en bederf onder de bewindhebbers . . . 90
Ontbreken van alle toezicht op 's Compagnie's beheer. 92
Invloed van de bewindhebbers op de richting der staatkunde; handhaving van het monopolie; karakter der koloniale administratie 93
Onafhankelijkheid in de meeste opzichten van het Indische bestuur 95
Samenstelling van het Indische bestuur. Macht van den Gouverneur Generaal 97
Beoordeeling der samenstelling van het Indische bestuur. . . . 99
Inkomsten en hoedanigheden der Indische ambtenaren 102
Benoeming en bevordering. Voorbeelden. 103
Bederf onder de Compagnies ambtenaren 106
Winsten der ambtenaren uit den onwettigen handel 107
Besteling der Compagnie door hare ambtenaren 110
Winsten door ambtenaren verkregen, door het misbruik maken van hunne ambtelijke stelling 111
Krachteloosheid van 's Compagnies geldelijk beheer 112
Misstanden in het leger 114
De Compagnie als bestuurster der inlanders; verscheidenheid in hare betrekkingen met dezen 115
Bestuur door middel van half onafhankelijke vorsten of regenten 116
Stelling der regenten 117
De Nederlandsche residenten; moeilijkheden en misbruiken van dat ambt. 120
Fouten in het bestuursstelsel voor den dag komende in de werking van het contingentenstelsel 122
Economische fouten van het contingentenstelsel 125
Pogingen tot hervorming daarvan 127
Moeilijkheid van elke hervorming in het bestuur 127

Bladz.
Het Compagniesbestuur heeft weinig gedaan tot beschaving der inlanders 129
Tegenstrijdigheid in 's Compagnies belangen als handelaar en als bestuurder 130
De vrede door de Compagnie gehandhaafd, een weldaad voor de inlanders 132
Toeneming der inlandsche bevolking gedurende de achttiende eeuw 133

IV

Java na den val der Compagnie

Plotselinge wijzigingen in de koloniale geschiedenis na den val der Compagnie. 135
Beginselen aangenomen bij de hervorming van het bestuur over Java onder den Nederlandschen Staat. 137
Wijziging in de denkbeelden omtrent koloniaal beheer 138
Tegenstelling tusschen handels- en belastingstelsels 140
Het nieuwe bestuurs- of belastingstelsel bepleit door Dirk van Hogendorp in 1799 142
Van Hogendorp's opmerkingen en voorstellen; zijn vooruitstrevende denkbeelden 143
Bewijsgronden geput uit de toestanden in de districten verhuurd aan Chineezen. 145
Van Hogendorp's plan tot beperkten vrijhandel 146
Beoordeeling van Van Hogendorp's plannen door Indische ambtenaren 147
In de keuze van de wijze van beheer ligt de groote moeilijkheid 148
Benoeming eener commissie tot het aangeven van een stelsel. . 150
De commissie is gekant tegen van Hogendorp's plannen . . . 151
De commissie handhaaft het contingentenstelsel en het besturen door tusschenkomst van inlandsche hoofden 152
Zij staat grooter handelsvrijheid voor 153
De kansen op een nieuw bestuurstijdperk onder het charter van 1803 154
De toepassing der hervormingen verschoven door de staatkundige veranderingen in Europa. 157
Onafhankelijkheid van het Bestuur in Indië, van het Opperbestuur in Nederland 158
Toestanden op Java tijdens de aankomst van den Gouverneur Generaal Daendels 160
Hervormingen in de administratie 161

Bladz.
Misstanden en hervormingen in de rechterlijke organisatie . . . 163
Het vroegere stelsel van inlandsch bestuur gehandhaafd. . . . 165
Het contingentenstelsel behouden en uitgebreid 167
Misbruik door Daendels van den gedwongen arbeid der inlanders 170
Financieele moeilijkheden voor Daendels. 171
Zijn willekeurig bestuur 172
Eindoordeel over Daendels 173

V

Het Britsche bestuur

De verovering van Java door de Britten; zwakheid der Nederlanders 175
Hoe de Britten over Java dachten 177
Organisatie van het Britsche koloniale gouvernement; Raffles benoemd tot Luitenant Gouverneur 178
Loopbaan en bekwaamheden van Raffles 179
Verandering van stelsel door Raffles beproefd 181
Beweegredenen voor de verandering 183
Vèr reikend karakter der voorgenomen hervormingen. 185
De landrente het voornaamste deel van Raffles' stelsel; plan voor de landrente 186
Het vraagstuk van den vorm der belastingregeling. 187
Voorloopige aanneming van den dorpsaanslag. 188
Overgang tot individueelen aanslag; beweegredenen 189
Eene proef tot het brengen van het beheer geheel onder Europeesch toezicht. 192
Oorzaken van het mislukken van Raffles' landrentestelsel. Gebreken in het plan 193
Moeilijkheden in de practijk der wijze van uitvoering van zulk een plan 195
Mislukking van het landrentestelsel in de toepassing 198
Handhaving van eenige gedwongen cultures 200
Raffles' handelsstelsel. 202
Fouten in Raffles' bestuur uit een fiscaal standpunt 203
Hervorming beproefd in de administratie 205
De residenten 206
Hervorming in de rechterlijke organisatie 207
Tegenstelling in de pogingen tot hervorming van de Europeesche en van de inlandsche organisatie 208

Bladz.
Mislukking der proef, de macht der inlandsche hoofden te beperken 209
Voortbestaan der oude misbruiken 211
Binnenlandsche doorvoer- en marktrechten 213
Eindoordeel over Raffles 215

VI

Het herstel van het Nederlandsch gezag

Neiging van de Nederlanders tot vrijzinnige beginselen bij het herstel van hun bewind 216
Moeilijkheden door de Nederlandsche commissarissen ondervonden 218
De vraag over het behoud der landrente. Fouten in hare toepassing 219
Onderzoek naar de werking er van en besluit haar te handhaven 220
Veranderingen in de landrente. (*a*) Dorpsaanslag. 223
(*b*) De aanslag vastgesteld, bij overeenkomst, met de dorpsbesturen 225
Gedwongen cultures ten deele behouden. 226
De vraag welke regelingen moeten worden aangenomen voor de cultures die vroeger gedwongen waren 228
Het aantal Europeesche administratieve ambtenaren uitgebreid . 229
Poging de hoedanigheid der ambtenaren te verbeteren 230
Verhouding tot de inlandsche ambtenaren 232
Pogingen misbruiken uit de inlandsche huishouding te verwijderen; bezoldiging in geld; verbod tot handeldrijven voor de inlandsche ambtenaren; regeling der overeenkomsten met inlanders 235
Mislukking dezer pogingen. 236
Algemeene beginselen van de commissarissen; hoe deze onder Baron van der Capellen gevolgd werden 237
Voortdurende onregelmatigheden in de werking der landrente . 239
De geleidelijke hervorming der landrente verhinderd door een terugkeer tot vroegere denkbeelden. 241
De vrije koffiecultuur, door commissarissen bedoeld, eigenlijk nooit ingevoerd 242
De noodzakelijkheid van een levendigen binnenlandschen handel voor het slagen der vrije koffiecultuur; behoefte aan Europeesche ondernemers. 243
Vrijzinnige houding van de commissarissen ten opzichte van Europeesche ondernemers. 248
Reactionaire staatkunde van Baron van der Capellen . . . 249
Publicatie van 1821 gericht tegen Europeesche handelaren. Geval de Wilde. 250

Bladz.
Besluit van 1823 tegen den landverhuur in de Vorstenlanden. . 252
Van der Capellen verantwoordelijk voor de invoering van het cultuurstelsel 253
Buitenlandsche handel en handelsbeleid 254
Poging den Nederlandschen handel door differentieele rechten te beschermen. 255
Stichting der Nederlandsche Handel Maatschappij 258

VII

Het cultuurstelsel: Staatkunde

Onstandvastigheid der Nederlandsche staatkunde op Java omstreeks 1830. 261
Terugkeer naar de staatkunde der Compagnie; financieele redenen 262
Financieele eischen uit Nederland 263
Van den Bosch de drijver van de wijziging in de staatkunde . 265
Zijne veroordeeling van het bestaande stelsel 266
Voorstellen van Van den Bosch; het cultuurstelsel. 267
Onverdiende lof aan het cultuurstelsel gegeven in de latere literatuur 269
Money's boek over Java. 271
Invloed van Money op de literatuur over het stelsel 272
Beschouwingen over het stelsel; de geest waarin het werd toegepast; middel om inkomsten te verkrijgen. 273
Veranderingen in het oorspronkelijke plan, toe te schrijven aan het verlangen naar inkomsten. 276
In hoeverre het cultuurstelsel werd toegepast. 278
Economische beoordeeling van de theorie waarop het cultuurstelsel rustte; ongeschiktheid van een gouvernement voor het regelen der voortbrenging 279
Mislukkingen bij de pogingen tot het invoeren van nieuwe cultures 282
Mislukkingen bij bestaande cultures 283
Ongelijkheid van lasten bij de cultures 285
Het stelsel is niet door middel van statistieken te beoordeelen . 287
Moeilijkheid vertrouwbare statistieken te verkrijgen 288
Lasten op de inlanders gelegd bij het vervoer der producten. . 291
Uitwerking van monopolie en gedwongen arbeid op hoeveelheid en hoedanigheid der producten 293
Belemmering van de vrije beweging der inlanders door het passenstelsel 295

Bladz.
Invloed van het cultuurstelsel op de uitsluiting van Europeesche ondernemers. 296
Wederinvoering van het handelsmonopolie 298

VIII

Het cultuurstelsel: Bestuur

De landrente tijdens het cultuurstelsel 300
In de gevallen, waarin de inlanders onderworpen waren aan het cultuurstelsel werd de landrente als maatstaf van belasting behouden 301
In de gevallen, waarin de inlanders niet aan het cultuurstelsel onderworpen waren bleven de oude misbruiken bij de belasting bestaan 303
Vermeerdering der gedwongen diensten naast die voor de cultures 305
Verspilling van arbeid bij het stelsel van gedwongen diensten 307
Uitwerking van het cultuurstelsel op het karakter van het gouvernement; moeilijkheid van het vraagstuk 308
Was het cultuurstelsel werkelijk de oorzaak van het slechte bestuur? 309
Was het cultuurstelsel alleen verantwoordelijk voor de fouten van het tijdvak?. 309
Invloed van het Opperbestuur op het verhinderen van alle, zelfs de meest noodzakelijke, uitgaven 310
Geringe aandacht gewijd aan de welvaart der inlanders. 311
Beperking der uitgaven voor het eigenlijke bestuur 313
Uitwerking daarvan op den geest der Europeesche ambtenaren. 314
Cultuurpercenten aan de ambtenaren 315
Onbekwaamheid der Europeesche ambtenaren. 316
Partijdigheid bij benoemingen en bevorderingen. 317
De ambtenaren maken misbruik van hun macht tegenover de inlanders 318
Vermeerdering van de macht der inlandsche ambtenaren . . . 319
Toekenning van inkomsten uit land aan regenten; slechte gevolgen 320
Geringe traktementen van inlandsche hoofden en daaruit voortvloeiende misbruiken 322
Oogluikend toelaten van misbruiken door het gouvernement . . 323
Het dorpsbestuur 325
Toeneming van het communaal bezit in de dorpen. 326
Toeneming van macht en afneming van hoedanigheid der dorpshoofden 328
Misbruiken onder de dorpsbesturen. 331

IX

Het cultuurstelsel: Hervorming

Bladz.
Staatsinkomsten uit het cultuurstelsel. 333
Bespreking van de vraag of Java onder het cultuurstelsel is vooruitgegaan. 335
Beteekenis van de voortdurende toeneming der bevolking . . . 337
Verhuizingen en hongersnooden te wijten aan het cultuurstelsel. 339
Oppermacht van den Koning in het beslissen over koloniale aangelegenheden en onbekendheid van de Nederlanders met den stand van zaken op Java 341
Strengheid van de bepalingen op de pers 344
Geringe invloed der Nederlandsche Kamers op de koloniale zaken vóór 1848. 345
Geringe practische uitwerking van de grondwetsherziening van 1848 op de koloniale aangelegenheden. 348
Aanvang der hervormingsbeweging na 1848. Van Höevell . . . 351
Het Regeerings-reglement van 1854. 353
Onzekerheid in het Regeerings-reglement ten opzichte van het cultuurstelsel 354
Invloed van Dekker's „Max Havelaar" op het aansporen tot hervorming 356
Geschiedenis der hervormingsbeweging in de Kamers. 359
Overwinning der vrijzinnige beginselen onder den minister van koloniën Fransen v. d. Putte 360
Beslissende overwinning der hervormers omstreeks 1870. . . . 361
Werkelijke hervormingen op Java gedurende dit tijdvak . . . 362
Parallellen met het cultuurstelsel in de Philippijnen en in Britsch-Indië 363
Beoordeeling van de pogingen het cultuurstelsel te verdedigen . 365

X

Tegenwoordige Staathuishouding

De geringheid der behoeften van de inlanders, een economisch bezwaar bij kolonisatie in de tropen 371
Gebrek aan voorzorg voor de toekomst bij de inlanders. . . . 375
Dienstbaarheid voor schuld: beloften tot toekomstigen arbeid voor dadelijk gewin. 376

Bladz.
Het pandelingschap een oorspronkelijke instelling op Java; het begrip arbeid voor schuld aangewend tot het oplossen van het arbeidsvraagstuk 378
Uitwerking van het cultuurstelsel op den arbeidszin der inlanders. 380
Voortduring der gewoonte arbeiders te bekomen door middel van bestuursdwang. 382
Moeilijkheden door den vrijen arbeid ondervonden 383
a. in het bekomen van arbeiders; noodzakelijkheid van voorschotten en van het regelen der arbeidsovereenkomsten door de Regeering. 386
b. de arbeiders aan hun overeenkomsten te houden; noodzakelijkheid van het stellen van straf op contractsverbreking. . . . 387
Gering bedrag van uitvoerartikelen, uitsluitend door inlanders voortgebracht 389
Invloed van de Chineezen op de nijverheidsorganisatie 389
Hunne stelling als tusschenpersonen 390
De weerzin tegen de Chineezen een natuurlijk gevolg hunner stelling 393
Het vraagstuk van het grondbezit 395
Gevaar van het, zonder beperkingen, toestaan van grondverkoop; voorbeeld, de particuliere landen. 396
Beginsel dat de Staat de eenige eigenaar is van den grond . . 399
Bezwaren tegen verkoop van grond aan vreemdelingen; verbod tegen de vervreemding van grond 401
Verhuur van ontgonnen gronden, onder beperkingen toegestaan. 404
Uitzonderingsbepalingen voor de Vorstenlanden. 406
Vrijzinniger bepalingen op den verhuur van woeste gronden . . 408
Economische vooruitgang onder het hedendaagsche stelsel. . . 411

XI

Tegenwoordige financieele staatkunde.

Betrekking tusschen de financiën van Java en Nederland . . . 413
Voortduring van het batigslot stelsel 414
Afneming van het practisch belang der quaestie 415
Wijziging in de Nederlandsche staatkunde, blijkende uit de uitgaven voor Java. 417
Vergelijking der begrootingen voor 1875 en 1905 417
Uitgaven voor onderwijs; vooruitgang. 420
Afschaffing der gouvernements-suikercultuur 424
Beperking der gouvernements-koffiecultuur 427
De plaats, door de gedwongen diensten, in stede van belastingen in de inlandsche maatschappij ingenomen 430

Bladz.
Pogingen de misbruiken aan deze diensten verbonden te verminderen 433
Voortgang in de hervormingen sedert 1890. 434
Verbetering in het belastingstelsel gedurende het tegenwoordige tijdperk 436
De landrente 437
Het stelsel van loven en bieden of „het admodiatiestelsel". . . 437
Verschillende pogingen tot hervorming van het landrentestelsel sedert 1872 439
Practische hervorming in den aanslag en de inning der landrente. 441
Eindelijke overgang tot stelselmatige regelingen. 442

XII

De tegenwoordige Regeering en het gewestelijk bestuur.

Het Opperbestuur in Den Haag. 443
De minister van koloniën 444
Voorstellen tot het instellen van een kolonialen raad. 445
De macht van de Nederlandsche wetgeving in koloniale aangelegenheden 445
Beoordeeling van het aandeel door de wetgeving daarin genomen. 446
Het bestuur in Indië; de centralisatie daarvan 448
Afhankelijkheid van den Gouverneur Generaal van het Opperbestuur 449
Macht van den Gouverneur Generaal in Indië; de raad van Indië; de departementen van algemeen bestuur; de algemeene secretarie. 449
Het gewestelijk bestuur; de eigenaardige stelling er van . . . 451
Aantal der besturende ambtenaren en bezoldiging 452
De resident en de assistent-residenten 452
De controleurs 454
De inlandsche hoofden; de regenten en districtshoofden. . . . 454
De centralisatie en de slechte gevolgen daarvan. 456
Voorstellen tot hervorming van het centrale bestuur 457
Begin van decentralisatie in 1903. 458
Fouten der Europeesche ambtenaren bij het gewestelijk bestuur. 459
Karakter der inlandsche hoofden 460
Verhouding tusschen Europeesche en inlandsche ambtenaren . 461
Wijziging in de bezoldiging der Europeesche ambtenaren bij het gewestelijk bestuur 464
Traagheid in de bevordering bij dat bestuur 465
Voorwaardelijk eindoordeel 467

NAAM- EN ZAAKREGISTER

Admodiatiestelsel, 439.
Agoeng, sultan, 17.
Agrarische wet, 361, 405.
Amangkoe Rat, sultan, 17.
Ambtenaren 103, 104, 107 vv., 230, 231 318, 316 vv., 459 vv.
Ambtsvelden 252, 320.
Amptgeld 112.
Apanage dorp 33, 35.
Arbeidsvraagstuk in de tropen, 372 vv.; contracten, 385 vv.
Atjeh, 414, 416.
Aziatische bezittingen, Raad voor de, 154, 157.

Batavia, stichting, 46.
Batig slot, 333, 346, 348, 414, 415.
Baud, J. C., 265, 283 vv., 287, 302, 311, 328, 340.
Bekel, 34.
Belastingen, 84, 355, 437 vv.
Beschaving en welvaart der inlanders i. d. Compies tijd, 129.
Bestuursfouten o. h. cultuurstelsel, 308 314.
Bestuur over de inlanders i. d. Compies tijd, 115 vv., 128, 138.
Bestuursinrichting, oorspronkelijke, in Mataram 11 vv.
Bevolking toeneming 133, 337.
Bewindhebbers 89 vv., 95.
*Blandong*districten, 202.
Boekhouding der Compie, 113.
Bosch, J. van den, 265, 267, 274, 295, 348.
Bus de Ghisignies, du, 253, 261.
Bijdrage, vaste, 414 vv.

Camphuis, 98, 105.
Capellen, Baron **van der**, 249 vv., 258.
Charter van 1803, 154, 156.
Chineesche districten, 145, 195.
Chineezen, 389 vv.
Coen, J. P., 49, 60, 96, 105.
College van XVII^en, 89.
Commissie van 1803, 150 vv.
Commissarissen van 1816, 216, 219, 222 vv. 227 vv. 237 248.
Communaal grondbezit, 326, 402.
Communale stelsel, 213.
Compagnie, O. I., — aard en samenstel, 87 vv.
— , macht, 93; administratie, 106.
— , invloed op de inlanders, 129—134.
Comptabiliteitswet, 414.
Consignatiestelsel, 299.
Contingenten, 67 vv., 122 vv., 127, 152, 167.
Controleur, 454.
Cultures gedwongen, 168, 227.
Cultuurpercenten, 315, 362.
Cultuurstelsel oorzaken tot de invoering, 262 vv.

Cultuurstelsel, gunstig oordeel in het buitenland, 269 vv.
— , toepassingen, 277, 278, 280.
— , fouten, 281 vv., 294.
— , ongelijkheid v. druk, 285, 302.
— , als arbeidsinstelling, 380.
— , gedwongen diensten naast het, 305.
— , loonen, 289—291.
— , hoeveelheid arbeid, 291.
— , invloed op de welvaart, 335 vv.
Crediet der O. I. C., 76.

Daendels, H. W., 158, 172.
— , hervormingen, 161—166.
— , geldelijk beheer, 167.
— , verplichte diensten, 169.
Dam, P. van, 113.
Decentralisatie, 456 vv.
Dekker, E. Douwes, 356 vv.
Diemen, van, 96, 105.
Diensten, gedwongen en verplichte, 169, 211, 212, 305 vv., 430.
Directeur Generaal, 101.
Districtshoofden, 234, 455.
Dividenden, 's Compies, 75.
Doorvoerrechten en tollen, 26, 214.
Dorpsbestuur, 31, 32, 325, 328 vv., 455.
Dorpshoofden, 30, 35, 234, 325, 328—330, 455.
Dorps(desa)instellingen, oud-Java, 29 vv.

Economische toestanden, oud-Java, 27 vv.
Elout, C. P. J., 238.
Engelhard, 160.
Erfpacht, 409.

Financiën der O. I. C., 74 vv.
Fransen van de Putte, 360.

Gebiedsuitbreiding, O. I. C. genoopt tot, 49 vv.
Gedwongen cultures, 168, 200, 227, 362, 371.
— diensten in oud-Java, 69.
— diensten, 169, 211, 212, 305 vv,, 430.
— leveringen, 69 vv., 122 vv., 152.
Gewestelijk bestuur, 451 vv., 459.
Gouverneur Generaal, 44, 97, 448 vv.
Grondbezit, in oud-Java, 29.
— , ambtelijk, 321.
— , 326, 395.
— , communaal, 326, 402.
Grondrechten, 399 vv.
Grondverhuur, 249, 405 vv.
Grondverkoop, 204, 397, 403.

Handel der O. I. C., aard van den, 66 vv.
— , mededinging in den, 80—82, 109.
Handel, vrije, 60, 153; particuliere, 109, 254 vv.
Handelsbeginselen der O. I. C., 48, 55.
Handelmaatschappij, Nederlandsche, 258 vv., 298.
— , aanleidingen tot de oprichting, 254, 258.

Heerendiensten, 69, 290 vv., 306, 430 vv.
Hindoetijdperk, 8, 9.
Höevell, W. R. Baron **van**, 352.
Hogendorp, Dirk van, 142 vv., 147, 151.
— , **Gijsbert, Karel**, 142.
Hongersnood, 340.
Hoofden, inlandsche, 319, 323, 460. Zie ook regenten.

Imhoff, Baron **van**, 62, 124.
Indigo en indigocultuur, 125, 284 vv.
Inkomsten, der O. I. C., 77, 84.
— , der Compies ambtenaren, 101 vv.
— , staats, 424 vv.
In- en uitvoer, ook rechten, 254, 411.
Inlanders onder de O. I. C., 115 vv. 129—134.
Inlandsch bestuur, pogingen tot hervorming, 128, 165, 209.
Inlandsche hoofden, 319, 323, 460. Zie ook regenten.
Inlandsche instellingen in oud-Java, 6 vv., 29.

Jacatra, 45.
Janssens, J. W., 176.
Java's N.O.kust, 160.

Kadastrale opmeting in Raffles' tijd, 196.
— — onder de Comm^en v. 1816, 241.
— — in den tegenwoordigen tijd, 441.
Kamers der O. I. C., 88.
Kamer van Zeventienen, 89.
Kamers der Staten-Generaal. Zie Staten-Generaal.
Karaktertrekken van den Javan, 36.
Koffie en koffiecultuur, O. I. C., 71, 126, 168, 201.
Koffiecultuur, 227 vv., 286; staats, 427 vv.
— vrije, 229, 242 vv., 246 vv.
Kolonisatie, 59, 63.
Koloniale politiek, 351, 359 vv.
Koloniale raad, 445,
Krijgsmacht der O. I. C., 53, 114.

Landrente, 186 vv., 193 vv., 203.
— , opbrengst, 239.
— stelsel, oordeel over Raffles', 221.
— — , onder Comm^en v. 1816, 223.
— — , tijdens het cultuurstelsel, 301 vv.
— — , na het cultuurstelsel, 437 vv.
Landschenkingen, 16, 33, 235, 321.
Landverhuren, 249, 407.
Landverkoopen, 204, 397.
Leger der O. I. C., 53, 114.
Leveringen, gedwongen, 67 vv., 122 vv., 152.

Mataram, 11 vv.
Mededingers der O. I. C., 56—58.
Merkus, P., 242, 304.
Minto, Lord, 177, 178, 182.
Money, J. W. B., 270; zijn boek, 270 vv.
Monopolie, 55, 59, 63, 81, 94.
Mossel, 63, 131.
Muntinghe, H. W., 137, 140, 212, 217, 228, 248, 258.

Nederburgh, S. C., 150.

Octrooi van 1602, 43.

Onderwijs, Europeesch, 421.
— , inlandsch, 422.
Onveiligheid in oud-Java, 24.
Openbare werken, 419.
Opmeting, kadastrale, in Raffles' tijd, 196
— — , onder de Comm. v. 1816, 241.
— — , in den tegenwoordigen tijd, 441.

Pandelingschap, 376 vv.
*Pantjèn*diensten, 431.
Particulieren, 248 vv., 296.
Particuliere landen, 396, 397.
Passenstelsel, 295.
Patih in oud-Java, 15, 21.
Peper, 126.
Percenten, cultuur-, 315, 362.
Pers, de Indische, 344.
Petinggi, 30, 31.
Philippijnen, 363 vv.
Planters, Europeesche, 248 vv., 296 vv.
Politiek, koloniale, 351, 359 vv.
Postweg, 170.
Preanger-regeling, 442.
Prefecten, 162.
Putte, Fransen van de, 360.

Raad, koloniale, 445.
Raad van Indië, 98, 450.
Raad voor de Aziatische bezittingen, 154, 156.
Raffles, T. S. 179—181.
Raffles', denkbeelden, 183, 248.
— , stelsel, 185.
— , landrente, 186 vv., 203.
— . oorzaken van mislukking, 193 vv.
— , handelsdenkbeelden, 202.
— , bestuursmiddelen, 205, 208.
Rechtspleging, 163, 207.
Regeerings-reglement, 216, 255 (1815), 353 vv. (1854), 433.
Regenten, 117 vv., 165, 209, 233, 324, 455.
Residenten, 120 vv., 206, 452 vv.
— , assistent-, 453.
Rochussen, 355.
Ruilbegrippen der O. I. C., 64.

Schenkingen, van land, 16, 33, 321.
Schepen in de vaart, O. I. C., 65.
Schuld der O. I. C., 86.
Slot, batig-, 333, 346, 348, 414 vv.
Souverein, eigenaar van den grond, 188, 400 vv.
Suiker en suikercultuur, 73, 283, 286, 424 vv.
Staatsinkomsten, 424 vv.
Staten-Generaal, 342, 345, 349, 359, 387 vv., 429, 446 vv., 458.

Thorbecke, 360.
Tochten, eerste-, der Nederlanders, 42.
Toeneming van bevolking, 133, 337.
Toestanden, economische-, in oud-Java, 27.
Tollen en doorvoerrechten, 26, 214.
Tijdschrift van Nederlandsch-Indië, 345, 352.
Traktementen onder de O. I. C., 102, 107.

Uitbreiding van gebied, noodzakelijkheid daarvan, 49 vv.
Uit- en invoer, ook rechten, 254, 411.

Verhuur van gronden, 406.